

# Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

## RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

### Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

# Varoluş İsyanı

moderniteye bakış ve yeni bir mücadele arayışı

N. TOYGAR ATEŞ

# VAROLUŞ İSYANI

moderniteye bakış ve yeni bir mücadele arayışı

N. TOYGAR ATEŞ

## **VAROLUŞ İSYANI**

moderniteye bakış ve yeni bir mücadele arayışı

**Yazar: N. Toygar Ateş**

**Editör: Ertan Akkaş**

**Kapak: Gamze Uçak**

**Sayfa düzeni: Buse Dilara Dirim**

©Phoenix Yayınevi Tüm Hakları Saklıdır.

Şubat 2022, Ankara

**ISBN No: 978-605-7789-28-0**

**Phoenix Yayınevi - Ünal Sevindik**

Yayıncı Sertifika No: 11003

Şehit Adem Yavuz Sok.

Hitit Apt. 14/1Kızılay-Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

e-posta: [info@siyasalkitap.com](mailto:info@siyasalkitap.com)

<http://www.phoenixyayinevi.com>

**Baskı:**

Tarcan Matbaacılık Yayın. San.

Sertifika No: 47663

İvedik Köy Mah. İvedik Cad.

No: 417/AYenimahalle/Ankara

Tel: 0(312) 384 34 35

**Dağıtım:**

**Siyasal Kitabevi**

Şehit Âdem Yavuz Sok.

Hitit Apt. 14/1Kızılay-Ankara

Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx

Faks: 0 (312) 419 16 11

e-posta: [info@siyasalkitap.com](mailto:info@siyasalkitap.com)

<http://www.siyasalkitap.com>



# VAROLUŞ İSYANI

moderniteye bakış ve yeni bir mücadele arayışı



# İçindekiler

|             |   |
|-------------|---|
| GİRİŞ ..... | 7 |
|-------------|---|

## MODERNİTEYE BAKIŞ

|                                |     |
|--------------------------------|-----|
| Modernite ve Birey.....        | 11  |
| Tüketim ve Hipergerçeklik..... | 67  |
| Küreselleşme ve Prekarya ..... | 167 |

## YENİ BİR MÜCADELE ARAYIŞI

|                                     |     |
|-------------------------------------|-----|
| Devrimci Entelektüel .....          | 241 |
| Birleşik Mücadele .....             | 265 |
| Eleştiri, Yeniden .....             | 285 |
| Doğa, Benlik ve Bazı Hususlar ..... | 317 |
| Dasein'ın İsyanı.....               | 397 |



# Giriş

Varoluş İsyanı, bireysel ve sosyal düzeyde Varoluş'u baskılayan araçlara fırlatılmak üzere yerden alınmış küçük bir taştır. Tarafsız değil, anti-kapitalisttir. Geçerliliklerini daha şiddetli koruyor olsalar da, sistematik biçimde modası geçirilip unutturulan eleştiriler ve mücadele çağrılarını bugünün bakışıyla anımsatma amacı taşımaktadır. Sosyallik güzellemesi değil, aşırılaşan bireyci ve atomize söylemlere karşı savaş ilanıdır. Ve prekaryanın kayıp çocuklarına adanmıştır.

İyimser olmayan bir umutla yazılmış bu kitap, madalyonun karanlık yüzüne bakmakta, umudu da karanlıktan söküp almaktadır. Aksi takdirde yazılması için gerekçe yoktu. Kapitalist toplumun iç dinamikleri değiştiyse, ki birçok açıdan öyle, devrimci yöntemlerin de değişmesi zorunlu. Bu bağlamda, yükselmek üzere çırpınan ancak felsefi ve siyasal dayanaklarını bulamayan, pratiğe yabancı, anaforun ortasında zihinsel olarak savrulan genç sol ve entelijensiya için yazılmıştır.

Sürekli kendi fikirlerini eleştiren ebedi bir çaylak olarak bu işe girişmek benim için zordu. Yarın kimi düşüncelerimi eksik kimilerini yanlış bulma olasılığımın onları şu an ifade etmemin önünde engel değil. Yol bitmediğinden, asla söyleme hakkını elde edemem. Söylemin güzel tarafı da kendinizi eleştirmenin önünü açmasıdır. Söylenmeyen fikirlerin çakılı kalma olasılığı yüksektir, bastırılmış duygular gibi perspektifi sabitlerler.

Akademik bir dosyada konu seçimi ve başlıkların belirlenmesi gömleğin ilk düğmesini iliklemeye benzer. Bu çalışma

ise düğmeleri kopararak başlamakta ve anafor hâlinde ilerlemektedir.

Uzman dışında kimsenin ciddiye alınmaması modern bir tahakkümdür. Keza disiplinlere konu olan bilim insanları ve düşünürlerin, uzman sıfatından ziyade entelektüel tavırla düşünce ürettikleri unutulmamalıdır. Buna parlak fizikçiler “bile” dâhil. Evet, belli bir eğitimden geçmeden katı hâl fiziği yapabilmek, topolojik denklemleri çözebilmek mümkün değilse de konu fen bilimleri bile olsa, hurafeye ve kesinlik iddiasına bu laşmadan bir doğa felsefecisi gibi olgular üzerinde akıl yürütebiliriz. (Akıl yürütebiliyor olmamızsa, fizik bilimini ilgilendiren kavramları fütursuzca sosyal konulardaki argümanlarımız için kullanabileceğimiz manasına gelmez.) Hâl böyleyken, toplumu ilgilendiren bir felsefenin icrasını sadece akademiye bırakmak ne kadar doğru? Hem de çoğunlukla metinleri ve istatistiksel verileri incelemek dışında dişe dokunur iş yapamaz hâle gelmiş, “akademi için akademi”ye kapanmışken.

Fen bilimleri mantığıyla hareket etmek, sosyolog sıfatını, uzmanlığa endekslemiş ve içeriğini değiştirmiştir. Akademik eğitim niçin vardır? Bilgileri hafıza kartı gibi beynimizde depolamak için mi? Hayır, disiplini geliştirecek argümanlar üretmek ve öğrencinin perspektifler geliştirmesinin önünü açmak için. Bunlar tamamen unutulmuştur. Fen bilimlerinden gelen “sosyoloji bilim değildir” çıkışlarına karşı, bilim olduğunu kanıtlamak için de bu uzmanlaşma refleksinde diretilmekte. (Yanlış olan uzmanlaşma değil, araçtan ziyade amaca dönüşmesi.) Sosyolojinin bilim olup olmadığını kanıtlamaya ihtiyacı yok, anlamsız tartışmanın sonunda bilimdir veya bilim değildir etiketlerinden hangisi yapıştırılırsa yapıştırılsın sosyoloji, kendi değerini kaybetmeyeceği gibi değeri de artmayacaktır. Sosyoloji oradadır ve değerlidir.

Bir prekarya mensubu olarak bu değeri tehlikeli hâle getirme niyetindeyim. Gramsci de devrimci hareketin köprü görevi görecektir (organik) entelektüeller çıkarması gerektiğinden söz etmişti, yapmak istediğim budur. Ne kadar anlaşılır olabilirsem, kendimi o kadar başarılı hissedeceğim. Yer yer çıtayı yükseltmekten kaçamasam da, genel düsturum kitabı anlaşılır kılmaya çalışmaktır.

Klasik sınırların biçim ve anlatım tekniklerine bağlı, hepsi birbirine benzeyen makalelerden, tezlerden biri gibi pekâlâ yazılabilirdi. Ne ki böyle bir gayem yok. Keskin hatlı bir metot izlemek yerine “anaforik” bir deneme yöntemi izlenmiştir. Anafor yavaş yavaş değil, ilk sayfadan başlıyor. Bu kitap on farklı varyasyonla yazılabilirdi, akış içerisindeki doğaçlama böyle yazdırdı.

Koronavirüs genç dostların elinden üniversite yaşamını (bir süre) almışsa da sokak mücadelesi hususunda ısınma turları attıklarını ve kortejin ön saflarını devraldıklarını gördüm. Öte yandan yaşamı anlamlandıramama, kendini yitip gitmiş hissetme, karamsarlık ve atalet, nitelikli çevreden yoksunluk, kronikleşen boşluk hissi, ekrana kapanmanın bunalımı vb. durumlarıyla çok sık karşılaşıyoruz. Ben de içimde karanlık taşıyorum, ancak kaynağı sistem veya anlamsızlık değil, sistem karşısında herkesin karamsar ve kabullenilmiş bir atalet içinde olmasıdır. Karanlık tarafımı dışa vurmamın anlamı yok, yer yer kendini açık edecekse de. Tek çare, aydınlık tarafımın devrimci ve şiirsel coşkusunu paylaşmaktır. Bir *çapulcu* olarak bu kitabı genç dostları düşünerek de yazdım. Kısa tutmak için çaba harcadım. Ayrıca kitabın daha güçlü silahlara yönlendiren bir işaret fişegi olması niyetiyle atıflar yaptım.

Modernitenin yaşı hususunda görüş birliği yok ve soruşturabilecek kişi ben değilim. Kaldı ki yaşını belirlemeye çalıştığımız şeyin ne olduğu konusunda bile hemfikir değiliz. Ki-

tabımı Baudelaire'den alıp bir süre 19. yüzyılda gezindim, okur modernitenin (veya devletin) "o anda" başladığını sanmasın, yalnızca maraton koşusuna çıkmak için takoz niyetine kullanıyorum. Ayrıca geçmişi anaforik bir anlatımla yer yer kestirip attığım ve birbirine geçirdiğim doğrudur.

"Yeni Bir Mücadele Arayışı" adlı ikinci bölümde devrimci eleştiri ile beraber "Ne yapılabilir?" sorusuna yanıt arıyorum. Ardından disiplinlerarası bir bakışla ontoloji, zihin felsefesi, benlik vb. hususlara değiniyorum. "Dasein'ın İsyanı" sloganını kitabın sonuna yerleştirmiş olsam da karşı çıkışımın felsefi dayanağını oluşturuyor; Heidegger'in Dasein kavramını, "Heidegger Dasein'ı"ndan kopararak. Çalışmanın felsefi ruhunda etkili diğer düşünür ise Alfred N. Whitehead'dir; ilişkisellik, oluş, akış gibi kavramları ondan öğrendim ve başkaldırıma içkinleştirdim.

Konumlandığımız alan neredeyse ıssız olduğundan hatayı göze alarak konuşuyoruz. Ve söylemlerimiz birbirinden farklı kesimlerin rahatsızlık radarına takılabiliyor. Anlayacağınız pek konforlu bir iş değil, mutlu etmiyor. Biz birkaç veçhesini eleştiriyoruz diye kimseyi "tümünden" budalalık kampına postalamıyor olsak da, birkaç yargımız üzerinden bizi -her gün yenisi üretilen- olumsuz kamplardan birine postalayacaklarını biliyoruz. Ve zerre endişemiz yok. Her şey uymaz. Her şeyde anlaşılmak ve herkesle müttefik olmak zorunda değiliz. Mükemmel sorunsuzluğu arzulayanlar cenneti beklesin. Devrimci çıkışımız ne mükemmellik iddiasındadır ne de sorunsuzluk amacı taşımaktadır.

Ne ki anlatımdaki biz'in kimler olduğunu bilmiyorum, çünkü ister kabul edin ister etmeyin, bitti o kavga... Ama yenisini başlatabiliriz.



# Moderniteye Bakış



# Modernite ve Birey

Siyasal söylemin göklere çıkarıldığı, düşünsel uğraşın odağı hâline geldiği dönemlerde gezineceğiz, bir *flaneur* gibi. Yaşamın demir kafesler arasında yoğunlaşması ve görülmedik denli akınlaşması, siyasal tarafından ele geçirilmesi ve yeni çelişkiler üzerinde kurulması. Modern dönemin belirleyicileri.

Zamanında erken romantiklerin diyalogu/diyalektiğin özünü ön plana çıkarmaları yahut doğadan kopuşa, aklın yüceltilmesine, makineleşme-devletleşmeye getirdikleri eleştiriler ile rekabete karşı dayanışmayı öne sürmeleri boşa değildi. “Birlikte felsefe, birlikte sanat!” ve “Doğanın kendisi içkin olarak değerlidir!”<sup>1</sup>

Lâkin gelmekte olan gelmişti artık; maddi yoğunlaşma kültürü şekillendiriyor, kültür de maddi gelişimi değişime zorluyordu, zamanla birbirlerinin içinde eriyceklerdi. Ve erime, insan ile doğayı boğmak üzere genişliyordu.

\*\*\*

Bir şair, *Paris Sıkıntısı* içinde şiirlerini kaleme alırken değişen modernitenin haberciliğini yaptı. Önkabullere takılmadan,

<sup>1</sup> Son ifadede doğaya kutsallık atfedildiği yadsınamasa da şu unutulmamalı ki makinelerin kutsanmasına karşı romantikler, kendi anlayışlarını koymak istemişlerdi. Bu anlayış eko-faşizm olarak algılanmak veya ona yol açmak zorunda değildir.

an'ı mevcut kültürel yapı olarak gözlemliyor ve değerlendiriyordu. Moderniteden 1848'e kadar bildiğimiz manada söz edilmemişti, Baudelaire'e değin. Marx'ın komplocular ya da devrim düşmanı olarak adlandırdığı "bohem teröristler"den geliyordu Baudelaire, başka deyişle entelektüel proletarya. "İlk barikatları kuran ve yöneten" bu gruptu.

Baudelaire'in "modernite haberciliği"ni Rimbaud aracılığıyla keşfetmiştim. Rimbaud çağdaşlarının şiirlerini yerden yere vuruyor, otorite denilebilecek isimlerin bulunduğu toplantılarda ayağa kalkıp "Yazdığınız her şey bok!" diye bağırıyordu. Yalnız şiir için değil, ilişkide olduğu ressamların eserlerine karşı da aynıydı. Kısacası ona baktığımda, gelecek sanat anlayışının ilk habercilerinden biriymiş diye düşünmüştüm. Işığ getirmek istiyordu Rimbaud, şiirin icrasını yaşamsal malmemeye çevirmek, arzusu, kent sokaklarına yerleştirilen yapay aydınlatmalar değildi. Ve tanrısı Baudelaire'di. Böylece Walter Benjamin'in *Pasajlar*'daki değerlendirmeleri ile Baudelaire'in *Paris Sıkıntısı*'na yıllar sonra tekrar göz attım. İş oradan *Modern Hayatın Ressamı*<sup>2</sup>'na bağlandı ve *Varoluş İsyanı*'nın fitili ateşlendi.

Benjamin ve Baudelaire'i anınca aklımıza *flaneur* kavramı geliyor. Tam karşılama da *aylak adam* diyebiliriz, lâkin kaldırım mühendisliği, boş gezenin boş kalfası veya otostopla yola çıkmak değil. Flaneur, kalabalıklar arasında tek başına akar, pasajlar içinde ışıklı metalara bakar ve an'ın akışını an'ın ortasında yakalardı. Şiddetlenmekte olan kapitalizmin, var ettiği gibi yok etmek üzere olduğu kendine has bir yaşam biçimi. Baudelaire'e göre flaneur, güncel akış içerisinde tarihi şiirselikler çıkarmakta, *geçici olandan sonsuz olanı damıtmaktadır*.

<sup>2</sup> Charles Baudelaire – İletişim Yayınları (ÇVR: Ali Berktaş)

Baudelaire'in modernlikten anladığı, geçip gitmekte olanı öylece seyretmek ve kabullenmek değil; şiirsel olanı keşfetmektir. "Olduğu gibi takip etmek", modanın düsturudur.

Flaneur'ün gezdiği pasajlar, tüketim toplumunun habercisi, alışveriş merkezlerinin öncüsü sayılır. 1852'de pasajlar için "kendi başına bir kent, küçük bir dünya" diye yazıldığını aktarır Benjamin. İleride değineceğimiz üzere, *tüketim katedrallerinin* temelindeki zaman-mekândan kopma olgusu, özellikle mekân hususunda kendini kurgulamaya başlamış görünüyor; ki kelime anlamı da "geçit"tir. Bir süre sonra yeni kentleşme planlarıyla yerlerini büyük mağazalara bırakacaklardır.

Dönemin en önemli kitle iletişim aracı ise gazeteydi; ayrıntılı haberler ile içeriği kısa haberler rekabet etmeye başlamış, zamanla ikinciye olan rağbet ağır basmıştı. Benjamin; "*Reclame* diye adlandırılan tür ile kısa haberlerin tarihini, basının yozlaşmasının tarihinden ayrı olarak kaleme almak çok güçtür."<sup>3</sup> diye yazar. (Gabriel Tarde da toplumun günlük gazete çevresinde örgütlenmeye ve ondan bilgi aldıktan sonra güncel konuları paylaşmak ve tartışmak üzere bir araya gelmeye başladığını belirtir. Tarde'dan da önce Macaulay, basının zamanla iktidarları devirip yenilerini getirecek kadar gücünün artacağından bahsetmişti.) 1928'den seslenen Benjamin; "Vaktiyle, basılmış kitapta sığınacak bir yer bulup oradan otonom varlığını sürdüren yazı, reklamlar tarafından acımasızca çekilip sokağa çıkarılıyor ve ekonomik kaosu kaba heteronomilerinin emrine veriliyor." der ve birkaç cümle sonra tanıdık bir değerlendirmeye- şöyle sürdürür; "Gazeteler yataktan çok düşey olarak okunur oldu bile şimdiden, film ve reklam yazıyı bütünüyle düşeyin diktası altına girmeye zor-

<sup>3</sup> Pasajlar – YKY (ÇVR: Ahmet Cemal)

lamakta. Çağdaşımız insan, daha bir kitap açmayı başaramadan önce, gözleri öyle bir değişken, renkli, çatışan harfler cunasının baskınına uğruyor ki, kitabın eskicil sessizliği içine dalabilme şansı azalmış bulunuyor.”<sup>4</sup>

Enformasyon taşıma aracı olarak gazetedeki değişim ve değerlendirmelere bakınca kısa içeriğe rağbetin, düşeyin diktaşının (ekranı aşağı kaydırma) ve gerçeklik üretiminin bugüne has olmadığını görmekteyiz. Diğer husus şu, gazete okurları kısa ve bağlamsız içerikler yaygın değilken ayrıntılı içerikler okuyorlardı değil mi? Öyleyse kısa haberler okurun eğilimi üzerine mi yaygınlaştı, yoksa yaygınlaşmaları mı eğilimi yarattı? Oyumu ikinciden yana kullanıyorum, kısa haberlerin gazeteye ticari kaynak sağladığını da düşününce... İnsanların neye yönelmesi gerektiğine araç karar veriyor, gazete gibi tek taraflı bir iletişimden söz edince bu olgu iyice katmerleniyor.

1800’lerin başında Thomas Jefferson şöyle demişti; “Hiç gazete okumayan, okuyandan daha bilgedir; çünkü hiçbir şey bilmeyen biri, akli batıla ve yanlışlarla dolu birinden gerçeğe daha yakındır.”

Kitaba kıyasla gazete daha ucuz ve çok sayıda basılabiliyor, üstüne çabuk tüketilebilirlikle birlikte daha geniş kitlelere hitap ediyordu. Kitap gibi bir veya birkaç bağlama sadık değil, çok sayıda kategoriye sahipti, günler süren sessiz bir uğraştan ziyade birkaç saati kapsayan çerez içerikler sunuyordu. Kitap kaçınılmaz biçimde alıcısını bireyselleştirmiştir; çünkü “kullanım değerine” ulaşmak bireysel emek ister, doğrudan okurun duygu ve düşüncelerine hitap eder, hatta bazen zihinsel manada biricik bir deneyime dönüşür ve entelektüel gelişim için potansiyel taşıyabilir. Gazete ise “değişim değeri” içerisinde

<sup>4</sup> Tek Yön – YKY (ÇVR: Tefik Turan)

kitleselleştirmeye yarar; çünkü bireye hitap etmez, geçicidir ve geçiciliği süresince paylaşıp dolaşıma sokulmazsa değeri kalmaz. Bu fiziksel-zihinsel anlık ve parçalı yaşam düsturu, radyo ve televizyonla böylece devam etmiştir; tüketim toplu-mundaysa kitlesellik maskelenerek bireysel yaşantılar imal edilmiş, ardından çift taraflı üretim sağlayan günümüz sanal gerçeklik evresine geçilmiştir. İlerleyen sayfalarda işleyeceğimiz üzere.

19. yüzyıla kadar ekonomik ve gündelik hayatta böylesi aceleci bir ritim yaşanmamıştı, hem de henüz yolun başındayken. Parayı temel gaye olarak görmek, hatta para kazanmak için çalışmak bile önceki dönemlerde yadırganırdı. Modern dönemde ise hep bir ağızdan teknik ile üretim süreci göklere çıkarılıyor, çalışma ve para yaşamın temel itkilerine dönüşüyordu. Kentin temposu ve insanlararası rekabet giderek artmaktaydı. İktisadi amaçlar kamusal yaşamın belirleyicisiydi. Paranın önünde durabilecek güç kalmamıştı.

Benjamin'in ifadesiyle; "Baudelaire kalabalıkla görünüşte yoğun bir ilişki kurar; gerçekte ise niyeti onu tek bir aşağılayıcı bakışla hiçliğin uçurumuna yuvarlamaktır". Büyük şair, modern insanın hâlâ yırtıcı hayvanların en yırtıcısı olduğunu ifade ediyor ve "bir flaneur olarak gözlemci, kim olduğunu gizleme sanatını her yerde uygulayan bir hükümdardır" diye yazıyordu. Bauman da bunun üzerine; "flaneur'ün ustası olduğu sanat, baktığını fark ettirmeden görmektir" demiştir. Gerçekten de iyi bir gözlemcinin en güçlü özelliği kamuflajdır, ki iyi kamuflaj olabilmesini sağlayan da yaptığı uzun soluklu gözlemlerdir. İlham ya da analiz için topluma karışmaya çalışan gözlemcilikten ayrılır, bu tip gözlemler çoğunlukla zorlama, önkabuller üzerine kurulu ve bir bakıma kamera özelliği taşır; doğal gözlemcilik ise fark edilmemiş bir yeti olarak, doğ-

rudan gündelik yaşamın içerisinde, zihinsel bir damar gibi akışta gelişir. Kamuflej kimsenin sizi fark etmemesini sağlar, siz herkesi fark ederken. Baudelaire de vitrinlerde sergilenen malları ve mekânlarda yüzen insanları böyle gözlemliyordu, kent sonsuz gösteri âlemi idi. Ancak gösterinin şefi vardı, rekabet kodları ile sermayenin korunması adına gelişen bir şef; devlet.

Her şeyin kurallara bağlanması, kayıt altına alınması, haritalandırılması gibi bürokratik işler artıyordu; bir bakıma her şey devletleşiyor, meslekler de kendi kurallarıyla parçalara ayrılıyordu. İşbölümü, elbette daha eskilerde toplumsal örgütlenme hâlini almaya başlamışsa da, 19. yüzyılda iktisadi akıl yaşama yerleşmiş, başka deyişle çalışma olgusu sanayileşme-makineleşmeyle birlikte modern çağda icat edilmiştir. Proudhon şöyle yazmıştı; “Endüstrideki birinci rol makinelerindir, insan ikincidir: Emegın sergilediğı tüm deha proletaryanın aptallaştırılmasına hizmet eder. Makine ve atölye ile birlikte, tanrısal hak, yani otorite ilkesi de siyasal iktisada girmiştir. (...) Çalışmanın örgütlenmesi, bize göre, akıl ve mantığın örgütlenmesinden başka bir şey değildir.”<sup>5</sup> Yarattığımız ikinci doğanın yasaları, Doğa yasaları gibi düzenleniyordu. Bauman’ın deyişiyle toplum keyfe göre ekilecek bir bahçe gibi görülüyor, tasarıma uymayan “yabani otlar ile parazitler”in temizlenmesi işlemi büyüyen denetim aygıtlarınca şiddetleniyordu. Kapitalizmin gelişmesi ve isyan potansiyelinin artması, iktidar sınıfının denetim ve gözetim aygıtlarına odaklanmasının da kaynağıydı.

Baudelaire ise borç içindeydi. Evler numaralandırılıyor, büyük şair alacaklılarından gizlenebilmek için çok sayıda ad-

<sup>5</sup> Sefaletin Felsefesi – Kaos Yayınları (ÇVR: Işık Ergüden)



res veriyordu. Bugün -konforun ve güvenliğin yarattığı alışkanlık gereği- mevzubahse değer görmediğimiz kimi olgular, o zamanlar isyan sebebiydi; örneğin adreslendirme, kapı numaraları verme uygulamalarına karşı kimi emekçi bölgeler ayaklanıyordu.

Artan temponun anaforuyla *cafelerde*, bulvarlarda ve pasajlarda akışa karışan büyük şair, barınma hususunda da yersiz-yurtsuzdu. Ancak sistem yoğun biçimde yerli-yurtlaştırma çabasındaydı. Bu çaba ile sosyal akış, ters orantılı ilerliyordu ve Baudelaire, yaşantı olarak modernitedeki çelişkilerin yansımaları gibiydi; tek başınaydı, yersiz-yurtsuzdu ama kalabalığın ortasında, demir kafesin içindeydi. “Flaneur, kalabalık içerisinde yaşayan bir terk edilmiş kişidir. Bu konumuyla, malın konumunu paylaşır” der Benjamin. Elbette onda tek veçhe yoktur. Biz dönemi yansıtan ve gelecek *akışkan modernitenin* nüvelerini taşıyan bir şair kimliğiyle paylaşıyoruz; *hareketin gel-git noktasını, gelip geçici ile sonsuzun arasını mesken tutmuş*, düzene ve geleneğe başkaldıran bir şair. Benjamin’in belirttiği üzere; Baudelaire’in züppeliği, modern yaşamın metalaşmasına karşı bir protestoydu.

Büyük şair metalaşma sürecinden sanatın kaçamayacağına bilincindeydi. Başka deyişle, *değişim değeri*’nin *kullanım değeri*’ne galebe çalıyor olması sanata da sıçrayacaktı. Eski dönemdeki simgesel ilişkiler yitiriliyordu; bundan böyle değer, ekonomi-politiğin eliyle saptanacak ve ayrışacaktı. (Simgesel değiş-tokuşun somutluğu yerine, paranın ve sermayenin değer soyutlamaları.) Sanat yapıtı, kullanım değeri’ne paralel mantıkla güzellik, faydalılık gibi değerlerle açıklanamamalıydı. Estetik süreç kalıplara yerleştirelemezdi. *İki Kişilik Oda*’da “tanımlanmış sanat, olumlu sanat bir küfürdür” diye yazıyordu bu yüzden. Ki romantikler de sanatı toplum ve doğanın basit

bir taklidi olarak görmemiş, tabiri caizse “Sanat toplum için mi sanat için mi?” karşıtlığını “her ikisi de” diyerek yanıtlamışlardı. Sanatçı, doğa ve toplumu taklit etmek yerine kendi zihninde yoğurmalı, sanat aracılığıyla onlara yeni görünümler kazandırmalıydı.

Tanrısal geride bırakılmış, -basmakalıp bir yorumla- yüceltilen bilim onun yerini almıştı. Araştırma alanı doğaydı ve her şeyin ölçütü olarak görülüyordu. Ancak Baudelaire buna karşı çıktı. Cennet doğaysa cehennem şehirdi ve sanatın yeri de sanatçı gibi cehennemdi. Sanatın temeli düşünceler olmalıydı, doğa değil; sanatçının yeteneği çağrışımsaldı ve imgeleminde uyanan sembollerle dans etmeliydi. Sanatı bilim ve doğadan ayırarak özerk bir değer taşıdığına işaret ediyordu aslında. Sanat kendi başına gerçeklik alanıydı. Ders vermek, aydınlatmak vb. gibi faydalara indirgenemezdi -Kant da 1790’da sanatın “amaçsız bir amaçlılık” taşıdığından söz etmişti-. Son olarak, sanattaki bu modernist tavır, popüler kültürün sanatıyla karıştırılmamalıdır; onlar anında tüketilebilecek türden değil derinlikli, akışkanlığa karşı direngen eserler ortaya koymuşlardı. Keza romantizm ile modern sanatı birbirinden ayırmayan Baudelaire şöyle diyordu: “Modernlik sanatın geçici, kaçak, olumsal yarısıdır; diğer yarısı da sonsuz ve durağandır”.

Moda için de negatif manada aynısı söylenebilir, sonsuza dek var olma isteğiyle ortaya çıkar ancak meta dolaşımı gereği geçicidir. Çağdaş sanat da benzer yapıda; kendi kendisine inanan ve herkesin teatral biçimde ona inandığı, her şeyi dizgesinde sıralayarak kendi varlığını yok ettiği bir oyun alanı.

Rotayı Londra’ya çevirelim, Paris’ten çok daha hızlı bir dünya. Öyle hızlı ki flaneur’e bile yer yok. Keza Rimbaud ve Verlaine, Baudelaire’den onlarca yıl sonra Paris’ten Londra’ya

gittiklerinde dehşete düşmüşler, geleceğin hızlı toplumunun orada olduğunu düşünmüşlerdi. Haklıydılar. Dünyanın en kalabalık kentiydi. Yaşam baş döndürücüydü. Metalaşmış ekonominin kitlesi orada büyüyordu.<sup>6</sup>

Benjamin'in Pasajlar'daki aktarınıyla, Engels'in Londra değerlendirmesine göz atalım: "Bütün sınıflara ve mevkilere mensup, birbirlerinin yanından geçip giden bu yüzbinler, aynı niteliklerin ve yeteneklerin taşıyıcısı olan, aynı ölçüde mutluluğu isteyen insanlardan oluşmuyor mu? ... Oysa onlar hiçbir ortak yanları, birbirleriyle hiç ilgileri yokmuşçasına, birbirlerinin yanından geçip gidiyorlar; üzerinde kendiliklerinden anlamaya varmış oldukları tek nokta, kalabalığın karşılıklı hızla akıp giden kolları birbirinin yolunu kesmesin diye, herkesin kaldırımın sağından yürümesi; ama çevresindekilere bir kez olsun bakmak, kimsenin aklına gelmiyor. Bu toplum teklerinin yığıldıkları mekân küçüldükçe, her bireyin o acımasız umursamazlığı ve her türlü duygudan yoksun, yalnızca kendi özel yararları üzerinde odaklanması, daha bir itici ve yaralayıcı biçimde belirginleşiyor." (Bu sırada Engels gibi, romancı Charles Dickens ya da tarihçi Alexis de Tocqueville gibi isimler Manchester ve diğer yerlerdeki fabrikaların ve işçilerin durumlarını betimliyorlardı.)

Baudelaire ve Engels'ten de öncesine uğrayalım; Balzac'a. *Altın Gözlü Kız* eserinde kentin ve insanların panoramasını sunmuştu büyük usta. Çeviri epey eski, Cemil Meriç'e ait. Bazı cümleleri "modernize" ederek alıntılacağım.

Öykünün giriş cümlelerinden biri şöyle; "Paris caddelerinde her an, bin bir menfaatin kasırgalaştığı geniş bir meydan değil midir?" Rekabetin gündelik yaşama işlediği bir düzenin

<sup>6</sup> İngiltere'de kent nüfusu, kır nüfusunu 1850'lerin başlarında geçmiştir. Ülkemizde ise bu 1980'lerde yaşanmıştır.

zaman ve mekânını menfaatle birleştiriyor, daha nasıl özetlenebilirdi! Kitleyi incelemeyi sürdürüyor ve paragrafı şöyle bitiriyor usta yazar; "Bunlar surat değil bir alay maskedir: Zaaf, güç, sefalet, neşe ve riya maskeleri. Hepsi de bitkin, hepsi de nefes nefese bir hırsın silinmez izleriyle damgalıdır. Ne istiyorlar? Altın veya zevk."

Modern kavramı ne ifade ediyor? Yalnızca sözcük belki, Ortaçağ'da "daha yeni, az önce" manasına gelen *modo* sözcüğünden bir türetim. Belki de teknolojik, sanatsal ve felsefi düzlemlerden konuşuyoruz. Sanki insan yaşamında bir şeyler, bugün tarihselciliğe düşmemek için görmezden gelmeye çalıştığımız bazı şeyler, hiç değişmiyor. Sanki iki yüz yıldır aynı günü yaşıyoruz ve akışı kuşatan zahiri olgular değişiyor sadece. Aslında modernite sonsuz mu? Belki de değişmeyen düşünürün ve sanatçının ta kendisi, yazgı ortaklığı, bir çeşit zihinsel bengi dönüş. Birçok şey hızla değişirken bazıları sarsılmadan kalıyor sanki; o sabit formlar, değişim üstel ivme kazandığında bile varlığını koruyor. Değişime direnemeyip, "doğaya" aykırı hâle geldiğini ve yerini yenisine bıraktığını düşünüyoruz; bana kalırsa yeni'yi içkin biçimde büyütüyor, hazırlıyor ve sonunda kopan evren gibi genişlemesine izin verirken kendini dönüştürerek fes ediyor. Referans noktalarımız parçalandı ve sersemledik, ne ki yeni bir hâl değil bu, 19. yüzyılda da dile getiriliyordu. Bugün neler yetiştirip neleri yitiriyoruz ve nedir yitirmediklerimiz? Geçiş aşaması bitmediği için *post* diyor ve geçip gitmesini bekliyoruz, bekledikçe hem onun içine kapanıyor hem de *yeni gelenin* referanslarını kestiremeyen bir edilgenliğe düşüyoruz.

Balzac *sel gibi taşıp coşan hayatın dalgaları arasında sürüklenip giden bu bedbahtlar* için şunları söylüyordu; "Zaman onlar için zorba bir hükümdardır. Daima ellerinden kaçır, (onu) ne

genişletebilir ne sınırlandırabilirler. (...) Henüz sıcak cesetlerin üstünde karga gibi uçuşan bu adamlar doğası gereği bütün duygulara yabancı kalırlar. Para işleriyle uğraşanlar yaşayanları, kontratlarla meşgul olanlar ölüleri, hukukçular vicdanları tartar. Durmadan konuşmak zorunda olduklarından hepsi de fikrin yerine söze, his yerine cümleye başvururlar ve böylelikle ruhları gırtlak hâlini alır.”

Ustaların küçük burjuvayı yerden yere vuran cümlelerini, kamusal ve sanal alanda insanları gözlerken bazen düşünmüyor muyuz? Daha da önemlisi, yeterince dürüstsek, aynadaki yansımamızda? Görünen o ki zamanın kontrol edilemezliği, bitimsiz koşuşturmaca, varoluşsal olanın parayla değiş-tokuşu, hızın ve kümelenmenin artışıyla kendine ve öteki'ye yabancılaşma vb. hususlar epeydir bizimle. Ve bunların peyda olması ya da şiddetlenmesi, kapitalist devletin yükseldiği modern süreçle paralel. İnsanlık tarihi iki yüz-iki yüz elli yıla sıkışmış sanki...

Richard Sennett'in dönem hakkında yazdıklarına göz atalım; “On dokuzuncu yüzyıl boyunca, gelişen kent, kalabalıkların taleplerine direnmek ve bireylerin taleplerine ayrıcalık tanımak için hareket, kamu sağlığı ve özel konfor teknolojilerini, piyasanın işleyişlerini, cadde, park ve meydanların planlarını kullandı. Sözkonusu bireyler Tocqueville'in gözlemlediği gibi, kendilerini *birbirlerinin kaderlerine yabancı hissediyorlardı*. (...) Bu birey ortak hayattan çekilirken, hayatı kaybediyordu.”<sup>7</sup>

Nihayet, nostalji güzellemesi yapmadan önce Simmel'in 1890'daki şu sözlerini göz önünde bulundurmakta da fayda var; “Kayıp cennet, altın çağ, ah o eski güzel günler: Tüm bu

<sup>7</sup> Ten ve Taş - Metis Yayınları (ÇVR: Tuncay Birkan)

lütufkarane fikirler, şimdinin hastalıklarını yedeğine almış bir geçmişin güllük gülistanlık tasvirinden başka bir şey değildir. Güya dedelerimizin ninelerimizle evlendiği zamanlar dünya çok daha güzel ve çok daha ahlâklıydı - bu türden yozlaşma lakırdıları yeryüzünün kendisi kadar eskidir.”<sup>8</sup>

*Şimdinin hastalıklarını yedeğine almış* ifadesi ne kadar da ustaca! Tıpkı ‘o zamanlar ne güzeldi’ dediğimiz yakın geçmişin, iklim krizini şiddetlendirecek unsurları yedeğinde tutması gibi. Tıpkı teknolojideki duraksız ilerleme ve piyasanın büyüme takıntısının, modern kapitalizmin ilerlemeci ve belirlemci anlayışının bugünkü yansımaları olması gibi. Yahut transhümanist emellerin ölümsüzlük üzerinden dine, (sözde olsa da) insan-merkezcilik üzerinden Aydınlanma’ya benzermesi gibi.

Ancak... Nostalji -güzellemesinden ziyade- kederinin sebebi akışkan modernite içinde kaybolan bireyin artık kolektif hafızaya sahip toplumsallığı, gerçeklik algısını, bağları, ilişkiselliği, yaşamın sürekliliğini ve hepsinden önemlisi umuda dair kırıntıları bile bulamıyor olması. Bireyin kayboluş hissi, onların kaybolmasıyla paralel. İnsanlar yerlerine çakılmış hâldeyken kaybolmuş hissediyorlar. Çelişkili mi? Sanmıyorum. Kaybolmak yerle alakalı değildir, tekliktir. Bir yandan da sürekli iletişim hâlinde olduğumuz iddia edilmiyor mu? Elbette. Teklik, yani kimsesizlik iletişimi zorunlu kılıyor. Ancak derinleşen kayboluş, bunun bir iletişim olmadığını gösteriyor sonunda. Kamusalığın ortak mekândaki paylaşımlarının, fiziksel deneyimler ve yüz ifadelerinden muaf bir dijital-ekrana taşınması, (kamusanal yaşam) bireyin, yaşamı yüzey-sel bularak geçmişin kimi veçhelerini güzel görmesine sebep

<sup>8</sup> Modern Kültürde Çatışma – İletişim Yayınları (Tanıl Bora, Utku Özmağas, Nazile Kalaycı, Elçin Gen)

oluyor. (Ki geçmiş bugünün sorunlarını barındırdığı gibi, kurtuluşu için de potansiyeller taşıyabilir elbet. Yine de birliğin yitimi yarı yarıya yanlış, keza kitlesel olarak çok fazla ortak eğilim gösteriyor ve yan anlama inanıyoruz.) Moda bu “keder ve güzelleme”leri görünüm, metalar ve furyalar üzerinden pek iyi kullanır. Böylece özlem duyduğumuz sıcaklığı aktif biçimde ve yeni hâllerle yaratmaktansa, nesneler ve kalıplaşmış tutumlar karşısında edilgenleşerek zahiri olanın peşine düşmeyi seçeriz. Nihayetinde zihnimizde açılan boşluğun bu yolla dolmadığını en soğuk biçimde deneyimlemekteyiz.

Nostaljiye/geçmişe sarılma ve saldırma, düşünsel süreçlerimizin ve tartışmalarımızın da bağlamını oluşturuyor. Yeni fikirler üretme, geleceği tasarlama ve bugünü analiz etme eğilimlerinden koptuğumuz için salt eski metinler ve hadiseler etrafında dönüyor, hepsini yeniden üretiyoruz. Baudrillard bunu tek cümleyle özetlemişti; “Geçmişten böylesine keramet umuyorsak bugünkü hayal gücümüz hayli zayıf, kendi durum ve düşüncemiz karşısındaki umursamazlığımız hayli büyük olmalıdır”.<sup>9</sup>

Simmel 20. yüzyılın başlarında, modernitenin artık eski formlar yerine yeni formlar getirme peşinde değil, form düşüncesine tümden karşı çıkmakta olduğunu dile getirir. Daha önce Marx’ın *katı olan her şeyin buharlaşmasından* bahsettiği gibi. Bunlar tam da postmodernizme uygun değil mi? -Anlam tarih boyunca her zaman öldürülmüş ve yeniden yaratılmıştır zaten.- Ne ki dünya iki büyük savaş görüyor ve formsuz bir kültür yaratmadan önce, kendi formlarıyla sanki o zamana kadarki tüm formları kana bulamayı seçiyor. (Ve iki büyük savaş sonrası yükselen akışkan ve nihilist kültür sürecinde, ne

<sup>9</sup> Kötülüğün Şeffaflığı – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Işık Ergüden)

tesadüf ki Amerika da dünya üzerindeki egemenliğini ilan etmişti. Şimdilerde Çin yükselişte, yeni bir borçlandırma ve tahrip gücü daha.) Formların hâkim olduğu klasisizme açılan sanatsal (ve düşünsel) savaş ise, amacın kendisi hâline gelmiş görünüyor. Ve amaçsız amaçlılık böylece sürüyor. Formsuzluk bizi tedirgin etmiyor elbette, ancak yaşanan durum formların mutasyona uğraması, başka deyişle madalyonun ters çevrilmesidir. Hem formlar her zaman özgürlüğü kısıtlamak adına değil, özgürlüğün alanını genişletecek biçimde de düzenlenebilir.

Din-bilim hususuna değinelim. Aydınlanma tanrısal iradeyi ve dinsel öğretiyi sorgulayıp, aklın iradesini ve bilimsel öğretiyi yüceltmış olsa da romantiklere ve eski modernite dönemine baktığımızda kutsalın defedilmekten ziyade şekil değiştirmiş olduğunu görüyoruz. Modern felsefe, metafiziğin saf dışı bırakılması çabasıındaydı. Akıl ile iman çatışması, akıl lehine keskin ve totaliter bir mantıkla çözülmeye çalışılmışsa da çelişki ortadan kalkmamıştı. (Bu mantığın pratik yansımalarından biri kapitalizmin doğa üzerindeki sınırsız talanı ve insan üzerindeki aşırı denetimidir.) Simmel; “aşkın formlardan büsbütün kopmaya hazır olmayan, yalnızca özgül ve sabit formlardan kopabilen dindar bireylerin son sığınağı” olarak mistisizmi görüyordu. Bu örtük dinî inanç bugün de varlığını koruyor; ruh yerine enerji, tanrı yerine evren-karma vb. şeklinde. (Hatta derinlik göstergesi hâline gelen kimi bireyci-nihilist-kararsar tutumlar da Budistvari yaklaşımların üstüne kamuflaj geçirmiş durumdalar.) Tabii dinin sürekliliği yalnızca bu ikame ifadelerde değil, gündelik ahlâkta da varlığını koruyor; kalple düşünmek, kalple hareket etmek gibi.

Öncesinde romantikler de, Octavia Paz’ın ifade ettiği gibi, “Tanrı öldü” sloganıyla şiirsel bir paradoks ortaya atmışlardı.



Bu paradoks yeni bir din arayışına yol açnuş, yani modernite, dinsel ihtiyacı sonlandırmanuştı. Ne ki eklemem gerek; “tanrı öldü” ateizm şiarına indirgenecek bir slogan değil, tanrısal olanın simülakrlara çevrilmesi ve kutsallığını yitirmesi üzerine yapılmış bir değerlendirme olarak da okunabilir. Ya da dinin toplumsal yetisini yitirmesi, ileride buna kısaca değineceğiz.

1844’te Stirner, Nietzsche’den onlarca yıl önce tanrının ölümünü ilan etmiş ve yeni kutsaldan söz etmişti; “Kutsal insani bir görünüm alsa, hatta insanın kendisi bile olsa kutsallığını yitirmez, olsa olsa dünya-üstü durumundan dünyevi kutsala dönüşür, tanrısalıktan insanlığa dönüşür”.<sup>10</sup> Benzer bir eleştiriye Marx ve Engels, Stirner’e yapmışlardır; *biricik özne* kavramını, töz ve ruh gibi kavramların laikleştirilmiş hâli olarak değerlendirirler. Yüceltilen tanrı ve akıl gibi kavramlar yerine ben’i koymuştur Stirner. Aynı şekilde Kropotkin de biricik’i toplumsal hayattan kopuk, nihilizmin sınırlarında ve metafiziksel bulmuştu. Bu eleştirileri paylaşıyorum.

Stirner’den neredeyse yüz yıl sonra Adorno ve Horkheimer şöyle yazacaktı; “Yaratan tanrı ile düzenleyen akıl, doğanın hâkimi olarak birbirine benzemektedir. İnsanın, tanrının modeli olması, varoluş üzerindeki egemenlikten, efendinin bakışından, emirden ileri gelmektedir”.<sup>11</sup> Etimolojik olarak da akıl “kontrollü düşünme, doğru ile yanlışı ayırt etme yetisi, sağduyu” gibi anlamlar haricinde dizginleyici, denetleyici, frenleyici bir unsur olarak da düşünölmüştür. Bu bağlamda aklın yüceltilmesi, tahakkümün kontrolünü kaybetmesiyle sonuçlandı.

Max Weber, rasyonelleştirme-akılcılaştırma hususunda modern kapitalizm ve bilimi yan yana görmekteydi; bilim

<sup>10</sup> Biricik ve Mülkiyeti – Norgünk Yayınları (ÇVR: H. İbrahim Türkdoğan)

<sup>11</sup> Aydınlanmanın Diyalektiği – Kabalcı Yayınevi (ÇVR: Oğuz Özüğül)

doğayı insana, araçsallaşan insanı da iktisada tabii kılmaya çalışan ve her yolu mubah gören düzenin aracı gibiydi. Tanrının iktidarı karşısında aklın iktidarının zaferiyle ekonomi, hukuk, yönetim ilişkileri resmîleştiriliyor, gündelik eylemler ve sosyal kurumlar da rasyonelleşme eğilimi gösteriyordu. Bürokratik devlet ve vatandaşlık, kapitalist üretim süreci, hukukla “özgürleştirilen” emeğin köleliği, tekniğe olan bağımlılığın artması vb. sonunda yaşam, ticarileşmeye doğru evrilecekti ve proje, bu hususta geçerliliğini kaybetmedi. Rasyonelleştirme süreci niceliğin niteliğe üstün gelmesidir bir bakıma, (işlevselleştirme gibi) yalnızca niceliğe çevrilebilenler değer kazanabilir ve insan da değer kazanmak için kendini metaya çevirir. *Sığırdan don yağı yaparlar, insandan da para.* (Herbert Marcuse ise rasyonelleştirmenin doğrudan kapitalizme bağlanmasını eleştirir. Yani rasyonel akıl tek başına kötü değildir, kötü olan onu olumsuz biçimde açığa çıkaran egemen güçlerin aklıdır.) Weber’e göre, kapitalizmin yükselen bürokratik örgütlenişini değiştirebilmek giderek imkansızlaşacak, sonunda birey ve toplum bürokrasinin *demir kafesine* kilitlenecekti. Sahiden uzun süre böyle oldu. Uzlaşmaz çatışmaların üzerine kurulan düzenin; *demir kafeslerin* ağırlığını hafifletmeye, katı yapısını akışkanlaştırmaya, görünürlüğü görünmez kılmaya, emekçi toplumun mekânsal ve duygusal ortaklığını sürek-sizleştirmeye ihtiyacı vardı. Ama önce savaş, kriz ve devrim dalgası süreçlerinden geçti. Düzen kendini özgürleşme kaynağına çevirirken *demir kafeslerin* sorumluluğunu tarihe ve öteki omuzlara yükleyecek, özgürleştirme makinelerini küresel boyuta ulaştırarak yeni görünmez kafesler inşa edecekti. Eleştirel Kuramcılar, bireyin etrafının metalaşmış nesnelerle ve kültür endüstrinin yeni kafesleyici mantığıyla kuşatıldığından bahsettiler. Aklın yüceltilmesindeki ilerlemeci anlayış,

ekonomik ilişkilerin dört yanı sarmasıyla sermayenin yüceltilmesindeki ilerlemeci anlayışa evrilmiştir ve eşzamanlı gelişen özgürlük anlayışı da üretim, tüketim ve kültür endüstrisine bağımlı bir özgürlüktür.

Kimisi eski modernitenin projesi yarım kaldı dedi, kimisi sürüyor dedi, kimisine göreyse tamamen geride bırakıldı. Benim için önemsiz. Kapitalizmin kendini uyarlaması gerekiyordu ve yeni bir oyun kurarak bunu başardı. Gâlipler tarihi yazma ve yeniden üretme gücüne sahiptir, onu kendi bağlamlarına çeker ve “gerçekliği” konuştururlar. Gerçeklik-üretim-aygıtlarına ve aygıt kullanıcılarını denetleme gücüne kim sahipse, tarihi o kurgular. Ve buradaki “gerçeklik” yalnızca medya aygıtlarını değil; üretim, tüketim, siyasi iktidar, kolluk kuvvetler, eğitim, gözetim ve benzeri alanlardaki aygıtları da kapsar.

Kopuş yaşandığı kesin; kapitalizm, krizlerin ve kopuşların tarihidir; sürekliliğini buna borçludur. Ancak tastamam kopuş yaşandığını paylaşmıyorum.<sup>12</sup>

\*\*\*

<sup>12</sup> Bir benzetme yapalım; Asimov’un Vakıf serisinin dizi uyarlaması, romanda imparatorluğun binlerce yıl sürmesini, imparatorun klonlanması yoluyla ekrana yansıttı; yaşlı, ortanca ve çocuk olmak üzere aynı imparatorun üç tane. Yönetim hakkı ortancadadır, ancak hepsinin sözü değerlidir ve süreç karşısında bir aradadırlar. Her biri ölmeden önce embriyo olarak klonlanır. Yaşlanan hem ölür hem de ölmez. İmparator hem daima ayırdır hem de her birinin kendine has nitelikleri olduğundan farklıdır. Yanlarında ise binlerce yıldır Demerzel vardır, hiçbir zaman ölmeyen yapay zekâ bir robot; bu da sermayenin yönlendiricisi ve yardımcısı “teknoloji”ye benzetilebilir. Velhasıl kapitalin ölümü, böyle bir ölümdür ve toplumsal yansıması da buna benzer. Kapitalizm aşılmadan, modern süreç geride bırakılamaz.

Stirner, gelişen statüko ve devlet yapılanması karşısında bireyin “uyumlanma” yoluyla yok edildiğinden, liberal siyasi özgürlük söyleminin, bireyi devlet vatandaşı hâline getirdiğinden ve yasalara bağımlı kıldığından söz ediyordu. “İstenmeyen: kişinin özgürce davranması ve kendini gerçekleştirme; istenilen: usun özgürce davranması ve kendini gerçekleştirme: ussal bir tahakküm, bir egemenlik. Liberaller, tanrıyı ve inancı savunmazlar ama efendileri (olan) us’un ateşli ve heyecanlı savunucularıdır. Küstahlığa tahammülleri olmadığından, bireyin özerkliğine ve kendisini geliştirmesine de tahammül edemezler”. Stirner ancak devlet ve rasyonelleşme sınırları içinde bireyin “özgür” olabildiğini, haricinde kendisini yitirmek zorunda kaldığını savunuyordu. Liberalizm bireysel özgürlükler adı altında kölelik satmaktaydı; bağlarından kopartılarak sözde özgürleştirilen özne, özde devletin doğrudan erişebildiği nesnelere dönüşmüştü. Aynı değerlendirmeleri bir asır sonra Marcuse (ve birçokları) *kültür endüstrisi* ve tüketime eğilirken yapmıştır, bugün de özgürleştirici kölelik çeşitlenmiş hâliyle varlığını koruyor.

Kurumların despotik gücü karşısında bireyin gerçekliğini ilan edememesi gün yüzüne çıkıyordu. Ki bireysellik evrensel modellere dayalıydı. Sorumluluk bireyin omzunda değil, bireylerden oluşan insanlık ülküsünün kollarındaydı. Birey yüceltiliyor olsa da yücelik, toplumsal yasalara bağımlıydı. Birey artık varoluşsal bir sorundu ve kendi kendisinin amacı olmaya gidiyordu. Süreç felsefi derinlikten yoksun, daha ziyade modernitenin ve burjuvazinin getirdikleriyle oluşmuş bir savrulma ile onların ufkunda korunma hâlindeydi. Keza kısa süre sonra büyük savaşlar, krizler ve *kültür endüstrisi*, bireyin derinleşmesine zaten izin vermeyecekti.

Bana öyle geliyor ki, insan, kendini ve doğayı dinsel çıktı hâlinde görmeyi bıraktığında varoluşsal tarafını keşfetmeye adım atmıştı. Din, insanı tanrıların ürünü hâline getirir ve dünyayı oyalanma yerine, durağa indirger. Bu da insanı kut-sallaşmış-ontik düzlemde veya hakikat yanılgısında tutar. (Özlerinde Budistvari tutumlar yatan bireyci kesimlerin yanılgısını da hatırlayalım.) Aydınlanmanın arzusu da “bireyin varoluşu yalnızca doğa yasalarına bağlıdır” fikrini yaymaktı. Öylesi keskin ve geniş bir ilahi kültüre karşı, aynı derecede keskin ve geniş hedefleyen bir tutumla karşı çıktılar. Kim bilir, 21. yüzyıldan konuşması kolay geliyor bize... İnsan aşkın varoluş modellerini terk ettiğinde ve anlam doğrudan kendi bedenine yüklendiğinde, “şu an ne oluyor, ne yapıyorum, neden buradayım, bunlar da kim?” gibi sorular, kestirmeci bir yanıttan yoksun biçimde alevlenmiş, düzenle arasındaki çatışma da düşünsel ve gündelik bir varoluş krizine dönüşmüştü. Dinsel yabancılaşma sona eriyor, Marksist literatürdeki (insanın emeğine ve paralel olarak topluma, kendi bedenine ve maneviyatına) yabancılaşma evresine doğru gidiliyordu.

Aydınlanmanın din ve hurafeye karşı çıkmak için bilimi dinleştirdiği söylemi kestirmecidir, evet, bilim ve akıl mutlak-hakikatler makinesi konumuna getirilmişti. Ki hatayı kavramak için yaşamak gerekti. Bir bakıma tanrıdan kaynakla geliştirilen fikir, akıldan kaynakla geliştiriliyordu artık. Lâkin aydınlanmayı devam eden modern süreçteki totaliter devletler ile emperyalist-kapitalizme indirgeyerek tümünden silip atmak epeydir yaygın bir tavır. Onda reddetmemiz gereken (mesela mutlak hakikat, güç timsali olarak beyaz Avrupalı erkek) yönler olduğu gibi, -içeriklerini zenginleştirerek- korumamız gereken (mesela eleştirel rasyonalite, safsataya karşı gerçek) değerler de mevcut. Kaldı ki totaliter rejimler de otoritelerine

dayanak olacak kısımları, yani işlerine geldiklerini almışlardır Akıl, faşizme araç olabileceği gibi özgürlüğe de araç olabilir; yeter ki eleştirel ve olasılıkları canlı tutan bir ilişkisellik geliştirelim.

Bilim dinleştirildiyse, modern devlet de Doğa'nın yerine geçmişti. "Doğal olan topluma zarar verir" düşüncesi üzerine insan, denetleyici devletin doğasına sığınmalı ve kendi "kötü doğasını" da böylece aşmalıydı. Piyasa ve devlet mekanizmaları yalnızca doğadan kopuşu değil, toplumdan kopuşu da temsil eder. Sistemin yaşamı ile toplumsal yaşam farklılaşmış; doğadan kopartılan insan, kendisinden kopan sistemin yaşamına teslim olmuştur. Ayrıca birey, genelin iradesi karşısında farklılıklarını da feda etmiştir. Bilim uzun zaman önce şüpheyle ilerlemesi gerektiğini anladı, ne ki devrimci muhalefetten kurtulan devlet ile küresel kapitalizmin mutlak gücü sürüyor.

Din ile bilimsel düşünce arasındaki savaş yüzyıllara dayanmaktadır ve bu uğurda bilimin birçok parlak zekâlı çocuğu hayatını kaybetmiş veya baskıyla yaşamıştır. Bilimin doğaya getirdiği yeni görünümeler, hem hayatın derinindeki değişimlerin yansımasıydı hem de onun görünümeleriyle hayat değişiyordu. Newton, bir çakıl taşının düşerken bağlı olduğu yasa ile göksel cisimlerin hareketindeki yasanın aynı olduğunu düşünmüştü; bu bakış açısı, dünyaya tanrıdan ayrı bir anlam kazandırmaktı.

Belirttiğim üzere, elbette yakılan ateş asırlara dayanmaktadır ve sadece Aydınlanmacılarla açıklanamaz. Örneğin yirmi altı asır önce yaşamış Anaksimandros... Fizikçi Carlo Rovelli, onun için *dünyanın bilimsel olarak araştırılmasının doğum sertifikasıdır* der. Doğa olaylarını tanrıların elinden alıp gerçeğe en yakın biçimde yorumlamaya çalışmış, mevcut kanaatlere na-

türalist yorumlamalarla meydan okumuştur. Canlılığın denizden geldiğini ve evrildiğini söylemiştir. Arz'ın, yani dünyanın, hiçbir şeyin üzerinde durmadığını, her yanında aynı gökyüzünün bulunduğunu ve uzayda yüzen bir çakıl taşı gibi olduğunu kavramıştır. Arz “düşmez” çünkü düşeceği belirli istikamet yoktur. Nesnenin düşüşü tek istikamete, yani her zaman Arz'a doğrudur. Bunlar dönem itibariyle müthiş yorumlamalardır.

Şimdi göz attığımız döneme yeniden ışınlanalım. Fransız sosyolog Albert Bayet, *bilimin soğukluğunun* karşısına şiirsel coşkunun koyulmasını beylik laflar olarak görüyordu. Ona göre bilim ahlâkı duygu ahlâkıydı da; yeni şeyler bulmanın coşkusu, yanıt aramanın sevinci ve kardeşlik hissiyatı içindeydi; bilim, enternasyonal dayanışmayı yaşıyor; yükselen bencillik ve toplumsal eşitsizlikler karşısında ayakta duruyordu. (Werner Heisenberg de *Çağdaş Fizikte Doğa* kitabında, bilimin enternasyonal dayanışma için en önemli silah olduğunu yazmıştır.) Bilim bu nitelikleri öyle ya da böyle bugün de yaşıtmaktadır ve korunmaya değerdir. Yine de biz, şiirsel ve bilimsel coşkunun perspektifini iç dünyasında sentezleyebilmiş yeni bir kültürün hayalini kuruyor; sezgi ve akıl, duygu ve mantığın ilişkisel birliklerini olumluyoruz.

Günün sosyal ve siyasal yapısı, yüzlerce yıldır derinlere kök salmış inançların “karanlığına” karşı, bilim ve akıl ikilisini aydınlanmanın yolu olarak görüyordu. Sadece modern devlet yapılanmasının uygulama şekilleri üzerinden değerlendirme yapılamaz. Evet, burjuva kendini “kitle” den ayırıyor ve zevklerini üstün görüyordu, -bugünse herkes küçük birer burjuva-kitleye ait her şey bayağıydı ve seçkinlerin özgürlüğü kutsalı. Modernizm bu anlayıştan da beslendi. Ve kitleler ile seç-

kinler arasına, kitleyi yönetecek ve ondan kaçınmayacak politik önderlik sokulmalıydı. Bunu da başardılar.

Kitlenin körlüğünü hesaba katıp Lichtenberg'in (1790'lar) şu sözlerini hatırlayalım; "Aydınlanmadan çok söz ediliyor, daha çok ışık isteniyor. Ya Rabbim! Ya insanların gözleri yoksa ya da gözü olanlar gözlerini bile bile kapatıyorsa, onca ışık neye yarar?"<sup>13</sup> ve yüz elli yıl sonraya ışınlanıp Werner Heisenberg'e kulak kesilelim;

*"Bilim, bir ulusun hayatında ancak küçük bir yer tutar; doğrudan doğruya bilimle uğraşanların sayısı da sınırlıdır. Politika ise daha büyük güçlerin elindedir: Büyük halk yığınlarının tepkisi, ekonomik durumları, geleneklerin ayrıcalıklı kıldığı bireylerin iktidar hırsı burada ağır basar ve bu güçler; anlaşmazlıkları bilimsel yönden, yani nesnel olarak ve anlaşma havası içinde ele almaya hazır olan azınlığa, bugüne dek hep baskın çıkmışlardır. Bilimin politika üzerindeki etkisi her zaman önemsiz kalmıştır."*<sup>14</sup>

Günümüzde ise bilim ve teknolojinin politika üzerindeki etkisi yadsınamaz, özellikle teknolojinin politika dışı bir alan olarak görülmesi uzun zaman önce terk edilmiştir. Teknoloji siyasal ele geçirmiş ve kendisine benzetmiştir. Bilimin "seküler din" hâline gelmesi; ilerlemenin teknolojiye indirgenmesi ve modern bilimin onun dayanağı olmasıyla yükselmiştir. Evrimsel sürecin biyolojiden ziyade teknolojiye geçtiği bile söylenebilir. Bugün transhümanist teknikten daha yüksek sesle söz edilmesinin dayanaklarından biri de bu.

Son olarak; "aydın burjuvazi, gerici despotluğu devirmiştir" yargısı fazla keskindi... Sistem ekonomik ve kültürel açıdan çözülmekte olduğundan burjuvazi zaten yükselmiş ve

<sup>13</sup> Aforizmalar - Dost Yayınları – (ÇVR: Tefvik Turan)

<sup>14</sup> Çağdaş Fizikte Doğa – Çan Yayınları (ÇVR: Vedat Günyol – Orhan Duru)



çözölmeyi hızlandırarak kendi alanını genişletmişti. Çizgisel, aşamalı iktisadi anlayış, proletaryanın da burjuvaziyi kaçınılmaz biçimde devireceğı sonucuna götürdü. Bu yüzden “ileri kapitalist toplumlarda devrim” beklentisi duman oldu. Sistemin çelişkilerle çözölüp gideceğı yazgıysa, niçin karşısına geçip mücadele edelim ki? *Güneşin zaptı yakın* sanıldı, çünkü yarın güneşin doğacağı kesindi. Bu yüzden işçiler makineleri parçalarken öte yanda henüz şartların olgunlaşmadığı yazılıyordu... Bugünse ne güneş ne sınıf ne de makine kaldı. Tarih bize kapitalizmin ilerlemeci ve üretimci anlayışını paylaşmamamız gerektiğini göstermiştir.

Konumuz her ne idiyse ona dönelim. “Nihilizm’in med dalgası gibi yükseldiğini görüyorum!” diyen Nietzsche, kanın ve anlam yitiminin kokusunu almış bir kurt gibiydi. Yükselen bireyin yere çakılması uzun sürmedi ve kitleselleşti. Kitle de yince de aklıma gelen ilk isimlerden biri İspanyol düşünür Ortega Gasset. *Kitlelerin Ayaklanması*’nı<sup>15</sup> yazmaya 1920’de başlamış ve on yılda tamamlamıştır. Bana kalırsa dönemin en sert kitaplarından biri.

Ona göre konfor, yeni kamu düzeni, yaşama eklenen lüksler ve liberal düşünce özgürlüğüyle birlikte “vasatlık” kitleler hâlinde egemenliğini ilan etmiştir. Bilim ve sanayideki iki yüzyıllık gelişimin temellendirilmesi sonucunda vasat insan, vasatlığına tam zıt noktaya konumlanmıştır. 19. yüzyılda filizlenen ve 20. yüzyılda yaşanan asıl devrim budur Gasset’ye göre: vasatlığın iktidarı. Entelektüel açıdan yorumlarsak: karşı-devrim. Onda entelektüelin topluma duyduğu öfkeyi görmek mümkündür, yer yer silah olarak aşağılama yöntemini seçmiş gibidir. Ona göre kitle, yalnızca linç için kendi başına

<sup>15</sup> Kitlelerin Ayaklanması – İşbankası Yayınları (ÇVR: Neyyire Gül Işık)

harekete geçebilir artık; bir asır sonra (linç abartılı bir sözcük olsa da) sosyal medyada gözlemlediğimiz gibi.

Gasset en büyük tehlike olarak devleti görmekteydi: Nietzsche'nin Zerdüşt ağzıyla "yeni put" diye yerden yere vurduğu; her şeyi yalan üzerine kurulu, herkesin zehir içtiği yer olan; çevik maymunların birbirlerinin sırtlarına basarak tırmandıkları, gereğinden fazla insan doğduğu için icat edilmiş olan devleti! İşte Gasset de devleti bu çizgide değerlendirir: Yaşamın devletleştirilmesi en büyük tehlikedir. Ve kitle insanı güvenlik ile yeni konforlar içinde, düzenin insan icadı olduğunu unutup gitmiştir. Artık doğaçlamaya yer yoktur. *Uzmanlaşma denen barbarlık* ile birlikte de yaratıcı azınlık, yani bir bakıma entelektüel de yok olup gitmektedir. Ona göre kitle, okul ve tekniğin "ilerici" olanaklarına hızla sokulmuş ancak gerçek manada eğitilmemiştir.

Marshall McLuhan da 1966'da şöyle demişti; "Toplumsal eğitimin görevi, topluluğu kullanılan teknoloji düzeyine yükseltmek olmalıdır. Aksi takdirde tüm toplum çöker".

\*\*\*

Frankfurt Okulu'nun iki önemli temsilcisine, Adorno ve Horkheimer'a sıçrayalım. Düzensiz ilerliyor gibi görünsek de kendine has bir düzen kurmayı başardığımızı umut ediyorum.

İki usta düşünür Marksizm'i içine kapanık bulmuş, *Eleştirel Teori*'yi "bitimsiz süreç" yaklaşımıyla geliştirmişlerdi. Marksizm'in gelişmeye açık bir toplum felsefesi olduğunu ifade ediyorlardı. Ancak klasik materyalizmi, ilerici potansiyelleri ortadan kaldırdığı gerekçesiyle reddettiler. -Bu değerlendirmeyi 19. yüzyıl anarşistleri de yapmıştı.- Marks'ı ve Hegel'i sahiplenmiş olsalar da müritleri değillerdi; ne mutlak-Tin ne de onun yerine geçen madde, daha ziyade zihinsel ile fiziksel gerçekliğin diyalektik ilişkisi.

*Kültür Endüstrisi* kavramını ise İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya attılar. Faşizmin iletişim araçlarını kullanarak hızla genişlemesi, kuramın çıkış noktasını 1930'lara götürür; ancak Orwellci'den ziyade Huxleyci distopyaya evrilmesi daha sonra olacaktır. Çağı yalnızca ekonomi-politikle değerlendirmek yetersizdi; felsefe ve psikolojiyi öne çıkarıyor, emek-sermayeden ziyade kültürel ilişkiler üzerine eğiliyorlardı. Keza -Marcuse, Fromm ve diğer eleştirel kuramcılarının da belirttiği üzere- kapitalizmdeki sorun ve çözümleri salt ekonomiye indirgemek, insan varoluşundaki karmaşık boyutları es geçmekti. (Faşizm ile kapitalizmi ayırık görmediklerini de ifade ediyorlardı.) Gasset'de karşımıza çıkan kitle kültürü ifadesinden ziyade kültür endüstrisini kullanmalarının sebebi, kitlenin kültür yaratımında çok daha az sorumluluğu olduğunu vurgulamaktı. (Demek istediğim, kültür, elbette halkın ürettiği bir olguydu; ancak kültür endüstrisinde, tepedeki tekeller tarafından üretilip halka pompalanmaya başlandı; yani yapay bir kültür... Halkın üretici nitelikleri dağılmış, yerine kültürün tüketici kitlesi gelmişti.) Kültür endüstrisi, kapitalist üretimin ayrılmaz parçasıydı ve parayı da iyiden iyiye gündelik yaşamın düsturu hâline getirmişti.

Weber nasıl ki rasyonelleşme hususunda bilimi modern kapitalizmle yan yana gördüyse, Adorno ve Horkheimer da kültür endüstrisini böyle görüyor gibi. Bir bakıma bilimin yerini teknik veya iletişim aygıtları almıştır. Şöyle bir değerlendirme yapmak isterim; eski modernitede emekçi, ihtiyaçları karşılandıktan sonra neden çalışmaya devam ettiğini sorgulayabiliyordu. "İhtiyacım olanı aldım, artık patron için çalışıyorum ve ona artı-değer üretiyorum. Çalışmamın manası ne?" soruşturması son bulmalıydı. Burada ilkin çalışma eylemi yüceltildi; çalışmak iyi ve mertçe olandı, çalışmamak ise kötü ve aşağı-

ğılık bir aylaklıktı. İkinci olarak boş zamanın sisteme içkin biçimde örgütlenmesi, ihtiyaç (ve özgürlük) olgusunun anlamının değiştirilmesi gerekti. Kültür endüstrisi ikinci görevi üstlenmiştir diyebiliriz. Bu hususlarda bugün de değişen bir şey yok.

Horkheimer ve Adorno birey ile bilince önem veriyorlardı, katı determinist buldukları Ortodoks Marksizm'le uzlaşmamalarının temel sebeplerinden biri de buydu. Her şeyi maddeye indirgeyen kaba materyalizmden uzak durdular. Özne ve nesneyi kesin hatlarla ayıran materyalizmi ve onları özdeş gören metafiziği karşılarına almışlardı. Ancak iki kavramı da reddetmediler, kendilerine has yorumladılar. Onlara göre madde ile bilinç sonsuz diyalektik ilişki içindeydi. Yani ilişkisel bir yaklaşım geliştirmişlerdi.

Horkheimer *Akıl Tutulması*'nda, biçimsel olarak Kant'ın akıl üzerinde yaptığı ayrıma benzer bir ayırım yapmıştır: *anlak* ve *us*. İçerik olarak Kant'tan farklıdır elbet. Ona göre *anlak* gerçekliği mevcutla sınırlı, dünyaya bakışı yüzeysel, çıkar ve güvenlik isteğiyle hareket eden bir akıldır. *Us* ise daha derin bir görme biçimi olarak diyalektiği-ilişkiseliliği kavrayan, yüzeyle çakılı kalmamış, anlam bağları kurmaya çalışan bir akıldır. Horkheimer ve Adorno, modern çağda *us* tipi aklın silinmeye başladığı ve *anlak* tipi aklın üstün geldiğini belirtmişlerdir. Bu değerlendirme, Marcuse'nin *tek boyutlu insanını* da anımsatır.

Bireyin, genelin baskısına karşı dik duruşunu savundular. İki düşünür de kapitalizmin bireyi ezerek geliştiğini belirtti. Temel çabaları bireyin, genel'in baskısını kırmaya ve kendine hareket alanı yaratmaya çalışması üzerine kuruludur. Birey, Kafka'nın K'sı gibi toplumun ondan istedikleri ve devlet bürokrasisi arasında sıkışmış vaziyette, kendini gerçekleştir-

menin yolunu bulamamaktadır. Kafka şöyle der; “Kitleler acele ediyor, koşuyor, yaşadıkları çağın içinden tırıs kalkarak geçiyorlar. İlerlediklerini düşünüyorlar ama aslında oldukları yerde yürümekten, boşluğa düşmekten başka hiçbir şey yapmıyorlar.”<sup>16</sup>

Horkheimer’a göre<sup>17</sup> benlik, aklın aracı hâline gelmiştir. Kitledeki bireysellik temelsizdir. Azınlık ise iktidarı elde tutma, nesneler üzerinde iktidar kurma derdindedir. “İnsanın eşya üzerinde iktidar kurma isteği ne kadar yoğun olursa, eşyanın onun üzerindeki tahakkümü de o kadar ağır olur ve insan da gerçek bireysel özelliklerinden o kadar uzaklaşır, zihni giderek bir biçimsel akıl otomatına dönüşür” diye yazar. Bugün nesneler üzerinde iktidar kurma isteği, yalnızca azınlığın değil, tüm toplumsal tabakaların “elindeki” bir güce dönüşmüştür. Ve nesnenin insan üzerindeki tahakkümü hiç olmadığı kadar kitleselleşmiş, zihinsel boyuta dek işlemiştir. Paralel olarak bireycilik söylemi de hep bir ağızdan yüceltilmektedir. Aslında korunacak bir benlik yok, Horkheimer’ın sözcüklerini kullanacak olursak; yüceltilen “biçimsel akıl otomatı”na dönüşmüş *anlak tipi* bir zihindir yalnızca.

Horkheimer kent sakinlerini bireyler olarak görür, uygarlığın toplumsal ve ekonomik koşullarıyla çatışmaksa bireyselliğin unsurlarından biridir. Ormana yerleşen önemli çevreci-bireycilerden birini, Henry D. Thoreau’yu örnek verir. Kendisi benim de gençlik yıllarımda kahramanı, sivil itaatsizliğin kurucularındandır. İnzivaya çekilmek, gerçeği bulmak, sistemi protesto etmek, doğal yaşamı deneyimlemek veya ne dersiniz deyin, onun uğruna Walden Gölü’nün çevresindeki ormana kulübe inşa etmiş ve iki yıl orada yaşamıştır. Thoreau orman-

<sup>16</sup> Enformasyon Bombası – Metis Yayınları (ÇVR: Kaya Şahin)

<sup>17</sup> Akıl Tutulması – Metis Yayınları (ÇVR: Orhan Koçak)

daki yalnızlığında Doğa'nın bir parçası olarak, vücudunu duyu organına dönüşmüş gibi duyumsuyordu. 1845 Amerika'sında kentleşmenin, ulaşımın ve sanayileşmenin anlamsız koşuşturmacasından uzaklaşıp ormana yerleşen bu hayalcinin, doğanın göbeğinde duyduğu hislere bugün ne kadar yaklaşabiliriz? Ne zihnimizde o tutku kaldı ne o hisleri yaratabilecek yaşam alanı... Soluduğumuz hava zehirlenirken, güneş zebani gibi tepemize çökerken, ormanlar yanarken, türler yok olurken, sular tükenirken doğaya gidip huzur bulmak ne kadar mümkün? "Ancak kaybolduğumuzda ya da dünyayı kaybettiğimizde kendimizi bulmaya başlarız"<sup>18</sup> der, Thoreau. Artık kaybolma ve dünyayı kaybetme şansımız yok; geniş yolları, yerde, gökte ve cebimizde uğuldayan araçları, kamusal alanı kuşatmış kameraları ve uydu sinyalleriyle her yol bize çıkmakta, küre-dünya plastik nefesiyle her an ensemizde solumaktadır.

Temelsiz biçimde yüceltilen kendine yeterlilik söylemi; acıdan kaçınma ve duyarsızlıkla, toplumdan ve yükümlülüklerden soyutlanmayla sonuçlanmaktadır. "Toplumdan mutlak olarak kopmuş birey, her zaman bir yanılsamaydı" der Horkheimer. Her koyun kendi bacağından asıldığında toplumsal gelişim yürüyemez hâle gelmekte ve bireysellik çökmektedir. Sonunda koyun kendi bacağına da koparır. Gelişmiş toplumsal düzen yoksa gelişmiş bireysellikten söz edilemez, ancak -çoğunlukla şans faktörüyle- istisna düzeyinde vuku bulur. Serbest piyasa için birey merkezi önemdedir, çünkü o maddi çıkarlarını geliştirmeye indirgenmiş ekonomik bir varlıktır artık. Lukacs da rasyonelleşme sürecini şeyleşme olarak değerlendirmişti; kapitalist mekanizma insanlararası ilişkileri

<sup>18</sup> Doğal Yaşamı ve Başkaldırı – Kaknüs Yayınları (ÇVR: Seda Çiftçi)

piyasa bağlamına çekmiş, başka deyişle insanlar sermaye tarafından kontrol edilen *şeylere* benzemiştir. 1922'den seslenen Lukacs'ı baz alarak şöyle devam edebiliriz; bireye bir asırdır hiç olmadığı kadar yüksek önem bahşeden kapitalizm, aslında onu *şeyleştirerek* yok etmektedir. “Yeni ortaya çıkan insan, kapitalizmin yapay olarak yalnızlaştırdığı egoist bir burjuva birey olmalıdır ve onun bilinci, yani eyleminin ve bilgisinin kaynağı Robinson Crusoe'nun bilinci gibi bireysel ve yalnızlaştırılmış bir bilinçtir”.<sup>19</sup> Bir bakıma öznenin yıkımı, birey pasif-seyirciye indirgenmiş ve etki gücünü yitiren kabullenişe çekilmiştir. Kendi kendisinin amacıdır. Artık sistemi değiştirmez ve eleştirmez, onu anlamak gerekliliğini öne sürerek ata-lete kapanır çünkü sosyal akışın insan yapımı olduğunu unuttuğundan, sistem=dünya denkleminde kapılmakta ve bunu fark edememektedir. (Yarım asırdır özgürlük, irade yahut özne gibi olgular, her şeye *post* ve *nöro* örnekleri getirenler tarafından bu kez de düşünsel olarak çarpıtılmakta ve yok edilmektedir. Özne, burjuva bireyindi ve onun kodlarıyla ilerledi. Öznenin genelleştirilmesi için, öznelik gücünün üst-sınıflara özgü ya da onların elinde oluşunun parçalanması gerekir. Özgür irade budur.)

Herbert Marcuse üretimin, “sermaye birikimi için sermaye” anlayışının, metalaştırıcı kapitalist kodların hüküm sürdüğü totaliter sanayi toplumunda, özünde çok boyutlu olan insanın tek boyuta indirgendiğinden ve kendine yabancılaştığından söz etmişti. (Tek boyuttan kastını özetlersek: Hegel'e göre bir şeyin iki boyutu vardır; mevcut anda *ne olduğu* ve daha sonra *ne olabileceği*. Marcuse burada devreye girer; ona göre tek boyutlu insan, *ne olduğu* boyutuna indirgenmiştir; *ne*

<sup>19</sup> Tarih ve Sınıf Bilinci – Belge Yayınları (ÇVR: Yılmaz Öner)

*olabileceği* yahut *ne olması gerektiği* gibi boyutlardan muaftır. Sermayenin kodları, çalışan kesimin/toplumun/bireyin zihnini tek boyutta kalması adına sürekli yıkar.) Nazi iktidarında Frankfurt Okulu üyesi diğer dostlarıyla Amerika'ya iltica etmiş, süreç bittikten sonra Almanya'ya dönmektense Amerika'da kalmayı seçmişti. Böylece iki kültürü de yakından gözlemleme fırsatı yakalamıştı. Ona göre Almanya'daki totaliter anlayış ile Amerika'daki liberal düzen arasında derinlemesine fark yoktur. Denetim ve baskı hususunda geleneksel ve fiziksel yollar yerine, tüketim-teknoloji-eğlence-eğitim dörtgeninin ideolojisi işletilmektedir. (Bu bir bakıma Orwellci ve Huxleyci distopyaları hatırlatır, süreç Huxley'den yana ağır basmış gibi görünse de bugünün küresel distopyası ikisini de içermektedir; yani haklı olan bir bakıma Zamyatin, baskı ve baştan çıkarma'nın iç içeliği. Ne ki en nihayetinde onların "kendi zamanının çocukları" olduğu unutulmamalıdır.) Kitle kültürü içindeki birey, tüketim-teknoloji kodları ve eğitim süreci aracılığıyla edilgenleşmekte, özerk ve yaratıcı yetilerini yitirmektedir. Yaşam tarzlarındaki bu yüzeysel-sınıfsız eşitlikler, egemen sınıfın yerini sağlamlaştırmasına ve gerçek eşitsizliğin maskelenmesine hizmet etmektedir. Özgürleştirici görünen güçler, özgürlük propagandasından ibarettir. Çağdaş kapitalizm, sınıfsal başkaldırı ve devrimci toplumsal dönüşüm potansiyellerini, "içgüdülerin bilimsel yönetimi" yoluyla kitleleri kendine bağlayarak yok etmiştir. Eleştirel aklı yitiren bireyin, sermaye aklı tarafından el-üstünde-tutulan-köle'den farkı yoktur. Ve proletarya, klasik Marksist anlayışta beklendiği üzere şartlar keskinleştikçe bilinçlenip devrimci bir tavır almak yerine burjuva toplumuyla bütünleşmiştir. Yani Marcuse sistemin proletaryadaki anti-kapitalist potansiyeli erittiğini ifade eder. Efendinin neşesinden nefret eden köle, bunu top-



lumsal eşitlik için mi duymakta yoksa bencilce bir yoksunluk üzerinden mi? Yanıt çoğu zaman ikinciden yanadır. Çünkü zihinsel köleliğin aşılması, felsefi temellerin parçalanması yahut kültürel bilinçlenme desteklenmeden, yalnızca maddi köleliğe odaklanmak tek boyutlu yaşamın devanu demektir. Mülkiyet anlayışının kodlarını zihninde aşamamış insanlar, hiçbir mücadele anlatısı yaratamaz, yalnızca -mış gibi yaparlar. Hasbelkader efendilik mertebesi kazanan köle, kölelikten yakınmaz olur. Kitlesele manada ise efendinin neşesi sayısız göstergelere çevrilerek kamulaştırılmış ve köle-kitlenin bireyleri, kullanışlı efendilik simülakrlarıyla mest olmuştur. Velhasıl; sözde refah toplumu da “ideolojilerin sonu”nu dayatır ve yüceltir, Marcuse’ye göre refah toplumunun ideolojisi tam da budur. Düşünür, ileri sanayi toplumunun yıkılması gerektiğine işaret eder; ancak sözde özgürleştirici ve demokratik görünümler sayesinde sistem, özündeki totaliter mantığı maskelemekte ve potansiyel alternatifleri saf dışı bırakmaktadır.

İnsan üyeye dönüşür ve Horkheimer bunu taklitle gerçekleştiren *sağkalım* olarak değerlendirir. Birey doğduğu koşullarca uysallaştırılır, alternatif varoluş biçimlerinin hayalini kuramaz; dünya böyle, der; öyleyse böyleydi ve böyle olacak. Tarihsellik ile toplumsallığı yitirerek, kendi anlatısına kapanır. Gündelik rahatsızlıklar öyle yoğundur ki sistem eleştirisinden ziyade onun iyi yanlarını da sıralama hevesindeki yumuşak ifadeler daha “ciddiyetle” karşılanır. Çünkü iyi hissetmek ve sorumluluk almamak için dayanaklara ihtiyaç duyar. *Akıl Tutulması*’nda; “Zamanımızın gerçek bireyleri, kitle kültürünün kof, şişkin kişilikleri değil, ele geçmemek ve ezilmemek için direnirken, acının ve alçalışın cehennemlerinden geçmiş fedailerdir” der Horkheimer. Fedailerle bugün karşılaşmak güçtür, bu yüzden günümüzün şişkin kişilikleri, aşırı

bireycileri ve sözde entelektüelleri kendilerini fedailerden saymaktadır. Çünkü meydan onlara kalmıştır.

Adorno'ya uğrayalım. O Hegel ve Marx'ın diyalektiğini başı sonu bağlı olarak değerlendirir ve kendi *negatif diyalektiğinde* çelişkiden kurtulmaya çalışmaz. Tez, antitez ve sentez üçlüsünü paylaşmaz, sentez yerine olumsuzlama der ve her türlü özdeşliği reddeder. Diyalektik sona eremez. Her şeyi açıklama ve reçete sunma eğilimi gösteren yaklaşımları eleştirir, felsefenin gerçek misyonunun da eleştiri olduğunu öne sürer.

Ona göre kapitalist üretim aygıtlarından özgürleştirici toplum modeli çıkması mümkün değildir, başka deyişle, kapitalist ilişkilerle kurulmuş bu aygıtları sosyalist ilişkilerle işletmek üzere ele geçirmek gerçek bir değişim yaratamaz. Keza üretim ilkesini koruyor olsa da Marx (Löwy'nin aktarımıyla) Paris Komünü yorumlarında, *işçi sınıfının devlet aygıtını olduğu gibi almak ve bunu kendi hesabına çevirmekle yetinemeyeceğine* değinmiştir. Bu görüşler 19. yüzyıl anarşistlerini anımsattığı gibi, günümüz ekososyalist düşünürlerini de anımsatır. Mesele Michael Löwy... Kendisi, ekososyalizmi<sup>20</sup> kapitalizmden radikal bir kopuş olarak görür; mevzu üretim aygıtlarının el değiştirmesi değil, üretim ilişkilerinin baştan düzenlenmesi, dönüştürülmesi ve mantığının parçalanmasıdır. Sermayenin aygıtları sınırsız büyüme ve sömürü için vardır, doğaları gereği onlardan iyi bir çıktı elde edilemez. Sermayenin ihtiyaçlarına göre, kapitalist üretim biçiminin ufkunda gelişen makineleşme-teknolojikleşme, yalnızca sermayenin varoluş biçimi olarak düşünülebilir. Üretim ilişkilerini eleştirip üretim ilkesini olduğu gibi korumak beyhudedir. Andre Gorz şöyle der;

<sup>20</sup> Ekososyalizm – Epos Yayınları (ÇVR: Hande Turan Abadan)

“Kapitalizm, (...) kendi sorunlarının çözümsüzlüğüne hakim olma gücünü ele geçirmiştir. Kapitalizm kötü işlemesine rağmen yaşamını sürdürmesini bilir, hatta bu durumdan kendine yeni bir güç bile çıkarır, çünkü sorunlarının çözümsüzlüğü onun özünde vardır. Devlet iktidarı işçi sınıfı partilerinin eline geçse bile bu sorunlar yine çözümsüz kalacaktır. Üretim tarzı, güçleri ve ilişkileri nitelik değiştirmedikçe de çözümsüz kalmaya devam edecektir.”<sup>21</sup> İnsanlığın ihtiyaçlarını karşılama gücü de kapitalizme has değildir; düzen sempatizanları, alternatiflere karşı hayalî kıtlık kozunu sürmeyi severler. Oysa üretimde ekososyalist çizgide niteliksel bir dönüşüm yaratıldığında ihtiyaçlar, hem daha ekolojik ve eşit biçimde karşılanabilir hem de “ihtiyaç” kavramı yeni anlamlar kazanabilir.

Şimdilik bu bahsi kapatalım ve Adorno’ya dönelim.

Kültür endüstrisi,<sup>22</sup> mutlak teslimiyet ve katılım hâlinde mutluluk ile başarıya ulaşılacağını pompalar. Genel ile özdeşleşme hâlinde bireyselliğe göz yumulur ve her yerde sözde bireysellik hâkimdir. Benlik görünüşe indirgenmiştir: saç modeli, kıyafet, sahip olunan ürün, erotizm, tarz vs. Kitle kültüründe birey, genelin düğüm noktaları biçiminde var olur. Adorno’ya göre film yıldızları, dergi kapaklarındaki bedenler veya reklam modelleri gibi vasat kahramanlara öykünme yoluyla, insanlar anlamlı bireyselleşmenin zorluklarından sıyrılmıştır. Günümüz sanal gerçeklik evresindeyse herkes yıldızdır, bu yüzden herkes birbirinin güdümleyicisidir.

<sup>21</sup> Elveda Proletarya - AFA Yayınları (ÇVR: Hülya Tufan) Ek: Andre Gorz’la kitabını bitirdikten sonra karşılaştım, adı ne zaman geçerse bilin ki düzenleme esnasında eklenmiştir.

<sup>22</sup> Kültür Endüstrisi – İletişim Yayınları (ÇVR: Elçin Gen, Nihat Ülner, Mustafa Tüzel)

Pop kültür, müzik, sinema, estetik ve birçok alanı eleştirirler. Kültür endüstrisi her şeyi “pazar için üretilen meta”ya çevirmektedir. Elbette sanat da bundan payını alır. Asıl husus, meta hâline dönüşmeye başlayan sanatın bir raddeden sonra doğrudan meta olarak üretilmeye başlamasıdır. Öte yandan onlar da sanata özerk bir değer biçmişlerdir, genelin tahakkümüne karşı en güçlü silah, bir bakıma ütopyanın alanı olarak görürler ve Klasik Marksistler’in estetik anlayışıyla da hesaplaşırlar. Tabii kültür endüstrisi sanatı bu niteliklerden koparmış, anlık haz dışında değer bırakmamıştır. Ardından kitle iletişim araçlarının gelişimi, reklam ve modanın etkisiyle metalar kültürel karakter kazanmış, sanat kapitalist girdaba daha derinden kapılmıştır. Artık metanın estetize edilişi söz konusudur; Adorno'nun deyişiyle, Estetik Yanılsama Parodisi.

Kültür endüstrisi (ve iletişim aygıtları) her şeyi birbirine benzetirken farklı olduklarını ima eder. Ne ki bir aradalık ve uyum şarttır. (Bugün farklılıkların sistem tarafından yüceltiliyor olması şaşırtıcı değil, keza onlarca yıl tek tipleşme makinesinde öğütülerek, -fastfood gibi- kullanıma hazır özgürlük nesneleri hâline getirilmişlerdir. Bu saatten sonra ne farklılıkları anlamlı bir farktır ne de sistem açısından tehlike arz edebilir.) Bu uyum da bireyin genel karşısında yitmesine, uyum kodu altında uyumsuzluğa düşmesine sebep olmaktadır. Adorno kültür endüstrisini malların seri üretim düzeninden ayırmaz, kalıplaşmış kültürler seri hâlinde üretilmektedir.

Nihayet; kültür endüstrisinin ürünü hâline gelen birey, yanılsama içinde hatta yanılsamanın kendisidir. Aynı dizgede her insan birbirinin yerini doldurabilir ve kimsenin özneliği kalmamıştır. Her şeyin özdeşleştirilmeye çalışılması, hiçbir şeyin kendisi olmaması ile sonuçlanmıştır. (Her şeyin farklılaştırılması da aynı etkiye sahiptir, ki yukarıda bahsettiğimiz

üzere, özdeşleştirici düzen üzerine şekillenmiştir.) Piyasa insanlara Ben'lerini tayin eder. Sonunda modernizm "insanları özgürleştirme" amacından sapmış, evrensel hukuk ve ahlâk ile akılcılaştırma altında Aydınlanmanın baskı projesine dönüşmüştür. Denetim toplumsal farklılıkları ortadan kaldırmış, evrensel normlar bireyi ve doğayı tahrip etmiştir.

İnsan, emek süreci bir yana boş zamanlarında da sisteme teslim olmuştur. Kültür endüstrisinin eğlence alanları ve keyif kaynakları, gerçek yaşamı sorgulamaktan uzaklaştırmaktadır. Hatta bir yerde Adorno, zevk almanın sisteme boyun eğmek olduğunu söyleyecek kadar işi ileri götürür. -Günümüzde de keyif almamak suçluluk değil midir?- Kültür endüstrisinden önce emekçinin çalışma süresi dışında iyi veya kötü kaçış çizgileri vardı, o da sona ermiştir. Klasik üretim ilişkileri yıkılmış, tüketim ve kitlesel medyanın denetiminde, pazara indirgenmiş bir kültür meydana getirilmiştir.

Kapitalist simülasyonun en büyük başarısı kendi mekân ve zamansallığını üretmesindedir. Bizler zaman ve mekân konseptleriyle kuşatılmış varlıklarız. Dünyayla birlikte varoluşumuzu sürdürüyoruz. Kapitalizm, mekânı ve zamanı kendi rüyasına uygun biçimde algılamamıza sebep olur. Bu yüzden, insanlığın yok olmasını düşünmek, kapitalizmin yok olmasını düşünmekten daha kolay gelir bize. Çünkü kendimizi toplumsal veya doğal bir canlı olarak algılayabilmek yerine, bilinçdışında, kapitalizmin ürünü gibi algılar ve bunu bilince çıkaramayız. Konforumuzu bozacak mücadele çağrılarına kayıtsız kalmayı sürdürmek içinse, kendisi nihilist olan sistemin mantığına boyun eğerek derin görünümlü mücadelesiz ve yüzeysel tavırlara sığınırız.

Aklıma bir çiftlikteki (Rusya<sup>23</sup>) inekler geldi. İneğe sanal gerçeklik gözlüğü takılmış, kendisini yeşil otlaklar ve özgür kırlarda sanıyor. Böylece anksiyetesi azalıyor ve süt üretiminde verimlilik yaşanıyor. Hâlbuki hayatı acınası bir kafeste... İşte insanlığın durumu o inekle aynı kaderi paylaşıyor. İlerleme ve özgürlük diye pazarlananlar, ineğin sanal gerçeklik gözlüğünden ibaret. Adorno'nun zevk almayı boyun eğmek olarak görmesinin nedenini, sanırım yeni kavrayabiliyorum; zevkin başladığı yerde yanılısma sona erer, sistem yanılısma olduğunu unutturur. Tatlı inek, nasıl da kahkahalar atıyor özgür yeşilliklere, ne hayatının bir yalana saplanması ne de çiftliğin yanıyor olması umurunda artık!

\*\*\*

“Aude سادهپر! / Bilme cesaretini, cüretini göster!” diyen Kant’a dönüş yapmak niyetindeyim. Ardından Foucault’yla ve yeniden iki ustayla devam edeceğiz.

Kant irademizi kullanmamız gereken yerlerde dış otoriteye bağlı hareket ettiğimizden söz eder. Bu durum “olgunlaşmamışlık”tır. Aydınlanma; irade ve aklın kullanımıyla “olgunlaşmamışlık” durumunu, yani dışerk’in güdümünü sonlandırmak ister. Bitimsiz bir eleştiri sürecidir. Olgunlaşmamışlık’tan ise insanın kendisi sorumludur ve yalnızca kendi izleyeceği yolla ondan kurtulabilir der. Ancak aydınlanma toplumsal olarak uyulması gereken bir süreçtir de...

Kant itaat edildiği takdirde arzu ettiğimiz kadar aklımızı kullanabileceğimizi ifade eder. Örneğin sistemi yerden yere vurarak eleştir ancak piyasanın kurallarına uy, eğitim sistemi ne küfret ama ortalamanı yüksek tut. Bu da “akıl yürütmek

<sup>23</sup> Bir-iki yıl sonra aynı yöntemin Türkiye’deki bir çiftlikte kullanıldığına da rastladım.

adına akıl yürütmek” sonucuna çıkmaktadır. İtaatin karşılığında düşünme hakkı... Kulağa çelişkili geliyor değil mi?

Kant, kamu alanında aklın özgür olmasını savunur. Kamusal akıl bilgi ve düşüncelerimizi toplum karşısında sunmamız manasına gelir, bir bakıma entelektüel özgürlükten söz eder. Özel akıl ise icra ettiğimiz meslektir, burada itaat en doğru yoldur. “Saçmalık, sekiz-on saati işe ayırıp baş ağrısıyla eve döndükten sonra kamusal akıl falan hikâye!” deyip geçmeden önce Kant’ın 18. yüzyılda yaşadığını unutmayalım.<sup>24</sup> Öte yandan, bu yaklaşımdan yararlanamaz mıyız? Sosyal yaşam ile medyadaki varlığımızı düşününce bir bakıma işletiyoruz. Lâkin biz şimdi onu silaha çevirelim ve kapitalizme doğrultalım.

Çalışma düzeni öyle bir hâlde olsun ki ona itaat etmekten keyif alalım, yani itaatten çıksın; bilelim ki üç-dört saat sürececek bu iş,<sup>25</sup> bize tastamam uygun değilse bile maddi ve manevi yaşantımızın dinamiği için gereklidir.<sup>26</sup> Bilelim ki o işi yapmak

<sup>24</sup> O dönemin kamusal ortamında bireyler belli mekanlarda bir araya gelerek entelektüel paylaşım ve tartışma içerisinde bulunabiliyorlardı. İlerleyen süreçte ise kamusal alan tahakküm aracına dönüşmüştü. Bir daha da bu tahakkümden geri dönülemedi.

<sup>25</sup> Bunun ütopya olduğunu düşünmemizin sebebi, Türkiye’de yaşıyor olmanızdır; ne de olsa ulaşımınla birlikte 10 saat süren düzenli iş(kence)leri bile bulamıyoruz. Çalışma saatlerinin azaltılması -ekososyalist bir tavırla gerçekleşmesi temennisiyle- tüketim kültüründen iklim krizine, kronik belirsizlikten eşitsizliğe kadar birçok sorunu çözmamızda yardımcı olacaktır. Bize daha fazla para için daha fazla çalışma değil, paranın ve ihtiyaç anlayışının yeniden düzenlendiği bir ortamda daha az çalışma ve daha fazla özgürlük gerek. Ve tam şu an bunu hazırlamaya başlayacak güce ve çok sayıda yöntemle sahibiz, ancak büyük biraderlerin işine gelmiyor.

<sup>26</sup> Çalışmayı temelsiz sözlerle tümenden reddedenler, böylesi bir durumda toplumsal kınplaşmanın, devletin ve egemen sınıfın insan üzerindeki gücünün şiddetleneceğinden bihaberler. Gorz bunun tahlilini çok iyi yapmış ve onunla hemfikirim, Strasser’den aktardığı gibi; *sosyalizmin önce-*

yaşamın kendisi değil, bizi yıkıldı yıkılacak vaziyette tutmuyor, uzun süre dinlenme ve vakit öldürmeye yol açacak kadar beden ve zihnimizi yormuyor, pozitif iletişim ortamı sunuyor... Ve yaşamımızı satmıyoruz, aksine aklımız ve alın terimiz yoluyla kendimizi gerçekleştirmenin bir veçhesini deneyimliyoruz. İşte böyle bir "özel akıl" emeğinden sonra bize kalacak koskoca bir günde, yani yaşamda, "kamusal aklımızı" geliştirmek ve sağlıklı bir toplumsal akışa açmak manalı olabilir. Hatta "bize kalan" ifadesi bile geçerliliğini yitirir. Bu da kapitalist ilişki biçimlerinin parçalandığı bir kültürde hayata geçebilir ve ancak o zaman "akıl yürütmek için akıl yürütmüş" değil, entelektüel çelişkilerle akıl yürütmüş oluruz. Yani -muş gibi yapmaktan olma-ya geçiş, toplumsal düzeyde ancak böyle mümkündür. Aynı şekilde özgürlük de. "Özgürlük içimizde" bir reklam sloganı yahut pop nakaratıdır, özgürlük hem içimizde hem de ziyadesiyle dışımızdadır. Üretim ilişkileri de bu "dış"a dâhildir. Özgürlüğün içeriği, -tıpkı etkileyen ve etkilenen, olmuş değil oluşan Ben gibi- ötekiyle kurulan ilişki ve etkileşimle oluşur. "Özgürlüğü bilmek" sanrısı, "özgür kafaya sahip özne" sanrısıyla devam eder; özgürlük bili-

*likli hedefi çalışmadan kurtulmak değil, çalışmayı kurtarmak olmalıdır. Çalışma hayatı yabancılaşmış emek ve geciktirilmiş ölüm ortamında vuku bulduğundan ohunsuz algılanmaktadır, kapitalist kodların işlemediği bir düzende kamusal varoluşun doğal ve zenginleştirici bir deneyimine dönüşebilir. Reddedişlerin basmakalıp işlemesi bizi yüzeysel ve pratikten yoksun noktalara itiyor, aşırı bireyci ve mikrocu hezeyanlar, -hem de toplumcu ve makrocu görünürken. Mühim olan olgunun içeriğidir, özgürlük sanılan sistemin oyununa gelmek olabilir. Ayrıca boş zamanın "zorunluluk" olarak örgütlenmesi, bugün olduğu gibi, derin can sıkıntıları ve psikolojik bunalımlara yol açmaktadır. Arzumuz boş ve dolu kategorilerinden oluşan iki zamanın değil, Zaman'ın var olduğu bir sosyal örgütlenmedir.*



necek veya sahip olunacak bir olgudan ziyade, yaşanabilecek ve yaşatılabilecek bağlantısal bir sürekliliktir.

Foucault'nun da sorduğu gibi, aklın kamusal kullanımı nasıl güvence altına alınacaktır?<sup>27</sup> Bu güvence için evrensel akıl gerekmiştir, yani kamusal akıl evrensel akla tabii hareket ederse güvenliği tehdit edilmez. Tıpkı piyasanın kurduğu oyunun kurallarına iyi uyum sağlanırsa bireyselliğe göz yumulduğu gibi. Foucault'nun son dönemlerde Aydınlanma'ya karşı daha olumlu tutum sergilediğini görürüz; bu, Aydınlanma'yı bitimsiz eleştiri süreci olarak görmesindendir. Harici unsurlara karşı çıkmayı sürdürmüştür. Keza ona göre Aydınlanma, *aklın politik iktidarını* gündelik yaşamın kılcal damarlarına dek yaymaktır. Ve kurucu özne yoktur, modern özne kurulmuştur. Özne; bilinçdışı, dil ve arzu'nun yaratımıdır, böylece Foucault "insanın ölümü"nü ilan eder.

Foucault, iktidar ilişkilerdedir der. Yani iktidar her yerdedir; kapsama biçiminde değil, her yandan belirme biçiminde. (Bunu Weber'de, güç istenci bağlamında Nietzsche'de, sınıflar ile siyaset-devlet ilişkisini göz ardı eden liberalizmde bulmak da mümkün.) Ona göre iktidar ele geçirilemez, merkeziz, öznesiz, belirlenmemiş durumdadır. Birey iktidarın öznesi olarak gündelik yaşamdaki ilişkilerinde onu yaşatmaktadır. İktidar, öldürmek değil yaşatmak üzerine kuruludur, bedene yakınlaşmıştır; çünkü onu kapitalist sistemin içinde tutmak ister. Neoliberalizm, bireyi ekonomi üzerinden tanımlar, habitatı ekonomik alandır ve sürekli "girişim" hâlinedir. Bu da yaşam ile çalışmanın değiş-tokuşudur diyebiliriz, başka deyişle yaşam ile rekabet<sup>28</sup> özdeş hâle gelmiştir. Burada birey-

<sup>27</sup> Özne ve İktidar – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Osman Akınhay – Işık Ergüden)

<sup>28</sup> Rekabet yalnızca bireyler arası şeklinde algılanmamalı. Rekabet bireyin kendi içinde olduğu gibi zamana karşı da işler; ay sonunu getirmek, mesai

leştirici bir iktidar vardır. Artık baskı yolu değil özgürleştirme yolu izlenmektedir. Neoliberalizmin bedene nüfuz etme yöntemi budur. "Biyo-iktidarın, kapitalizmin gelişmesinin vazgeçilmez bir ögesi olduğu kuşku götürmez; çünkü kapitalizm, bedenlerin denetimli bir biçimde üretim aygıtına sokulması ve nüfus olaylarının ekonomik süreçlere göre ayarlanmasıyla güvence altına alınmıştır".<sup>29</sup>

Ekonomi-politiğin "serbest"liği sınırlamalara ve baskılara dayalıdır. Piyasa özgürce rekabet etmeli ancak çalışanların siyasi bilinci olmamalıdır. Yani çalışanların "belirleme gücü" yoktur, işverenler arasındaki rekabet her şeyi belirler. Özgürlük yalnızca piyasanın sürekli denetlendiği ve yeniden üretildiği sınırlar içerisinde ve kültür endüstri bağlamında vuku bulur.

Ütopya, bu hususta iktidar ilişkilerinden ve kapitalist çarktan arındırılmış mekân olarak karşımıza çıkar. Belki bir kaçış alanı. Bugün sosyal medya, dijital-mekân olarak ütopyanın bu veçhesine benzetilebilir. Siyasi iktidar oraya girmeye veya karışmaya tenezzül ettiğinde büyük bir öfke patlak vermektedir. Orası yalnızca "bizim" olmalıdır çünkü elimize "bizim" diyebileceğimiz yalnızca o verilmiştir.<sup>30</sup> Ancak kimi yönleriyle, örneğin neyin daha çok beğenildiği çelişkisiyle hareket etmeye endekslenmek veya eğilimlere göre düşünce üretmek de bir iktidar biçimine boyun eğmektir. Yahut sözün

saatini tamamlamak, yetişmek, yetiştirmek vb. Zamarın tahakkümü ensemizdedir.

<sup>29</sup> Cinselliğin Tarihi – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Hülya Uğur Tanrıöver)

<sup>30</sup> Bir gün sanal gerçeklik teknolojisi daha da geliştiğinde, gözlerimiz ekranın içine girecek ve özgürlüğü sadece orada "deneyimleyebileceğiz." Kant'ın mantığına pek yakın bu; kamusal gerçeklikte mangalda kül bırakmayan bir anarşist, gerçek hayatta ise işinin ehli ve uyumlu bir personel.

iktidarını ele geçirmiş olanlar, farklı bir iktidar biçimi yaşatırlar ya da büyük filtre karşıt görüşlerin birbirinden izole hâle gelmesine yol açar. Ve şimdilik sıralamayı es geçtiğim birçok husus.

Pekâlâ, Adorno ve Horkheimer'a dönelim. *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde<sup>31</sup> aydınlanmanın kendisine ihanet edişinden ve karanlığa teslim oluşundan bahsederler. Esasen Frankfurt Okulu'nun aydınlanmayı baştan yazma girişimleri ve yüceltilen akıl'a getirdikleri eleştiriler, en güçlü özellikleridir. Adorno'ya göre aydınlanma, sanayileşme ve modernleşmenin ürünüdür. Kültür ideolojiye dönüştüğünden özgürlük yitirilmiştir ve aydınlanma düşünüldüğü gibi ilerencilik değil gericiliktir. Elbette aydınlanmanın bir yönüyle ilerici olduğunu da belirtirler, halka atılmış yalanları ortaya dökmesi açısından. Ancak son tahlilde Aydınlanma, akıllı araçsallaştırmış ve birey, genelini biçtiği roller dışına çıkamaz olmuştur. Havalı biçimde söylersek; *Vernunft* yani Akıl, *Verstand*'a yani araçsal-akıl'a (anlayış) indirgenmiştir. Hiçbir şeyin kendinde değeri ve anlamı yoktur. Totaliter yapıya evrilen aydınlanma, özgürlük ve ilerleme anlayışlarını da çıkmaza sokmuştur. Onlara göre *aydınlanmanın nesnelere karşı tutumu ile diktatörün insanlara karşı tutumu aynıdır*.

Aydınlanmaya getirdikleri diğer eleştiri, insanı doğadan söküp almış olmasıdır. İnsan doğaya ait değil, doğa insana aitmiş gibi şeyleştirilmiştir. Doğaya egemen olma arzusu, insana egemen olma arzusu anlamına da gelir ve kapitalist baskıyla paralel mantıktadır. Özne aşkın biçimde yüceltiliyor gibi görünse de özgürleştirici görünen akıl, iktidarın akıllı olarak bireyleri sistemin mikro temsilcilerine dönüştürmüştür. Bu

<sup>31</sup> Aydınlanmanın Diyalektiği – Kabalcı Yayınevi (ÇVR: Oğuz Özügöl)

kölelik biçimi, kültür endüstrisiyle beraber tüketim toplumu biçiminde sürmüş; ardından nesne, özneye galebe çalmış ve bugünkü sanal gerçeklik evresine kadar devam etmiştir.

*“Yüceltilmiş matbaa makinesi olarak radyo, daha etkili bir top olarak pike yapan savaş uçağı, daha güvenilir bir pusula olarak uzaktan kumanda aygıtı. İnsanın doğadan öğrenmek istediğı şey, doğayı ve insanları tamamen egemenliğı altına almak için, bu araçları kullanmak, uygulamaktır. Başka bir şey değil. Aydınlanma kendi bilincinin son kırıntılarını da kendine acımadan yakıp kül etmiştir.”*

Adorno ve Horkheimer

\*\*\*

Zygmunt Bauman post olmanın, modernitenin ayrılmaz parçası olduğunu ifade eder ve postmodern dönemi *akışkan modernite*<sup>32</sup> tanımıyla kullanmayı tercih eder. Katı ve akışkanın zıt olduğunu düşünmez, akışkanlaşmanın sebebini geçmiş katılık arayışının sonucu olarak görür. Katı olan her şeyi çözmek, modern yaşamın değişmez düsturudur zaten. Bu kez çözünen formların yerine (sözde) yeni formlar koyulmamıştır. Her şey erir ve yeni formlar da kalıcılıktan uzak, akışkan bir özellik taşır. Eski modernite de, Simmel'i hatırlayın, bunu arzulamış ama yarattığı yeni katılıklarla toplumu demir kafesler ve kanlar içinde bırakmıştı.

Çağımızın yapısını sıvı ve gazlardaki akışkanlık özelliğine benzetir Bauman; sıvılar şekilsizdir ve zaman-mekân açısından sabit değildirler. Katılar mekânsal boyuta sabittir ve zamana karşı koyarlar, zaman önemsizdir. Akışkanlarda ise önemli olan zamanın akışdır. Mekânsal boyutları her an de-

<sup>32</sup> Akışkan Modernite – Can Yayınları (ÇVR: Sinan Okan Çavuş)

ğışmeye hazır bir geçiciliktedir. Modernitenin en temel uğraşı da kendi akışkanlığıyla katıları eritmektir.

Bu benzetmeyi buz kalıbı üzerinden düşünelim. Eksi derecedeki buzu yavaş yavaş ısıtırsak, 0 dereceye geldiğinde dramatik bir fark oluşur ve moleküller akıp gider. Bu ani bir geçiş gibidir. Artık buz kalıbından eser yoktur. Ancak ben sistemin bu denli bir kopuş yaşadığını paylaşmıyorum. Elbette her benzetme biraz eksiktir, ustam Bauman'ın ne demek istediği ortada. Kişisel görüşüm, bazı katıların varlığını koruyarak, bazılarının ise yeni görünümle kazanarak küresel bir akışkanlık ürettiği yönündedir.<sup>33</sup>

Modernizm katı geleneksel inançlar ve görevleri bertaraf etti, zamana karşı direnen her şeyi eritti. Ancak "cesur yeni dünyaya" daha gelişmiş katılarla devam etti. Sonunda ekonominin, toplumsal hayatın belirleyici üstyapısı olmasının önünü açtı çünkü ekonomi kendisini engelleyecek her şeyden kurtulmuştu -bu kurtuluş, "ideolojinin sonu"yla zirve yapmıştır. Katı ekonominin akışkan biçimde zaman ve mekânı sarması adına, katı olan diğer her şeyin yok edilişi. Ayrıca bireyin akıl yoluyla özgürleşmesi ile bu özgürleşmenin "doğru yolda" ilerlemesi için evrensel yasalar belirleme çabası da çatışıyordu. Özgürlük ile yasa arasında çelişki vardı ki modernizm bunun üzerine kendini kurguladı. Çatışmanın tıkanacağı aşikârdı. Sonunda bireysel özgürlük söylemi sürerken, yasa koyucu merkezi-ağır-elle tutulur sistem çözüldü. Geçmiş katılığın

<sup>33</sup> İklim krizinin de buzdan suya dönüşteki gibi "ani-dramatik bir geçiş" yaşayacağına dair kuşkular taşıyorum. Tabii dayanağımı yok, yalnızca doğa üzerindeki gözlemlerimden beliren endişeli bir sezgi. Verilere bakıp on yıllar sonrası için senaryolar kuruyoruz ancak işler aniden, dramatik hızla altüst olabilir. Böyle bir durumda "neye uğradığını şaşırma hâli" bile lüks olur.

karşısına yeni katılar koymanın doğru olmadığı fikri, evrensel etik ve aydınlanma için doğru yol yasalarını tedavülden kaldırıp değerlerin yeniden değerlendirilmesiyle her şeyi belirsizlik ile perspektivizm düzlemine çekti ve akışkanlık hüküm sürmeye başladı.

Bireysellik söylemi farklı veçhelerle varlığını korumakta ve ekonomi evrim geçirmiş hâliyle lanetli pay olarak dört yanımızda. Kimse dış faktörlerin birey üzerindeki etkisini yadsıamaz ancak kolektifin yanlış yorumlanması, “bireyin gelişimi için her şeyden yalıtılmış ve korunmuş hâle gelmesi gerekli” algısı yaratmıştır. Temel kaygı benliğimiz hâline geldi. Kendini tanımak, farkındalığı artırmak vb. amaçları adı altında; salt benlik, ben olmak söylemleri amaca dönüşmüştür. Ne kadar çok ben'den söz ederseniz, o kadar kendinizi tanımış ve farkındalığınızı artırmış görünürsünüz. Aslında tam tersi olmaktadır; keza Sennett'in belirttiği gibi, “ruhsal yapımız özelleştikçe daha az uyarım alır ve duygularımızı hissedip ifade edebilmemiz de aynı ölçüde güçleşir.”<sup>34</sup>

Eski modernitede her şey katı, sert, ağır, yoğun, sistemsel iken yeni modernite hafif, akışkan, dolaşım hâlinde, ağ gibi yayılmış bir görünümdeydi. Eski modernite, farklılıklar ve düzensizliklere karşı son derece sertti. Emekçinin faaliyetleri fordist fabrika modeli etrafında, determinist bir süreç içinde, tekdüze ve itaatkâr olarak ilerleyen, otomatik hareketlere indirgenmiş yapıdaydı. Katı bürokrasi ve panoptik denetimse diğer özelliklerdi. Marksistlerin arzusu yeri belli, sabit, merkezi üretim aygıtlarını ele geçirmek ve panoptik kuledeki göz-cüleri aşağı atmaktı; eleştirel kuramcıların arzusu ise seçme ve ifade özgürlüğünü, -Foucault da aynı biçimde- farklılık hakkı-

<sup>34</sup> Kanıusal İnsanın Çöküşü – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Serpil Durak – Abdullah Yılmaz)

nı ve bireysel özgürlüğü, totaliter yapının demir pençesinden kurtarmaktı. Zaman geçti, üretim ve denetim anlayışı değişti. Tüketim toplumu ve hizmetleşmeyle birlikte post-Fordist süreç başladı. Artık ele geçirilebilecek merkezî kontrol kulesi yok, Bauman'ın deyişiyle kontrol daha ziyade otomatik pilota bağlı. Eleştirel kuramcılarının arzusu ise anlamını yitirerek tamamlandı; bireycilik ve farklılıktan bol ne var, hepsi seri üretim! Bugün her iki düşünce biçiminden de alacaklarımız var ama hiçbirisi kurtuluş değildir. Eleştiri, Bauman'ın da belirttiği gibi, entelektüel bir hedef ve misyon olarak işlevini koruyor elbet. Öte yandan yapıdaki değişim, modernitenin öldüğü manasına da gelmiyor. Modern toplumun alabileceği çok sayıda biçimden biri geride kaldı.

*Akışkan modernite* üyelerine bireylik pompalar ve bu rol her gün yeniden üretilir. Bireyselleşme, kimliği göreve çevirmiştir. Ve modernite, dış faktörleri kaldırıp yerine kendi kaderini tayin eden bireyi koyar. Tayin edildiği sanılan kader, sistemin imal ettiği kaderdir. Modernleştirici görevlerin üzerinden de kontrol kaldırılmış ve özelleştirilmiştir. Kolektif akılla yerine getirilmesi beklenenler, yerini parçalara ayırmaya ve inisiyatifi bireye vermeye bırakmıştır. Sistemi olumsuzluklardan sorumlu tutmanın “modası geç(iril)miş”, basınç bireyin omuzlarına yüklenmiştir. Varoluşun maddi koşullara ve imaja endekslenmesiyle birey, her şeyin merkezinde kendisini görmektedir. İnsan kendi kendisinin CEO'su, menajeri, pazarlamacısı hâlini almıştır.

Kendisini arzu ve talep nesnesine çevirmek zorunda hissedilen birey, bahşedilmiş standartlara uygun olma hakkını kazanmak için kendini sürekli yeniden tasarlamalı ve programlamalıdır. Bunu “hakkıyla başaramaz” ve kategorilerden birinin (veya birkaçının) kimliğine kendini atamazsa somut ve

soyut, sosyal ve ruhsal düzeylerde "başarısız-anormal" kamp-  
ların içine gönderilecektir, suçlu tamamen kendisidir. Öte  
yandan hak kazananların çoğu da rahat bir nefes alabilmiş  
değildir, çünkü hak her an elden alınabilme tehdidi altındadır.  
Yalnızca "güvencesizlik" manasında değil: Statü, olanak, güç,  
pozisyon, mülkiyet vb. ile benliğe dönüşmüş tüm kaynaklar  
belirsizlik içerisinde "kaybetme ve daha fazlası" streslerini  
barındırır; kendisini projeye dönüştüren birey, her zaman  
programlanma hâlinde olmanın telaşını yaşar.

Bauman'ın ifade ettiği gibi; "bugün kültür yasaklardan  
değil tekliflerden, kurallardan değil önermelerden oluşuyor."  
Ayartma ve baştan çıkarmanın kodları işliyor. Yeni görevler  
yok, üretilmiş ihtiyaç ve arzular var. Yaşam yerine yaşantı.  
Aşırı soyutlama. Ve bunların duygusal, ideolojik, duyusal  
manipülasyonu. Nietzsche şöyle yazmıştı; *öğretmek istediğin ne  
kadar soyutsa, duyuları o denli baştan çıkarmalısın*. Sistem kendi-  
sini mevcudiyeti korumuyormuş gibi göstererek, sürekli akış-  
kan tutarak karşı koyulamaz hâle getiriyor. Eski modernitede  
bireyin tercih yelpazesi kısıtlıydı ve kendini var edebilmesi  
için yapması gereken, diğerlerinin yaptığını yaparak kendine  
ayrılan yere uyum sağlamaktı. Ancak yeni modernitede yel-  
paze çok geniş olmakla birlikte sürekli oynaklık hâlinindedir,  
birey de kendisini hep yeniden üretmek zorundadır. Seçenek-  
lerin çokluğu özgürlük olanaklarını artırıyor gibi görünür,  
aksine tam da bu yüzden özgürlüğün anlamı değersizleşmek-  
te ve akıl alıklaşmaktadır.

Böylesi bir süreçte "bireyselleşme" kavramı, kültür en-  
düstrisi ile sermayenin kodlarınca üretilmiş kitleleşmenin  
maskelenmesinden ibarettir. Ulrich Beck şöyle der; "Bireysel-  
leşme, artık herhangi bir vicdan kolektifince ya da kültürel  
hayat alanındaki bir toplumsal referans birimince telafi edil-



miyor. (...) Yaşam dünyasında toplumsallığın yeniden üretim birimi bireyin kendisi oluyor".<sup>35</sup> Kitleselleşmiş tek başınalık diyebiliriz; kültürün küçük bir dişlisi hâline gelen bireyin tek başınalığı.

Artık kişinin ciddi bir yaşam anlatısı ve gelecek tasavvuru yoktur, uzatılmış şimdi döngüsünün içindedir. Terry Eagleton şöyle der; "Tüketici benlik anlaşılabilir bir evrimin öznesi olamayacak denli rastgele ve dağınıktır. Kökten değişmiş bir gelecek ufkundan yoksundur. Dolayısıyla, artık onun için büyük umutların miadı dolmuştur."<sup>36</sup>

Değişimin yakalanamayışı. Her şeyi kaçırma hissi. Kaçırılanın hiçbir şey olması. Amaçsız amaçlılık. Bir intihar biçimi olarak zamanın öldürülmesi. Kendi içine patlayan süreçler. Delilik; *her şey kafamın içinde mi, beni kapana kısıran ne, neden bunu yapıyorum, neden şunu yapamıyorum, her yaptığım şeyden sonra tik atmalıyım, görev listesi çıkarmalıyım, ya da hiçbir şey, manası yok, kendi kendimin düşmanı mıyım, kendi kendimin amacı, kendime adımla seslenerek telkinler veriyorum, yabancılaştıranın zirvesi, karanlığa çekildiğim için karanlık bana bakıyor, her şeyi yapabilirim ama hevesim yok, her şey olabilirim ve bu yüzden hiçbir şeyim, her şey etrafımda dönüyor, yoksa kendi etrafımda mı dönüyorum, gözlerime yansıyan bu ışıklı dünya gerçek mi, ya dünyaya yansıttığım gözlerim, dünyadan gözlerime yansıyan gözler, nesnelerimin efendisiyim, nesnelerim hâline gelen kitlemin efendisiyim, çizdiğim imajla ilgilerini çekmeli ve "hiçbir şey olmamak"tan korunmalıyım, ama hiçbir şeyim, nesnelerim gibi, kitlem gibi, sıkılıyorum, sıkılmaktan sıkılıyorum, buradayım ve değilim, ufukum açılıyor, çemberi tamamlayıp kendi içine kapanana dek, ışık öyle yoğun ki zifiri karanlık, midem bulanıyor. Soluklan sevgili dostum. Mas-*

<sup>35</sup> Risk Toplumu – İthaki Yayınları (ÇVR: Kâzım Özdoğan – Bülent Doğan)

<sup>36</sup> İyinsin Olmayan Umut – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Emine Ayhan)

türbasyon, hem de istediğin her alanda, beynin oksijensiz kalana dek. Hepsi geçti. Alarm çalıyor. Uyan ve haliya bak, zaten ölene dek ayırmayacaksın gözlerini. Soluklan. Gülme vakti. Her gün yeniden ve yeniden, durmadan, yüz kasların iflas edene ve Pavlov'un köpeğine dönüşene dek. Otobüs mezarlığın yanından geçti, korkmana lüzum yok, orası tehlikeli bir getto, biliyorum, başını çevir, trafik sıkışık yalnızca. İvrir zıvırla boğuş. Nafile. Anksiyete geçirme anksiyetesini çözmen gerek. Çözmen gereken her şeyin yapısı böyle. Biriciksin sen, saçmalama, neyin üstesinden gelemeyeceksin! Hiç kimse neyin iyi-kötü, gerçek-sahte, doğru-yanlış, anlamlı-anlamsız olduğunu söyleyemez... Sen'den başka. Çok yaşa kral ve kraliçe! Her şey uyar ve akıp gider, hiçbir şey uyulamaz ve kesin değil; mühim olan yegâne husus, Senin Sen olman! İyi de kimsin sen? Tamam. Düşünme. Geçti gitti. Ve başlamadan bitecek. İstedtiğin bu değil miydi, yöntemin, kendilik anlayışın? Şansın varsa iliklerine dek hissedeceksin bitişi. Kimdin sen? Yanıtlayacak tıpkı sen'in gibi kendini otantik sanan klonlar: "Yeri doldurulabilir bir meta!" Gerisini toza sor...

Bauman, ortak sorunlar etrafında bir araya gelmenin güç olduğunu, bireysel sıkıntıların anlamlı bir bütün oluşturmaya uygun olmadığını düşünüyor. Katılmamak mümkün değilse de Godot'yu bekleme dayanağı olarak görmüyorum. Keza madalyonun öte yüzünde ortaklık kurulabilir. Bireysel sıkıntıların kaynağı olarak birkaç üst-yapısal sorun belirleyebiliriz (iklim krizi, çalışmanın yaşama dönüşmesi, adaletsiz politikalar, eşitsizlik, iş cinayetleri, kadına şiddet, amaçsız amaçlılık, geleceksizlik vb.) ve salt sorundan ziyade, çözüm üzerinde ortaklık yaratabiliriz. Çözümdeki ortaklık da bütünlük oluşturamayan bireysel sıkıntılarımız üzerinde belirleyeceğimiz üst sorunlarla gelebilir. Mücadele potansiyeli taşıyan öznelere

iletişimi sanala hapsolmamalıdır, hele ki anlık yazışmalara... Küçük ekranlarda yapılan anlık iletişimlerden mücadele birliği çıkmaz; çıksa çıksa aracın “krallık etkisi”ne kapılan bireylerin, üç paragraflık bir bildiri üzerinde günlerce birbirlerini yiyip bitirmeleri çıkar. Mücadele, birlik, bireysellik ve iletişim böyle bir şey değildir.

Yaşanan belirsizlikler, şiddetli bir bireyselleşme hareketini yanında getirdi. Bauman’ın dediği gibi; durmadan bölen ve parçalayan, kimin hangi kategoride uyanacağı belli olmayan bir durumda ortak çıkarlar fikri de fayda getirmediği, yani pragmatik olmadığı gerekçesiyle duman olup gidiyor. Ortak yaşam biçimi arayışı, asırlardır sayısız tartışmaya yol açmış, nüanslar bile tartışmaların birçok kola ayrılmasına sebep olmuştur. Ortaya koyulanlar hiçbir yerde yazıldığı gibi hayata geçmemiştir. Çünkü hayatın reçetelerle ilerlemediği anlaşılmadı. Öte yandan, mevzubahis ütopyanın doğuşuysa, yapılması gereken ortak yaşam ve iletişim alanı yaratmaktır. Alanın teorisi kendi pratiği içerisinde “belirecektir”. Pratikteki bireyler, alanın “etkileşimle beliren kültürel örüntü”sü içinde hem varoluşlarına hem de başkaldırıya anlam vermiş olurlar. Hayalimizin tek mümkün yol olduğunu ilan etmek yerine, daima nelerin mümkün olabileceğini hayal etmeliyiz. Ekonomi-politiği ve yoz kitle kültürünü elinden geldiğince yadsıyan ve karşısına alan, kendi kamusal alanını ve iletişim biçimini yaratmaya çabalayan bu kolektif yapı, sonrakilere miras bırakılmak ve yeni başkaldırıları yaratmak üzere bitimsiz bir yol gibi yürünebilir. Ardından başka yerlere sıçrayabilir ve kopan evren gibi kendi gerçekliğini ilan edebilir. Bu da ütopyalarımızdan biri. Devam edelim...

Bireyin endişe ve kaygıları başka unsurlara yer bırakmayacak denli kamusal alanı kapladı. Kısacası kamu, özelin sö-

mürgesine girdi. Ortak meselelerin anlaşılmaz ve kavranamaz hâle gelmesinin bir sebebi. Görünen o ki kamusal alandan gelmesi beklenen tehdit, özellikle eleştirel kuramcılar nezdinde, bireyi kodlarının taşıyıcısına çeviren sistemin de katkısıyla özel alandan gelmiştir. Kısa bir örnekle, bireysel bir uğraş olan tüketimin içerisinde kamusal birliktelik yoktur. Tüketim katedrallerinde dönüp dolaşan bireylerin toplamı yalnızca grup olabilir. Aynı durum tastamam olmasa da sosyal medya içinde geçerli. Burada ulusal ve evrensel bazda, güncel bazı sorunlara ortaklaşa tepki gösterilip geride bırakılması haricinde, kurulan sanal ortaklık özeli bir yansımasıdır. Kamusalın çöküşü karşısında sanal alan, yeni kamu alanı olarak ikame edilmiş gibi görünüyor. Keza elimizde kalan en önemli kamusal alan olan okullar da salgınla birlikte sanal ortama taşındı (elbette tekrar açılacaktır). Ancak sanala kapanmanın, yani kamusal yaşamın hiçbir manada bizi doyurmadığı tüm karanlığıyla anlaşılmıştır. Öte yandan sosyal medya, dinin yitirdiği toplumsal işlevi de ikame etmeye soyunuyor. Toplumumuz için yarı yarıya geçersiz olsa da, dinin toplumsal bağ yaratma yetisi, epeydir sönmüş durumda. Tanrı, laiklik tarafından bireyselleştirildi. Daha önce bahsettiğimiz gibi, artık tanrısal cevaplar olmadığında, cevapları verecek olan bizdik. Ve bugün bireyselleşme içinde verdiğimiz cevaplar kapitalizmle çatışmıyor. Çünkü yaşadığımız bireyselleşme, kapitalizmin güdümünde gelişen akışkanlık ideolojisinin zirvesidir. (Laikliğin, kapitalizmin aracı olduğu manasına gelmez bu; kapitalist aydınlanmaya göre vuku bulduğu, yani -birey gibitanrı sonrası kapitalizm tarafından programlandığı manasına gelir.) Yaşanan kapitalist aydınlanma, postmodernleşme ve bireyselleşme, yani bir bakıma bağısızlaşma, tüketim toplumu tarafından motive edilmiş olsa da bu motivasyonun

varacağı hiçbir yer yoktu. İnternet bağı, daha ziyade sosyal medya, bağısızlıkla gelecek muhtemel çöküşün panzehri olarak değerlendirildi. Din, tanrıya inanan insanların kamusal bağını oluşturur. (Ölümü ilan edilen sosyalizm de, devrime inanan halkın mücadele bağını oluşturuyordu.) Sosyal medya, hiçbir şeye inanmayan (dindarlar dâhil) kitlelerin kamusal bağını oluşturuyor. İnanılan “hiçbir şey” gibi görünse de, fiiliyatta tüketim, gösteri, ben-merkezcilik, akışkanlık, -mış gibi yapmak vb. nitelikler farz gibi yerine getirilmekte, kapitalizm dinine duyulan (örtük) inancın gerekleri burada da işletilmektedir.

‘Modernite, her şeyi bireyin omuzlarına yükler’ demiştik. Bu öyle bir sorumluluktur ki bedeni bile bireyin kendi ürünü hâline getirir. Harvie Ferguson: “İroni çağı geçmiş; yerini, dış görünüşün tek gerçeklik olarak adeta kutsandığı bir güzellik çağı almıştır” demektedir. Bu uğurda beden de bireyin kendi çabalarının sonucuna dönüşür ve güzellik ile (pornografiye dönüşen) cinsellik kutsanır; o artık korunması gereken özel mülkiyet, entropiye karşı çaresiz ayaklanma, sonsuza dek diri tutulması gereken projedir. Gösteri ve tüketim toplumunun merkezine konumlanmıştır, kültürel bir varlıktır. “Benim bedenim.” İyi ama Ben kimim? Kişi projenin öznesi değil nesnesidir ve ben-siz bedene dönüşmüştür. Baudrillard bu hususta bedenin parçalara ayrılarak sergilenmesi ve teatral bir anlam kazandırılmasından söz eder. Beden tüketim nesnesidir. Kendini arzu ve hayranlık nesnesine dönüştürmek isteyen, hatta kendi kendisi tarafından baştan çıkarılmış bir varoluş... Bauman'ın deyişiyle, *sağlık ve fitness iki ayrı söyleme aittirler ve çok farklı endişelere hitap ederler*. Tüketim toplumunda sağlıklı yaşam söylemi, yerini bedensel form idealine bırakmıştır. Formu göstermek, öteki'nin gözlerine sunmak; estetize edilmiş mo-

dellerin seri üretimi aracılığıyla, ideal-bedene ulaşmanın ve “emeğin” karşılığının başlıca amacı gibi değerlendirilebilir. Beğenilme arzusunun dışsal ve içsel doğallığı, reklamvari baştan çıkarma kodunun yeniden ve yeniden üretimince indirgenerek yapaylaşmaktadır. Bu kod çerçevesinde ayartılan birey, kodun herkesçe onaylanmasını arzular. Ve soyutlaşmış beden yeni bir ruh olarak, her bağlamın içine çekilip onun anlamı hâline getirilebilmektedir. Beden modeller ve imajlar tarafından oluşan, gerçekliğin belirsizleştiği alana enformasyon biçiminde yansımakta ve bakışla tüketilmektedir; beden benliğin aynası değil, benlik bedeninin aynasına dönüşmüştür. “Yıldız olmak” *sosyalist*çe kamulaştırılmıştır, buna hak kazanmak için bir beden ve gösteri aygıtına *sahip olmak* yeterlidir; piyasanın iyi bildiği gibi, “her malın bir alıcısı vardır” ve metaya dönüşen birey kendi adına talep yaratmalıdır. Tek taraflı (gazete, dergi, televizyon vs.) kültür endüstriyle güdümlenerek bu günlere gelen toplum, yıldız olmak için beyne ihtiyaç olmadığını iyi bilmekte ve etkileşimci yeni kültür endüstrisinin (omniptikon) kodlarını kendisi yaratmaktadır. Reklamcı Leo Burnett’in ifade ettiği gibi, *pazardan pay almak isteyen, önce zihinlerden pay almalıdır*; imgenin, fotoğrafın gücü ön plana çıkarılmalı ve ona duyulan güven sorgulanmamalıdır. Gösterideki tüketici-üretici birey, reklamcı mantığıyla pazardan pay alabilmek için beden imgesine kapılarak zihinlerden pay almaya çalışan avcıdır, bir av olarak...

Modernitede kendi kimliğini kurmak temel görevdir ve farklılaşma, farklılığı ispatlama, çözümü kendi seçimlerinde arayarak düzgün biçimde uyumlanma vb. ifadeleri havada uçuşur. Birey dışında hedef gösterilebilecek yer bırakılmamıştır. Tabii bu bir yanılısma, bir reklam propagandası, dandik bir psikoloji seansı benim için. Dış faktörler geçersizleşmedi,

gösterilemeyecek duruma getirildi ve etkileri unutturuldu. Tıpkı gerçekliğin yokluğunu ilan eden düzenin, simülakrlar içinde gerçekliğin yokluğunu unutturmaya çalışarak her an yeniden gerçeklikler üretmesi gibi, sorumluluklar da bireye yüklenir. Risk toplumunda; “Toplumsal eşitsizliklerin keskinleşmesi ile bireyselleşmesi iç içe geçmiş durumda. Neticede sistemin sorunları, kişisel başarısızlıklara dönüşerek, siyasi boyutu tasfiye ediliyor” der Beck. Bugün bireyselleşmede değişen budur: riskler, çelişkiler, sıkıntılar, belirsizlikler vb. ile başa çıkma görevinin yüklendiği yer. Ve “birey de birey” diye öten entelijansiya şunu atlıyor; kendini gerçekçi biçimde var etme kapasitesini geliştirmek ile sistemin kaçınılmaz yazgısı olan bireysellik imali arasındaki sınır belirsizleşmiş durumda. Aslında belirsiz değil, bireyden o kadar yoğun söz ediliyor ki kitlesel olarak işin anlamı yüzeysel noktaya konumlanıyor. Kitleler karşısında kendini farklılaştırma yöntemi olarak kullanılan bu söylem, modernitenin en temel düsturlarından biri tarafından ayartıldığının farkında değil. Kitle hep bir ağızdan kitle olmadığını haykırıyor, ne ironi!

Artık “iyi bir toplum” hedefi yok, yalnızca bireyin kendi *konumunu ilerletmesi* var. Bireyselleşmeyi hayatın her boyutunda piyasaya-rekabete bağımlı hâle gelme olarak gören ve “bağımlılık” hakkında *Risk Toplumu* boyunca harika tespitler yapan Beck’ten son bir alıntı paylaşalım:

*“Özgürleşen bireyler, emek piyasasına bağımlı oluyor ve bu yüzden de eğitime, tüketime, refah devleti düzenlemelerine ve desteğine, trafik planlamasına, tüketim mallarına, ayrıca tıbbi, psikolojik, pedagojik danışma ve bakımdaki imkânlarla ve modalara bağımlı hâle geliyorlar. Tüm bunlar, bireysel durumların kurumlara bağımlı kontrol yapısına sahip olduğunu gösteriyor. Bireyselleşme piyasaya, hukuka, eğitime vs. bağımlı toplumsallaşmanın en ileri biçimi oluyor”.*

Bize dünyayı değiştirmeyi arzulayacağımıza kendimizi değiştirmemiz gerektiğini söylüyorlar, bunu prekarya diline çevirelim; düzenin koşullarına daha sorgusuz uyum sağlayın. Her şeyin bireye yüklenmesinin bir sebebi de bu. Yaşamın nihai amacının kendinde olduğuna inanan ve tek başına değişim yaratma gücü olmayan birey, sistemsel değişime inanmıyor; çünkü hem sistemi insan eliyle yapılmış gibi göremiyor hem de kolektif bir alternatife ihtimal veremiyor. Konu sistem olunca ateş olsa cürmü kadar yer yakacağını belirten birey; özgürlük, hakikat ve yaşamın anlamı gibi hususlarda kendini en yukarıya koyabilme cüretini gösterebiliyor. Hatta kendi bilincinin varlığına çekilerek, tüm Varlığı hiçliğe gönderebilecek kadar kudretli!



# Tüketim ve Hipergerçeklik

*Bir insan, kendi hâlinde bırakmayı başarabildiği şeyler oranında zengindir.*

Henry David Thoreau

*Özgürlük birikim yapabilmek değil, bilakis biriktirmeye ihtiyacının olmamasıdır.*

Max Horkheimer

Tüketimden ne çok bahsedildi değil mi? Kitaplar bir yana, kültür endüstrisinin o mangalda kül bırakmayan protest filmlerinde... Ara sıra sinemada furya olsa da söylem-eleştiri açısından pek revaçta değil, sanki unutuldu, hatırlatıldığındaysa banal bulunuyor. Normal, onu da modaya çevirip tükettik; tüketim eleştirisinin kendisi, tüketim nesnesine dönüştürülerek geride bırakıldı. Ama tüketim hiç olmadığı kadar güçlü. Öyleyse? Zihni kapitalist manipülasyona içkinleşmiş olanların neyi banal buldukları umurumuzda değil.

Tüketimle beraber yabancılaşma, emperyalizm, ekonomiden ve sınıftan arındırılmış siyaset, metalaşma, kültür endüstrisi, entelektüellik, gözetim, tek boyutluluk, amaçsız amaçlılık, küresel kapitalizm vb. eleştiri ve analizleri de aynı

kaderi paylaşıyor; unutuldular, banal bulunuyorlar lâkin daha güçlü devam etmekte. Sistemin ideolojik aygıtları; sistem ve toplumdaki tutarsızlıkları, aksaklıkları, "komploları" ayyuka çıkarmak, analiz etmek ve alternatifler sunmak gibi düşünsel-eleştirel süreçler ile birlikte mücadeleyi de her zaman tıkamaya çalışmıştır. Bugün bu tıkama hamlelerine dolaylı ya da dolaysız hizmet eden tüm tavırlar, özünde sisteme çalışmaktadır.

Son olarak, tüketimi yalnızca metaları satın almak şeklinde değil -bizzat metaya dönüşmek, insan ve doğayla kurulan ilişkilerde tüketici olmak, duyguların aşırı hızla hiperleşmesi, enformasyon akışında savrulmak, sınırsız eğlence, statü mücadelesi vb.- bir karakter ve algılayış meselesi olarak ele aldığımı belirtiyim. Aynı şekilde toplumsal ahlâk ve iletişim kodu olarak. Bu sebepten tüketicilik, alım gücü düştüğünde kaybolan bir olgu değildir. Bireyden tüketimin her veçhesini aşırılaştırması istenir yahut bunun önü açılır, öte yanda toplumsal kanaatlerini ve sistem karşıtı mücadeleyi aşırılaştırmaması beklenir. Bir çatışma daha, günümüzün tiyatrosu...

\*\*\*

Ekonomi "ihtiyaç için değil zevk ve kendin için tüket" sloganına oturduğunda işler değişmişti. Temeli Amerika'da atıldı. Alan Durning'e göre<sup>1</sup> bu 1920'li yıllara kadar götürülebilir. Tabii 60'larda insanların tüketim eğilimleri ile yaşam biçimleri paralellik kazandı, takip eden süreçte ise tüketim sosyal ilişkiler geliştirme ve kimlik inşa etme kaynağı hâline gelmişti. - Bizdeyse her şey 80'ler itibariyle yüklenmeye başladı.- "Tüketicinin demokratikleştirilmesi" Amerikan ekonomi politikası-

<sup>1</sup> Ne Kadarı Yeterli – Tübitak - Tema Vakfı Yayınları (ÇVR: Sinem Çağlayan)

nın hedefiydi. Hatta tüketim vatandaşlık görevi olarak pompalanıyordu. Yani iyi yurtsever iyi tüketicidir hesabı. İletişim aygıtlarının gelişip yaygınlaşmasıyla dünyanın yarısının şiarı oldu.

Alan Durning aktarıyor: Henüz 1955'te, ABD'de satış analizcisi olan Lebow şunları söylüyor; "Aşırı derecede üreten olan ekonomimiz... tüketimi yaşam tarzı hâline getirmemizi, malların satın alınmasını ve kullanılmasını bir ayneye dönüştürmemizi, tüketimde manevi tatmini, egomuzun tatminini aramamızı istemektedir... Bir şeylerin giderek artan bir hızla tüketilmesine, yakılıp bitirilmesine, yıpratılmasına, yenisiyle değiştirilmesine ve hurdaya çevrilmesine ihtiyacımız var."

Çocuklara pazarlama yapma konusunda uzmanlaşmış biri ise Wall Street Journal'a şunları söylüyordu: "İki yaşındaki çocuklar bile giysilerinin markasıyla ilgilenmektedir ve altı yaşına geldiklerinde de gerçek birer tüketici olurlar."

Uzun zamandır karşımızda reklam oyunundan başkası yok. Yakın geçmişi hatırlayın, Instagram'dan stres çarkı diye bir şey uydurmuşlardı, zimbırtı bile denilemez, milyonlarca insan satın aldı. Elektronik sigara da hemen arkasından pompalanmıştı. Bu mevzu reklamın dünyayı topyekûn aynı anda vasat noktalara çekebildiğini bir kez daha göstermişti. Yukarıda bahsi geçen konuşmalarsa dergi, gazete, afiş, sinema, radyo ve yeni yeni yayılan televizyon çağına ait. Yani henüz akıllı telefon-sosyal medya yok. Bugün tüketim ve psikoloji hususunda daha derin analizlere ihtiyacımız var, ama banalleşmeye ne gerek var... Biz artık toplumu değil, metinleri inceliyoruz.

Günümüz tüketim ve üretim paradigmasının ana sorumlularından biri reklam. Reklamın anti-demokratikliği ve "tüke-

tici" üzerindeki ahlâki boyutunu bir kenara bırakalım; dünya çapında dönen bu sirkin her çeşit üretimi için kaç hektar orman yitti/yitiliyor, kaç para ve ne kadar enerji harcanıyor, sonunda sera etkisi yaratacak kaç ton gaz atmosfere yayılıyor ve bunların katlanarak yeniden üretilmesinde dolaylı-dolaysız ne kadar payı var? Akıl almaz bir israf ve yıkım... Geri kalan mevzuları geçin, sadece reklamdaki doğan israfın yerine yapılabilecek akliselim işleri hayal edin, saymakla bitmez. Ayrıca reklama giden harcamalar, ürün fiyatlarına ekleniyor ve israfın masrafını da biz ödüyoruz. Acınası döngü. Kapitalizm sonrası toplum modeli görebilseydik, böylesi bir reklam piyasasının var olabilmesi için sebep kalmadığını da görürdük.

Bir görselle karşılaşmıştım; beş kişi sokakta yürüyor, sırtlarında -boylarını aşan- ilgili şirketin "büyük indirim günleri" reklamını taşıyorlar. Tüm kitle iletişim alanlarında ve *billboard*-larda istilacı çekirge sürüleri gibi her yerden çıkan reklamları yetinezmış gibi, insan bedenini de reklam uğruna parsellemiş olduklarını görmek midemi bulandırmıştı. (İnsanlar reklam bombardımanından rahatsız olsa da, şirketin kargo sistemini kilitleyecek denli yoğun alışveriş yapmışlardı, onu da ekleyelim.) Fotoğrafları görünce, aklıma Löwy'nin reklamcılara söverken yaptığı ironinin nasıl da gerçek olduğu gelmişti: "Kadını erkeği, genci yaşlısı, milyonlarca insan suratı, şu an olduğu gibi, reklam ve ticaret bakımından boş boş duracağına; sloganlar ve promosyonlarla kaplansa ne harika olurdu bir düşünün!"<sup>2</sup> Ki artık gösteri simülasyonları içinde -dolaylı ya da dolaysız- her gün her dakika gerçekleştiriliyor.

Reklamları umursayan kim? Subliminalci tayfayı boş verin. Markete girip reyonun önünde durduğumda cebimdeki

<sup>2</sup> Ekososyalizm – Epos Yayınları (ÇVR: Hande Turan Abadan)

paraya uygun ürünü alıp çıkıyorum, başka seçenek yok. Yahut online alışveriş yapacağımızda, ürünün türü de önemli, internet yatırımları sebebiyle tekelleşmiş üç-beş site çıkıyor karşımıza. Reklama inanan yalnızca reklamın kendisi, biz'e inanan da yalnızca o. Varlığı anlamsızlık üzerine kurulu olduğundan, kendisini sanatsal çalışmalara benzetmeye çaballıyor. Ve bireyci felsefi söylemler üretiyor. "Kendin olmaya cüret et!" (Amerikan ordusu da asker toplamak için "olabildiğince kendin ol!" sloganını kullanmıştı.) Bir sektör olarak tüketim nesnesine dönüşmüş. İkna aracından ziyade üsluba benziyor. İkna gücü yok, ama kendi kendisine öyle inanmış ki biz de ona inanmak istiyoruz, ikna olmadan. Amaçsız amaçlılık yeniden karşımızda. Asıl görevi ürüne yönlendirmekten ziyade tüketim oyununun kodlarını alışkanlığa çevirmek ve ihtiyaç yanılmasını akışkan tutmak. Bu sebepten tüm markalar özünde birbirlerinin reklamını da yapmaktadır.

Reklam kişiselleştirme ve kendin olma gibi nakaratları tekrarlar. Saç renginde küçük bir ton değişikliği "kendinizi bulmanızı" ve ötekiler'den "baş döndürücü" biçimde ayrılmanızı sağlayabilir. Yahut evinizin dekoru kişiliğinizi yansıtır, herkese yetecek kadar yansıtıcı vardır. Tüm bunlarda tehdit havası eser; kendin olmanın, kişilikli olmanın yollarını sunar, hepsi belli bir modele dâhil olmayı gerektirir. "Vintage" gömlekle daha entelektüel, boğazınızdaki dövmeyle daha özgürlükçü görünebilirsiniz. -*Öyle olmak* içinse yalnızca *cehennemlikler* çabalar.- Ayrıca kimi markalar kendini "duyarlı" söylemde konumlandırır ve aldığınız her ürün caretta caretaların soyunu korumaya yardımcı olur,<sup>3</sup> böyle konforlu bir mücadele

<sup>3</sup> Acımasız rekabet içinde duyarlılık tezgahı her zaman kurulur; örneğin iki büyük ayakkabı firmasının çocuk işçi çalıştırması sebebiyle, daha az büyük bir firmaya bir çocuğu kölelik karşıtlığı bağlanunda siingeselleştirmiş ve

biçimini kim geri çevirebilir ki? Alt söylemdeyse şu rüzgar eser; "Nasıl yani? Zavallı carettaların yaşaması için destek olan bir markadan değil de duyarsız rakiplerden mi alacaksınız?" Reklam doğru ve yanlış aşan, anlam ve kanıtı ortadan kaldıran bir söylemdir.

Mühendis Karl Benz'in sözü geldi aklıma: "Gökteki yıldızı Tanrı, yerdekini biz yarattık". Benz gelecek tüm araba markalarının reklamlarının da temelini atmıştı aslında. En güçlü, en konforlu, en özgür, en karşı koyulmaz, en teknolojik, en özgün, en... İnsanın hizmetinde, insanı aşan teknolojiler. Şirketler bizim için en'leri yaratan tanrılardı ve bir fani olarak peygamberleşmek istiyorsak oyunun kurallarına sadık kalmamız gerekir. "Ruhumuz olmadan sadece birer makineyiz." diyen başka bir araba markası; sattığı makinenin ruhu olduğundan, bizimse anca onu satın alınca ruh kazanabilecek birer makineye dönüştüğümüzden söz etmiyor mu? Tanrı öldü! Sorun değil. Yeni Tanrılar bize ruhlarımızı bahşediyor.

*"Bu koskoca israf, yalnızca senin ihtiyaç ve zevklerin uğruna sevgili tüketici!"*

*"Parçalarına inanmıyorum ama bütününe inanıyorum, bana ne kadar da değer veriyorsun!"*

Aslında yapıp ettiklerimizin çoğuna biz de inanmıyoruz. Sonu belli olsa da okulu sürdürüyor, değerli yanı bulunmasa da işimize asılıyor, yaratıcılıktan ve derin araştırma emeğin-

etik-dışı uygulamaya işaret etmişti zamanında. Buna benzer kampanyalar kültür endüstrisine yatırılan sermayelerle de işletilir. Yaratılan farkındalıkta pazar payı içerisinde geçicidir, bir çeşit duyarlılık furyası. Bugün yeşilci, hayvansever yahut cinsel özgürlükçü görünen kapitalistler de aynı tezgâhı oynamaktalar.

den uzak olduğumuzun buz gibi bilincindeyken entelektüel pozu kesiyor, reklamları veya *influencer*ları aşağılasak da ürüne yöneliyor, hiçliğe yiteceğini ve gerçekte yeni bir şey bulunmadığını bilsek de saatlerce ekranı aşağı kaydırıyor, ihtiyaç duymadığımızı kabullensek de zimbirtıların ve furyaların peşine düşüyor, içten içe farklı düşündüğümüzde bile popüler söylemleri takip ediyor, seçeneklere (ve bazen sonuçlara) güvenmesek de oy pusulasının başında demokrasi oyunu oynuyoruz. Dürbünü yakınlaştırdığımızda bireyler hiçbir şeye inanmıyor, ancak kuşbakışı izlediğimizde inancın pratiği kitlesel olarak sürüyor; çünkü herkes, Herkes'in inandığını varsayıyor. Yaşamı “gerçekten” inanmadığı kanaatler ve eylemlerle örülmüş birinin kendi varoluşuna bile inancı yoktur. Bu sebepten sistem karşısında mangalda kül bırakmayanların da, sisteme uyumlanmaları arasında tek adımlık mesafe olduğuna tanıklık ederiz. Şimdi konumuza dönelim.

Satılan ürün değil, insani özellik ve kabiliyetlerdir; insanlaştırılan ürünleri satın almak, kullanım değerlerinden ziyade yan anlamlarına yerleştirilmiş insani değerleri edinmektir. Artık insani gelişim yok, onları bizatihi taşıyan hazır-nesneleri edinmek (ve sanal söylemleri/memleri tekrarlamak) var. (Bu durum yalnızca nesneler düzeyinde değil hizmet için de geçerli, hem şirkete hem hizmetin kendisine insani özellikler yüklenmektedir.) Kalıcı insan ilişkileri ve iş yaşamının parçalandığı-süreksizleştiği yerde; şirketlerin zihinlerde yarattığı dünyaları yeniden kurma ve hayatta tutma stratejileri boşluğu doldurmakta, kalıcılık “müşteri ilişkileri” çerçevesinde gerçekleştirebilmektedir.

Boşluk doldurma araçlarından biri de sosyal medya bugün. Bir gruba ait olma ihtiyacı, (dijital) cemaate katılım arzusu markalar (biz bir aileyiz!) ve sosyal medya sayfaları üze-

rinden gerçekleşmektedir; ne ki bunlar çoğunlukla anlamlı sosyal bağlar kazandırmaktan ziyade köklerine kadar tekleştirici, atomize eden, içi boş bireyciliği kutsayan ve kendini beğenmişlik gereği hiçbir hususta anlaşılamayan ilişki simülasyonlarıdır çoğunlukla. Ekranda yansıyan kendi yüzümüzdür. Kamusal maskesi taşıyan ancak dibine kadar bireysel bir tecrübe olan ekranda, hiçbir hata da insani değildir, sistem hatasıdır. Birey makineden insanüstü kusursuzluk beklediğinden, hataya yer yoktur. Ne ki hatayı da dört gözle bekler, çünkü sistem karşısındaki acizliğinin intikamını almalıdır; her “iptal” ettiği kullanıcı, sistem karşısındaki zaferidir.

Kimse sizi anlamıyor, kimsenin önerisine ihtiyacınız yok, her şeyin ölçüsü sizsiniz, her zaman kendiniz olun, insanların sizi desteklemesine lüzum yok, çoğunluk bir şeye değer veriyorsa o şeyden (hepiniz) soluksuz kaçın, tek başımayım diye haşa endişe etmezsiniz de, ederseniz kafaya takmayın çünkü bir gazlı içecek sizi kendi sözlerinizle destekliyor; “Kendin gibi olduğun için daha net bakıyosun hayata, lafı dolandırmayı sevmiyosun mesela, aklında ne varsa söylüyorsun, için dışın bir, aynı ben! Sanat kimin içinmiş, heh, ne önemi var! Önemli olan kendi ritmini bulmak. Ne olursa olsun kendini sevmek mesela. Ya da net bir şekilde “Ben gamer olucam!” demek. Sen hep böyle net ol, ben yanımdayım. *Gazlı içecek*, senin gibi net!” Ah, net olmaktan sıkıldın mı? Başka bir gazlı içecek yine arkanda; “Saçmalama! Her gün bunu duyuyosunuz. Ama ya asıl eğlence saçmalamakla başlıyorsa! Biraz cesaretini kullanıp saçmalasan ne çıkar! Ben sana söylüyüm, içindeki en renkli insan ortaya çıkar. *Gazlı içecek*, saçmalamaktan korkma!” Evet, bireycilik ve renkli kişilik anlayışları bu gazlı içeceklerin düzeyinden farksız. İşte kendimizi buna çevirdik.



Şehirlerimiz koskocaman AVM'lere dönüştü, kafelerde ve sokaklarda gezen insanların görünüşleri, davranışları, hatta düşünsel yetileri oyun karakterleri gibi. Tüketime ve moda-  
nın tahakkümü her yerde. Fotoğraflarda kullandığımız filtre-  
leri aynanın karşısında bulamıyoruz ve kendimizden uzakla-  
şıyoruz. Uzaklaşmadan uzaklaşmak içinse olabildiğince mo-  
danın furyalarına ayak uyduruyoruz.

AVM'ler bana çocukluğumdan beri hapisane gibi gelir. Kapıda kontrolden geçersiniz, çeşitli noktalarda güvenlik gö-  
revlileri bulunur, her yer kameradır, çıkışlar hep uçlarda ve  
gözden ıraktır, dört taraf duvarla çevrilidir ve dışarıyla göz  
teması kuramazsınız. AVM'nin iç tasarımı sizi hep göbekte  
tutmak ve bir yerden bir yere geçerken daha fazla firma ve  
mal görmek üzerine kuruludur. Ve dışarıyla ancak terasa çık-  
tığınızda bağ kurabilirsiniz, -ki bazılarının teraslarının sadece  
tavanı açıktır. Tüm bunlar, sizin zaman-mekân algınızı yok  
etmek üzerine kuruludur. Bu sebepten labirente gezinen bir  
fare gibi, zaman ne ara geçti derken bulursunuz kendinizi.  
Veya bir ürüne ulaşmak isterken aklınızda olmayan sayısız  
ürünü gözünüze sokacak biçimde dizerler ve alakasız şeyler  
satın alırsınız. Ama bu oyuna katılırken edilgen değil, son  
derece etkinsinizdir. Ritzer'in AVM'ler için yaptığı tabir çok  
doğru: tüketim katedralleri.<sup>4</sup> Yani basitçe bize uyarlarsak:  
tüketim camisi. Gerçekten de öyledir: İlahi bir ritüelde hisse-  
dildiği gibi, zaman-mekân algısından kopar ve tüketme ibade-  
tini yerine getirerek mutluluğa ulaştığımızı düşünürüz. Salgın  
döneminde "normale dönüş"ten bahsedildiğinde, ilk açılan  
yerlerin AVM'ler olması yüzümüze söylenmiş okkalı bir kü-  
fürdü. Ama açılmasına da ihtiyacımız yoktu ve küfrü algıla-

<sup>4</sup> Büyüüstü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Funda Payzın)

madık, ekran başında yaptığımız alışverişler her zamanki gibi kargo sistemlerini kilitlemişti.

Tükettikçe mutlu mu oluyoruz? Durning; “Başkaları tarafından değer verilme ve saygı duyulma gereksinimi, tüketim aracılığıyla dışa vurulmaktadır” diyor. Değer verilme ve saygı duyulma... Bunu karşıladığımız kaynak sosyal medya artık; değer ve saygının içi aracın kodlarıyla dolduruluyor ve esasen hiç karşılanamıyor. Tüketim kültürü ile sanal gerçeklik içkin ilerliyor. Şu değerlendirmeyi yapmamız bile yerinde olabilir; sanal gerçeklik, ikinci büyük tüketim ve gösteri dalgasıdır. Aynı zamanda en gelişmiş süperpanoptik araçtır.

Şimdi korteji daha da kalabalık hâle getireceğiz.

Kalbine kurşun sıkmadan önce Guy Debord’u aramıza alalım, şöyle yazmış; “Gerek enformasyon ya da propaganda gerek reklam ya da doğrudan eğlence tüketimi biçiminde olsun bütün özel biçimleriyle gösteri, toplumsal olarak hakim olan yaşamın mevcut modelini oluşturmaktadır. O, üretimde önceden yapılmış seçimin her alanda onaylanması ve bunun sonucu olan tüketimdir. Gösterinin biçimi ve içeriği, var olan sistemin koşullarının ve amaçlarının tümüyle aynen doğrulanmasıdır. Modern üretimin dışında geçirilen zamanın esas bölümündeki meşguliyet olan gösteri, aynı zamanda bu doğrulamanın sürekli mevcudiyetidir”.<sup>5</sup>

Yetmez. Erich Fromm’a kulak verelim; “Sahip olmak tek hedef olunca, insan giderek daha açgözlü ve ihtiras sahibi olur. Çünkü ne kadar çok şeyi olursa, o kadar mutlu olacağını sanır. Böylelikle kişi, herkese karşı bir düşmanlık beslemeye başlar. Kandırmak istediği müşterileri, iflasa sürüklemeye çalıştığı rakipleri ve sömürmeyi arzuladığı işçileri; hep onun

<sup>5</sup> Gösteri Toplumu – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Ayşen Ekmekçi – Okşan Taşkent)

daha az şeye sahip olmasına yol açtıkları için, bencil kişinin düşmanıdır. Bu tür düşünen bir insanın arzuları sonsuz olduğu için, hiçbir zaman rahat ve huzur bulamayacağı bellidir. Onun tüm yaşamı, kendinden çok şeye sahip olanları kıskanmak ve kendinden az varlığı olanlardan da korkmakla geçecektir”.<sup>6</sup>

Karen Horney de gerçek sevgi, başarı yahut pozitif ortam kavuşan kişinin, açgözlülüğü yaratan (ki şiddet ya da beğenilme takıntısının da kaynağı olan) kaygıdan uzaklaştığını belirtmiş ve eklemişti; *düşmanlık ya da kaygı yükselir yükselmez, açgözlülük (tekrar) baş gösterebilir ya da pekişebilir*. Kronikleşmiş kaygı, rekabet, anlamsızlık ve benmerkezcilikle örülü bir sosyal sistemde açgözlülük, ki yalnızca satın alma değil karakteristik bir tutumdur, elbette şiddetlenecektir. Ayrıca üretimin çok küçük bir kısmı karşılığında insanları çalışmaya zorlayan bir sistem, zaten şiddete dayalıdır. İyiye fırsat tanıyan ve doğruya yakınsamaya çalışan bir düzen ile kültürde, açgözlü-tüketici-yıkıcı tutum sönmeye başlayacaktır.

Marx sahip olma arzusuna yenilmiş insanın, yozlaşmış bir insan olduğunu düşünüyordu; mesele bir şeylere sahip olan değil, kendisi bir şey olan insandı. Baudrillard da bir yerde şaşırtıcı biçimde, *doğal niteliklerle değerli olmak’la, bir modeli benimseme ve oluşturulmuş koda göre kendini değerli kılmak birbirinden farklıdır* diye yazmıştı.

Eklememe izin verin; huzur, özgürleştirici koşullardaki istikrar ve çevremizle kurduğumuz yapıcı bağlarla derinden ilgilidir, mutluluk da bu bağlamın içerisinde üretici değer kazanabilen uğraklar şeklinde vuku bulur. Ancak huzur mevcut akışta süreklileşemediğinden, salt mutluluk peşinde koş-

<sup>6</sup> Sahip Olmak ya da Olinak – Arıtan Yayınevi (ÇVR: Aydın Arıtan)

mamız gerekir. Tüketici-gösterişçi mutluluk tepe noktasıdır ve anında söner. Halüsinatif tepelerden oluşan bu kısırdöngü hedefsizdir, tek arzu döngünün kendisidir. Tepe noktalarını tekrar yaşamak ve aşmak için didinirken arada kalan acınası uğraşlarımız hayatımızı oluşturur. Dolayısıyla sürekli mutluluk arayışı, sürekli huzursuzluğa tekabül eder.

Son kertede tüketim ne sadece ihtiyaçları karşılama ne de kişisel haz kaynağı olarak tanımlanabilir. Tüketim bunları da kapsayan, gündelik yaşamı anlamlandırma süreci olarak işler. Ayrıca bir bakıma üretilir; yan anlamlar, göstergeler, hazlar üretir. Dile benzediğini söyleyebiliriz. Tüketiciler nesne (ve sanal-veri) aracılığıyla kendileri hakkında birbirlerine mesajlar göndermektedir. Burada yepyeni bir sınıf stratejisi vardır, biçimsel olarak vaat edilen eşitlik, özdeki eşitsizliğin gizlenmesidir. Tüketimin genel geçerleşmesi, yönetici sınıfın yerini daha da sağlamlaştırmıştır.

\*\*\*

*Oturdum, develerimle konuştum. “Yağmur” bana dedi ki: Yaşam alanlarınıza gidelim ana. Çünkü şehirde hazır var, yok ediliş var. Burada ‘sistem’ denen şey bizi yutacak!*<sup>7</sup>

Pervin Çoban Savran

Umut bir nehir gibi buhar olup yitti, içinde balıklar ve kıyısında ağaçlarla. Yaşam bu hâldeyken ölüm önemsiz. Kavga yine kurulacak, evet geç kaldık, ama tamamen değil.

<sup>7</sup> Pervin Çoban konar-göçer yaşayan Sarıkeçililer’den biridir, yardımlaşma derneğinin başkanı ve Toroslar’ın bilgesidir. Başkanlık ve bilgelik sıfatlarını sevmese de bilge sözcüğünün yaşayan karşılığıdır. Kendisiyle yapılan söyleşi manifesto niteliğindedir: <https://birartibir.org/yagmur-dedi-ki-sistem-bizi-yutacak/>

Ekoloji akışkandır ve değişim her zaman olumlu yönde olmaz. İçinde bulunduğumuz olumsuz değişim süreci neye karşı olumsuz? Canlılığa. -Son elli yılda hayvan popülasyonu %68 azaldı.- “Canlılık kendini yeniden düzenleyecektir”, ne tespit ama! Canlılığın yeniden üretimi, tekil olanın, mevcut canlılığın yaşamını es geçmemiz için gerekçe midir? Yaşam seri üretim metalar ya da göstergeler gibi değerlendirilebilir mi? Mesele hiçbir zaman “üç tane ağaç” değildi ve aynı zamanda “üç ağaç” kümesindeki her ağaçtı. Doğa ilişkisel bir bütünlük içindedir. “Üç ağacın” yok edilmesi yalnızca lokale zarar vermez, ağ düzeyinde domino etkisi yaratır. Buzulların hassaslığı gibi. Bu sebepten, “doğayı korumak gibi üst-anlatıları bırakın” diyenler yanılmakta, kendileri üst perdeden konuşmaktadır. Biz büyük harfli Doğa’nın “üç ağaç, iki hayvan, bir nehir” olmadığını bilmiyor muyuz? Bu lakırdıyı uzatmaya niyetim yok. Doğa’nın unsurlarını korumak apaçık bir doğa mücadelesidir ve devrimci iradeyle sürdürülmelidir, Bauman’ın dediği gibi; *sakin bir kafa, çelik gibi sinirler ve bolca cesaret*. Zafer mücadelenin koşulu değil, ütopya gibi itici gücüdür. Mücadele zaten özgürlüğün somutlaşmasıdır. Buna hazır olmayanlar mücadele maratonuna giripemezler, en fazla kısa mesafe “sprinti” atarlar. Her hâlükârda öleceksem, elimde mızrak omzumda serçeyle ölmek isterim, “tarihin sonu” ve “üst-anlatı” maskelerine sığınıp insanların yüzüne çözümsüzlük kahkahaları atarak değil.

Olumsuz-değişimin tarihsel göstergeleri üstel biçimde artmış, kapitalizm insanlığın ve birçok canlıının gelecekte var olma ihtimaline karşı tehdide dönüşmüştür. Öyleyse varolan’lar olarak hem kendimiz hem de varlık adına sormamız gereken; “bunun kaynağı nedir?” sorusudur. İşi sözde bırak-

mayıp, soru sormanın sorumluluk almayı gerektirdiğini de hatırlayarak.

İklim krizini tırmandıran temel sebep sınırsız büyümeye dayalı kapitalist düzendir. Sefil gündelik alışkanlıklarımızı da sarmalayan odur. Kapitalizm, kaynakları ve doğası tükenen bir gezegende durmadan büyüme ve tüketim hedefiyle kendisiyle çelişiyor. Ne ki kapitalizm çıkmaza girmiyor, doğayı çıkmaza sürüklüyor. Marksizm'in Batılı burjuva toplumu üzerinden yaptığı aşamalı anlayışa, yani "sanayi aygıtları güçlenecek ve sonunda proletarya iktidarı ele geçirecek" görüşüne benzer bir tutum kimi radikal yeşilcilerde de görülüyor; "kapitalizm doğa tahribatı sebebiyle kaçınılmaz bir yıkıma sürüklenecek" ve ekolojik toplum inşası devreye girecek. Bu bir yanılsama. Benzer tarihsel hataya düşülüyor; keza tekrar etmem gerekirse, tükenen kapitalizm değil yaşamdır. Beklenecek keskin koşullar yok, keskinliğin içindeyiz. Felaket durdurulmaz, yaşanacak. Yalnız şiddeti yumuşatılabilir ve ardından iyileşme rotasına sokulabilir. Ne beklendiğini anlayamıyorum ancak beklenen geldiğinde, düşünce üretecek ve harekete geçecek yaşamsal gücü bulabilmek mümkün olmayabilir.

İklim krizini ne kadar görmezden gelirsek o kadar bizden uzak kalacakmış gibi hissediyoruz; fırtınadan kurtulmak için kafayı deve kuşu gibi kuma gömmeye benziyor yahut tehlikeyden kaçınmak için gözlerini kapatan çocuklara. Şunu anlayabiliyorum: Bizler evrimimiz gereği ani gelişen olaylara tepki verme eğilimindeyiz, bu yüzden iklim krizi gibi uzun soluklu bir felaket karşısında harekete geçmeye tenezzül etmedik. Ancak zekâmız biraz olsun insan atalarımıza göre gelişmişse, bu davranış biçimini terk edebiliriz. Uzun soluk bitti. Mevzu biraz da sömürgeci güçlerin ordularıyla bizi işgal etmesini beklemeye benziyor, oysa böyle bir planları yok, çoktan tüm

sermaye ve kaynakları içten ele geçirmişler. İklim krizi karşısında da aynı uyuşukluk içindeyiz. Bu kez sorun daha hayati. Korona virüs salgınında yaşananlar canımızı sıktı değil mi? İklim krizi şiddetlendiğinde bu can sıkıntısı konfor gibi hatırlanacak. Nick Stern 2009'da şöyle demişti; "İklim değişikliği demek, Birinci Dünya Savaşı'nı, İkinci Dünya Savaşı'nı ve Büyük Depresyon dönemini bir araya getirseniz, hepsini birden kapsayan bir gerçek demektir".

Notre Dame Katedrali yandığında onarımı için tüm dünya milyarlarca dolar toplamıştı. Niçin? İnsanlığın ortak mirası olarak görüldüğünden. Ortak miras bu denli önemliyse soruyoruz; insanlığın dünyadan daha mühim bir ortaklığı olabilir mi? -Benzer eleştiri aşı çalışmaları veya yoksulluk için de yapılabilir.- Aynı ortaklık niçin iklim krizi karşısında gösterilmiyor? Çünkü sermayeleri doğayı ve insan zekâsını talan etmek üzerine kurulu. Parayı dünyaya tercih ediyorlar. İşin içinden çıkamıyorlar ve sorumluluğu "insan"a atıyorlar. Bizim gibilerince kaybedecek bir şeyi yok. Eskiden zincirlerimizden başka kaybedecek bir şeyimiz yoktu, şimdi nefesimizden başka... Lichtenberg: "Dünya bütün insanların ortak vücududur, ondaki değişiklikler tam o sırada o belirli kısımda bulunan insanların ruhunda değişikliğe yol açar"<sup>8</sup> demişti. Bizde yaşanan değişiklik ise ruhumuzu yitirmemizdi. Sıradakiyse nefes.

İklim krizinin önlenmesi için bazı üretim biçimlerini ve meslekleri ortadan kaldırmak insanları işsiz bırakacaktır diyorlar; peki gezegenin biyoçeşitliliği dramatik biçimde azaldığında, buzullar eridiğinde, kuraklık şiddetlendiğinde, ozon tabakası daha fazla dayanamadığında, her taraf alevlere teslim olduğunda ve yeryüzü mikrodalgaya döndüğünde ürettikleri

<sup>8</sup> Aforizmalar - Dost Yayınları - (ÇVR: Tevfik Turan)

malları ve meslekleri ne yapacaklar, toptan sanal gerçeklik evrenine mi taşınacağız? Durning'ın dediği gibi; "Tüketimin azalmasıyla bazı işçilerin işlerini kaybedeceği gerçeği, barışın sağlanmasıyla silah endüstrisinde iş kayıplarının olması durumundan farklı bir tartışma konusu değildir".

Yeşilci kapitalist üretime geçsek de ciddi sonuç elde edemeyiz. Yeşilci kapitalizm, ekoloji mücadelesi tarihindeki ilk ayrışmanın, yani doğa için doğayı korumalıyız (yaşam merkezci) ile gelecek nesiller için korumalıyız (insan merkezci) görüşlerinden ikincisinin günümüzdeki tezahürüdür, kaldı ki insan merkezci olmaktan ziyade sermaye merkezcidir. Vahşi ve irrasyonel mantıkla kodlanmış büyüme'nin ve ona duyulan tehlikeli inancın tehdidi altındayız. Küçülme hamleleri geniş ölçekte karşılık bulmalıdır. Bu da yumuşak kapitalist ilişkilerle gerçekleştirilemez, radikal mücadele ve değişim gereklidir. Kültürel açıdansa en önemli husus, arzuların maddi olana değil manevi olana yönelmesidir. Elbet bu yüzeysel tüketim toplumunda, her şeyi eriten para düzeninde ulaşılması güç bir düş. Sistemin önemseydiği manevi değerler de meta gibi çürümeye mahkûm. Her şey metalaşmış, yüzeyselleşmiş, sahteleşmiş ve içi boşaltılmıştır; insan ilişkilerinden cinselliğe, iletişimden hayallere, duygulardan eylemlere, öğretilerden dinlere, bilgelikten cahilliğe kadar. Küçülme ve Büyüme kavramları, öncelikli değerlerimiz ve varoluş perspektifimize göre yer değiştirebilir. Kavgamız kimilerince büyük-anlatı etiketiyle köşeye fırlatılırken, bizim küçülme için mücadele ediyor olmamız ne garip... Küçülmenin Büyüme olarak algılandığı bir kültür hayali elbette büyük anlatıdır, ne ki bugünün egemen-anlatısı içerisinde zaten küçüktür.

Kapitalizm ilk günden beri ekolojik bir rejimdi; anti-ekolojik. -Yalnızca üretim anlayışı manasında değil, emperya-



lizm de ekolojik sömürüyle paralel gelişmiştir.<sup>9</sup> Marksizm'i üretim şiarı ve aygıtları hususunda kapitalizmle kurduğu dolaylı ortaklık ile ilerlemeci hümanist esintilerden koparsak iyi ederiz. Andre Gorz'un bir yerde işaret ettiği gibi, sosyalizm "üretim aygıtları eksi kapitalistler" değildir. Üretimin insanlara hizmet etmesi adına, insanların üretime hizmet ettiği bir sistem kurma hatasından kaçınılmalıdır. Ya da üretim mantığını koruyup, ürünlerin eşitlikçi biçimde insanlara ulaştırılması da bir şey ifade etmemektedir. Yeni yollar için silkelene vaktimiz geldi. Kitlelerin medeniyet paradigması ortaya koyabilmesiyse mümkün görünmüyor. Yapabilecekleri en yüksek şey, öfkelerini kitleselliğe dayanarak şiddet yoluyla dışa vurmak olabiliyor. Şiddetin bir adım ötesi de belirsizlikle kaplı, tıpkı bir adım öncesi gibi. Sistemin nihilist mantığından kopamayan kitle, öfkesini de nihilist bir tavırla açığa vurabiliyor. "Hiç yoktan iyidir" mi diyorsunuz, katılıyorum, ne ki daha güçlü duruş ve vuruşlar gerek. Asıl önemli olansa, ortak-sonrayı tahayyül edebilmek.

Ekolojinin toplumsal gerekçelerle bozulduğu veya bozulacağına dair söylemler, elbette 2000'lerde ya da önceki yüzyılda başlamadı. 19. yüzyılda bu tip uyarı, bulgu ve öngörülerini bulmak mümkün.<sup>10</sup> Hatta daha geride, erken romantiklerde

<sup>9</sup> Sovyetler için de benzer değerlendirme yapılabilir. Stalinist bürokrasiyle birlikte savaş ekonomisi ve üretimin genişlemesi anlayışlarına endekslenen Sovyetler, tıpkı küresel sermayenin mantığı gibi, "üretim için üretim" uygulanıyordu. Bu da her konuda aşırı israf yarattı.

<sup>10</sup> Mesela diğer çevrecilerin gölgesinde kalmış G. Perkins Marsh bunlardan biridir; *Man and Nature / İnsan ve Doğa* adlı kitabı zamanın ötesinde bir çalışmadır, ne yazık ki henüz dilimize çevrilmedi. Başka bir örneğe kadın hakları savunucusu ve bilim insanı Eunice Newton Foote, henüz 1850'lerde yaptığı deneyle, "karbondioksit salınımı artarsa hava sıcaklığı artacaktır" bulgusuna ulaşmıştı. İklimi işaret etmesi yetmezmiş gibi, üs-

bile, -romantikler doğayı kontrol ederek anlamaya çalışmaktan ziyade, onunla ahenk içinde ve duygusal bir bağ ile yaşayarak anlamamız gerektiğinden söz etmişlerdi. Elbette 20. yüzyılın ikinci yarısında "insan merkezci yıkım" ve "antroposen çağ" söylemleri artış gösterdi. (J.B. Foster'ın aktarımıyla: Dünyadaki ormanların yarısı 1950-1990 yılları arasında yok olmuştur.<sup>11</sup>) Ne ki ciddiye alınmaları için günümüzün beklenmesi gerekti, keza "liyakat" söylemine sığınan teknokrat sistem sözde daha "bilimsel kanıtlara" ihtiyaç duydu; sistemin bilimselliği bir oyalama ve saptırma söyleminden, göz boyama taktiğinden öte değildir. Bu durum, medeniyetin pek de Aydınlanmanın ve modernizmin "bilimsel ışığında" örgütlenmediğini, doğrudan sermaye güdümünde örgütlendiğini göstermektedir. Ayrıca nesnel gerçekliğin sorgulandığı, her şeyin dile-metne indirgendiği ve hakikat dâhilindeki tüm söylemlerin ideoloji kaynaklı değerlendirildiği postmodern anlayışın gücüyle, iklim krizi karşıtları postmodern taktikler uygulayarak konuyu saptırdılar. (Aynı taktikleri evrime karşı yaradılışı savunanlar da uygulamaktadır.) Sonunda yapılan hesaplama-

tüne "kadın" olduğundan iyice göz ardı edilmiş ve zamanla unutulmuştı. Ancak gerçek ne kadar göz ardı edilse yahut öldürülse de, birçok görünüme bürünüp kendini her zaman hatırlatır ve yeniden canlanır. Ek olarak: 1908 yılında Canada Magazine dergisinde şehirleşme ve sanayileşmeden kaynaklı doğa kıyımı üzerine uyarı niteliğinde bir yazı yayınlanmıştır.

- 11 Şimdilerde kimi liberaller gerici iktidarlara bakarak şöyle diyorlar; "serbest piyasanın işlediği hiçbir kapitalist-demokratik ülkede böyle bir doğa kıyımı göremezsiniz." Tersine, kıyım sürüyor. Ne ki kapitalistlerin (kendi ülkelerinde) doğayı gözettiğini kabul edecek olsak bile, bunu başka çareleri kalmadığı için yaptıklarını biliyoruz. Keza doğanın bu hâle gelmesinin baş sorumlusu "sermaye için sermaye" anlayışına dayalı sistemleridir. Ayrıca küresel kapitalizm, neo-liberal politikalara bağımlı hâle getirdiği ülkelerdeki her türlü kıyımına zaten ortaktır.

ların (ve iki asır önceki gözlemsel sezgilerin) yıllar sonra gerçekleştiğine tanık olduk. Ekolojistlerin 20. yüzyılda duyulamamasının sebeplerinden ikisi; o sırada dört bir yanda post-modernler konuşuyordu, uğultu içinde kaybolup gittiler ve onlar kadar popülerlik kazanamadılar. İkincisi; sistem, bilimsel bulgulara karşı topyekûn dezenformasyon yaptı ve bunun için ciddi ödenek ayırdı. Benzeri tutum 1950'lerde sigara ve kanser korelasyonuna karşı da sergilenmişti.<sup>12</sup>

Yakın geçmişe bakalım; 1970'de 22 Nisan tarihi "Dünya Günü" ilan edilmişti. Birkaç sene sonra da büyümenin sınırlandırılması gerektiğiyle ilgili raporlar<sup>13</sup> yayınlandı. Küresel bir uyarı olsa da kapitalistler ile kitle pek ciddiye almadı ve milenyuma girerken dünya genelinde neredeyse tüm veriler en az iki katına çıkmıştı. Bu hususta ikinci bir otuz yıla girdi ekolojik mücadele ve bugün 2020'lerdeyiz, ciddi gelişme yok, göstermelik lokal reformlar dışında. Tek ciddi gelişme verilerin daha da artması: Dünya nüfusu, harcanan enerji, yok olan ormanlar ve türler, afetler, salınan sera gazı, kalan temiz su kaynağı vs. Çünkü talep etmeyi sürdürüyoruz. Çıkan en basit sonuç; sınırsız büyüme ile tüketimin kontrol edilmez bir tahribata yol açtığı ve insanla birlikte dünyadaki canlılığın derin yaralar aldığı yönündedir. Bu ucuz bir kıyamet senaryosu değil, gerçekliğin en yalın ifadesidir. "Ne olursa olsun, zaten her şey hiç, yaşam anlamsız, soyumuzun yok olması gerek, doğa kendini tekrar tesis edecektir" diye düşünüyorsanız, bence bu düşüncelerinizi beyan etmenizin hiçbir havalı tarafı kalmadı. Yaratılan medeniyet soyut-somut her düzeyde an-

<sup>12</sup> Post-truth bağlanunda konuyu inceleyen Lee McIntyre'nin Hakikat Sonrası kitabı okunmaya değerdir.

<sup>13</sup> Ekonomik Büyümenin Sınırları – 1972 / Dönüm Noktasındaki İnsanlık - 1974

lamsız ve nihilist bir yapıda, yani anlayacağınız savunduğunuz veya inandığınız fikirler(!) küresel bazda işliyor. Sizlere artık kötümserliği bırakıp sokaklarda zafer nidaları atmanızı öneririm, çünkü gezegeni bir intihar rejimi yönetiyor. İşte absürdizm için de gayet yerinde bir eylem önerisi.

Lokal bazda bir şirkete çevre koruma önlemleri ve yenileme çalışmaları yapmasını talep etmek yetersizdir. Çünkü yatırımlar epey maliyetli gelir ve şirket piyasayla rekabet hâlinde olduğundan kaçınmanın yollarını arar. Yeşilci yatırımların faturasını ödemeye kimse yanaşmamaktadır. Bu sebepten ekoloji sorunu; kapitalist üretim, birikim ve genişleme çarkının sonunu hedeflememizi dayatmaktadır. Eklemek isterim; yerelden gelen dirençli başkaldırı karşısında şirket yılabilir ve pılını pırtını toplayıp gider, ne ki bunun bir kazanım olduğunu ilan etmeden önce iki kez düşünmek gerek, yüzergezer hâle gelen şirket kendisine daha “sakin” yeni bir mekân bulmakta zorlanmamaktadır. Davanın takipçisi olmak ve geniş bir mücadele cephesi yaratmak şarttır. (Politik mücadele açısından unutulmasın; lokal üzerinde kurulan baskı genel’in üzerindeki üst-baskıyı temsil ettiğinden, lokalin başkaldırısı genel’e sıçrayabilir. Burada sosyal medyanın metastaz gücü önemlidir. Her başkaldırı, kendi sorununu öne çıkarsa da temsil gücünü harekete geçirmek için genel’e işaret etmeyi göz ardı etmemeli. Tabii mikro takıntılarınız yoksa.)

Doğa tahribatından insanın sorumlu tutulması hatalı bir söylemdir. Ve kasıtlıdır. Bireysel yaşantımızda yapacağımız kimi küçük değişimler küresel bazda verimli sonuçlar yaratabilir. Keza salgın sürecinde bile, özellikle önlemlerin sıkı olduğu zamanlar, birçok bilimsel araştırma doğanın kimi yönlerden kendini tamir etmeye başladığını bulguluyordu. (Bu da mizah malzemesi olarak tüketildi ve insanlar birbirlerinin

sanal suratlarına kahkahalar eşliğinde kustu.) İlişkisellik gereği “iyileşme” de tahmin ettiğimizden daha iyi sonuçlar verebilir. Ne ki “insan” sözcüğünün öne çıkarılması, sorumlunun ana öznesi olan kapitalizmin arka kapıdan sıvışmasına sebep oluyor. Biz üzerimize düşeni kendi onurumuz ve Doğa'yla olan ilişkimiz adına yine yapalım ama hedefi de şaşırmayalım. Ekolojik krizin -“neden” gereğince- doğa krizi değil, toplumsal bir kriz olduğuna işaret eden John Bellamy Foster -mutlaka okunması gereken kitabında- şöyle diyor; “Bugün karşı karşıya olduğumuz çevre yıkımının başta gelen nedenleri ne biyolojiktir ne de tek tek bireylerin tercihlerinin bir sonucudur. Bu nedenler, toplumsal ve tarihseldir. Sorunun kökleri üretim ilişkilerinde, teknolojik zorunluluklarda ve egemen toplumsal sistemlerin ayırıcı özelliği olan ve tarihsel olarak koşullanmış demografik eğilimlerdedir. Öyleyse, çevre krizine çare bulmak için ortaya atılan önerilerin çoğunda görmezden gelinen ya da önemsiz görülen şey, çevrenin kötüleşmesinin sadece küçük teknolojik temellerini kurcalamak değil, onun daha büyük toplumsal temellerini dönüştürme gerekliliğidir”.<sup>14</sup>

Öte yandan ekoloji hususunu insan üzerinde faşizme çevirmemekte de fayda var, insanların ihtiyaçlarını elinin tersiyle itmeyen bir tutumla hareket etmek, ihtiyaç kavramını da dönüşüme sokmak gerekmektedir. Gorz insanın doğal süreçlere müdahale etmesini tümünden “insanın kötülüğü” olarak kestirip atan “dindar-yeşilciler”in tavrını budalaca bulur ve şöyle der; “...insanın hayat tarzının doğanın bütünlüğüyle uyumlu hâle gelebilmesi için, doğanın ona yasak etmediği doğal döngülere müdahale imkanlarından bazılarını kendine yasak etmesi gerekir”.<sup>15</sup> Doğanın -dinsel bir yansıma gibi-

<sup>14</sup> Savınmasız Gezegen – Epos Yayınları (ÇVR: Hasan Ünder)

<sup>15</sup> Ekolojinin Kızıl Hattı – Sel Yayıncılık (ÇVR: Nihan Özyıldırım)

yüceltilmesine ve insan karşıtlığına varan, çözümü -anakronik manada- "doğaya dönüş"e indirgeyen kimi "derin-ekolojik" tavırları ben de paylaşmıyorum. Bir yandan insan-merkezli yıkımı ve onun devasa etkilerini kabul edip, diğer yandan çözüm olarak insanın geri çekilmesini ve temaşa içinde "doğa"ya karışmasını önermek çelişkilidir. Ayrıca fazlasıyla mikrodur ve toplumsal açıdan uygulanabilecek çözümleri de bertaraf etmektedir. Elimizdeki gücü doğru adına kullanmamız gerek. "Doğadaki unsurların kendinde değeri vardır" fikrini paylaşısam da bu fikirle çıktığımız anlam ve çözümler ekolojistlerle aynı değildir. Ne ki bu farklılık, ekolojik toplum mücadelesi uğruna yan yana gelmememiz için yeter gerekçe değildir. Cephe açmak kolay, birleşik cephe yaratmak zordur, kolay yolu seçmemeliyiz.

Ekolojik toplum yaratımı ha deyince gerçekleşemez, lakin devlet ve üretim aygıtlarının kontrolünü salt reformlar düzeyinde tutmak -sınıfsal açıdan da- gerçek bir sonuç vermeyebilir. Ekolojik politikanın çevreci-kapitalizm şeklinde işlemesiyle çevreci-sosyalizm şeklinde işlemesi arasında ciddi fark yok (Andre Gorz). Çevre sözcüğü bağlamında "doğal ortamı koruma" hamleleri, doğa talanını maskeleyerek ve doğayı sermayenin tanımına hapsedmektedir. Burada doğayla işbirliği kurmak, uzlaşmak ya da talanı sonlandırmak sözkonusu değil, aksine onu dar bir perspektife ve alana çerçeveleyip daha kontrol edilebilir hâle getirmek sözkonusudur. Ekolojiyi tanımlama gücünü devlet ile sermayeye bırakırsak, onların doğa anlayışı ile -hem insanın hem de canlılığın üzerindeki- yeni denetim-baskı yöntemlerini kabul etmemiz gerekir. Bu doğa-uyumlu kültür değil, Gorz'un da ifade ettiği gibi çevre-uyumlu kültürdür. Kapitalistlerin ekolojik hegemonya kurmasına izin veremeyiz. Ayrıca bile bile alınmayan önlemler ve

uyarıları hiçe sayan yatırımlar sebebiyle yaşanan afetler ile ölümlerin, ilahi bir güç gibi kullanılmaya başlanan iklim krizine havale edilmesi karşısında da uyanık olmamız gerekir.

Velhasıl eko-sosyalistler olarak çevrecilik ile ekolojiyi birbirinin yerine kullanıp kullarınadığınıza dikkat etmeli, içinde bulunduğumuz durumun sadece “insanlararası ekonomik eşitsizlik” olmadığını kavramalıyız. Ha deyince devrimsel bir ekolojik toplum kurulamayacaksa da ekolojik atılımların “kesintisiz devrim” gibi hayata geçirilmesi ve insanın “doğanın ona yasak etmediği” döngülerden yararlanma yöntemlerini de değiştirmesi gerekmektedir.

Max Horkheimer “egemenlik için egemenlik” anlayışının içselleştirildiğini, bireyin dışsal doğanın köleleştirilmesine katılmakla kalmayıp, kendi içsel doğasını da boyunduruk altına aldığını yazmıştı. İnsanın doğaya bakış tarzı, insana bakış tarzını etkiler ve tam tersi. Birey kendi kendisini silerek irrasyonel bir hayata kapılırken, rasyonellik özelliğini araçlar taşımaktadır. Emperyalizmin hiçbir sınır tanımadığını belirten Horkheimer, alet olarak görülen doğanın mutlak sömürü nesnesi hâline geldiğine işaret ederek şöyle demişti; “Nasıl emperyalist ulusların dünyalara saldırıları sözde ulusal karakterlerle değil de kendi iç mücadeleleriyle açıklanmak zorunday- sa, insan türünün kendi dışında saydığı her şeye karşı totaliter saldırısı da insanın doğuştan gelen özellikleriyle değil, insanlararası ilişkilerle açıklanmalıdır”.<sup>16</sup>

Herbert Marcuse de 1972’de ekoloji meselesini öne çıkarmıştı. Ekolojik ve sosyal değişimlerin omuz omuza ilerlemesi gerektiğine ve doğa mücadelesinin toplumu dönüştürme gücü taşıdığına işaret ederek şunları yazıyordu;

<sup>16</sup> Akıl Tutulması - Metis Yayınları (ÇVR: Orhan Koçak)

*“Doğaya hükmederek insana hükmetme: İnsanın özgürleşmesi ile doğanın özgürleşmesi arasındaki somut bağ, günümüzde ekoloji dürtüsünün radikal harekette oynadığı rolde açık hâle gelmiştir. Havanın ve suyun kirlenmesi, gürültü, endüstri ve ticaretin açık doğal alanlara tecavüzü; köleliğin, mahkumiyetin fiziksel bir görünümüdür. Bunlara karşı girişilen mücadele siyasi bir mücadeledir, doğanın ihlalinin kapitalist ekonomiden ayrılmayacağı açıkça ortadadır”.*<sup>17</sup>

\*\*\*

Değerli iktisatçımız Mahfi Eğilmez 2019’da şöyle yazmıştı; “Kapitalizm öylesine uyumludur ki, kriz hâlinde dönüp sosyalizmin yöntemlerini bile sisteme monte edebilmektedir. Bugüne kadar irili ufaklı büyük krizleri bu esnek ve uyumlu yapısı sayesinde alt etmeyi başardı. Ama unutmamak gerekir ki, önceki krizlerin hiçbirisi küresel kriz değildi. Büyüdükçe, yaygınlaştıkça esnekliğini kaybeden kapitalizm, ilk kez çökme olasılığına yakın bir görünüm içinde bulunuyor”.<sup>18</sup> Bu gerçek, salgın sürecinde daha sert gün yüzüne çıktı. Öte yandan, kapitalizmin sorununun küresel boyuta ulaşmasından ötürü çöküşe yakın olması gibi görüşler, 2019 ve öncesine kadar çokça dile getiriliyordu. (2008 Büyük Durgunluk’la birlikte neoliberalizmin sonundan bahsedilmesi gibi. Ne ki kaderimizi teslim ettiğimiz tek sesli anaakım iktisatçıların raporları bu krizi öngörememişti.) Tarih boyunca çöküş sorunlarını krizle çözmeye çalışan kapitalizm, “küresel çıkmaz”a girmişken koronavirüs gibi ekolojik bir “küresel kriz”le karşı karşıya geldik. Kapitalizm krizleri, normal akışta yapamayacağı ya da ağırdan alacağı tasarıları yapma fırsatı olarak görür. Neoliberalizmin

<sup>17</sup> Karşıdevrim ve Başkaldırı – ARA Yayınları (ÇVR: Gürol Koca – Volkan Ersoy)

<sup>18</sup> Geldik Krizin Üçüncü Aşamasına: <https://www.mahfiegilmez.com/2019/10/geldik-krizin-ucuncu-asamasna.html>



babalarından Milton Friedman şöyle demişti; “Gerçek değişmeyi yalnızca bir kriz yaratır”. Virüs üzerine üretilen komplo teorileri değersiz, herkes bu sistemin kendi çıkarı için her şeyi yapabileceğini biliyor zaten, sistemin asıl komplosu salgın sürecini yönetme tarzındaydı. (İleride buna döneceğim.) Ve iklim krizi karşısında da benzer tutumlar sergiliyor.

Sermaye iki seçenek sunar; büyü ya da yok ol. Sermayenin büyüme arzusu ıslah edilemez. Islah için onu sınırlandırmak, birtakım reformlara girişmek kazanımdır ama değişimi bu seviyeye indirgemek kuşku götürmez biçimde uçucudur. Bir dizi reformla çözüme ulaşabilme eşiğini aştık. “Hiç yoktan iyidir” ifadesi yirmi yıl önce de kullanılıyordu ve “hiç” bile uygulamaya sokulmadı. Öyleyse kendimize iki seçenek sunuyoruz; ya sermayenin kodlarını yok et ya da yok ol. Seçimi yaşam yerine vahşi kapitalizmden yana kullanmayı sürdürmek, doğanın vahşet dışında seçenek bırakmamasını ve yaşamın acı bir intihar biçimine dönüşmesini kabullenmek demektir. Bir gerçeğin kaçınılmaz olması, onun her hâlükârda aynı şekilde gerçekleşeceği manasına gelmez.

Devrim teorik ya da pratik, kimsenin tekelinde değildir. Bu yüzden, tarihin tozlu raflarına karıştığı iddia edilen enternasyonal dayanışma ve devrim fikirlerinin yeniden yürürlüğe girmesini belirtmek zorundayız, sararmış reçetelerden ve güncel laf kalabalığından temizlemek şartıyla. Madem kapitalizm küresel ağlarla medeniyeti sardı ve herkesi aynı simülasyon çarkının içine attı, bizim de yeniden küresel bir devrim dayanışması önermemizin vakti gelmiştir. Ve bu belki de ekososyalizmdir, adı önemli değil. -Küresel kapitalizmin yarattığı küresel ısınmanın zayıflama rotasına girmesi de küresel ekososyalist toplum projesidir.- Bu şans bize düşmanımız verdi. Tarih boyunca belki de ilk defa küresel bir sorun karşısında, yer-

yurt ayırt etmeden toplanabiliriz. Tabii her yer kendine-has tavrını koruyarak. Salgın sürecinde bu ortaklığı paylaşma imkânı bulduk. Niçin pratiğe çevirip sonuna kadar götürmeyeelim?

Büyük reset/sıfırlama mevzusundan bahsediyorlardı; sıfırlama beyinlere atılıyor, sisteme değil. Salgın süreci kendi sıfırlama mantıkları için bahane oldu. Neyin sıfırlaması? Elimizde sınıflanabilecek nefesimiz kaldı, onu da maskeyle korumaya çalışıyoruz. Dünyanın ümüğünü sıkan, -iyimser oranla- yüzde 10'luk kesim de sıfırlanacak mı? Kapitalizm normalde iyiydi ama neoliberal küreselleşmeyle gelen “kötü çocuklar” mı oyunu bozdu? Manasız sorular. Pastanın dağıtımını kendi aralarında yeniden düzenleme derdinler, hepsi bu. Kapitalizmin mantığı, *hiçbir koşulda tepedekiler zarar görmesin* üzerine kuruludur. Eşitsizliği hafifletici yeni bir düzenden bahsedecekler, yanına “yeşilci” söylemleri ve yapay zekâ teknolojisini de katarak bir güzel paketleyecekler. Pakete koşmak isteyen koşsun, yarın yine elinde patlayacağını da bilsin ve kolları koptuğunda ağlamasın. Gerçek sıfırlama ekososyalist enternasyonalle gerçekleşebilir!

*“Sermayenin teknik aygıtları, bireyleri sadece çalışma güçlerinden değil, duyuşsal yeteneklerinden, hayatlarını seçme ve üstlenme imkanlarının koşullarından da yoksun bırakır. Hayatın gelişimine uygun bir dünyanın yeniden inşası sanayi toplumunun ekolojik modernizasyonunu değil, eko-sosyalist, anti-teknokratik ve anti-otoriter bir modernizasyonu gerektirir”.*<sup>19</sup>

Andre Gorz

\*\*\*

<sup>19</sup> Kapitalizm, Sosyalizm, Ekoloji – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Işık Ergüden)

Tüketim aygıtları ve alanlarına yapılan harcamaların seviyesi gözle görülür biçimde artmıştır. Tüketici kitle sömürü altındadır, hem de üretici olarak. Yani kişi sömürü ortamında üreticiliğiyle kazandığını, tüketim ortamında geri vermektedir. Zihinsel sermayesi de ekranın emrine amadedir.

Ritzer şöyle diyor; “Yeni tüketim araçlarının çokluğu tüketicilerin mal ve hizmetleri başka yollarla edinmelerini daha fazla zorlaştırır ve daha az çekici hâle getirir. Tüketiciler, tüketmek istiyorlarsa yeni tüketim araçlarına ulaşma karşılığında kapitalistlere kendi ‘tüketim zaman’larını vermek zorundadır”.<sup>20</sup>

Günümüz kapitalizmde üretici ve tüketici kitlenin üzerindeki denetim, en az sömürü kadar yüksektir. Ki kapitalizm, denetim hususuna ciddi yatırımlar yapmakta, mesai harcamaktadır. Denetim, sömürünün önüne geçmiştir. Şöyle desek daha iyi; denetim, sömürünün bir çeşididir. Belli bir maaşla gününün sekiz saatini (ulaşımı saymadan) çalışmaya veren birey, kalan zamanını da meta ve hizmete ulaşmak için tüketim araçlarında harcamakta, gösteri ve eğlence araçları içerisinde de oylanmaktadır. Üretim, tüketim ve gösteri araçları ile insan yaşamı tam bir takas hâlini almıştır. (Finansallaşma gereğince, borç da listeye eklenmelidir.) Bu da Dasein’in iflasıdır.<sup>21</sup>

<sup>20</sup> Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Funda Payzın)

<sup>21</sup> Avrupa’da çalışma saatleri elbette daha az. Umarım gelecekte biz de sağlam bir iş hukukuna ve daha az çalışma saatine sahip olacağız. Çalışma saatlerinin düşmesi yönünde bir eğilim olduğu aşikâr. Ancak boş zaman toplumu tüketim ve gösteri üzerinden kodlanıyor, ayrıca “çalışma’dan kalan zaman”ın ciddi bir bölümü “dinlenme” şeklinde geçiyor. Çalışma saatlerinin azalması tek başına çözüm olsaydı, başta Avrupa olmak üzere küresel bazda bunca kitlesel kent isyanına tanık olmazdık. Ka-

Her zamanki tutumumuzdan kaçmamaya özen göstererek belirtmeliyiz ki; kitle üretim, tüketim ve gösteri hususlarında sömürüldüğünün ve denetlendiğinin farkında olsa da olmasa da tüm bu sapkınlığa katılmakta pek niyetsiz görünmemektedir. Bu sebeple devrim, öncelikle devrimi düşleyenlerin, dünyayı düşünenlerindir. Elbette tüm bu uyurgezerliğe rağmen entelektüel kadrolar kitleyi uyarmaktan, yeri geldiğinde rahatsız etmekten, kavgaya ve eleştirel düşünceye çekmeye çabalamaktan geri durmamalıdır. Seçkinlik rüyalarına da kapılmayalım, hiçbirimiz entelektüel doğmadık. Hem gündelik yaşamın baskıları sebebiyle, kimlerin ne tür potansiyelleri açığa çıkaramadığını ve keşfedemediğini kestiremeyiz.

\*\*\*

Şimdi... Tüketimin derinlerine inmek için Baudrillard'a başvuracağım. Kendisi Neo-Marksist diyebileceğimiz dönemde tüketim hakkında derin analizler yapmıştı. Postmodern sürecin varlığını kabullenince gerçeklik ve medya hususuna eğilmeye başladı ancak tüketim kültürünün sürmesinden ötürü analizlerinin geçerliliğini koruduğunu söyleyebiliriz.

Kendi fikirlerimle harmanlarken özellikle *Nesneler Sistemi*, *Tüketim Toplumu* ve *Gösterge Ekonomi Polisiği* kitaplarından yararlanacağım. (Kendisinin Marksizm'i reddettiğini unutmayalım.<sup>22</sup>) Ardından McLuhan'a da değinerek, hipergerçeklik

pitalistler 24 saat çalışıyor, bizim ne kadar çalışacağınız ve sürekliliğimiz belirsiz, tabloya geniş baktığınızdaysa bizim de kapitalistlerle ve onlar için 24 saat çalıştığınızı görüyoruz. Saat klasik modern sürece göre merkezleşmiş görünüyor, ne ki saatin merkezlendiği yer bizzat insanın kendisi artık. Arzumuz asgari şartlar altında azami çalışma değil, azami şartlar içinde asgari çalışmadır.

<sup>22</sup> Marksizm'e getirdiği ilk ve en temel eleştiri, kapitalist üretimci anlayıştan kopamaması yönündedir. Hatta sonraları konuyu daha ileri götürür ve Marksizm'in kapitalizmin ekineğine yağ sürdüğünü belirtir. Yarı yarı-

kısmına geçeceğiz. Burası bir bakıma çalışmamızın *Baudrillard bölümü*.

Nesne; göstergeler sistemi içinde, gösterilenin önüne geçip anlamı başkalaştırma gücüne sahiptir. Edilgen değildir, aksine kendi dili ve ilişki biçimiyle özneyi yönlendirir. Baudrillard da Nesneler Sistemi'ndeki<sup>23</sup> çözümlemesini bu mantıkla nesne üzerine konumlandırır. Ufak bir magazin: Kendisinin doktora tezi olan eser, düşün dünyasına yaptığı ilk özgün dalıdır. Nantarre Üniversitesi'nde tezini sunduğunda jüri koltuğunda üç isim oturmaktadır: Henri Lefebvre, Roland Barthes, Pierre Bourdieu. Ortama bakın...

Nesne teknolojik sistemden çıkmış, kültürel sisteme geçiş yapmıştır. Baudrillard, elektrikli kahve öğütme makinesini örnek verir; nesnenin en önemli ve somut özelliği motorudur, enerji akımı sağlayarak temel görevin yani öğütmenin gerçekleşmesini sağlar, ancak mühim olan nesnenin biçimi ve imajı-

ya katılıyorum, ki ilk onun sarf ettiği cümleler değil. Ben de kendisi için şu eleştiriyi yapabilir miyim öyleyse; gerçekliğin, toplumsalın, mücadelesinin, öznenin ve tarihin sonu hususundaki görüşlerini aşırılaştırıp ekonomi-politiğin varlığını ve acımasız gerçekleri bir kenara atarak, küresel sermayenin ekmeğine yağ sürmüştür? Dilimize çevrilmiş tüm kitaplarını ve röportajlarını kronolojik olarak okudum, benim açımdan aşırı soyutlayıcı (sonraları simülasyon'u da bırakıp metafizik söylemlere geçmiş) ve dünyanın sert gerçeklerine gözünü kapatmış birisi, hatta bazen küçümseyici. Yaptığı tespitlerden fazlasıyla yararlandım, başkalarının yararlanmasına da naçizane vesile oldum, burada da aynı şeyi yapıyorum ancak Baudrillardcı değilim. Keza Baudrillard tek kişi değil. Doğru söylem şu olur: Benim Baudrillard'ımı var ve sistemin kendisi nihilist diye ben de nihilist olmak zorunda değilim. Düşünürlerin sizin gibi etten kenikten olduğunu unutmayın. Öte yandan yaşamının sonuna kadar Baudri'ye minnettar kalacak ve düşüncelerine atıf yapacağım, keza açığa çıkması için kıvranıp durduğum zihinsel damarlarımdan birinin önünü açan o olmuştur.

<sup>23</sup> Nesneler Sistemi – Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi (ÇVR: Oğuz Adanır)

dır artık. Bu sebepten yaşadığımız çevre somut değil, yan anlam dünyasında giderek soyutlaşan bir hâl almıştır.

Ev eşyaları ve dekorasyon konusuna yoğun biçimde eğilir, özetle eşyaların birbirleriyle iletişim hâlinde olduğundan ve “özgürleştirildiklerinden” söz eder. Ayrıca mekânın olabilecek en verimli biçimde değerlendirilebilmesi, mekân sorununun çözülmesi hususunda reklamlar, dekorasyonu ön plana çıkarmaktadır. “Eşyaları belli bir şekilde yerleştirerek mesajlar üretip gönderen ve almak isteyen bir insan, bizzat ‘işlevsel’ bir konuma sahip olmak, mekânla benzeşmek durumundadır”.

Lichtenberg de 1790’larda şöyle yazmıştı: “Evine yığıldığı bütün garip eşyalar arasında en garibi nihayet yine kendisiydi”.<sup>24</sup>

İnsan ve nesne arasındaki ilişki gün geçtikçe tükenmektedir. Nesnedeki otomatikleşme artışı, insan müdahalesini asgari düzeye indirmiş, yeteneğe gereksinim bırakmamıştır. İnsan ürettiği nesnelerin teknolojisi karşısında *kaybolup giden soyut bir varlığa* dönüşmüştür. Nesnelerin yarattığı ortam, insan davranışlarını biçimlendirir. Duraksız teknolojik ilerleme, ki uzunca süredir ilerleme’nin anlamı buna endekslendi, dünyayı psikolojik anlamda ele geçirmektedir. İhtiyaç duyduğumuz tavır teknolojiye savaş açmak değil, tahrip gücünü ekolojik usturayla budayıp yaratıcı veçhelerine odaklanmak ve doğa ile topluma uyumlu hâle gelmesini sağlamaktır. İnsan teknoloji olmadan hayatta kalamaz, ne ki hayat teknolojiye dönüştürüldüğünde ne insan kalır ne doğa.

Geleneksel nesne, insanın harcadığı enerji ve gerçekleştirdiği jestlere uyumludur. Bedense nesne oluştuktan sonra ona uyumlanmaktadır. Oysa artık nesne insana uyumlanmak-

<sup>24</sup> Aforizmalar - Dost Yayınları (ÇVR: Tefik Turan)

ta, tabiri caizse beline tam oturmaktadır. “Beden sanki işlevsel nesnenin kusursuz bir ikizine benzeyen soyut bir gerekçedir”. Şunu belirtmem gerek; nesne insana işlevsel olarak uyumlanırken etken-özne rolünde insanın bulunduğu sanılmasın, aksine insan git gide nesneye benzemeye başlamıştır. Geleneksel nesneye biz uyumlanıyoruz dedik çünkü kullanım değerine sahip olması bakımından “verdiği hizmet” böyle alınabilirdi. Ancak nesneler dört koldan size uyumlandığında zamanla siz onlara benzemeye başlarsınız, davranış ve algılama kalıplarınız “ona göre” şekillenir. İşlevsel biçimler ortamında jestin saf dışı bırakılışı: Nesnedeki artış, jestin azalışı manasına gelir. Süreci izlemek yeterlidir. Ne de olsa uyumlanma akıl ve yetenek gerektirir, artık akıl ve yetenek sahibi olan nesnelerdir.

Modern sistemde nesnelerin ne işe yaradıkları gizlenmektedir. İşlevsellik nesnenin kendinde değere değil, evrensel bir gösterge işlevine sahip olmasıdır. Bu soyut ve güdümlenebilen bir sistemdir. Kültürün bir parçası hâline, doğallık göstergesine dönüşmüştür. Doğa artık eski önemini yitirmiş, *ortam denilen sistemin modern yan anlamı* hâline gelmiştir.

Baudrillard otomobile özellikle eğilir. Ona göre *çözümlemenin tüm görünümelerini özetleyebilen kusursuz bir nesnedir*. Bir yere gitmek zorunluluk, hız ise keyif kaynağına dönüşmüştür. “Sürücü belgesi elinden alınan kişi günümüzde sanki toplum tarafından dışlanmış, toplumsal anlamda iğdiş edilmiş birine benzemektedir” der, sahiden öyle, araba sahibi olmamak ya da sürmeyi bilmemek bedensel bir özür ya da zayıflık olarak görünmektedir. Neyse ki benim ehliyetim var, ancak aramızda kalsın, arabam olmadığı için sürmeyi unuttum.

Çocukken araba üzerine “epey” kafa yormuştum; “evin koltuğunda oturur gibi arabada otururken süratle yer değişti-

riyoruz” diye düşünür, trafikteki arabaların dış görünüşlerini silerek herkesin oturur pozisyonda asfaltın üzerinde uçarak gittiğini hayal ederdim. Pek garip gelirdi, biraz da ürpertici. Birkaç yıl sonraysa dünyanın araba-otobüs gibi ulaşım araçlarına ait olduğunu düşünmeye başlamıştım. Sebebiyse çevrenin tamamen arabaya göre düzenlenmiş olmasıydı; tek tük ağaç ve hayvanla birlikte insanlar dar kaldırımlara, arabalar ise geniş caddelere pay edilmişti. Arabalar birbirlerini kollayarak konumlanırken, insanlar arabaları kollayarak konumlanıyordu. Arabanın içindekiler insan değildi, onun parçasıydılar; insanlar kaldırımında ve bizim arabasız mahallemizde gezebilirdi. Şimdi düşünüyorum da pek haksız değilmişim. Yol kenarında kanlar içinde yatan bir kedinin cesedinde, kendi soyumuzun kaderini de görmüyor muyuz? Öte yandan dinozorlara olan ilgim beni benzinin kaynağını öğrenmeye götürünce, dinozorların dünyaya hâkim olmaya devam ettikleri kararını aldığımı da ekleyeyim...

Araba evin dışında öznellik yaratır. İnsanın gündelik yaşamdaki öznellik alanı ikiye bölünmüş gibidir. Evin öznellik sınırı belirliyken, arabanınki belirsizdir. Evinden hızla uzaklaşsan da kendini evinde hissedersin. Ayırıyeten kaza-ölüm endişesini de aklın köşesinde tutar. Hızdan alınan keyfin bir yüzü de ölüm düellosudur belki. Hiçbir nesnenin böylesi bir üstünlük duygusu yaratamadığından söz eder Baudrillard, bugünse internete bağlı ekranlarda buna benzer üstünlük duygusu yaşadığımız söylenebilir. Dünyanın diğer ucunu yahut yüzlerce alışveriş merkezini gözlerimizin önüne seren ekran, evdeyken bile bizi evimizden uzaklaştırabilme gücüne, yalnızken bile binlerce insanla çevrili olma -ya da tam tersi-gücüne sahiptir. Yine de deneyimsel açıdan arabanın yarattığı



duyguya yaklaşamaz çünkü az önceki değerlendirmeler fazlasıyla soyuttur.

Araba sahipleri narsistik anlam üretimiyle baştan çıkmışlardır; örneğin “farlarım” ı yaktım, hızlandım, yavaşladım vb. hatta “arabam” ifadesi bile bu narsistik sahiplenmeye örnektir. Öyleyse bugün, varılacak konumu belirledikten sonra sürücü-yolcu koltuğuna uzanıp yatmak dışında enerji sarf etmeye gerek duyulmayan tam otomatik arabalar için ne diyeceğiz? Yine narsistik anlam üretimi mi? Mantıken daha ötesi, sanırım “krallara layık” bir anlam üretimi. Kaza-ölüm’ün sorumluluğu yazılıma bırakıldığına göre, sürücünün göze aldığı da “suikasta uğrama” tehlikesine dönüşmüştür. “Krallara layık” bir endişe değil mi?

Otomatikleşme seviyesinin makinenin kusursuzluğuna işaret ettiği düşünülmektedir, yani otomatikleşme arttıkça kusursuzluk artar. Ne ki otomatikleşen makine kimi işlevlerini yitirmekte, Baudrillard’ın deyimiyle onlardan feragat etmektedir. Böylece makinenin bozulma süresi de kısalmıştır. Biçimsel manada kusursuzlaştırılarak teknolojinin güdümüne giren dünyada otomatik nesnenin işlevi insanı tamamen izleyici konumuna oturtmakta, “kendi başına çalışır” olması onu bağımsız bireye yakınlaştırmaktadır. Bir bakıma otomatikleştirilen nesne, insana benzemektedir.

Nesnelere toplumsal düzen statü kazandırır, onu diğerlerinden ayırt edici hâle getirense “stil”dir; insanlar arasındaki bu eski soyluluk hikâyesi nesneler dünyasında “stil”e tekabül etmektedir. Özellikle sanayileşmeyle başlamıştır, önceki nesneler de birbirleriyle benzerlik gösteriyorsa da sebebi el emeği olmalarından ve işlevselliklerinin geniş kapsamlılığındandı. Sanayileşmeyle birlikte seri üretime-modele dayanan nesneler

“stil sahibi” olmuşlardır. Bu da sanayi öncesi nesnenin kullanım değerinden uzak bir görünüme işaret eder.

Bolca üretilen stil sahibi nesneler, her toplumsal kesime hitap edebilmektedir. Modeller ve seriler arasında alışveriş vardır. Model üst sınıfların sahip olduğu, seri ise onların imitasyonu olarak her sınıfa ulaşılmasını sağlayan bir sistem biçiminde algılanabilir; ancak bu ayırmadan söz etmek bugün pek zordur. Keza seriler modelleşmeye, modeller serileşmeye itilmektedir. Stil söylemiyse tüketim toplumunun ideolojilerinden biridir. Üst sınıflara öykünmeye ya da öfke duymaya gerek yoktur, herkes stil sahibi olabilir! Bugün yüzbinlerce kişinin takip ettiği bir ev dekorasyon kanalındaki “sıradan insanların sıradan olmayan evlerine” ve izleyicinin yorumlarına bakılarak, bunun izleri en basit yoldan görülebilir. Asgari ücret ya da hâllice maaş almanızı dert etmeyin, düzenin alternatifleri yok, bu yüzden acınası hayatınızı zengin bir hâle sokun! “Stil sahiplerinin yarattıkları dünyada” belli bir literatür geliştirdiğini görebiliyoruz: “Sehpadaki saks mavisini hoş bir ayrıntı, gidere benzeyen kül tablasının kullanılmaya kıyılmayıp dekorasyon objesine dönüşmesi, eşyaların altına gizlenmiş depolama bölümleri sayesinde açılan alanlar, gövdesi seramikten el yapımı aydınlatma, deri ve metalin bir arada kullanıldığı, koltuk, sandalye ve berjer olmayan ama hepsinin sentezi olan bir sandalye ve onunla oluşan kahve içme alanı, yok-bir sıfatıyla adlandırılan dolap ve masalar, banyoya kişiselleştirme için koyulmuş süs eşyaları, dekoratif amaçla kullanılan kitaplar ve bitkiler, kafe havası verilmiş mutfak, zeminle kontrast yakalayan masa ayakları, monochrome seçimler, hamam göndermesi yapan mermerler, İskandinav stilin verdiği dinginlik, modernist görünen yarım asırlık tasarım avizeler...” Tamam, bu uyduruk literatürden ben de sıkıldım. Ancak görünen o ki

“stil sahibi olmak” dedikleri, daha çok belli bir tüketim jargonuna sahip olmak, doğrusu ona inanmak gibidir. Reklam da böyle değil miydi? Bu insanlar, “kendilerini yansıtan” bir dekorasyon ya da nesne seçimi yapmıyorlar, o dekorasyon ya da nesnelerin “kendilerini yansıttığına” inanıyorlar.

Nesne çeşitliliğiyle oluşan “seçenekteki kontrolsüz artış” seçim yapmaya zorlar ve *kişisel tavır* da burada doğar. Seçim yaptığına göre süreç Ben’in elindedir, bu yanılsamayla yaşamını yönlendirmeye çalışan birini yalnızca umutsuzluk beklemektedir. Kazançsa statü değil, statü oyununu sürdürmektir. Stuart Mill’in “Kendinizi diğerlerinden farklı kılmak amacıyla şu ya da bu nesneyi seçmeniz başlı başına bir toplumsal hizmettir” sözünden hareketle; kullanım değeri önemsizleşmiş nesneler arasında özgür seçim yaptığını iddia etmek, tüketim toplumunun “kişiselleştirme” ideolojisine katılmaktan ibarettir.

Telkin öğretme, yol gösterme, bir duyguyu ve düşünceyi aşılama manalarına gelir. Tüketici birey, nesneyi satın alması yönünde ikna edilmez, onun özgür olduğu telkin edilir. Baştan çıkarma burada devreye girer; köle, kendisini kral gibi hissedeceği bir ayartmanın içine sokulmalıdır. Ve daima haklıdır, haklılığı bahsedilmelidir. Tıpkı bir çocuk yahut akıl hastası gibi. Artık telkin dijitalleşme ile medya ortamında çok daha karmaşık baştan çıkarma yöntemleri ve büyük veri eliyle vuku bulmakta ve birey sürecin üreticisi hâline gelmektedir.

Nesneler arasındaki küçük biçimsel ve işlevsel farklar ise nesneyi “kişileştiren” tavırla, yani “ona özgü”lük adı altında sunulmaktadır. Kendini nesne aracılığıyla konumlandıran kişi de bu “çok özel” farklara ve stil jargonuna dikkat kesilir. Bilincin nesnelere yansıtılması saçmalığını yaratansa “çok özel” farklarıyla modeldir. Model, Baudrillard’ın ifade ettiği üzere,

kesinlikle zihinsel bir şeydir. Seri üretim de “stil” söylemini öne çıkarır ve yüz bin adet aynı mobilya “İskandinav havası”nı evlere taşır.

Modeller soyut bir fikir olarak değişim hâlinededir, birbirlerini yok etmeden seri hâlinde izlerler. Gözlemek istediğinizi “anlayınca” yapısını “değiştiren” parçacıklar gibi... Sistemi değiştirilemez yapan da ulaşılmaz aşkınlıktır. Bu yüzden sistem model ve seriler arasındaki benzerlik oyununu sürekli bozup yeniden kurar. Bize de zirvesi olmayan nesneler dağını tırmanmak kalır.

Tüketici belli bir nesneye değil; vitrin, reklam, marka bağlamı içerisinde zincir gibi birbirine bağlanmış gösterge-nesne kümesine yönelmektedir. -Ele geçirilen nesnenin hızla çekiciliğini yitirmesinin bir sebebi de ışıklı bağlamından koparılması olsa gerek.- Ritzer’in “tüketim katedralleri” olarak adlandırdığı alışveriş merkezlerine, Baudrillard, Eski Roma’daki Pantheonlar’ı anımsatarak “bizim Pantheonlar’ımız” der.<sup>25</sup> Orası her şeyin birleştiği evrensel bir özet, birbirine indirgenemeyecek etkinliklerin ve şeylerin aynılaşıp karıştığı yerlerdir. Günlük yaşamı yöneten bu özel ve kolektif zihniyetin içinde *anlam*dan söz edilemez.

Bugün internet hiçbir efor sarf etmeden tüm alışveriş merkezlerini tüketicinin gözleri önüne ve parmak uçlarına sermekte, kargo sistemi de ellerini çırpın kral ve kraliçelerin arzularını ayakucuna getirmektedir. Her ekran alışveriş merkezine dönüşebilir. Katedral göz bebeklerimize yansıyor, Pantheon bizzat biziz. Ritzer; “Gözlerimizin ve kulaklarımızın önünde bir mal ve hizmetler bolluğu yayılır. Gereken tek şey bir telefon konuşması, bir tuşa basma ve bir kredi kartı numarasıdır.”

<sup>25</sup> Tüketim Toplumu – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Nilgün Tütal – Ferda Keskin)

rasıdır. Bu şekilde evlerimiz bir tüketim araçları hâline gelmiştir. Alışveriş merkezinde tuzağa düşmek bir şeydir, evde tuzağa düşmek ise bambaşka bir şey. İnsan alışveriş merkezinde kapana nasıl kısılırsa kısılsın sonunda oradan çıkmak zorundadır. Ama birçok insanın ticarileşmiş bir evi terk etme seçeneği yoktur”.<sup>26</sup>

Salgın sürecinde kuryelerin sistem için ne kadar “hayati” bir iş yaptıkları daha da belirginlik kazandı. Sosyal akış donmuş olsa da, tüketim kargo sistemini kilitleyecek denli yoğunlaşmıştı. Yani insanları “hayata” bağlayan sağlık çalışanlarından ziyade kargoculardı... Ki “normalleşme” süreçlerinde de ilk açılan yerler alışveriş merkezleriydi. Gelecekte kargo sisteminin insan hızının inisiyatifine bırakılmayacağı ve bambaşka yöntemler geliştirileceği aşikâr. Enformasyon bombası içinde anlık hayata ve yoğunluğa sahip akışkan-modern zihnin hiçbir şeyi bekleyecek sabrı kalmadı. Bu sabırsızlar ne yapıyor da zamanı böylesi kafaya takıyorlar peki? Elbette hiç.

Evin ticarileşmesi yalnızca tüketim değil üretim ve eğitim aracı olarak da karşımıza çıkıyor, yine salgın süreci iyi bir gözlem ve deney alanıydı. Koltuğumuzda oturup yalnızca tüketmiyor, çalışmak ve eğitim almak gibi kamusal faaliyetleri de gerçekleştirebiliyoruz. Hatta siyasi birlik ve mücadele bile sanal gerçekliğe endekslendi. Birçok düşünür, akademisyen, ekonomist ya da politikacı, medeniyet olarak yeni bir sürece giriyor olduğunuzdan söz ettiler. Çekincesizce ifade etmem gerekirse, salgın süreci 21. yüzyılın en küresel deneyi olarak anılacak. Ucuz bir virüs komplosu bağlamında söylemiyorum, eğer kırılma noktasındaysak ileride daha iyi anlaşılacağından eminim. Konumuza dönelim...

<sup>26</sup> Büyütsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Funda Payzın)

Büyümenin ritmine, yer edinmek için model olarak dayatılan yaşam tarzlarına ayak uydur(a)mayanlar kendi kaderlerine terk edilir. Uyduranlarsa “kendilerini tüketen bir çaba” içine girmeye hak kazanırlar. Enformasyonun hızına ayak uydurmak da eklenebilir. Asgari bir konum elde etmek ve iletişim aygıtlarıyla- “gerçeklikten geri kalmamak” isteyenler, karşılığında tüm yaşam enerjilerini sisteme teslim etmelidir. Ancak konumların ve gerçekliklerin hep bir adım gerisindeyizdir. Burada modern insan edilgen değil sürekli etken hâldedir, edilgenliğin etkenliği, aksi takdirde elindekiyle yetinme ve dışlanma riski ensesindedir. Hep beraber katılım gösterildiğinden, herkes birbirinin de ensesindedir. Konumlanma uğruna zamanını feda etmeyen, yaşamı yalnızca iletişim aygıtlarının içinde aramayansa kıyamet gibi bir hayata hazır olmalıdır. Çünkü ne sistem ne de kitle onu affedecektir. Bu kıyametten çıkışsa, *cehennemliklerle* bir araya gelmekle inşa edilebilir. İkinci bir yol yok.

Tüketim yok etmeye ihtiyaç duyar ve Baudrillard’ın deyişiyle *üretim ile yok etme arasındaki aracı terim* olarak kullanılır. Üretilenler kullanım değerine değil yok oluşuna göre üretilir ve harcama arzusu sonsuz hazdan ziyade sonluluk üzerine kuruludur. Öte yandan nesneye bedelsiz sahip olmak aynı hazzı vermez, oyunun kuralları ihlal edilince insanın tadı kaçır. İşgal edilip kısa süreliğine kamulaştırılmış alışveriş merkezindeki bir kitleye “istediğinizi alın” dendiğinde ya hiçbir şey alamazlar ya da her şeyi almaya çalışırlar... Ceplerindeki parayla orada bulunurken de ruh hâlleri pek farklı değildir ama en azından sahip olmanın hazzını satın almak isterler. Her gün iş çıkışında özlemle koştukları eve-boş zamana, salıncında bolca “sahip olunca” ne yapacaklarını şaşırımları gibi.

Yahut büyük indirim günlerinde çekilmiş mağaza videolarını izlemek kâfi...

Bana kalırsa sahip olma tutkusunun sürekli ateşlenmesi, toplumu çocukluk aşamasında tutma stratejilerinden biridir. Çocuk kendisine ait oyuncağı başka bir çocuk uzun süre oynadığında öfkelenir ve aralarında muhtemelen kavga başlar. Çocuk simgesel ilişki kurduğu oyuncağına değer verir. Yetişkinler de pahalı oyuncaklara sahip olmak, kendiliği onlarla tanımlamak ve kimseyle paylaşmamak derdindedirler. ("Sen çok özelsin, her şey olabilirsin" pompasıyla yetişen milenyum çocukları, kronik depresyonla büyüyor ve aslında birbirlerine daha da benziyorlar. Ve yetişkinler de oyuna katılıyor.) Reklam da bu dürtüyü daha yetişkince yeniden üretme amacındadır. Ne ki biz sahip olduğumuz çoğu şeye değer vermiyoruz aslında, değer verdiğimiz sahip olma sürecinin kendisi ve süreçle beliren geçici haz ile statü oyunları. Elbette herkes bu tavırları sergilemez, kimi insanlar mal-mülk-statüyle kendini tanımlama derdinde değildir. daha paylaşımcıdır ya da yokluğa postalamaktan ziyade elindekinin kıymetini bilir... Kullanım değeri kimileri için hâlâ geçerli bir değer. Baudri bu görüşlerimi de paylaşmazdı, ziyarı yok, zaten omuz omuza değiliz.

Ne ki *Tüketim Toplumu*'nda şöyle yazmıştır;

*"Sistem sadece zenginlik ve yoksulluk üreterek, tatminler kadar tatminsizlikler, 'ilerleme' kadar zararlar üreterek ayakta kalır. Sistemin tek mantığı varlığını sürdürmektir ve bu anlamda stratejisi insan toplumunu yıkıldı yıkılacak durumda, sürekli açık içinde tutmaktır".*

\*\*\*

Gösterge-nesne sınırlı ömre sahip olmalıdır ki moda içerisinde yenileri arzulanabilir olsun. Brooks Stevens buna "planlı es-

kitme” der; “müşteride daha yeni, daha iyi ve ihtiyacı olduğundan daha kısa sürede bir şeye sahip olma arzusunun oluşturulması” fikri üzerine oturmuştur. Nesnenin yalnızca işlevsel-donanımsal-fiziksel olarak eskimesinden bahsetmek eksiktir, bir gösterge olarak nesnenin fikri-değeri-imajı moda tarafından eskitilmektedir. Bugün herkes işlevsel eskitmenin farkında ancak bu “ahlâksızlık” dişe dokunur öfkeye sebep olmuyor. Ne de olsa reklamlarda “dayanıklı ev aletleri” var ve imajlar arasında akışkanlaşmaya da alıştık. Modaya göre konumlanan kitle, daha ziyade modanın algısal eskitmesine önem vermektedir. Keza eskitmenin en kapsamlı çalıştığı yer modadır. Günümüz sanal gerçeklik ortamındaysa “eski-yeni” ifadeleri iyiden iyiye belirsizleşmiştir. Nesne bir tarafa, özellikle “eski” sıfatının gönderme yaptığı zaman dilimi her konseptte kısaldı. Örneğin beş yıl önce yayınlanmış bir şarkı için “hâlâ dinliyorum/hâlâ sıkılmadan dinleyen var mı?” gibi yorumlar yazılmakta yahut sadece on yıl önceki sosyal işleyişe bakılarak nostalji güzellemeleri yapılabilmektedir.

“Farklılıklar düzeninde kendine bir yer açan her birey, bunu yaparak düzeni yeniden kurar.” Yani birey, statü yoluyla toplumda konumlanırken, konumlar yer değiştirmeyi sürdürür ve bireyin konumu geçicidir. Keza “tüketim dürtüsü, dikey toplum hiyerarşisinde başarılı olamamayı telafi eder”. Baudrillard’ın tespiti son derece önemlidir. Kalıcı olarak “gerçek bir başarı” sağlanamamışsa, geçici de olsa biçimsel bir başarı hedeflenir. Geniş kitlelerin hep beraber modaya ayak uydurmasının sebeplerinden biri de bu.

Tüketimin farklılaştırma stratejisi bireyi aşan, toplumsal bir mevzudur. Doğrudan alıcıya-bireye sesleniyormuş gibi görünen reklamlar dahi, alıcının yakın olduğu grupları ve tüm toplumu kapsayacak biçimde seslenir. Farklılaşma özünde



herkesle ortak bir kodda uzlaşma manasına gelir. Özerk ve özgür sanılan ihtiyaçlar büyümenin ihtiyaçlarıdır. Reklam tüketicinin “ihtiyaçlarına” önem veriyormuş gibi görünür, hâlbuki sistemin amaçlarını toplumsal ihtiyaçlar olarak kodlama gayesindedir. Seçme özgürlüğü dayatılan bir “özgürlük-tür” ve -tıpkı refah toplumu gibi- sistemin ideolojisidir.<sup>27</sup> Ancak reklam mutlak güce sahip değildir. “İhtiyaçlar nesnelerle karşılıklı ilişki içinde teker teker” üretilmemiştir. Bir ihtiyaçlar sistemi vardır ve üretimin yerine tüketim geçmiştir. Şirket ürünleri üretmek için çabaladığından fazla, kendi pazarını üretmek için çabalar. Bu üretim de ihtiyaç sözcüğünü oyun hamuru gibi her biçime sokmak ve yeni ihtiyaçlar icat etmek üzerine işler. İnsanların *ihtiyaçlara* “ihtiyaç duyduklarını” özümsemeleri için dört koldan gerçeklikler ve “yaşam tarzları” üretilir. Yaşam tarzları, kimlik kartları ve farklılıklar pazarın ürünleri ile kültür endüstrisinde barınır, kişilerin sosyalliğini oluştururlar.

Her yenilik veya bir eylemi zahmetsizleştirmeye yarayan işlev, zamanla hem kendisine hem de sonrakilere bağımlılık yaratmaya başlar. Örneğin makyaj yaparsınız ve yüzünüzde sivilceler çıkar, artık sivilceleri giderecek ürünler almalı ve daha pahalı kozmetik ürünlerine yönelmeniz gerekir. Yüzünüzü makyajlı görmeye alışırsınız, güzelliği “yakalamışsınızdır” ama sivilceler de oradadır; geri dönüşü yoktur, süreç kısırdöngü biçiminde kendini dallandırarak devam eder. En iyi örnekler teknolojik aletler ve sanal platformlar üzerinde

<sup>27</sup> “Dayatılan, zorunlu özgürlük” değerlendirmesini Debord’da da bulabiliriz. Gösteri Toplumu’nda şöyle der; “Zorunluluk toplumsal olarak düşünüldüğü ölçüde, düş zorunlu hâle gelir. Gösteri, sonuçta uyuma arzusundan başka bir şey ifade etmeyen, zincire vurulmuş modern toplumun gördüğü kötü düştür. Gösteri, bu uykunun bekçisidir.”

verilebilir. Çoğu tam manasıyla zimbırtıdır. Araç zimbırtının işlevinden sizi haberdar ettiği anda, sanki ezelden beri varmış da fark edilmemiş gibi yaparak bir ihtiyacı keşfeder ve yönlersiniz; hele ki on binlerce insan (göz önündeki ünlülerle birlikte) bundan bahsediyor ve gösteriye sunuyorsa... Tek boyutlu bireyin o andan itibaren geri dönüşü yoktur; aynı minvaldeki ikame, tamamlayıcı veya yeni-sürüm her ürün ve dijital platform genişleyerek ihtiyaç hâline gelir. Sevgi-ilgi ihtiyacı için söylemiş olsa da Karen Horney'in şu sözünü anımsayabiliriz: *İhtiyacı yaratan ortamın kendisi, dönüp bir ihtiyacın doyumu-na engel olur.*

Ayrıca Heidegger'in bahsettiği bir görev içinde el-altında-olan nesne, insanın kendisi değil midir artık? İnsan işlev ve imajlarla etkenleşmiş nesnelerin ayartıcı-yönlendirici-kuşatıcı çağrısı ve konforu içinde onlar tarafından el-altında-olan Varlık gibi yaşamakta, sanki nesneler de insanla yüz yüze gelmekte ve kulağına görevler fısıldamaktadır. İnsanın fiziksel uzantılarından ziyade, yapay beceriler ve zihinsel güdümleyiciler olarak özerk güç alanıdırılar. İnsanın zihinsel ve fiziksel becerilerini oyun dışı bırakarak yerlerine geçmiş ve insanı üretir hâle gelmişlerdir. İnsan "Ben" algısını onlara göre tanımlayabilmektedir. Keza gündelik pratik teknik aracılığıyla vuku bulduğuna göre, insan-teknik ilişkisi aslında dünyayla kurulan varoluşsal bir ilişkidir. Teknik ve bedenin iç içe geçmesinden bir adım öteye; tekniğin zihinselleşmesi, zihnin teknikleşmesi sürecine geçilmiştir. İktidar kendisini teknik aracılığıyla meşrulaştırmıyor artık, teknik'in kendisi iktidar. Bu yüzden en büyük arzularından biri, yaşamı tümünden simülasyonun içine taşımak.

Kendisinden çok daha becerikli somut-soyut zimbırtılar arasında insan, şişman bir kraldan farksızdır; kendiliği, oriji-

nal fikri ve yaratıcılığı yoktur, sarayındaki çiçekleri sulayabilmek veya samimi insani ilişkiler kurabilmekten bile acizdir. Her şeyin bir uygulaması olduğundan, hiçbir şeyin uygulanmasına gerek kalmamıştır. Ancak en kudretli odur, her zaman haklıdır ve hikmetinden sual olunmaz. Kendi kendisini yitiren kral, bağımlısı olduğu krallık simülasyonunu asla sorgulamaz; keza benliği hâline getirdiği yegâne rolü yitirme olasılığı onun için varoluşsal tehdittir: Kayıtsızlık içinde hasbelkader eleştiri işitirse yapması gereken eleştiren dili koparmak ve gerici-lik/faşizm kampına postalamak, simülasyonu şiddetle koruma refleksi göstermektir; kendine ve Ötekilere yabancılaştırmanın baskısı mevcut durumunu akılcılaştırma hamlesiyle sürer. O ikinci bir seçenek bulamayan, bulunma ihtimalini dahi aklından geçiremeyen özgür ve kendine has bir bireydir!<sup>28</sup>

Klasik burjuva da benzer tutumlar sergiler; kol çantasına 2 bin lira bayılan ev sahibim, terziye 10 liranın hesabını yapabilmekte yahut restoranda 5 lira uğruna sorun çıkarabilmektedir; burjuva birey için gösteriş hayati önem taşıdığından para değersizdir, gösteriş-dışı önemsiz olduğundan para değerlidir. İçten içe gösteriş budalası davranışlarının değersizliğinin farkında olduğundan, gündelik küçük hesaplarda tutumlu'yu oynayarak yarılmış psikolojisini dengelemeye, yani bir bakıma anlamsızlığı akılcılaştırmaya çalışır.

Hedonik tüketicinin hazzı, sermaye ve aygıtlarının seri üretimidir. Her şey bize hizmet eder, her şey rahatlığımız ve

<sup>28</sup> Yabancılaştırmanın bilinç düzeyine çıkmasını, yani fark edilmesini sağlamak biz devrimci-entelektüellerin görevlerinden biri. Tabii kendi uyurgezerliklerinizi de fark etmek koşuluyla; "Öyle uyanığım ki manipüle edilemem" diye düşünüyorsanız geçmiş olsun. Devrimci entelektüel yahut yaratıcı birey, nesnelerin ve kodların tahakkümü altında kendini yitirmez. Aynı şekilde, gündelik ilişkilere sirayet etmiş söylem modellerinin de farkında olmalıdır.

itibarımız için dört başı mamur hâlde etrafımızda pır döner. Basit bir sıvı sabun tenimize yumuşaklık kazandırma söylemiyle bilim insanlarının yıllarca süren emeğinden geçerek gelir. Koltuğumuz en mükemmel hammaddeler kullanılarak kığımızın derdine düşer. Ayakkabılarımız yalnızca ayağımızı değil, gösterideki itibarınızı kaplar. Ekranla karşılaştığımız her içerik bizi eğlendirmek, bilgilendirmek, haberdar etmek ve baştan çıkarmak için sıralanır. Ödüllendirme ve ilgi sistemi. Her alan gitgide reklam setlerine benzemeye başlıyor. Böylece içten insan ilişkileri yitiriliyor. İşe alımlarda “insan ilişkileri iyi” kıstası aranır ve gülümseme ile sıcaklığın programlanışıyla rolümüzü yerine getiririz. İşte elimizde kalan iyi insan ilişkileri. Programlandırılmış bir ambiyans, hızlandırılmış ilişki üretimi. David Riesman’ın belirttiği “içtenlik kültü” bu. Riesman *İçtenlik ve Diğerlerine Karşı Güvensizlik* başlığında şöyle der; “İçtenlik terimini kullanan izleyici bunun aslında yetenekleri değerlendirme zahmetinden bir kaçış olduğunu düşünse de, aslında daha karmaşık bir alana girdiğinden habersizdir. İçtenliğe prim verilmesi, içtenmiş gibi davranmaya da prim verilmesi anlamına gelir”.<sup>29</sup>

Bunu *doğallaştırma* olarak da ele alabiliriz. Araba kuş gibi süzülür ya da görünümü köpek balığı gibi hırçındır. Eşyaları kendimize benzetemeyince doğa motifleriyle süsleriz. Yahut çevremize *doğal bir görünüm* kazandırırız. Reklamlar da önceki paragrafta bahsettiğimiz üzere, “içtenlik, samimiyet, sıcaklık, çevreye saçılan mutluluk, doğallık” vb. sözlerle duygusal bir dil yaratır.

Baudrillard bolluk toplumu ifadesini düzmece bulur ve Marshall Sahlins’e atıf yaparak hakiki bolluğu tanıyanların

<sup>29</sup> Yalnız Kalabalık – Heretik Yayınları (ÇVR: Yeşim Erdem)

avcı-toplayıcılar olduğunu belirtir. Sahlins şöyle der: “Dünyanın en ilkel halklarının pek az şeyi vardır, ama yoksul değildirlerdir. Yoksulluk, malların belirli ölçüde az miktarda olması anlamına gelmediği gibi araçlar ve amaçlar arasındaki bir ilişkiden de ibaret değildir; yoksulluk, her şeyden önce insanlar arasındaki bir ilişkidir. Yoksulluk, toplumsal bir statüdür ve bu niteliğiyle uygarlığın bir icadıdır.”<sup>30</sup> İlkel değiş-tokuş düzeninde her şeyin değeri, diğer insanlarla kurulan ilişkilerle belirlenirdi; “her ilişki toplumsal zenginliği artırırken” bizim rekabetçi ve farklılaştırıcı düzenimizde bireysel yoksunluğu artırır. Bolluk (büyüme) özgürlük değil zorlamadır. Bana kalırsa en iyi göstergelerden biri yıkıcı kent isyanları; maddi ve kültürel malların yıkımı, bolluğun totaliter mantığıyla doğmaktadır.<sup>31</sup>

Sahlins’in kitabından son bir alıntı;

*“Pazar, uluslararası bir işbölümü oluşturarak göz alıcı bir ürün çeşitliliği sağlar: Bütün bu İyi Şeyler insanın uzanabileceği kadar yakının-*

<sup>30</sup> Taş Devri Ekonomisi - BGST Yayınları (ÇVR: Taylan Doğan – Şirin Özgün)

<sup>31</sup> Bolluk demişken; yoksulluğu ortadan kaldırmak için yoksulluğa sebep olanların tüm zenginliklerine el koyup sömürülenlere dağıtmaya bile gerek yoktur. Kapitalist ülkelerde, GSYH’nin konik derecede ufak bir kısmıyla o ülkedeki yoksulluk çözülebilir. Ayrıca iktidarın ve zengin azınlığın (onların koruma orduları ile borazancılarının da) sermaye birikimi hususunda rutin işleyişi hırsızlık ve talan üzerine kuruludur zaten, yani yaşanan sorunlar çözülmez değildir. Ölçeği daha da genişletip, kalan saçmalıkları es geçerek iki alanı baz alalım, reklam piyasası ve militarist yatırımlar; bunların belli bir kısmıyla küresel yoksulluk da çözülebilir. -Elbette tek mesele nicel ve geçici olarak yoksulluğu çözmek değil, “el koyma” hususunda bizi eleştirdiğini sananlara yanıt veriyorum.- Anlayacağınız bu bilinçli bir seçimdir. Sorunu ellerinin tersiyle bile çözebilecek zenginliğe sahipler ancak kapitalizmin “sermaye için sermaye”, israf ve halkları sömürme kodları üzerine işler.

*dadır; ama hiçbir zaman hepsine sahip olamaz. Daha kötüsü, tüketici-  
nin özgür tercihi üzerine kurulu bu oyunda, her edinme aynı zamanda  
bir yoksun kalmadır”.*

\*\*\*

Entelektüel içeriğe gelince; nesne için söylediğimiz üzere konfor, itibar vb. olarak o da yan anlamlarda konumlandığında, herhangi bir tüketim nesnesinden farkı kalmaz. Yani *toplumsal statü ögesine* dönüştüğünde, içeriğin magazin ya da felsefe olması önemsizdir; aynı dizgede, aynı kodun mantığıyla oradadırlar. Bugün enformasyon yoğunluğunun da payıyla, içeriğin değeri ve gücü hususunda yaşanan belirsizliğin kaynağı budur. Aynı ortamda çorba olmuşlardır, alışveriş merkezi vitrinleri gibi. Ve elbette gösteri içerisinde farklı-özgün-anlamalı bir konum yaratmak ve kendini *değerli kılmak* için de tüketilip sunulmaktadırlar.

Ancak böyle diye de niteliğin *tümden* yokluğunu ilan etmek ve bilgiye ulaşmayı statü merakına endekslemek, herkesi aynı kitle kültürü içerisine hapsederek yorumlama çıkmazına düşmektir. Bir insanın moda dâhilinde kendini parçalara ayırarak gösterme, ilgi arayışını besleme ve baştan çıkarma gayesiyle kol kaslarını veya kalçasını şişirmek için durmadan harcadığı mesai, entelektüel gelişim için harcadığı mesaiyle aynı “statü merakı” çerçevesinde değerlendirilebiliyor. Bunu elimin tersiyle itemem ancak nasıl ki herkes sporu aynı sebeplerle yapmıyorsa, entelektüel gelişim için de aynı genelleme yapılamaz. Bilgiye ulaşp onu yaymak gösterişçi statü oyununa katılmadan, bireysel kapasiteni artırarak daha derin bir toplumsal muhalefet veya kültür yaratmaya katkı sağlama adına da kullanılabilir. Ve bizim gayemiz tam olarak budur. Belirleyici olan, alıcının bilgiye nasıl yaklaştığı... Sanal gerçeklik üzerinden düşünürsek: Elbette iletişim aygıtları düşünme zamanı

sunmaz, ani tepki üzerine kuruludurlar, çözümlemeye yer yoktur; çünkü bilmek, görmektir. Böylece görünenler, anlamı boşaltılmış göstergelerdir. Öyleyse eleştirmeyi, “nitelikli” bulduğumuz içerikleri çoğaltmayı ve restleşmemizi sunmayı bırakalım mı? İçeriğin tümünden niteliksizliğini ilan etmek, tüm alıcıları aynı noktaya indirgemektir. Aygıt içerisinden bakınca dizgede her şey değiş-tokuş edilebilir ve ulaşılabilirken, nitelik eşitlenir. Doğru. Aygıt mesajın kendisi olarak (McLuhan: medium is message) elbette alıcıda karşılık bulur ve onu da benzer konuma indirger. Doğru. Ne ki aygıttan dışarı çıktığında genelleme işlemez. Hayat ekrandan ibaret değildir. Aygıt ve içeriklere (ya da bu kitaba) herkes aynı tüketim üslubuyla, başka deyişle statü merakı ve anlık geçişle yaklaşmaz. Dolayısıyla içeriğin niteliği hâlâ işler çünkü alıcının niteliği işlemektedir. Yani araç düzeyinde anlamı boşaltılıp gösterge-metaya dönüşen içerik, alıcı kanadında anlamlı bir değere sahip olma şansını sürdürür. Nitelik ve anlam değerlendirmelerinin tek taraflı ve indirgeyici olduğunu düşünüyor, içeriğin niteliğinin kişi üzerinde değişim yaratma gücü taşıdığına inanıyorum. Baudrillard “değişim yaratma” hususunda böyle düşünmüyor olsa da kitaplarının yarattığı değişim tam tersini söylüyor...

Medya düzeyinde tüketimin gerçek etkisi, iletileri gösterge düzeyinde eşitlemesidir. Yani çok önemli bir ulusal krizden ziyade reklamdaki ürünü, viral bir videoyu ya da futbol maçını önemsememiz gerektiğini dikta etmez aslında; her şeyi art arda dizerek değerlerini eşitler. İçerik, yani gösterilen, pek önemli değildir; yalnızca medyanın gerçekliği yeniden ürettiği göstergeler tüketilmektedir. “Göstergeleri açgözlü bir biçimde ve her yerde tüketmek üstüne kurulu bir gerçeklik yadsıması”.

Marshall McLuhan'ın "medium is message"ı, yani "araç mesajdır/iletidir" sözü burada devreye girer. Kendisinin Gutenberg Galaksisi ve Global Köy adlı iki önemli eserine göz attım, Baudrillard da ona bolca atıf yapar. McLuhan, "Enformasyonun tüketimi dünyayı büyük bir tüketim fonksiyonuna sokmuştur. Dünya, insanların her şeyi aynı anda öğrendiği bir köy hâline gelmektedir." der. Baudrillard'a dönmeden önce "medium is message" üzerine yorum yapmamız gerek. Şöyle özetlenebilir: Araç mesajdır çünkü bilgi ve toplum üzerindeki etkisi, içeriğinden daha güçlüdür. Araç insanın uzantısı ve ortak ileti olarak algısal alışkanlığı değiştirir; yani sadece taşıyıcı değil, iletişimin anlamını belirleyendir. "Teknoloji, insan duyularından herhangi bir tanesini öne çıkarmaya zorlar, aynı anda öteki duyular ya zayıflatılır ya da geçici olarak tümüyle ortadan kaldırılır. Yeterince ileri gidildiğinde de böylelikle insanoğlu 'kendi makinesinin bir yarattığı' hâline gelir." ifadeleriyle konu özetlenebilir.

Baudrillard da naklen yayın, tekniğin mükemmelleşmesi vb. olgulara bağlı olarak bunların artışı ile dünyadan kopuşun o denli derinleştiğini belirtmişti. İletişim aygıtları birer içerik taşıyıcısı olmaktan ziyade, kodun mantığı doğrultusunda toplumsal ilişkiler kurulmasına hizmet eder. Haber meta olarak değer kazanmış, içerik gösterge olarak yüceltilmiştir. Gerçeklik, imgelere/göstergelere dönüşmüştür. Ayrıca ekran dışıyla ciddi manada empati kurulamamasıyla sonuçlanmaktadır. Vahim bir olayın hareketli görüntüleri varsa kitlelerde büyük bir öfke dışa vurur. Ancak yazıdan ve fotoğraftan ibaretse, futbol maçının sonucunu görüp geçmek gibi, çoğu zaman derin bir hissiyata sebep olmaz ve hiç yaşanmamışçasına diğerleriyle beraber çukurun dibine kaydırılır. Yahut bir felaket ne kadar uzun sürerse, belli bir andan sonra onun hâlâ



sürüyor olduğunu yâdsıma eğilimi gösterilir; yeterince tepki verilmiştir nasılsa, keyfimize bakmaya dönmemiz gerekir. Kitlenin arzuladığı felaket, yıldırım niteliği taşımalıdır, yani anında parlayıp yok etmeli ve ortadan kaybolmalıdır. Yaşayanlar ile yaşantılayanlar, izlenenler ile izleyenler, tükenenler ile tüketenler arası ayrım oluşmuştur; sanal gerçeklik evresinde derinleşmiş, gözetim lüksüne dayalı yeni bir ayrımlaşma biçimidir.

\*\*\*

Baudrillard en güzel tüketim nesnesinin beden olduğunu söyler. “Fiziksel ve cinsel özgürleşme biçimi altında bedenin yeniden keşfedildiğini” belirtir. Eskiden bedeni sarmalayan ruhtu, beden gelip geçiciydi ve yokluğu salık verilirdi, şimdiyse beden ruhu sarmalamaktadır. Madalyonun diğer yüzü. Bedenin etrafı “sağlık, tedavi kültü, gençlik, bakım, rejimler” vb. ile kuşatılmış, kurtuluş nesnesine dönüşmüş, ten itibar ve moda göstergesi hâlini almıştır. “En güzel giysiniz, cildiniz.” Estetik/erotik değişim değerine indirgeniş. Markalar da bize “yakışan”ın ne olduğunu, bedeni tanımanın “kendini tanımak” ve “kendin olmak” olduğunu dile getirirler. Burada bedeni tanımaktan ziyade, onu işlevsel bir nesne biçiminde oluşturmak sözkonusudur. “Beden bir kültür varlığı gibi çekip çevrilir, düzenlenir, sayısız toplumsal statü göstergelerinden biri olarak güdümlenir.” Bedenin yeni etiği güzellik ve erotizmdir, iki kavram da gösterge-nesneler gibi değişim değeri koduna tabiidir ve ona her zaman güzel ve rekabet etmeye hazır biçimde “bakmak” gerekir. Bu minvalde “cinsellik, kitle iletişimin tüm anlam alanlarını gösterisel biçimde üst-belirleyen tüketim toplumunun ‘ilk sayfalarındaki konu’su hâline geldi. Tüketilmesi gereken her şey cinsel teşhir peşinde.” der Baudrillard.

Bedenin yeniden keşfi ve özgürleştirilmesi bir stratejidir, “üretimci amaçlar adına rasyonel olarak sömürülebilmesi için özgürleşmesi, özgürlüğüne kavuşması gerekir”. Birey kendini en değerli değiş tokuş nesnesi olarak görmektedir. Ruh kutsallığı yerine beden kutsallığı gelmiştir, yine kutsalın biçim değiştirmesine tanık olmaktayız. Beden somut değil ruh gibi soyuttur, bir fikirdir, projedir, özgürlüğün yegâne ifadesidir. Sağlık alanı da bedenin itibar nesnesi olmasından etkilenmiştir. Sağlık hakkı bildiğimiz manada yaşamı sürdürmek-biyolojik süreç biçiminden ziyade, rekabetçi mantığın içinde statüye bağlı bir buyruk hâline gelmiştir.

Baudrillard zamanın da özel mülkiyet hâline geldiğini, değişim değeri içerisindeki nesnelerle aynı kaderi paylaştığını belirtir. “Boş zamanım”ız olduğundan söz ettiğimizde, zamanımız olmadığını ilan ederiz. -Eleştirel kuramcılar da benzer değerlendirmeler yapmıştır.- Boş zaman “tüketilmek” üzere satın alınmak zorundadır. Çalışma zamanı ve boş zaman ayırımı biçimseldir. Zaman harcama zorunluluğu. Zamanın kaybedilmesinin olanaksızlığı. Boş zaman etkinlikleri “zorlama ahlâkı”yla kurgulanır ve çalışma zamanının yokluğuyla tanımlanır. “Keyif çatmak” için yapılan tatiller, ihtiyaç gibi sunulsa da, çalışma zorlamasıyla aynı zorlama ilkesine bağlıdır. “Bu düzen tarafından nesnelleştirildiğimiz, değişim değeri olarak güdümlendiğimiz için *paranın dışkısına dönüşen de biziz, zamanın dışkısına dönüşen de biziz.*” Boş zaman ekonomik anlamda değil, değer anlamında üreticidir. Hiçbir şey yapmayacak kadar rahat olmanın, kafa dinlemenin lüksü, çalışmaktan vazgeçen bir gösteriş; statü değeri, prestij değeri. Veblen’in Aylak Sınıf’ını ve Marcel Mauss’un potlacını andırıyor. Bu “çalışma özgürlüğü” ile “tüketim özgürlüğü”nden farksız bir özgürlüktür.

Salgın sürecinde yaptığımız gözlemler Baudrillard'ı kanıtlar niteliktedir. Yıllardır İstanbul'un keşmekeşinde beyaz yakalı olarak çalışan ve "burada nasıl yaşıyorsunuz" soruma "biz artık kaosa bağımlıyız" yanıtı veren askerlik arkadaşım benim için en yakın örnekti. İş hayatının durduğu ilk aylarda "böylesi bi' kafa dinlemeye *ihtiyacım* vardı" derken, birkaç ay sonra kafayı yemek üzere olduğundan bahsederek "çalışmayı tercih ederim, en azından zaman geçiyormuş" demeye başlamıştı. Onar yirmişer satın aldığı kitapları gün boyu okuyarak başladığı oyalanışı, evde tamir edilecek-söküp takılabilecek şeyler bulma oyalanışına evrilmişti. (Bundan bir yıl sonra sorduğumda yine başa sardı ve işe geri dönmeye sıcak bakmadığını belirtti.) Aynı şekilde sosyal medyada ve televizyonda insanlar, "boş zamanı" nasıl geçirecekleri ve oyalanacakları hususunda birbirlerine tavsiyeler veriyorlardı. İnsanların iliklerine kadar çalışma ve eğlence-tüketim hayatına bağlandıkları, başka bir yaşam biçimi bilmedikleri açıkça ortadadır. Ayrıca sanal yaşamın Varoluşa tek başına yeterli gelmediği ve sosyal yaşamın içerisinde bir alt-küme olduğu (olması gerektiği) daha net anlaşılmıştır. Ancak bir sözü-eylemi düzenli olarak sürekli tekrarlıyorsanız bir süre sonra dinleyiciler-eyleyiciler alışmaya başlar, Nazi propaganda bakanı Goebbels'le başlayan mantık gibi, salgın ve karantina süreci "yeni normalleri" tekrar, baskı ve sıradanlaştırma yoluyla zihinlere kazımıştır.

Beyin değişen koşullara göre yeniden şekillenir. Yeni şeyler öğreniriz, hissederiz, deneyleriz; değişim sadece yazılımsal değil donanımsal boyutta da işler, tabii donanımsal değişim çocuklarda ve gençlerde daha güçlü. Bağlantı organizasyonu sürekli yenilenir. Kimi bağlar güçlenir kimi zayıflar kimisi de doğar. Gündelik yaşamın ve dünyaya bakış açısının beyin

üzerindeki etkisi çok güçlüdür. Stres, endişe, küçük hesaplar, doyumsuzluk, gösterişçilik, bencillik, güvensizlik, kalıcılaşmış-anlık haz, anlamsız telaş, hiçliğe yiten saatler vb. üreten gündelik bir sistemde beyin olumlu yönde gelişim gösteremez. Bireye ancak yüzeysel kişisel uğraşlar kalır ve kapitalizm bu "nitelikli boş zaman uğraşları"nı kendisi imal eder.

Marcell Mauss'un *Armağan Kuramı*'nda bahsettiği potlaç sistemi, yani ilkel toplumlardaki şeflerin önderliğinde itibar ve gösteriş için yapılan büyük ziyafetler ve birikimi önlemek için ürünlerin yok edilmesi; günümüz tüketim toplumunda şekil değiştirmiştir. (Şirketler düzeyinde örnek vermek gerekirse, ucuz giyim markalarının satılmayan tonlarca ürünü imha etmesi diyebiliriz; mesela Atacama Çölü, moda endüstrisinin çöplüğüne dönüşmüştür. 2018'deki bir haberdeyse, sadece ucuz markaların değil büyük bir markanın da 5 yılda 100 milyon euro'luk ürünü imha ettiği ortaya çıkmıştı. Kim bilir diğerlerinde neler dönüyor? Gıda sektöründe de büyük bir israf bilançosu var.) Burjuvazinin metalar üzerinden itibarını artırması ve gösterişin alt sınıflarca özenilir hâle getirilmesi, tüm kesimlerin kendini "bilinçsiz" tüketim anlayışıyla var etmeye çalışmasıyla sonuçlanmıştır. Elbette tüketim tercihleri üst sınıflarınki kadar lüks değildir, amaç ikame mallar ve tercihler üzerinden "kendi burjuvalığını" kurgulamak ve kitlesel olarak buna katılmaktır.

Thorstein Veblen, harika kitabı *Aylak Sınıfın Teorisi*'nde itibara dayalı harcamalardan söz eder. *Gösterişli Tüketim* bölümünde, başkasının nâmına-vekâleten tüketim konusu üzerinde durur. Tüketimde farklılaşma konusunu yağmacı kültürün ilk aşamalarına kadar götürür. Bu aşamada kuvvet sebebiyle erkek kadından daha itibarlıdır. Erkekler rahatı için tüketebilirken, kadınlar daha çok emeğin ve varlığın devamlılığı

için tüketiyordu. Daha sonra, lüks tüketim efendi'liğın işaretiydi ve asaleti simgeliyordu. İlerleyen safhalarda, altsınıfın tek işlevi üretmek ve çalışmak değil, efendinin itibarını artırmaktı da. Ataerkil sistemde "sahip olunan" kadın ve hizmetçiler itibarın göstergesiydi. Kadının/Leydinin gösterişli giysilere sahip olması da efendinin ayrıcalığını kanıtlamak üzerine kuruluydu. Efendinin kadını, hizmetçileri ve -rütbe atlama umudu taşıyan- adamları, vekâleten tüketim gerçekleştirirlerdi. Bu "Aylak Sınıf" ne kadar aylak olur ve efendisinin namını yüceltecek harcama yaparsa, kendisi de şöhretini o denli artırıyordu. Burada soylu işler ve soylu olmayanlar ayrımı vardır. Örneğin üretici işler ve hizmetçilik soylu olmayan; hükümet, dövüş, avcılık, silah bakımı vb. işler soylu kabul edilirdi. Daha sonra vekâleten tüketim, silahlı birliklerden çok, üniformalı hizmetçi birliklere bırakılmıştır. Bir raddeden sonraysa vekâleten tüketim ve aylaklık, sadece kadına yüklenmiştir. Veblen, ev hanımlığı ve sınıfsal irdellemelerle konuya devam eder. Biz şimdilik Baudrillard'a dönelim.

O vekâleten tüketim hususundan yola çıkarak, tüketimi, bireysel haz alma kaynağından ziyade toplumsal bir yazgı olarak değerlendirmişti. Tüketim yalnızca satın almak değil; harcama yoluyla zenginliği göstermek, sahip olunan gösterge nesne'ye farklılaştırıcı değerler yüklemek ve gösterilen zenginliği kanıtlamak için onu yok etmektir. Meta artık salt nesne olmaktan çıkmış, sosyo-kültürel bir değer kazanmıştır. Sahiplerinin kimliğine ve sınıfına gönderme yapmaktadır. Tüketim göstergeleşmiş değiş-tokuş değerinde gerçekleşir. Baudrillard bu yüzden "ekonomi politik" değil, "gösterge ekonomi politik" ifadesini kullanır (ne ki bu ekonomi-politiğin belli bir vechesidir, tamamı değil). Nesneler anlamlı olmaya zorlanmakta, işe yaramayanlar ise akılcı bir işlev yüklenerek faydalı göste-

rilmeye çalışılmaktadır. Nesneler kullanım biçimleri ve teknik-ten ziyade, toplumsal bir amaç ve mantığa sahiptirler. Herkes nesneler aracılığıyla konumlanmaktadır. Nesnenin ortaya çıkışı, gösterge görünümü kazanarak özgürleşmesiyle başlar. Biz de eleştirel kuramcılardan devralarak teknik'in amaç için araç olduğunu düşünürsek; bugün amaçsız amaçlılık içindeki insan zekâsı ve deneyimlerinin, örtük kapitalist toplumsallaşma amacı altında araçsal tek-boyuta indirgendiğini söyleyebiliriz.

Öte yandan sosyal medyayla birlikte gösterişin klasik anlamından koptuğu (yahut yanına güçlü bir yenisi eklendiği) söylenebilir. Gösteri ve tüketim maddi-manevi sürüyorsa da, gösteriş -Veblen'in bahsettiği tarzda- eskisi kadar eşya düzeyinde gerçekleşmiyor, özellikle yetişen gençlik arasında. Statü daha ziyade enformasyon düzeyinde. Yan anlamlar çevrimiçi olarak paylaşılabılırken, kamusal gösteriş zahmetine niçin girilsin? Hem, hangi kamusal yaşam? Gençler böyle düşünüyor ve yeni gösterinin kurallarını oynuyorlar. Paylaşım iyidir elbet, lâkin "iyi paylaşım" daha iyidir, yani benmerkezci kapitalist kodlara dayalı gösteriden arınmış bir paylaşım.

\*\*\*

Birey, evini özerk-alan gibi görüyor ve nesnelerle özel bağlar kuruyorsa da asıl yaptığı, toplumsal beğenin ilkelerine boyun eğmek ve onu sürdürmektir. Sınıf atlamak isteyenler ev dekorasyonunda burjuva modellerini referans alırlar. (Geçmişte burjuva evi denildiğinde odaların eşyalarla dolu olduğu, boşluksuz bir ortam akla geliyordu. Bugünse örneğin minimalist söylem altında daha "ferah ve ergonomik" ortamlar ve eşyalar da geniş kitlelerce tercih edilebilmektedir, keza bu da pazarın reklam sloganıdır ve kapitalizm için özde değişen bir şey yoktur. Sistem, her anlayışa özgü tüketim alanı yaratır ve

hiçbir nesneyi dışlamadan düzenlenmelerine izin verir.) Toplumsal basamakları kat etme arzusunun bu yolla dışa vurması, çelişkili biçimde toplumda belli bir yer edinmenin önünde engeldir. Ancak birey, sorgusuz kabul ettiği düzenin kurallarından keyif alarak kısırdöngüye saplanmaktadır.

“Herhangi bir simgesel davranış aracılığıyla kendisine boyun eğilmek durumunda kalınan şey sınıfsal kültürdür, yoksa bunun politik bir sınıf bilinciyle hiçbir ilişkisi yoktur.”<sup>32</sup>

Baudrillard'a göre orta sınıf, proletaryadan iki yönüyle ayrılır; birincisi sahip olduğu mal-mülk ve kendine biçtiği abartılı konum, ikincisiyse öykündüğü üst sınıfın olanaklarını elde edemeyeceğinin farkında olması. Orta sınıf üyesi, başarı için daima ilerleme ve aynı zamanda elindekini koruma gibi çelişkili bir hâl içindedir. Bu sebepten sahip olduğu malı mülkü ve toplumsal konumunu, olduklarından abartılı hâle bü-ründürerek gösterme eğilimindedir. Nesneler başarının ve statü atlamının kaynağı değildirler, insanlar yalnızca onların arkasına saklanmaktadır, kamusal yaşamın enformasyon gösterisinde olduğu gibi.

Sonraki dönemlerde ifade edeceği üzere, bahsi geçen tav- rı belli bir sınıfa mal etmek, artık mümkün görünmemektedir. Keza sınıfın yok olduğunu da söyleyecektir. Bunun sinyalleri- ni eski hiyerarşik bölünmeye nazaran, nüanslarla daha fazla toplumsal katmanın bulunduğunu belirterek vermiştir. Belli bir sınıfa ait nesne kategorisinin olmadığını söyler. (Bana ka- lırsa var, ancak seri üretim, stiller ve moda aracılığıyla sınıfsal farklılık unutturulmuş ve maskelenmiştir.) Tüm sınıflar mo- danın oynaklığına ayak uydurmak durumundadır. Böylece nesnenin tüketim yoluyla yarattığı “kalıcı konumlanma”, dü-

<sup>32</sup> Gösterge Ekonomi Politikası – Boğaziçi Üniversitesi Yayınları (ÇVR: Oğuz Adanır)

zenli olarak değişim geçiren moda içerisinde sarsılmaktadır. Çünkü moda, geçicilik özelliği ve dayattığı kurallar neticesinde *bütün nesnelerin statülerinde değişiklik* yapabilmektedir. Nesneler karşısında herkes eğit şansa sahipmiş gibi görünür, aksine moda, eğitsizliğin ve toplumsal ayrımcılığın kaynaklarından biridir; “toplumsal kuralları belirlemekle yetinmeyip, insanın kişiliğini değiştirebilme gücüne sahip olmak ister gibidir”.

Modanın üzerine oturmuş bir ideoloji. Bugünün ideolojisiye daha çok iletişim aygıtlarında, modanın içeriklerini genişleterek varlığını sürdürüyor. Keza satın alma, estetik algı ve sanatsal eğilimlerdeki ortaklıkla birlikte, söylem modası ve furyaları da yaratılmaktadır. Herkesin benzer nesneleri aynı yerlerden satın almasının, aynı teknik tarafından şekillenmesinin ve benzer estetik anlayışlara sahip olmasının yanı sıra; gülme, şikâyet etme, öfkelenme, arzulama vb. kaynakları ve önkabulleri de aynılaşıma eğilimi gösteren bir insan tipiyle karşı karşıyayız. Baudrillard, birçok yerde bundan “klonlaşma” diye bahseder; okul, medya, kitle kültürü ve enformasyon sistemleriyle insanlar klonlaşmıştır. Sanırım bugün “klonlaşma”nın zirvesinde bulunuyoruz, hem de “farklılıkların bir arada yaşaması” söylemi ile “farklılığın yüceltilmesi” altında. Ne ki farklılık yalnızca biçimsel olarak karşımıza çıkabiliyor.

Tüketimi sarhoşluk olarak ele alalım; herkes şarap ier ancak çoğunluk “köpek öldüren” diye tabir ettiğimiz ucuz şarapları veya daha kaliteli olanları ierken, azınlık yıllanmış pahalı şarapları yudumlar ve çatalını zengin bir menüye batırır. Herkes sarhoş ve çakırkeyif uykuya dalar, ertesini gün akşamdan kalma biçimde dünyanın oyunu yeniden üretilir. Ezici çoğunluk tüketim düzeyini korumak için borca girer ve kapitalist akşamdan kalmalık bitmez: Kaliteli yaşamın, elitliğin



veya ayrıcalıklı zevklerin ucuz simülasyonları açık büfe olarak herkesin önüne sunulmuş, gösteri “eşitlik” dizgesinde bunların simülasyon olduğunu unutturmuş ve gösterenleri ilgi budalasına çevirerek yıldız olma fırsatı sunmuştur. Bu şöhret kültüründe, yıldız olmanın doğası gereği, her şeyiyle tanındık olmak ve hiçbir şekilde ulaşılabilir olmamak vardır. Ötekilerce onaylanmak ve sevgiye mazhar olmayı istemek yanlış değil bilakis doğaldır, ancak doğanın belirsizlik, amaçsız amaçlılık, yapay seçim düzeni ve sanal kodlar içinde öldürüldüğü yerde şartlı reflekse dönüşen ilgi arayışı ve dikkat çekme arzusu, Varoluşun anlık ve yegâne amacı hâline gelerek hem budalalığı gizlemekte hem de endişe itkisiyle sürmektedir. Çok sevdiğim Karen Horney de itkilerin normal yapısını inkâr etmediğini, ancak tamamının endişeye karşı “koruma”ya dönüştüğünde niteliklerini değiştirdiklerini dile getirmişti.

Şöyle yazıyordu Horney; “Gerçekte genelde insanların bizden hoşlanmaları o kadar da önemli değildir. Aslında sadece bazı insanların -sevdiğimiz, birlikte yaşamak ya da çalışmak zorunda olduğumuz ya da iyi bir izlenim bırakmanın yararlı olduğuna inandığımız insanların- bizden hoşlanmaları önemli olabilir. Bu tür bireylerin ötesinde başkalarının bizden hoşlanıp hoşlanmadığı açıkça ilgisiz bir konudur. Buna karşın nevrotik bireyler, sanki varlıkları, mutlulukları ve güvenlikleri hoşlanılıyor olmaya bağlıymış gibi bir duygu taşır ve bu şekilde davranırlar”.<sup>33</sup> Öyleyse bireyselleşmenin zirvesinde kalıcılığın maddi-manevi parçalandığı, sosyalin yerin dibine sokulduğu, doğallığın ve doğal yetilerin noksan görüldüğü- algılandığı yerde; kişinin “ilgisini beklediği ve iyi bir izlenim yaratmayı amaçladığı insan” aynanın ve ekranın kendisidir

<sup>33</sup> Çağımızın Nevrotik Kişiliği – Öteki Yayınevi (ÇVR: Selçuk Budak)

bugün. Kitleler yeni bir çocukluk içerisinde. Olgunluktan bahsedendenler ise gericilik kampına şutlanıyor. Neden? Çünkü çocukluğun topyekûn onaylanması ve alışkanlık hâlini alan şartlı refleksin rahatsız edilmeden sürmesi gerek. Öyle bir süreç ki, dünyaya bambaşka perspektiflerden bakan insanlar bile onun korunması için yan yana gelebiliyorlar.

\*\*\*

Simgesel nesne, kullanım değeri ya da değişim değerine sahip değildi. Karşıdakine verilen nesne “armağan”a dönüşürdü. Ona simgesellik yükleyen de bu karşı karşıyalıktı. İçinde aşk, öfke vb. barındırırdı. Gösterge-nesne ise ilişkiden ve ilişki kurma yetisinden yoksundur, “kendinden bir parçayı karşıdakine verme anlamı” taşıyamaz, bolluğu gereğince simgesel değiş-tokuşu silmiştir. O yalnızca *şeyleşmiş* bir ilişkiyi temsil edebilir. Göstergeye dönüşen nesnenin anlamı, kişiler arasında değil, dizge içerisinde oluşmaktadır; yani diğer gösterge-nesneler arasında kurulan *farklılık* ve ilişkiyle. Adorno şöyle yazmıştı; “...insanlarda vermemenin yarattığı bir boşluk oluşacaktır. Vermeyen insanın en vazgeçilmez yetileri dumura uğrar; çünkü katışıksız içselliğin tecrit hücrelerinde değil, ancak dışarda, nesnelerle canlı bir temas içinde gelişebilir bu yetiler. Vermeyen insanların yaptıkları her şeyden bir soğukluk yayılır: Gereken şefkat sözcüğü söylenmemiş, beklenen düşünceli davranış gösterilmemiştir. Bu soğukluk, kaynaklandıkları kişileri de ürpertmeye başlar sonunda. Bütün şefkatli, iyi ilişkiler, hatta belki de organik doğanın bir parçası olan o barışma bile, bir hediyedir. Fazla mantıklı düşündüğü için bu yeteneğini yitiren kişi, kendini de şeyleştirir ve donar”.<sup>34</sup>

<sup>34</sup> Minima Moralia – Metis Yayınları (ÇVR: Orhan Koçak – Ahmet Doğukan)

Baudrillard tüketimde yalnızca gösterge-değer mantığının, yani *farklılık*, son bir deyişle statü mantığının var olduğunu söyler. Kalıplaşmış "meta fetişizmi" söyleminin de pek manası kalmamıştır ona göre, değişim değerine tapan "yanlış bir bilinci" işaret etmek boşunadır; zira referans alabileceğimiz kullanım değerine sahip nesne yahut "doğru bilinç"ten artık kim söz edebilir? Bizim gibi *cehennemliklerden* başka... Ne ki gerçeklik değişebilir ve böyle kalmak zorunda değildir, "yanlış"tan söz etmek içinse "doğru"yu bilmek gerekmez.

İhtiyaç sözcüğü, çoğu zaman sistemin yapısını ve asıl amacını gizlemek adına kullanılmaktadır. İnsanların metalara ihtiyaç duyabilmeleri için, öncelikle ihtiyaç olarak görmeleri gerekmiştir. "Amaçsızlığı bir amaç hâline getirmeye çalışan her sistem, gerçek amacını gizlemek zorundadır." der Baudrillard. Kullanım değeri söylemi de nesneye ahlâki bir anlam yüklemek için "ihtiyaç" ifadesini kullanan, "metafizik bir yararlılık açıklamasından başka bir şey değildir" ona göre. Bu yararlı ahlâk anlayışı ve işlevsellik kodu, nesne ve öznenin tüm simgesel niteliklerini yok saymaktadır. Sistem gerek duymadıkça ihtiyaçtan söz edebilmenin mümkün olmadığı yerde, geleneksel ihtiyaçlar hiyerarşisi de sorgulamaya açıktır artık.

Kullanım değeri sistemin eliyle, aşırı seri üretim yoluyla yok edilmiştir. Seri anlam ve imaj üretimi değerleri saptamakta, saptırmaktadır. O kadar çok mal vardır ki kullanmaya ömür yetmez. İletişim aygıtları için de geçerlidir, o kadar çok mesaj vardır ki okumaya ve görmeye ömür yetmez. Hayatın yetememe durumu giderek sıkıntıya ve takıntıya dönüşmektedir; kişi "asla yetişemiyorum, yetiştiklerim de uçup gidiyor" kaygısıyla atalete çekilir yahut yetişme arzusuyla hız'ın kendisine dönüşerek aptallaşır. Ancak ne ataleti ne de aptallığı ka-

bul eder, ikisini de şiddetle yadsır. Yahut herkesten önce kendi kendisiyle alay eder, böylece vasatlığı güvenceye alır.

\*\*\*

Moda amaçsız ve duraksız anlam üretimidir. Güzel ile çirkin ayrımı yoktur, özerk bir güzellik anlayışını kabul etmez; ürettiği her şeyi güzellik çatısında sunar ve böylece güzelliği de yok eder. Estetik, güzelliği dışlamıştır. Genç ve pürüzsüz bir cilt için "yaşlanma karşıtı davaya" kendini adanmış markanın ünlü reklam yüzü şöyle seslenir; "Güzel olmak için bana benzemene gerek yok, kendini gizleme. Çünkü sen zaten güzelsin. Unutma sen, GERÇEK sensen güzelsin!" Kimse bu eşitlikçi ve gerçekçi görünen çağrıda gizlenmiş totaliter tehdit ile gerçeklik üretimini fark etmez.

Baudrillard tarzı bir cümle kurmak gerekirse; her şeyin estetik olduğu yerde, estetikten söz edilemez. Tüketim temel anlamla ilgilenmeyip yan-anlamı öne çıkaran modanın tahakkümündedir, göstergeler düzeninin kurulmasıyla modanın geçer akçe oluşuna karşı çıkabilecek güç kalmamıştır Baudrillard'a göre; çünkü moda kendi kendisinin gönderen sistemidir ve kendisine karşı çıkılmasını da modaya çevirir. Ne ki moda'nın başka bir özelliği, tıpkı sermaye ve sanal gösterideki gibi, sürekli yenilik ve hızdır. Öyleyse yavaşlık modanın tahakkümüne karşı alternatiftir ve kullanım değeri tekrar gün yüzüne çıkabilir. (Ancak kullanım değerini öne çıkarmak, -liberallerin lanse ettiği biçimde- toplumu yalnızca üretime endeksleyip tüketmeyen işçiler hâline getirmek şeklinde anlaşılmamalıdır.)

Walter Benjamin moda için şunları söylemişti; "Mal denilen fetişe hangi dinsel tören kurallarıyla tapılacağını moda saptar. (...) Moda, organik dünyayla çatışkı/çelişki içerisindedir. Canlı beden ile organik olmayan dünya arasında bir tür pezevenklik yapar. Cesetlerin hakkını canlılarda gözetir. Or-

ganik olmayan dünyanın cinsel çekiciliğinin boyunduruğundaki fetişizm, modanın can damarıdır. Mal kültü, bu can damarını kendi hizmetine alır”.<sup>35</sup>

Ekonomi-politik, tüm değerlerin parayla değiş-tokuş edilebilmesidir; emek, bilgi, toplumsal ilişkiler, kültür, estetik, doğa vb. Baudrillard kullanım değeri ve değişim değeri üzerine inşa edilmiş geleneksel ekonomi-politik anlayışından, gösterge/değişim değeri’ni öne çıkaran yeni ekonomi-politik çözümlemesine geçilmesi gerektiğini belirtir. Burjuva iktisat bilimi ve Marksist çözümlemeyi eleştirir. “Marksist çözümleme, kullanım değeri’ni ‘karşılaştırılması olanaksız’ bir konumda tutarken; diğer yandan da bireyin birer kullanım değeri gibi yorumlanan insana özgü gereksinimleri ile nesneye özgü işlevi arasındaki ilişkisinin *doğal* bir ilişki olarak görülmesine yol açan söylenceye büyük katkıda bulunmuştur.” der.

Ancak Marx Kapital’de üretimle birlikte ilgisini değişim-değerine de yöneltmişti. Metanın sadece nesne olmadığından, doğa-dışı, duyularla kavranamayan bir şeye dönüştüğünden söz etmişti. Metaları saran bir çeşit ruh’u ve fetişizmi öne sürerken, “gösterge/yan-anlam” sözcüklerini kullanmadan benzer mantığa yakınlaşıyordu. Kaldı ki Marx’ın; “tüketim” ifadesinin çoğunlukla “ihtiyaçların giderilmesi” ya da “emek süreci/emek gücünün tüketilmesi” şeklinde işlediği bir süreçte yaşadığı da unutulmamalı. Baudrillard’ın eleştirisi, tamamen haksız olmasa da fazla kestirmecidir.

Marx’ın Kapital’deki bazı ifadelerine yer verelim ve konumuza dönelim;

“...görme olayında, gerçekten de, bir şeyden, yani dışarıdaki nesneden bir başka şeye, yani göze ışık fırlatılır. Bu, iki

<sup>35</sup> Pasajlar – YKY (ÇVR: Ahmet Cemal)

fiziksel şey arasındaki bir fiziksel ilişkidir. Buna karşılık meta biçimi ve bunun kendisini ortaya koymasına aracılık eden emek ürünlerinin değer ilişkisi, kendi fiziksel doğaları ve bundan kaynaklanan nesnel ilişkilerle hiçbir bağlantıya sahip değildir. Burada, insanlar için şeyler arasındaki hayal ürünü bir ilişki biçimini alan, insanların kendilerinin belirli toplumsal ilişkisinden başka bir şey değildir.” der ve başka bir yerde devam eder; “Metalar konuşabilseydi, derlerdi ki, insanları bizim kullanım değerimiz ilgilendiriyor olabilir. Şeyler olarak biz bunu içermeyiz. Ama şeyler olarak bizim içerdığımız, değerimizdir. Meta cisimleri olarak kendi ilişkilerimiz bunu kanıtlar. Birbirimizle yalnızca mübadele değerleri olarak ilişki kurarız”.<sup>36</sup> Ne ki Marx yalnızca kullanım değeri olarak işe yarar hâle gelen nesnenin, meta değişim-değeri içerisinde tüketime konu olacağını düşünüyordu. Süreç böyle devam etmedi, Baudrillard’ın analizleri de süreçteki farklılaşma üzerine.

Fayda ve ihtiyaç sistemi öznenin güdülerini, bilinçdışında ürettiği her şeyi soyut bir görünümle düzenin parçası hâline getirmiş; akılcılaştırma ve nesnelleştirmeyele simgesel anlamını yok etmiştir. Yani kullanım değerinin klasik çözümlemesindeki gibi, gereksinimler, somut ve kişisel olmaktan ziyade tüketim düzenine boyun eğmiş, son derece soyut ve toplumsal niteliktedir. Baudrillard’a göre kullanım değeri ve gereksinimler, değişim değeri tarafından üretilmiştir.

Özne, daha önce aktardığımız üzere sistem tarafından üretilmiş bir varlığa dönüşmüştür. Değiş-tokuş düzeninin yansıması. Ekonomi politik özneleri yabancılaştırmaktan ziyade kod ve anlama boyun eğdirir. Öte yandan toplum, tüke-

<sup>36</sup> Kapital 1. Cilt - Yordam Kitap (ÇVR: Mehmet Selik - Nail Satlıgan)

timdeki kişiselleştirme sistemine bir “özgürlük” biçimi olarak katıldığından, o ünlü yabancılaşıma kavramı da aşınmaktadır. Keza yabancılaşıma diye adlandırılan süreç, aktif kitle tarafından özgürleşme olarak algılanmaktadır; yani edilgen değildir.

Peki, yabancılaşıma, yabancılaşıma şansının bulunmaması olarak da değerlendirilirse geçerliliğini korumayı sürdürmez mi? Yabancılaşımanın ortadan kalkması için yabancılaşıma alternatiflerinin öne sürülmesi ve kapitalist kodların aşılması gerekir. Marcuse mutluluğun umutsuzluk, güvenliğin kölelik, bolluğun sefalet doğurması gibi çelişkilerin birey ve toplum tarafından şikâyet ve fark edilemez hâle gelmesini tüketim toplumunun en büyük başarısı olarak görmüştü. İnsanlar yeni kölelik biçimini içselleştirmiş, sahte varoluşlarının parçalarını geçici haz ve doyumlarla pazardan (ve kültür endüstrisinden) edinmeye başlamıştır. Bu kendini gerçekleştirme değil, sermayenin gerçekleştirilmesidir. Bana kalırsa bugün yabancılaşıma daha genişlemiş ve gelişmiş tekniklerle şiddetlenerek sürmektedir. (Kaldı ki geçmişe postlanan süreçler aslında yok olmamış, aşılmamış, geride bırakılmamıştır zaten, aksine günümüz insanını üretmişlerdir.) Şiddetlenmesinin bir göstergesi, edilgenliğe etken biçimde, köleliğe özgürleşme hamlesiyle katılmak değil midir? Joseph Goebbels; “Propagandanın en başarılı hâlinde, manipüle edilenler kendi özgür iradeleriyle hareket ettiklerini düşünür” demişti. Kısacası Baudrillard’ın vardığı sonuç tepetaklak getirilerek değerlendirilebilir. Ki 1999’da şöyle yazmıştı; “(...) yabancılaşımanın sonunun geleceğine dair kehanet gerçekleşti. Ancak en iyi biçimiyle değil, en kötü biçimiyle. Öteki’den Aynı’ya, yabancılaşıma dan özdeşleşmeye geçildi”.<sup>37</sup> *En kötü biçimiyle* ifadesi önemli.

<sup>37</sup> İnkansız Takas – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Ayşegül Sönmezay)

2004'te İstanbul'daki söyleşisinde de şunları söylemişti; "Eskiden bir özne vardı, bugün özne yok. Eskiden özne belki ya-bancılaşmış bir özneydi ama bir egemenliği, bir özerkliği vardı. Oysa postmodern birey veya şu anki güncel birey, artık böyle bir egemenlik, bir özerklikle tanımlanamaz. O artık tamamen bir bilgi dolaşımının içinde hapsolmuş durumda".<sup>38</sup>

\*\*\*

Baudrillard 1972'de, *Gösterge Ekonomi Polisiği* kitabında iletişim araçlarının değiş-tokuş sürecini olanaksız kıldığından, kendilerine yanıt verilmesini yasakladıklarından, tek yönlü iletişim kurduklarından söz eder. Bunu toplumsal denetim ve iktidar sistemi için de söyler. Yanıt verme/geribildirim imkânının yaratılması, ona göre tüm bu alanlarda yapılabilecek en büyük devrimdir ve "tek taraflı" iletişim aygıtlarını altüst edecek olan da budur. Bugün bu devrim, bu altüst oluş internetle yaşanmıştır. "İnsanın kendisi bir meta ve değişim-değerine benzemiştir" diyen Baudrillard'dan yola çıkarak, insanın kendisi gönderici olarak içeriğe ve medya aygıtına benzemiştir diyebiliriz. Politik açıdan bakacak olursak; iktidarını tek taraflılık üzerine kuran diktatörlük heveslisi yönetimler, sözün karşılıklılığı gereğince interneti kendileri için tehdit olarak algırlar. Sözün ele geçirilmesi arzusuna ters düşmektedir çünkü. Etkileşimsiz-doğaya aykırı diktatörlük karşısında internet, esasen sosyal medya, kimi açılardan güçlü bir silahtır. Ne ki diktatörlüğü maskeleye yolunu seçen "akıllı ve özgürlükçü" totaliter yapılar, zaten sosyal medyadan rahatsız değil, bilakis onu desteklemektedirler. Çünkü denetim, göze-

<sup>38</sup> Söyleşinin bir bölümünü okumak için: <https://davetsiznisafir.org/2007/01/03/jean-baudrillard-saygiyla-aniyoruz/>



tim ve sınıflama mantığını, "eğlence-özgürlük-demokrasi bağlamında" maskeleyen gücünü artırma fırsatı yakalamışlardır.

Bugün Twitter'da özgürlükçüler çoğunluktadır ve çalışmayan adalet sisteminin kimi yerlerde işlemediğini sağlamışlardır ancak sözün burada ele geçirilmesi, aynı kulaklar arasında kısırdöngü biçiminde dolaşmasından ve anlık akış içerisinde sürekli yeniden üretilmesinden ibarettir; sözler, çoğu zaman "duymak isteyen kulaklar"dan ötesine ulaşmaz. Diyaloğun içe dönüklüğü. Etkisi tüm içerikler gibi geçicidir. Yanlış veya hatalı mı, hayır, ne ki bununla yetinmek ve yalnızca orada konumlanmak tuzaktır. Adaletin işlemesi hususundaki mikro başarılar, günümüz çalışanına verilen küçük primler ile sağlık sigortaları gibi ağza çalınan bal görevi görmektedir. Artık denetim cezalandırma yöntemiyle değil, ödüllendirmeye işliyor. Sistem geri adım mı atıyor, yoksa atmış gibi yaparak oyalanmayı mı ödüllendiriyor? Ekonomi ve siyaset alanlarında kendine yer bulamayan, birlik fikrini yitiren ve politik doğruculuk gibi yüzeysel özgürlükçülüğe soyunan sol, sosyal medyada sözü ele geçirerek kendi iktidar alanını yaratma gayretinde... Bu bir çeşit politik mastürbasyona yol açıyor. Öte yandan sosyal medyanın çoğunlukla mizah-eğlence aracı olması ile kendine has iletişim memleri karşısında "ciddi" içerik ve talepler güç bela ayakta kalabilmektedir.

Panoptikon kavramıyla karşılaşmışsınızdır, azınlığın çoğunluğu gözetleyip denetlediği bir hapishane modeli. Gözün iktidarı diye de geçer, yani sadece hapishane bağlamında düşünmeyelin. Katı modernite panoptik yapıdaydı. Ardından radyo, sinema, televizyon gibi araçlarla sinoptikon evresine geçildi. Bu da çoğunluğun ekrandaki azınlığı izlemesi durumudur. Akışkanlaşmaya başlayan modernitenin ve tüketim toplumunun belirleyici özelliklerinden biridir. Sinoptik yapı-

daki gözetleme-izleme süreci baskı yoluyla kurulmuyor, aksine eğlence ve gönüllülük bağlamında işliyordu. Ki kültür endüstrisi, denetimin eğlence yoluyla işletilmesidir. (Marcuse'nin Nazi Almanyası ve liberal Amerika üzerine yaptığı gözlemleri anımsayalım.) Panoptik evre sona mı ermişti? Hayır, aksine süper-panoptik araçlar ile sinoptikon iç içe ilerliyordu. İnsanın yerine, zamanına, tüketim eğilimine, hatta kimliklerine ulaşabilen, kamusal yaşamın dört yanını sarmış kredi kartları, MOBESE'ler, kameralar, GPS teknolojisi vs. süper-panoptik araçlardır. Günümüz sanal gerçeklik evresindeyse, iletişimin karşılıklılığı ile birlikte, daha önce bahsettiğimiz üzere hem gözlemci hem gözlenen olan insan nasıl bir yapı içerisinde? Omniptikon kavramı burada devreye girer. Katı modernitede genellikle yerel-lokal bir alanı ilgilendiren panoptikon, küreselleşme evresinde denetim alanını dünyaya yaymıştır. Omniptikon da sinoptikon gibi eğlence ve gönüllülük esastır, haz ve arzu üzerinden baştan çıkarma kodlarını işletir, akışkanlığa yaraşır biçimde kimlikler duraksız hareket hâlinde; insanlar görünür olmak, daha fazlasını görmek ve hiper-iletişime karışmak için can atmaktadırlar. Daha fazla görmek de mahkûmiyet biçimidir, görme arzusu, arzuların sonsuzluğuna yol açar. Artık çoğunluk yatay biçimde birbirini gözetlemektedir. Ne ki büyük veri (ve süper-panoptik araçlar) eliyle iktidarın birey üzerindeki dikey gözetleme ve denetleme gücü, modern devletten bile daha etkili hâle gelmiştir. Gözetleme ve denetleme süreçleri, -ileride bahsedeceğimiz üzere simülasyon süreçleri gibi birbirinin içine geçerek sürmüşlerdir. Bugün tüm bu evreler omniptikon aşamasında, içerikleri, yöntemleri ve bağamları değişmiş olsa da aynı mantıkla, *aynı mantığın* elinde devam etmektedir.

(Bir rastlantı: Gece basit mahallemdeki basit penceremden karanlık göğe daldığım sıra yıldız kaydı, doğrusu bir gök-taşı atmosferde parçalandı; kulağımda müzikle hayaller kurrarken denk gelmesi hoş bir histi. Ne ki hemen ardından Star-link uydularının geçişine tanık oldum. Heyecansızdı. Efendilerin geçit törenini izlerken boynum tutuldu ve bir köle olarak odama dönüp seyri bıraktım. İnsanlık namına ne gurur ne de kudret hissettim. Aksine acınası geldi. Çocukluğumdan beri göğü izlemeyi çok severim, ancak bir şirketin yolladığı uydu çöplüğünü değil, sönmüş yıldızların ve ayın ışıklarını. Bu basit köşeden göğü izlerken dahi kapitalizmin algıyı işgal etmeyi başarıyor işte. Sanki gezegen demir kafesle örölüyormuş gibi hissettim, ışınal kafesler. Süper-panoptik aygıtların en ileri aşaması. İnsan bu göğü izlerken hangi şiiri yaşayabilir ve kozmolojik serüvene dalabilir?)

Sinoptik (ve süper-panoptik) süreçten seslenen Baudrillard; televizyonun içeriklerini denetlenmeyi ya da onu tekil bir propaganda aracı hâline getirmeyi umursamayan bir iktidarın, her eve televizyon göndermesini daha etkili bulmuştu -aynı taktik internet için de izlendi. Çünkü televizyonun evdeki varlığı zaten toplumsal denetim manasına gelmekteydi. Televizyonun propaganda aracı olmasına gerek yoktur; insanların kendi aralarında konuşmalarını engelleyerek daha iyisini yapmaktadır, Baudri'ye göre. Günümüzdeyse mesajlaşma uygulamaları ve sosyal medya, aygıta odaklanma açısından insanların kendi aralarında konuşmalarını engelliyorsa da sanal düzlemde yaptığı etki tam tersidir. İnsanların kendi aralarında soluk almaksızın konuşmalarını (yazışmalarını), içeriklere hızla ulaşmalarını, yenilerini üretmelerini ve tepki vermelerini ister. Pratikte geçerli olsa da, düşünsel açıdan televizyona yapılan eleştirinin zıttı gerçekleşmiştir. Baudrillard tarzı bir

cümle kuracak olursak; iletişim o denli yoğunlaşmıştır ki, kendini aşarak hiper-iletişim noktasına, yani iletişimin yokluğuna ulaşmıştır. Aynı ortamdaki birkaç kişi sessizlik içindedir, oysa tablodaki her birey kendi zihninde kahkahalar atmaktadır. İletişimin yokluğu yalnızca “aynı ortamdaki” insanlar arasında değil, anlık hız ve yoğunlaşma gereği “aynı ekrandaki” insanlar arasında da geçerlidir.

Batı’da 68 Mayıs öğrenci hareketinin her yere sıçramasında medyanın (televizyon, radyo) payı büyüktü. Hatta iktidar mensupları medyayı devrimcileri desteklemekle suçlamıştı. Baudrillard ise bu ölçüsüz gelişmeyle, “toplumsal hareketin doğal ritmi ve anlamının” yok edildiğini dile getirmiştir. O günden sonra eylemlerin de simgesel anlamlarını yitirdiğini, kitle-iletişimsel hâle gelmiş bir model olarak tekrarlanmaya başladığını eklemiştir. Yeni eylem modelleri üretilmemiş, var olanın *yeniden üretimine* başlanmıştır.

“Sokak tüm kitle iletişim araçlarının tek yıkıcı ve alternatif biçimidir. Sokak, uçucu ve ölümlü sözün duvarlar boyunca simgesel bir şekilde değiş-tokuş edildiği, Platon’un mağarasını andıran iletişim araçlarının ekranları üstündeki bir yansımasına benzemediği mekândır. Söz, yeniden üretim teknolojisi aracılığıyla kurumsallaştırılıp iletişim araçları tarafından göz alıcı bir gösteriye dönüştürüldüğü an ölüp gitmektedir.”

Ve sokağı işaret etmesiyle Baudrillard, ender mücadeleci sözlerinden birini sarf etmiştir.

\*\*\*

Marshall McLuhan’ı birkaç kez anmıştık, “araç mesajdır” vesilesiyle; kendisi henüz 1969’da interneti öngörmüş biridir; fikirlerinden biraz daha söz edelim ve yine Baudrillard’ın ışığında simülakr, simülasyon, hipergerçeklik gibi kavramların peşine düşelim.

McLuhan içerikten ziyade aracın etkin konumda olduğunu düşünür, alıcının algı ve düşüncelerini etkileyen araçtır. İçeriğe verilen etken rolü araca vermiş ve iletişimin anlamını onun belirlediğini öne sürmüştür. Bunu mesajı tümünden önemsiz görerek yapmaz, araca da önem verilmesi gerektiğini işaret eder.

Paul Virilio ise artık mesajın araç değil hız olduğunu ifade etmektedir. Enformasyonun kendisi, onu ileten dalgaların hızına dönüşmüştür. Hız konusuna "söz" üzerinden ekleme yapmak isterim. Sözün iktidarı olan gruplar, kitlenin belli bir düşünce formuna uyumlanmasına yol açar. Bireyler buna karşı gelebilir çünkü "farklılık" koduyla yeni iktidar alanı açabilirler. Sözün iktidarı karşısında kitle tarafından ötekileştirilmemek (dışlanmamak) için sessiz kalan diğer kitle, "farklılık" kodunun açığa çıkması sayesinde bastırdıklarını serbest bırakma "cesareti" bularak sözün yeni iktidar alanını doldururlar. Ve bir kitleye ait olmayı "başarırlar". Buraya kadar tamam. Ancak asıl iktidar, sözün yeniden üretim ve dolaşım hızındadır. Kimi parlak zekâlar iktidar alanlarından çekinmiyor olsalar bile sessizliğe gömülürler çünkü dolaşım o denli hızlıdır ki fikri ifade etmelerinde anlam bulamazlar. Bu sebepten yaratıcı bireylerin sanal alanda birbirlerini bulması ve birlikteliği kamusal alana taşıyarak kendi sosyal çevrelerini kurması son derece önemlidir.

Bana kalırsa hız mesaj ise aynı anda araçtır da. Araca içkindir. Ve Baudrillard da son fırça darbesini indirir; "kitle mesajdır". Ona göre kitle, tüm kitle iletişim araçlarından daha büyük bir iletişim aracıdır.

Kişisel görüşüm: Kitle iletişim araçları = Kitle, Hız, Araç. Kitle ile araç arasındaki "iletişim" bizi "iletişim hızıdır"a götür-

rebilir. Ve kitle ile araç hızla birbirinin içine girerek kitleselleşme ve araçsallaşma hâlinededir. Mesaj bu sürecin tamamıdır.

McLuhan, iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla dünyanın global bir köye dönüşmeye başladığını belirtir. Bir bakıma insanlığın gerçekliği algılama hususunda evrensel bir ortaklık kurmasıdır; tek bilinç hâli. Global köyde zaman-mekân mefhumları ortadan kalkmış, insanlar “aynı andalık” hâline geçmiştir.

Matbaayla birlikte bireysellik çağının başladığını ve insanlararası iletişimin koptuğunu işaret eder; çünkü kitap, yalnızlık isteyen bir araçtır ve artık seri basımla herkese ulaşabilmektedir; ayrıca insan duyusunu sınırlamıştır. “Gutenberg teknolojisi (matbaa), dili sistemleştirerek ve telaffuz ile anlam konusunda o ana kadar var olamayan standartları kurumsallaştırarak, Eskiler’in işitsel/dokunsal niteliği üstüne sifonu çekti.”<sup>39</sup> demektedir. Kendisi matbaaya karşıt konumdadır diyebiliriz; Protestanlığın sahneye çıkışını, militarist zihniyeti, ulus-devleti vs. ona bağlar ve seri üretimin başlangıcı olması sebebiyle kapitalizme kaynaklık ettiğini, milliyetçiliği de onun doğurduğunu düşünür. Matbaadan sonra elektronik medya ise sözlü iletişimi yeniden tesis etmiştir. İletişim çağındaki bilgisayarın, binlerce yıldır uzantılar hâlinde kendisini parçalayan insanın sonu olduğuna işaret eder. “Aynı andalığın elektrik alanı herkesi herkesle ilgilendiriyor. İletişim çağında bütün bireyler, arzuları ve doyumları, bir arada var olmakta... Ama bilgisayar bankaları, insan imajını çözüyor.” Duyular arasındaki uyumun bilgisayarla yeniden sağlanacağını da düşünmektedir. Bir bakıma “çevrimsel tarih” anlayışına sahiptir, yani elektronik iletişim araçlarının insanı yeniden matbaa

<sup>39</sup> Global Köy – Scala Yayıncılık (Diğer yazar: Bruce R. Powers) (ÇVR: Bahar Öcal Düzgören)

öncesi o “ideal” hâline döndürebileceğine inanmıştır. Kimi zamansa tam tersi izlenim verebilmektedir. McLuhan’ın fikirlerinin tartışmalı olduğu unutulmamalıdır, keza kendisi de bu görüştedir; 1971’de bir mektubunda “hiçbir konuda teorim yok” diye yazar.

İletişim araçlarının; ulus-devlete, şehirleşmeye ve bireyciliğe alan bırakmayacağını ve insanın matbaayla yitirdiği duysal yetilerini yeniden kazanacağını düşünmesi bugün için yüzeyseldir bana göre. İletişim araçlarının zirvesini yaşıyoruz ve devlet eski anlamını yitirmiş gibi görünse de dört yanda ülkeler çok-sesli görünümlü despot iktidarlar tarafından yönetiliyor, hatta kimisi gerici şiarları tekrar yükseltiyor - yine de ulus anlayışının aşındığı açık. Öte yandan gelişen istihbarat aygıtları, dijital gözetim ve büyük veriyi düşününce Weberyan devletin asıl bugün güçlü olduğu söylenebilir. Kamusal yaşamın çöküşü de doğaya dönüş manasına gelmiyor, daha ziyade insanın insandan ve gündelik gerçeklerden kopuşu manasında işliyor ve doğa da her boyutta tüketiliyor. Bireycilik sönmüyor, aksine kuvvetleniyor. Duyusal yetilerinse yeniden tesis edildiğini değil, aksine ekranın içinde her gün yeniden kendilerini aşarak uyuştuklarını ve duygunun ötesine geçtiklerini düşünüyorum. Ekran gerçeğin yerine geçti, tamam, ekrandaki gerçek’i görme eylemi bilinçle gerçekleşir, öyleyse bilinçte yitirilen nitelikler vardır. Bunun en yaygın yansıması kayıtsızlık, odaklanamama ve tükenmişliktir.

McLuhan’a göre 21. yüzyılda insanın merkezi yönetimle kurduğu bağ çözülecek ve hiyerarşiler sürekli bozulup kurulacaktır. Ekolojinin sorumluluğu “beyaz adam”dan “sokaktaki adam”ın omuzlarına yüklenecektir. Enformasyon çağıyla hayalimizdeki dünyayı yeniden kurduğumuzu ve geliştirdiğimiz medya uzantılarıyla dünyanın insanlaştırıldığını belirtir. Batı

kültürü yıkılıp gidecektir. Uzmanlığın ışık hızı düzeyinde korunamayacağını, enformasyon artışı ile bilgimiz arasında ters orantı olacağını iddia etmiştir. Hepsi de yerinde tespitlerdir.

1960'lı yıllarda "video bağlantılı medya" ifadesini kullanıyordu, günümüz sanal gerçekliği ve enformasyon akışı hususunda son derece iyi bir öngörüdür. Ona göre insan, 21. yüzyılda ışık hızına uygun olmadığını anlayacaktır. Oturduğu yerde üzerine dört bir yandan veri yağan, elektronik boşluk içinde yüzen insan zihninin şizofrenik ve duyarsız yapıda olabileceğini öne sürmüştür. "İnsan bedenini yitiren bir astro-not kadar ağırlıksızdır, ama çok daha hızlı hareket edebilir. (...insan) bilinen herhangi bir uyuşturucu ölçüsünde bağımlı bir durumda, bütün duyularının yüksek perdede iç içe geçtiği hayali bir 'gerçeklik' ile temsil edilecektir." Bir bakıma hiper-duyusal duruma, duyuların kendini aşarak ve birbirlerine geçerek yok oluşuna işaret etmektedir, bu durum duygular için de geçerli. Aracın dizgesinde sıralanan her içeriğin değeri eşitlenmekte, yarattığı duygular da alıcıya uçucu bir yapıştırıcıyla bağlanıp kopmaktadır. Ben buna *fast-mood* diyorum. Benzer bir değerlendirme "bilgi" için de yapılabilir.

McLuhan'a göre kültür, insanlararası iletişimle şekillenir. Bu sebepten iletişim araçlarının kültürel güçler olduğunu belirtir. Biz (ki doğru özne başlangıçta "birileri" olmalıdır) araçları şekillendiririz, sonra da onlar bizi şekillendirir. Baudrillard ise mevzuyu kültürden "gerçeklik" hususuna kadar götürmüş, gerçeklik algınızın bu araçlarla birlikte tamamen değiştiğini ve yok olduğunu dile getirmiştir. Keza McLuhan'ı okuyup Baudrillard'a geçtiğinizde, medya ve gerçeklik hususlarındaki fikirleri ile düzenli kullandığı kimi sözcüklerin kaynağını bulabilirsiniz.



Kimi her şey ekonomik dedi, kimi kültüre ya da dile bağladı, kimi psikoseksüel gelişime, kimi iletişim araçlarını öne sürdü vs... Seçim yapmaya lüzum yok, bunların örüntüsüyle "beliren" in içinde yaşıyoruz. Kodları kıracak ve gerçek bir değişim yaratabilecek devrimci mücadele inşası için hepsini gözetmek zorundayız. Öte yandan her şey ekonomiktir demek, hiçbir şey ekonomik değildir sonucuna çıkar. Rüyada olduğunu anlayana kadar, sürecin "rüya" olmaması gibi. Her şeyi aynı değer dizgesine çekmek mücadeleyi muğlaklaştırır. Her şeyi politik, kültürel, cinsel, medyatik, dilsel vs. görebilirsiniz elbette, bağlantısal çünkü; ama indirgediğinizde tüm bunların birbirine karışarak yok olacağını da göze almalısınız.

Medyanın etkisine ve iletişim araçlarına uzak kalarak ne sosyolojik değerlendirme yapabilmek ne de entelektüel sorumluluğu yerine getirebilmek mümkündür artık. İletişim araçları kültürün sosyolojik kodlarını kırıp yeniden düzenleme gücüne sahip virüslerdir - tabii ki mutlak güç değildirler. Matbaadan sonra en önemli keşiflerden biridir internet, değeri bilinmeli ve eleştirmekten de kaçınılmamalıdır. Ancak bugün "internet" sözcüğü geniş bir alana tekabül etse de çoğu zaman "sosyal medya" yerine kullanılmaktadır, oysa ne sosyal medya'dan ibarettir ne de sosyal medya platformları birbirine özdeş yargılarla değerlendirilebilir. Çünkü her platform, "internete bağlı ekran" adlı aracın içerisindeki zamazingolar veya alt e-aracılar olarak farklı arzulara hitap etmekte, iletişim üslubu geliştirmekte, ihtiyaç üretmekte, değer, estetik, dünya görüşü gibi hususlarda belirleyici olmakta ve kendine has etki yaratmaktadır. Whatsapp ile Instagram, Netflix ile Youtube, Twitter ile Facebook veya bilmediğim ve gelecek olan ne varsa; belli oranda aynı nüveleri paylaşırsalar da özerk yapılar oldukları unutulmamalıdır. Aynı kişinin iki platformda iki

ayrı insan gibi kendini sunmasına rastlamışsınızdır. Ben buna dijital-kişilik-bölünmesi diyorum. Platformlar ve uygulamalar üzerindeki alt irdelemelerin yakın gelecekte ülkemizde daha kapsamlı yapılmasını umuyorum, ancak ben iyi bir sosyal medya kullanıcısı olmadığım için girişmeyeceğim, McLuhan'ın 1967'de verdiği röportajda söylediği gibi; "Medyanın etkilerinden kişisel olarak çok az keyif alıyorum. Duyduğum tek tatmin, bunların nasıl çalıştığını öğrenmek".

\*\*\*

"Bir imge doğru ya da yanlış olarak temsil edebilir. Eğer bir şeyi temsil ediyorsa, mümkün bir anlama sahiptir. Hiçbir şey temsil etmiyorsa, anlamı yoktur. (...) Tasarımm doğru mu yanlış mı olduğunu anlayabilmemiz için, onu gerçeklikle karşılaştırmamız gerekir." der Wittgenstein.

Bugün doğru-yanlışın bulanıklığından söz ediyoruz çünkü anlam silindi. Bugün anlamın silinişinden söz ediyoruz çünkü gerçeklik referansı parçalandı. Onu parçalayan ise göstergenin kontrolsüz çoğalışı, kopyalanışı ve yığılarak birbirine geçmesiyle göndereni tasfiye etmesidir. Simülasyon sahtenin aşırılığıyla gerçeği unutturur, böylece sahte de unutulur ki bu hipergerçekliktir. Ancak sistem gerçeğin yitirilişini gizlemek adına, emeği yeniden ürettiği gibi, gerçeği de yeniden üretir.

Baudrillard iletişim araçlarının bir raddeden sonra "gerçekliğimizi" gizlediğini veya saptırdığını değil, doğrudan gerçekliğimizi üretmeye başladığını öne sürer. Yani ekrandaki göstergeler dışında gerçeklik alanı kalmamıştır. Artık her şey görünür ve şeffaftır, bu yüzden görünebilecek hiçbir gerçek yoktur. Enformasyon, fikir, fotoğraf, simge, gösterge, haber, yorum vs. bombardımanı bir süre sonra alıcıların zihnini sarhoş etmektedir.

Bir tüketim ürünü olarak medyanın içerikleri hazmedilememekte, vücuttan atılamamaktadır. Ağızdan girip mideye indirilen besinler gibi, göz ve kulaktan giren içerikler beyne indirilir. Tüketim sınırsız, hesapsız ve kontrolsüz gerçekleşir. Anlam bombardımanı altındaki zihin değerli-değersiz, anlamlı-anlamsız ayrımı yapamaz hâle gelir. Şişmeden kurtulmak için de içerikleri ilk katmanda paramparça eder. Anlam-değer saptaması yapacak zamanı ve yetisi kalmadığından, parçalamaya kategorilere ayırıp depolama şeklinde değil, hepsini un ufak ederek karıştırma şeklinde işler. Geriye medyanın toz bulutu kalır, uyanana kadar çöker ve gözler açıldığında döngü yeniden başlar.

Baudrillard “Körfez Savaşı aslında yaşanmadı” dediğinde sansasyon yaratmıştı, söylemek istediği şeydi: Medya aracılığıyla görselleştirilen, yorumlanan, canlı yayın hâline getirilen, Hollywoodvari çekim açıları ve müziklerle desteklenen, anlık gerçekliği imajlar aracılığıyla sunulan bu savaş aslında “gerçek” savaşı kurguya çevirmiştir. En yakın örnek Suriye Savaşıdır. Gündemimizi her gün işgal eden, birbirimizle tartışmalara girmemize sebep olan, politika ve ekonomimizi belirler hâle gelen bu işgalci savaş, küresel gündem koronavirüse dönüştüğü an bitip gitmiş, yalnızca birkaç gün içinde unutulmuş ve hiç yaşanmamış hâle gelmiştir. Bu da Suriye’de yaşananları medya sunduğu sürece gerçek kabul edebildiğimiz manasına geldiğinden, Baudrillardvari biçimde “Suriye Savaşı aslında yaşanmadı ve operasyonlar birer kurguydu.” diyebiliriz. Ancak Suriyeli mülteci bir kız çocuğuyla konuştuğunuzda, size evlerinin bahçesine düşen bombayı ve abisinin nasıl öldüğünü elinde “hiçbir kanıt olmadan” ayrıntısıyla anlatabilmektedir. Ya da evinden uzak diyarlara gönderilmiş genç bir asker, toprağa düşmeden önce aklından son geçen-

lerde haykırır gerçekliği. Kısacası, "gerçek gerçeklik" yalnızca yaşayanları ilgilendiren, "genel gerçeklik" medya aracılığıyla üretilen bir şey olmuştur. Gerçekliğin yok edildiği değil, aforoz edildiği kanaatindeyim; yaşıyor ama cemaate girmesi yasaklanmış. (Başka deyişle, gerçek tüm anlamıyla *oradadır* ama *buradaki* anlamı güçsüzleştirilmiştir.) Ki bu yasağa uymak ya da fark edemeyecek hâle gelmek edilgen olduğu gibi, bana kalırsa zekâ, irade ve karakter meselesidir de; nihayetinde "yanlış bilinç" ve "yabancılaşma" kavramları yenilenmiş biçimde varlığını korumaktadır. *McGurk etkisini*, yani insanın doğrudan (doğalı) görüp duymasından ziyade inandıklarına göre görüp duyması deneyini ideolojik perspektiften düşündüğümüzde, kapitalizm ve aygıtlarının "yanlış bilinç" etkisini daha iyi kavrarız.

Baudrillard, modernizmi görünümünün anlam lehine yok edildiği dönem olarak değerlendirir ve varlığını onaylar, dünyanın büyüğü bozulmuş ve tarihin saldırganlığına teslim olunmuştur. Postmodernizmi de anlamın kıyımından geçirilişi olarak değerlendirir, varlığını onaylar ve "çözümlemesini" yapar; herhangi bir teklifi yoktur. Saldırı bir şeyin lehine yapılmamıştır, kırılma noktası da budur; anlama anlam üzerinden saldırılmış ve ceset çürümeye bırakılmıştır. Elimizde bu yüzden hiçbir şey yok. *Safsata insan gerçeklerinin mezarlığıdır*, der Gasset, ve ölümler mezarlarından çıkmış; her yeri mezarlığa, bizi de hortlağa çevirmiştir.

Simülakr'ın gerçekliği gizleyen değil, gerçekliğin yokluğunu gizleyen bir şey olduğunu hatırlatarak; *Simgesel Değiş-Tokuş* kitabının ışığında Baudrillard'ın üç simülakr düzenin-

den ve günümüzle birleştirerek dördüncü düzenden maddeler hâlinde söz etmek istiyorum.<sup>40</sup>

1. *Simülakr*: Rönesans'tan sanayi devrimine kadar.

- Özne ve nesne ayrımının ortaya çıktığı dönemdir. Modern batı resminde örnekleri rastlanır. Doğal değer yasası işler.
- Göstergeler burjuvayla gelen sınıfsal ayrım düzeyindedir, kastlar ve mevkilerdeki keskin ayrımlar sebebiyle göstergeler net anlamlara sahiptir. (Rekabete dayalı demokrasi döneminde ise göstergeler tüm sınıfların talebine göre üretilmeye, kopyalanmaya başlanmıştır.)
- (Klasik) Modern gösterge, eski göstergenin özgürleştirilmiş kopyası olarak evrenseldir. Doğalın yerini almak, yani doğalın *simülakrı* olmak niyetindedir. Temsillerin doğallaşması.
- Sahte, gerçekte birlikte Rönesans döneminde doğmuştur (bkz; Bizans ikonaları, üç boyutlu yalancı mermerler). İmajların ritüel ile ilişkisi yoktur artık, estetik hâle gelmeye başlamışlardır. İmajlar edilgenleştirilmiş toplumu denetlemek, Kilisenin iktidarını artırmak amacıyla oradadır. Çünkü simgesel bir kayıp yaşanmıştır; bu durum, imajların ihtişamı ve estetiğiyle gizlenmektedir.
- Melek heykelleri, dekoratif bitkiler yahut resimler, hepsi kutsalın ve dünyanın taklitleri olarak içmekânda dünyayı kendi lehine yeniden yaratmaktadır. Her şey teatral bir görünüme bürünmüştür.

<sup>40</sup> Simgesel Değiş Tokuş ve Ölümler – Boğaziçi Yayınları (ÇVR: Oğuz Adanır)

- Bu dönemde kopya ile orijinal, simülakr ile gerçek arasındaki fark ortadadır. Yani izleyici bunları ayırt edebilmektedir.

## 2. *Simülakr*: Sanayi devrimiyle başlar.

- Ticari değer yasası olarak da adlandırılır. Özne ile nesne eşitlenmiştir.
- Göstergeler her yanı kuşatacak biçimde, devasa boyutlarda üretilmektedir. Özgün yanları yoktur ve taklit edilebilmeleri mümkün değildir.
- Bir bakıma seri üretim sürecidir. Sonsuz kez aynı biçimde çoğaltılabilmektedirler. “Seri olayında nesneler birbirlerinin sonsuz sayıdaki simülakrlarına benzemektedirler. Nesnelerle birlikte doğal olarak onları üreten insanlar da birbirlerinin simülakrına dönüşmektedirler.”
- Yeniden üretimin, üretim sürecini emip yuttuğuna ve ürünün değerini değiştirdiğine ilk işaret eden kişi Walter Benjamin’dir. O Marx’ın göremediğinin aksine, *teknik*’in emek gücünün önüne geçtiğini ve seriyeniden üretimin toplumsal üretimin amaçsallığını yok ettiğini görmüştür. (Aynı zamanda burjuva alışkanlıklarını karşısına alarak, ilerlemeci anlayışı yok edecek bir tarihsel materyalizm öne süren de odur.)
- İmaj ve göstergelerin bir şeylere benzeme amacı yoktur, Baudrillard’ın tespitiyle; “yabancılaşmanın altın çağı”. Anlam, kapitalist değer değiş-tokuşuna göre üretilmektedir. Sanat eserleri de düzenden nasibini alarak üretilmektedir (bkz; Andy Warhol, Campbell’s Soup Cans eseri). Ayrıca Borges’in *Alçaklığın Evrensel*

*Tarihi* kitabındaki *Haritacılık* öyküsü bu evre içerisinde değerlendirilebilir.

- Birinci simülakr düzeninden farkı; etki alanının artmaya, imajlar ile gerçeklik arasındaki ayrımın kapanıp belirsizleşmeye başlamasıdır.

### 3. *Simülakr*: Seri modeller.

- Baudrillard ikinci evrenin kısa sürdüğünü (buhardan elektriğe geçiş), seri üretimin modellere dayandığı üçüncü evrenin başladığını belirtir. Artık anlamın yolu, modele dayanmaktadır.
- Fotoğraf ve sinema evresine geçilmiştir. Walter Benjamin de mekanik yeniden üretim çağında fotoğrafın kutsal anlamlandırmaları ortadan kaldırdığından söz etmişti. Resimlerin kopyalanması ve örneğin gazete-lerde çoğaltılarak sunulması, fotoğraf aracılığıyla basitleşmelerine sebep olmuştur. Bir bakıma, dinsel, duygusal ya da sanatsal, ilgili varlığın başındaki kutsal halesi çıkarılmış ve sıradan hâle getirilmiştir. Fotoğrafın resimdeki temsil gücünü zayıflatmasından sonra, bugün dijital ekran da fotoğrafın gücünü devre dışı bırakmıştır diyebiliriz. (Benzer değerlendirmeyi burjuvazi için Komünist Manifesto'da bulmak mümkündür; keza burjuvazi de onurlu sayılan her faaliyetin halesini sökmüş, özneleri kendi işçisi yaparak emeği sermaye düzeyine çekmiştir.)
- Hipergerçeklik ve simülasyon kavramlarının geçerlilik kazanmaya başladığı süreçtir. İmajlar ile gerçeklik arasındaki fark ayırt edilemez. İmajlar tüketim kültürü ve kitle iletişim araçları yoluyla sonu gelmez biçimde çoğalmaktadır. "Araç mesajdır" da burada güç-

lenmeye başlar. Gösterge ile gösterilen arasındaki fark belirsizdir.

- Anlam, imajların birbirleriyle kurdukları ilişki içerisinde üretilmektedir. Gönderenler üzerine kurulu mantık kaybolmuş, üretim devasa boyutlara ulaşmıştır. Göstergeler statü, farklılık, prestij kaynağıdır.
- Programlanabilen göstergeler evresidir bu, dijitallik metafizik ilkedir ve belirlenemezlik ile kod üzerine oturmuştur. “Yeniden canlandırma üzerine kurulmuş tiyatro, göstergelere ait alanlar, göstergeler çatışması, göstergelerin sessizliği dönemi sona ermiştir. Bugün artık yalnızca kodun kara kutusuyla bizi ışın bombardımanına tutan işaret yayıcı molekül, sinyal bombardımanına tutan soru-yanıtlar ve hücrelerimize kaydedilmiş kişisel programımız tarafından aralıksız bir şekilde testlere tabi tutulmaktayız. Bunlar hapisane hücreleridir. Bunlar elektronik hücrelerdir. Bunlar parti hücreleridir. Bunlar mikrobiyolojik hücrelerdir.”<sup>41</sup>
- Amaçsallık ya da belirlilikten söz edilemez. Televizyon ekranında simüle edilenler, alıcının algı ve deneyimlerini üreten, çerçevenin dışına taşan bir güce sahiptir. Simülasyon ile gerçeklik arasındaki fark, içe dönük patlamayla infilak eder.
- “Bir kehanet yerine bize bir ‘yazılım programı’ sunulmaktadır. İkisi arasında radikal bir fark yoktur. Değişenler yalnızca akıl almaz bir şekilde gelişen denetleme şemalarıdır. Üretime dayalı kapitalist bir toplumdan, bu kez her şeyi denetlemek isteyen, siberne-

<sup>41</sup> Simgesel Değiş Tokuş ve Öltüm – Boğaziçi Yayınları (ÇVR: Oğuz Adanır)



tik özellikler taşıyan neo-kapitalist bir düzene geçilmiştir.” 1976 yılında bu cümleleri kuran Baudrillard’la tamamen aynı fikirdeyim; her şey değişti, birçok şey değişmedi.

- Alıcıya yapılan testler, anketler ve referandumlar artmıştır. Bunlar birer simülasyondur ve cevabını kendi içinde taşıyan tek taraflı dayatmalardır. Mesajın görevi denetlemek olmuştur. Haberlerin, olguların gerçekliğiyle ilişkisi yoktur.

#### 4. Simülakr ve Günümüz

Bu kısım ziyadesiyle 1980’ler sonrasını (ya da bilgisayar sonrasını ve yeni medyayı) kapsamaktadır. Öncelikle simülakr süreçlerinin birbirlerini yok ederek değil, eklemlenerek sürüklerini unutmamalıyım -gözetim ve denetim süreçleri gibi. Keza 3. simülakr düzeni için yapılan kimi tespitlerin, günümüzde gündelik hâle geldiğini ve o günler için filizlenme aşamasında olduğunu görmekteyiz. Milenyuma girildiğinde Batı’da simülasyon, simülakr gibi kavramlar neredeyse klişeydi; sosyal medyayla birlikte kaçınılmaz olarak yeniden gündeme geldi. Ne ki değerlendirmeler, çoğu kez 20-30 yıl öncesini aşamamakta, yani literatür tekrarı yapılmaktadır.

Bu başlıkta kendi fikirlerim daha ağır basacak.

- Belirttiğim üzere, her şeyin görünür ve şeffaf kılınması ortada hiçbir şey bırakmamıştır. (Ki neoliberalizmin şiarlarından biridir.) Sadece gerçeklik değil, yanılsama da sona ermiştir. Baudrillard bu evreye *fraktal* veya *bütünsel gerçeklik* gibi isimler vermiştir; ancak “hipersimülasyon” bana daha uygun görünmekte. Simülasyonun artık geride kaldığını söylese de simülasyon-

sonrası sürecin henüz başlamadığını düşünüyorum. İki sürecin ortasındayız.

- Baudrillard bütünsel gerçekliğin önünü açan olayın “gerçekliğin yok edilmesi” olduğunu değil, geriye kalan göstergelerin de yok edilmesi olduğunu söyler. Gerçekle ve göstergeyle kurulan anlamsal ilişkiler, sayısal ve sanaldan oluşan evrende ortadan kaybolmuştur. İmge yalnızca görülmek amacıyla üretilmektedir ve her şey görünür olmak ister. İnsanın ulaşabileceği en son saydamlıktır ve her şey müstehcenleşmiştir. İnsan, imgenin arkasında yok olup gider.
- İmajın gerçekliğin yerine geçtiği bile söylenemez, işlevi sorguya açıktır. İmajlar, gönderge ile anlamlardan bağımsız üretilir. İnsan gerçekliği ve kimliğini imajlarla ilişki kurarak saptamaya çalışır; -mış gibi yapılamaz çünkü referans noktası parçalanmıştır. Temsiller dünyanın kendisidir. (Yine de -mış gibi yapmanın devam ettiğini, geçmişin yeniden üretimiyle referansların da üretildiğini, gerçekliğin ortadan kalkmadığını düşünmekteyim.)
- Medya, gerçekliği hiperleştirci güce sahip genetik bir kod gibidir. Baudrillard, Irak Savaşı’ndaki görüntüleri örnek gösterir. Daha önce bahsettiğimiz üzere, bu görüntüler, aslında savaşın gerçekliğini yansıtmaz, savaşın parçasıdırlar; medya bir savaş aygıtıdır. Amerikan gücünün simülasyonunu sunar. Örneğini Suriye Savaşı’nda vermiştim; Baudrillard, bu görüntüleri pornografiye ve televizyon şovlarına benzetmektedir. Hâlâ tutuklu olan Julian Assange şöyle demişti; *son elli yılda yaşanan neredeyse her savaş, medyanın yalanlarının sonucudur. Savaş pornosu ve hakikat-sonrasıyla birlikte*

asıl neye düşman olmamız gerektiği de maskelenmektedir. Umberto Eco şu bilgiyi aktarıyordu; “Eski CIA başkanı aylar önce la Repubblica gazetesine verdiği bir söyleşide, asıl bombalanması gereken düşmanın, Cayman Adaları’ndaki ve büyük olasılıkla diğer önemli Avrupa kentlerinde de bulunan off-shore bankalar olduğunu söyledi.”<sup>42</sup>

- Başka bir örnek salgın sürecinde ulusal kanallarımızda sunulan Batı’daki hastane görüntüleridir; doktorların konuşmaları ve hastanelerin koridorları paylaşılmış, sunucular da o ülkelerdeki durumu ayrıntısıyla aktarmış ve ölümler *reality şova* dönüşmüştür. Ancak aynı durum kendi hastanelerimiz için yapılmamıştır. Her şey istatistiğin gücüne bırakılmış ve excel düzenlemesi içinde sabit kat sayılarla insanlar “öldürülmüştür”. Bilimsel sayfalar dahi medyanın sunduğu katsayılar üzerine tablolar hazırlamaktaydı. Bu verilerin yalan olduğunu anlamamak için başka bir evrende yaşamak gerekse de saptırıldığı gerçeği daha sonra gün yüzüne çıkmış ve insanları öfkeliendirmiştir. -Sonra saptırma şekil değiştirdi ancak tekrar sesini çıkaran olmadı, fark edildi ve tüketildi nasılsa.- Eğer medyatik-istatistik arzu etseydi, “ikinci dalga” ülkemize uğramazdı. -Başlarda maske ve hijyen hususunda kamu spotuna çıkarılan “doktorların”, doktorculuk dizilerindeki oyuncular olması da konumuza uygun bir örnek...
- Gerçekliğin unutulması neyin komplo teorisi olduğuna karar vermeyi zorlaştırmaktadır. Gerçeklik medya

<sup>42</sup> Yengeç Adımlarıyla / Sıcak Savaşlar ve Medyatik Popülizm – Doğan Kitap (ÇVR: Şemsa Gezgin)

ve iletişim araçları tarafından üretildiğine göre, “virüs insan yapımıdır ya da yoktur, aşıyla bize çip takacaklar, genlerimizle oynayacaklar!” diyen birinin sözlerini yalanlayabilmek güçleşmektedir. -Gerçek ve doğru için aynı araçları referans alabiliyoruz nasıl olsa.- Zaten yalanlayamadığımız için dalga geçmek dışında seçenek bulamayız. Komplo teorileri, ki çoğunluğu ilkel güdülerin dışavurumu ve ekonomik belirsizliğin sonucudur, akıl ve gözlemle analiz edip ortaya çıkarmaya çabaladığımız “gerçek-komplo”ların muğlaklaşmasına, değerinin düşürülmesine sebep olmaktadır. Kültür endüstrisi de komplo teorilerinin dolaşıma sokulması ve yenilerinin üretilmesinden rahatsız değildir. Unutmayalım ki iyi bir manipülatör, sadece ürettiği yalanlara inanılmasını istemez, karşısındakinin de kendi yalanlarını üretmesini ve buna inanmasını ister. Ancak post-truth/hakikat-sonrasını yaratan ve genişleten sistem, salgın sürecinde sunduğu “hakikatlerin” koşulsuz kabul edilmesini isteyerek çıkmaza girmiş, etmeyenleri uzmanlar, kanaat önderleri ve milyarder figürler eliyle dışlamak ile aşağılamak haricinde çözüm bulamamıştır. Komplo teorileri gerçek mücadele ve analizlerin önünü tıkamakta, kavganın hedef gösterilemez bir zeminsizliğe kaymasına destek olmaktadır. Yani komplo teorilerinin kendisi komplodur. Ne ki yumurta kapıyı kırdı, neyi ciddiye almamız gerektiğine karar vermek zorundayız.

- “İletişim araçları aracılığıyla istediğimiz kadar mesaj ve içeriği yeniden topluma pompaladığımızı varsayacak bile anlamın yok oluş sürecinin hızı, anlamın pompalanma sürecinin hızından daha yüksektir. Bu

durumda var olan iletişim araçları yetersiz kalacaklarından devreye ek iletişim araçlarının sokulması gerekmektedir. Bunun adıyla özgür konuşma ya da bireysel yayın hücreleri şeklinde sonsuz sayıda çoğaltılabilen iletişim araçları, hatta 'anti-iletişim araçları' ideolojisi'dir."<sup>43</sup> der, Baudrillard ve bir bakıma sosyal medya ile anlık iletişimin haberciliğini yapar. Bu minvalde devam edersek; bugün herkesin hiper-iletişim hâlinde olması, bir "anti-iletişim" olarak iletişimin yokluğuna çıkmaktadır. Anlık iletişim ve veri akışı, belleğin ve algının etrafını sise boğmakta, her şey şimşek çakmalarında yaşanmakta ve kendi dar sınırlarına hapsedilmektedir.

- Ütopya yitirildi, çünkü gerçekliğin var olduğu dönemlere aitti. Ayrımın yitirilmesi ütopyayı unutturmuştur; daha da garibi, gerçekliğin kendisi ütopyaya dönüşmüştür. Gerçeklik içerisinde ütopyanın düşsel bir anlamı vardı. Televizyon çağında dahi devrim mücadelesi gerçek zeminde verilebiliyordu. Ancak burada çıkmaz yok, aksine ben bunu "Ütopya ile devrim ilk kez iç içe geçme fırsatı bulmuştur" şeklinde yorumluyorum. "Ütopyanın gerçekleşme olasılığı sıfırdır." der Baudrillard, ancak gerçekliğin ütopylaşması da ters açıdan bir "gerçekleşme" değil miydi? Ütopya ulaşılması gereken bir mekân, gerçekleşmesi gereken bir düzenin zamanı olarak değerlendirilmek zorunda değildir; onu akış hâlinde sürekli gelişen ve oluşan bir mücadelenin ufku olarak değerlendirebiliriz. Mevcut hipergerçekliğe karşı kendi hipergerçekliğimiz! Anla-

<sup>43</sup> Simülakr ve Simülasyon – Doğu Batı Yayınları (ÇVR: Oğuz Adanır)

ma anlam ile saldıran ve elde hiçlik bırakan bu sürece, anlamsızlığını kabullendiğimiz için ütopya ile saldıracağız. Hiç, zaman-mekân belirsizliği gereğince karşı-ütopya olarak değerlendirilebilir, öyleyse biz de varoluş ütopyası taşıyoruz.

- “Bilişimin sahneye çıkışıyla tarihin akışının bittiğini, yapay zekânın sahneye çıkışıyla da düşüncenin bittiğini anlamaktan çok uzağız.” diyen Baudrillard yarı yarıya yanılmaktadır. İlk kısım: Fukuyama’nın ‘tarihin sonu’ tezi gibi, kapitalizm ve -sözde- liberal demokrasiye hiçbir şey eklenmeyeceği, onlara kapanmak dışında çare olmadığı ya da başkaldırılamayacağı sonuçlarına kadar gider. (Ki liberal demokrasi de çökmüştür.) Virilio ise tarihin sonunun gelmediğini, ancak tele-varoluş eğilimindeki insanın, yoğunlaştırılmış ve hızlandırılmış hakikatler içinde dünyasal zaman-mekânın doğallığını yitirdiğini belirtir. Hepsi bir yana, koronavirüs salgını, tarihin akışının öyle kolay kolay bitmediğini açıkça göstermiştir. Modernliğin kurumları ve düşünsel etkileri ise işlemekte. İkinci kısım, yani yapay zekâ ve düşüncenin sonuna gelirsek: Bana kalırsa bu, “düşüncenin sonu”na bağlanacak kadar basit bir konu değildir. (Gelişmiş) yapay zekâ ile insan zekâsı arasında bir “savaş” olacaksa “etik düzlemde” olacaktır. Ama Baudrillard’ın şu ifadelerini onaylıyor ve ekliyoruz; ona göre insanın akıllı makineler düşlemesi, kendi aklından gizliden gizliye umut kesmiş olmasından kaynaklıdır: “İnsanlar özgün ve dâhi makineler düşlüyorlarsa, kendi özgünlüklerinden umut kestikleri ya da bundan vazgeçip üçüncü şahıs makineler aracılığıyla bu özgünlükten yararlanmayı yeğle-

dıkları içindir. Çünkü bu makinelerin sunduğu şey düşüncenin gösterisidir; insanlar da makineleri kullanarak kendilerini düşüncenin kendisinden çok, düşüncenin gösterisine verirler.”<sup>44</sup>

- Teknoloji aracılığıyla *insan türünü iyileştirme* söylemleri modern süreçten beri bizimledir. 19. yüzyıldan seslenen (transhümanizm ile kapitalizmin ruhunu taşıyan) Francis Galton’dan 20. yüzyılda Ray Kurzweil’e ve günümüz tekno-rahiplerine kadar insanın iyileştirilmesi söylemi; sermayeyle kol kola girmiş tekno-bilime ve ekonomik yaşama uyumlanmanın “iyileştirilmesinden” başka bir amaca işaret etmemektedir. Beklenen an ise insanın uyumlanmasına bile gerek kalmayacak otonom süreçtir. İnsan soyunun evcil hayvanlara dönüştürülmesi. İşte post-human/insan-sonrası budur. -İçi boş- bilgi toplumu ifadesi de öncüdür. Ne ki insan, bilgiden ibaret bir varlık olmadığını maddi ve manevi sıkıntıların pençesinde anlamaktadır artık.
- Düşünce köreliyor, normal, anlık yaşamın diktatörlüğü dili baskılayıp yoksullaştırdı. Diğer körelen yetiyse hayal kurmak. Hayal insan zihninin merkezî önemdeki yeteneklerinden biridir; bilim, sanat, felsefe, yaratıcılık, ütopya, eleştiri vs. onunla ateşlenir. Ancak artık kurmuyoruz, hazırları tüketiyoruz. Beyin öyle yoğunlukta ileti sağanağına tutuluyor ki, imgelem kaotik sekanslardan öteye geçemiyor ve hayal gücü yetisindeki boşluk çerçöple doluyor. İmgelem, gün geçtikçe seri üretim hayallere daha fazla bağımlı oluyor ve onlar

<sup>44</sup> Kötülüğün Şeffaflığı – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Işık Ergüden)

tarafından belirlenip anlam kazanabiliyor. Sessizce bir fikir üzerinde düşünen veya hayallere dalan bir beynin birçok bölümü harekete geçer ve bu güçlü bir belleğe işaret eder. Ayrıca hayaller beyindeki yürütücü işlevler ile sezginin ilişkiselliğini güçlendirir, bu da çözüm üretme, yaratıcılık ve benlik döngüsünün güçlenmesidir.<sup>45</sup> Seri üretim hayallerin bombardımanı ise zenginleştirmeden ziyade uyuşma ve kendi içine kapanma etkisi yaratıyor. Uyku dışında, beyni dışsal olandan çekip “kendi hâline” bırakmıyoruz. Hâlbuki “kendi hâlinde”yken beyinde “o hâle özel” bölümler aktif olur. Diğer bağlantılı husus ise çocuklar. Evlerinde sterilize edilen, ekranlara kapatılan ve aptal ebeveynlerinin projesine dönüşen çocuklar ne durumda? Hazır-hayallerle oyalanıyorlar. Kendi hayal âleminde, yaratıcı oyunlar oynayan çocuğun iç ve dış dünyası zenginleşmekte, empati geliştirme ve benlik döngüsünü derinleştirme fırsatı yakalamaktadır. Kişisel ve sosyal açıdan; problemler üzerinde düşünme ve çözüm üretmeyle birlikte özgürleşme, yaratıcılık, merak ve paylaşım gibi hususların gelişimi de beraberinde sürmektedir. Bugün bu tip gelişimler tekil simülasyonun içine hapsedilmiştir, -bizim zamanımızda da nispeten böyleydi ancak “gerçek” kaçış ve yaşam alanlarımız vardı- bu sebepten bireyin yetişkin bir kimliğe ulaşması çok daha uzun sürüyor. Yahut daha beteri, ortalıkta hiç yetişkin yok. Sonunda da yetişkinlik iş

<sup>45</sup> Sanat da bu etkiyi yaratabilen bir katalizördür. Ne ki zenginleştirmeden ziyade kontrol etme biçiminde de işleyebilir ki kültür endüstrisi bunun için vardır.



sahibi olup kendi evine çıkmak olarak algılanabiliyor sadece.

- Yukarıdaki maddenin devamı olarak: Y ve daha ziyade Z kuşağı ifadeleriyle sık karşılaşıyoruz. Kuşak “adlandırmaları” aslında belli bir yaş aralığına tekabül etmiyor, kuşaklanmış küresel kültür yaratma projesi manasına geliyor. Eskiden doğal gerekçelere ve doğrudan kuşağın kendisine dayanıyordu; artık yapay yollarla toplumsal psikoloji ikna ediliyor. Bu adlandırma değil, modern insanı topyekûn harflendirme hamlesidir. Gerçek çatışmalarını göremeyen bireyler, yapay ayrışmalar üzerinden kuşak çatışmalarına da kapılıyorlar. İleride bahsedeceğim üzere; nasıl ki hepimiz maddi ya da manevi prekarya isek, aynı şekilde Z kuşağıyız da. Çünkü aynı denetleme ve pazarlama stratejileri tarafından harflendirildik, barkod gibi. Kişilik, çatışma ortamında gelişir. Çatışmanın parçalandığı, belirsizleştiği, yapaylaştığı, sistem tarafından imal edildiği yerde kişilik gelişemez ve medeniyet kreşe dönüşür. Eklemem gerekirse: (şimdi yapacağım değerlendirmeler normal-farkındalığın altındaki kitleleri bağlamıyor, keza onlar her dönemde aynıydı, tarih onlar için hiç ilerlemedi.) Bizler son deneyim kuşağıydık, bu yüzden pratiği zengin bir hayat yaşadık. Teorik açıdansa zayıftık. Bugünün genç kuşağı ise teorik-(tekno)medeniyetin ilk temsilcilerini oluşturuyor. Teorik açıdan, yirmi iki yaşındaki hâlim ile bugün yirmi iki yaşında olan bir genci kıyasladığımda benden açıkça ileride olduğunu görüyor ve memnuniyet duyuyorum. İnternetin gücü de burada devreye giriyor. Ne ki insan çok geçmeden teoriye-bilgiye kapanabile-

cek bir canlı olmayışıyla yüzleşmeye başladı. Ve gençliğin teorik zenginliği ya piyasanın sermayesi olmak üzere geliyor ya da umutsuzluğa saplanarak kendine yol bulamıyor. Bu sebepten deneyim ile düşünceyi, pratik ile teoriyi birleştirecek bir praksis geliştirmek zorundayız. Yoksa teorik zenginliğimiz lafazanlık ve kısırdöngü içerisinde çürüyecektir.

- Fenomenal gerçekliğin yetersizliği. Başka deyişle, ekranın doğasına alışan algının, Doğa'nın doğallığını zayıf algılaması. (Aynı şekilde sosyal iletişimi de.) İnsanın fenomenal algısı ekran tarafından değişiyor mu? İzlediğim bir video üzerinden örnekleyeceğim. Bilgisayar oyununda gerçek bir şehrin iskelesi var, videoyu çekense hem ekrandaki tasarı-iskeleye hem de gerçek-iskeleye bakabilecek konumda. Oyundaki iskelenin canlılığı, ayrıntıların netliği, kontur farkları, göz alıcı mavilikle dalgalanan denizin karşısında gerçek iskele, deniz, dalgalar ve tüm manzara daha "soluk". Video da gerçekliği sorgulamak adına mizahi bir paylaşım. Ancak bu durum mizah olmaktan çıkmadı mı? İskele, deniz, dalgalar ve manzaranın "soluk" görüntüsü artık bize bir şey hissettiriyor mu? Nesnelerle etkileşime girme biçimimiz, dünyayı algılama biçimimizi etkiler. Ekrandaki dünyaya saatlerce dikkatle bakarken gerçekliğe aynı dikkatle bakmıyoruz. Bu da kıyas durumunda oyunu/ekranı değil, gerçekliği sorgulamamıza sebep oluyor: "Nasıl yani, gerçekte manzara böyle mi?" Ve doğayı gözden çıkarmak sorun olmuyor. Şunu da hatırlıyoruz: "Nasıl yani, bu kadının yüzü gerçekte böyle mi?" Ya da şunu: "Nasıl yani, bu adamın fikir ve davranışları gerçekte böyle mi?" (Keza simü-

lasyon biraz da gerçeklikte “istenmeyen” olarak algılamaya başladığımız özellikleri maskeleye girişimidir. Ancak gerçeklikten ne kadar kaçarsanız kaçın, o, “istenmeyen” nefesini ensenize üflemeğe devam edecektir; ölümünü mü ilan ettiniz? Sorun yok, cesedini yıkayıp cenazesine katılamadığınız bu ölünün hayatleri zihninizde hortlayacaktır.) Elimizde oısa dijital kontakt lensler aracılığıyla dış dünyanın renklerini ve yüzlerimizi kendimiz ayarlayacağımız filtreler geliştirdik. Annem de ekrandaki doğaya bakarken benzer bir şeyden yakınmıştı; “Doğaya gidiyorsun, ne ağaçların rengi böyle ne denizin. Hayal kırıklığı gibi. Bunu yaşıyor olmamız acı...” *Enformasyon Bombası*’nda (1998) Virilio da şöyle diyordu; *fenomenlerin iflası ve görünür olanın krizi, ancak ekonomik ve siyasal dezenformasyonun işine yarar.*

- Sosyal medya, iktidarı sarsma potansiyellerine sahipti, (artık potansiyel zayıfladı). Sistem bu endişe üzerine denetim ve gözetim araçları için büyük yatırımlar yaptı. Platformların sadece tüketime yönlendirme üzerinden değerlendirilmesi kastî bir hata, evet asıl mal kullanıcılar, müşteri ise şirketlerdir. Ancak en başından, devletin istihbarat kolu gibi, yani gözetleme ve denetleme kültürünün en etkin parçası olacak şekilde sistemlerini kurarak iktidarın gözü tarafından ödüllendirilmeyi seçmişlerdir. Dolasıyla kullanıcıları iki anlamıyla da satarlar; birincisi mal olarak para karşılığında şirketlere, ikincisi siyasal olarak bir gammaz gibi devletlere. İkisi de anti-demokratik, eşitsiz ve haksuzdur. İkincisi elbette daha tehlikeli yüzdür. Nasıl çalıştığını ve arka plandaki işlevlerini asla anlayamaya-

cağımız karmaşık göstergelerle sunulan teknoloji, denetimi kendisine içkin bir parça hâline getirmiştir.

- Teknoloji ve medya tarih boyunca ilerlemiştir; ancak hiçbir zaman, özellikle 21. yüzyıldaki kadar toplumu, bireyi, kültürü, siyaseti, etiği vs. olağanüstü nüfuz edici bir güçle etkisi altına almamıştır. Ve elbette ekonomiyi; nakit paraya ihtiyacı kalmayan, sayılarla kendini kurgulayan küresel sistem için yeni teknolojiler, bizzat varlığının teminatıdır. Dolayısıyla “yeni” ve “gelecek” hiçbir şeyi, kendi algoritmalarına uygun düzenlemeden toplumun önüne sunmaz. Tekno-determinizme karşı hasbelkader sürprizle karşılaşır, ya gider sürprizi satın alır ya da genişlemesine izin vermez. Ne ki her şeye rağmen, bireylerin ve grupların bu teknolojileri algoritmaya karşı kullanmak için geliştirebilecekleri yöntemleri ve bağlantılı öznelerin bilgi paylaşımı yoluyla edinecekleri farkındalığı kestirebilmeleri pek mümkün değildir.
- Geçip gitmekte olanın içinden kalıcı olanı yakalamak mı? Hiçbir şey yakalayamıyoruz artık. Ne yakalayacağımızı da bilmiyoruz, yakalamanın ne olduğunu da. Yakalanan biziz. Her veçhede telaş ve hız, fiziksel ve algısal; zihnimizin arka planındaysa ağır çekim bir felaket sahnelenmekte. Derin çelişki. Değersizlik akışında çakıldığımız kalıcı değer bu. Ölmek istemese de başka yol bilmediği için ve herkes benzer yollar kullandığından uçuruma giden patikayı takip etmek. İnsanlığın ve benliğimizin felaketi. Yanan bir evin ortasında klimanın teknik servisini arayıp yeterince soğutmadığını söylemek dışında yetisi kalmamış insanın felaketi.

- Kamusal alanın internete taşınması salgın sürecinde tavan yaptı. Sosyal medya çok-kültürlü elektronik kamusal alan olmaktan ziyade, son derece bireysel konfora dayalı tekçi bir yapıdadır. Jest, mimik, ses ve hareket olarak sokakta insanlarla iç içe olduğumuzda, (ki maskelerle jest ve mimik yok olmuştur) eğer kaçık değilsek nasıl davranmamız gerektiğini iyi biliriz. Orada deneyim vardır, toplumsal ve ölümlü bir canlı olduğumuz gerçeğini daha güçlü hatırlarız. Aynı zamanda Ötekileri nesneler içinde bir nesne değil, dünyada-bulunan özneler olarak görürüz, kendimiz gibi. Ne ki dijital alanda Ben dışında her sanal varlık nesnedir, sadece nesne. Araştırmalar gösteriyor ki, salgınla birlikte ekran başında geçirilen süre üstel ivmeyle artmış ve uzun yıllar sonunda edinilebilecek alışkanlıklar çok kısa sürede yerleşmiştir. Bundan en fazla etkilenenlerse çocuklar, yani yarının kurumlarını dolduracak ve yaratacak olanlardır.
- Büyük Veri'nin hareketlilik kazandığı tarih 2008 Krizi ve sonrasına tekabül eder. Matematikçiler ile istatistikçiler krizden sonra yeni matematiksel teknikler üzerine çalışarak sistemden ziyade insanlara odaklanmayı seçmişlerdi. Bu büyük veri ekonomisi, kişisel ve ticari dijital verilerin binlercesini birkaç saniyede tarıyor ve kategoriler hâlinde listeliyordu. Matematikçi Cathy O'Neil, büyük verinin hükümlerinin, yoksulları cezalandırırken zenginleri daha da zenginleştirme eğiliminde olduğunu belirtir ve bu sisteme *Matematiksel İmha Silahları* (MİS) der. Sadece tüketim eğilimi yaratma manasında değil, pratikte tanrısal bir güç gibi "başarı" ve "uygunluk" kriterleri adına bu tip değerlendir-

dirme yazılımları kullanılmaktadır. Ayrıntılar her alanda insanlardan gizli tutulur keza hem bizim gibi değersizlerin aklının erebileceği türden bir iş değildir hem de “bilinmez” bir sistemin takdirini kazanmak için çalışmak daha etkilidir... Tanrı gibi. Bu tanrısal veri dallanıp budaklanmış, yıllar geçtikçe tüm ekonominin mikro yönetimini devralmıştır. Matematiksel İmha Silahları’nı kullananların “geribildirimleri para”dır ve bu aynı zamanda onların teşvik kaynağıdır. Sistemleri daha fazla para kasaya aksın diye daha fazla veriyi işleyecek ve analizlerini iyileştirecek şekilde programlanmaktadır. Yatırımcılar elbette bu getirilerle bayram etmekte ve MİS şirketlerine daha fazla para dökmektedirler.”<sup>46</sup> Eklemem gerekirse algoritmalar/filtre balonları, bizleri fare koşu bantlarına hapsedmektedir; bu bant değişmez demirlere bağlı değil, bir tekerlek gibi yoluna devam eder ve sağımız solumuzdaki akış sürer; ancak gözlerimiz tam karşıdaki değişim illüzyonuna takılı kalmış, sürekli geçmiş olasılıkların yeniden üretildiği çerçeveye bakmaktadır. Ve böylesi bir zihin, Marcuse’yi anarak ifade edersek, *tek boyutlu* bile değildir artık. Kendi içine kapanarak boyutsuzlaşmakta, tekillik fraktalının dibine sürüklenmektedir. Bizler yalnızca büyük verinin yönlendirdiği reklamların müşterileri değil, onun ürünleriyiz.

- Otomasyonun çıktılarına öylesine odaklanıyoruz ki analizin ve işlemin nasıl yapıldığını-ne yaptığını hiç düşünmüyor, umursamıyoruz. Eleştirilerin politik zeminden kopması için (ve mevcut teknolojiyi lanetli

<sup>46</sup> Matematiksel İmha Silahları – Tellekt Yayınları (ÇVR: Akın Emre Pilgir)

pay olarak aldığımızdan) kimin ne amaçla onları var ettiği sorusu saf dışı kalıyor. Evgeny Morozov sosyal medya araçlarının demokrasiye sekte vuruşunu analiz etmişti. (Kitapları henüz çevrilmedi, hâkim değilim. Ve kitabım için belirttiğim gibi, “ayın karanlık tarafına” baktığını ifade etmiş.) 2009 TED konuşmasında iğneleyici bir dille şöyle söylüyordu Morozov: “...varsayımımız diyor ki, eğer insanlara yeterli bağlantıyı sağlarsanız, yeterli aletleri vererseniz, demokrasi kaçınılmaz olarak (bu gelişmeyi) takip edecektir. Bu iddiaya asla inanmadım, çünkü daha önce üç Amerikan başkanının birden aynı fikirde olduğu bir başka konu görmedim”. (Kaldı ki bu teknolojiler yaygınlaşmadan önce, halkın kanaat ve yaklaşımlarını hazırlamak için dört koldan çalışılmış, hem zevk-eğlence hem politik özgürlük hem de “gerçekliğe” anında ulaşma açısından tekno-ütöpik söylemler altında baştan çıkarıcı hâle getirilmişti.) İnternetin sosyal bir rolü olmasının, politik bir sorumluluk getireceği manasına gelmediğini ekler. Ona göre sosyal medya, aktivistliği eğlenceye dönüşen siyasetin rahatlatıcı, pısrık ve tek kullanımlık tüketim biçimlerinden biridir. Ayrıca artık eylemcilerin birbirleriyle nasıl iletişim kurdukları ve neler konuştuklarını öğrenmek için eski totaliter yönetimlerde olduğu gibi işkenceden geçirmeye veya uzun süre fiziksel gözetlemeye de gerek yoktur, açık paylaşımlara bakmak ve sözde kapalı mesajları istihbarat aygıtlarınca takip etmek yeterlidir. Son olarak; bu teknolojilerin evvela askerî emeller (enformasyon, istihbarat, gözetleme) için geliştirildiği (ki gerçekte bağlantının kopuşu da ilk başta postmodern-savaş teknikle-

rinde pratiğe geçti<sup>47</sup>), sermayenin ve Batı rasyonalitesinin denetleme mantığı üzerine inşa edilerek çeşitlendiği hatırlanırsa, Morozov'un fikirleri kulağımıza "aşırı" gelmeyebilir.

- Matrix'teki Neo gibi, gözlerimizi açtığınızda kendimizi asıl gerçeklikte bulmayacağız. Ne kadar açıp kapatsak da uyanacağımız yer burası. Sosyal düzene, her gün yeniden üretilen kapitalist simülasyonun kodları hâkimdir ve boş zaman aktiviteleri ona hizmet eder. Elektronik nesneler bizi kendilerine benzetmektir. İş dışı mekân, hatta evimiz, işyerinin psikolojik bir yansımasıdır. İletişim aygıtları da bir kaçış alanı olarak sürekli gözbebeklerimizdedir. Tüm bunlar "hipersimülasyon"a işaret eder. Simülasyonun aşıldığı yerde, yaşamın simülasyon olarak adlandırılması artık geçersizdir. Medeniyet, henüz kavrayamadığımız (transhümanizm?) yeni bir yaşam kültürüne doğru ilerlemek üzere, geçiş aşamasındadır. -Mevcut mantıkla giderse iyi bir şey çıkmayacağına eminim, ne ki geçiş aşamaları umudun devrimci potansiyelini de taşır.- Bu belirsizlikte uzun süre kalabilmesi maddi ve manevi açıdan mümkün değil. Ve salgın süreci, yarın geçiş aşamasının gözlem verisi olacaktır. Birkaç sosyolog

<sup>47</sup> Yalnız uzaktan kumandayla, bilgisayar oyunu gibi tuşlara basarak ölüm yağdıran askerler açısından değil, izleyici açısından da böyle. Keza izleyici teçhizatın büyüklüğü ve üstün teknolojisini izlerken gururlanır ya da savaş karşıtıysa öfkelenir, ancak acı es geçilir. Çünkü fiilenin çıkış noktası önemlidir, düştüğü yer değil. Yerde gerçek acılar vardır: Acıyı duyumsayan yoktur. İnsan tüm yetileriyle yersiz-yurtsuzlaşmıştır. Tıpkı tuşa basan asker gibi. "Gözden ırak olan, gönülden ırak olur" demiş bizinkiler. Sistemin imaj bombardımanı bunu çok yoğun hayata geçirir ve gerçeklik zamanla "gönülden" uzaklaşır, hasbelkader görünür olduğunda bile...



koronavirüsün kapitalizme ciddi bir darbe vurduğundan ve sosyalizme geçebileceğimizden, kimileri virüsün aslında var olmadığından, kimileriye Avrupa Birliği'nin öneminden vs. bahsetmişti. (Ve düşünmek için "şöhretliler"den icazet bekleyen sözde entelektüeller ve akademisyenler de.) Yıllarca toplumsal değerlendirmelerine sadık kalınan bu "büyük" düşünürler, mevzu mevcut durum olunca küçük bir çocuk gibi bo-calamışlar ve "keskin" zekâları hakkında şüpheyeye düşmemiz gerektiğini kanıtlamışlardır. Bu çoğu "büyük" düşünür, akış sona erip dondurulabilir hâle gelmeden, yani araba yolda kalmadan doğru düzgün yorum yapamamaktadırlar. Salgın sürecini "büyük" düşünürlerden daha düzgün değerlendirebilmiş moto-kuryeler tanıdım... Bu yüzden bir mahalle insanı olarak Biz'e güveniyorum, yani kürsüsü, kaybedecek bir şeyi, adı-sanı, değeri, geleceği, şöhreti, uyanmak için sebebi olmayanlara, kayıp çocuklara, prekaryaya, kibirsiz hayalperestlere, meteliksiz şairlere, dostluğu, aşkı ve acıyı bilenlere, sabahlara kadar kıytırık bir evin odasında fizik denklemleriyle boğuşanlara, öğrencilere ve ateş olsa cürmü kadar bile yer yakamayacak olanlara güveniyorum. Bir hayalet dolaşıyorsa, o biziz!

- Salgın kültüründe birbirimizden uzaklaştık: Jest, mimik, duygu; yüz alanında hafızada yer eder. Kamusal alan, gözlerimizden baktığımız Ötekilerin Yüzüdür; kimse kendi Yüzünü görmez. -Empati de oradadır.- Ötekiyle olmak *yüz yüze* olmaktır. Maske kendi yüzümüz için bir şey değiştirmede, gözlerimiz yerli yerinde, ancak Ötekilerin Yüzü yok oldu. Yalnızca gözler. Bu da birbirine dönük kameraları andırır. Hafıza-

da yer etmeyen, sanalın anlık akışına benzeyen, bireyciliği şiddetlendiren bir kamusal ahlâk kuruyoruz: kamusal yaşam. Duygunun en kanlı-canlı ifade bulduğu yer Yüz'dür, Onlar-Alanında duygu giderek yok oluyor. Ruhun yansımadığı bir iletişim. Bunun için maske takmaya devam edilmesine de gerek kalmayacak keza ticaret, eğitim ve gösteri merkezine dönüşen evlere kapatılmanın uzaklaştırıcı etkisi fazlasıyla yeterli. Sanalın ve yasağın uzaklaştırıcı etkisi, bizi - zamanı belirsiz- yeni gelene hazırlıyor sanki. Sosyal mesafe yalnızca mekâna değil, zihinlere de koyulmuştur. Ne ki "büyük düşünürlerin büyük öngörülerine" pek katılmıyorum, salgın sonrası "yeni normaller" inşa edilmeye devam edecek ama gündelik hayatta dramatik bir fark olmayacak. Pasta paylaşımında düzenlemeye gidildi ve -çeşitli katmanlardan oluşsa da- orta sınıf ciddi bir darbe aldı, ekmek kavgası daha çetin biçimde sürecektir, alt sınıfın aldığı darbeden bahsetmiyorum bile. Kamusal yaşam ise kısa sürede salgın öncesi alışkanlıklarına dönecektir, -sosyal bir varlık olma yetisi daha da darbe almış şekilde. Bir gözlem verisi ve hazırlık aşaması olaraksa... İşte onu zaman gösterecek.

- Yaşamımıza yüklenen tüm "yeni normaller" mevcut normalligimizi aşan yapıları gereğince bizi önce şaşkına çevirmekte, sonra alıştırmakta ve değiştirilemez oldukları kanaatine varmamıza sebep olmaktadır. Kamusal yaşam nezdinde değil, teknoloji ve moda dâhilindeki yeniliklerde de böyle. Size kısaca bir deneyden söz etmek isterim; George Stratton 19. yüzyılda invertoskopu icat etti. Bu bir gözlük, dünyayı 180

derece ters görmeye sebep oluyor. Stratton gözlüğü taktığında başlarda midesi bulanmış, birçok sakarlık yapmıştı; bir hafta sonraysa her şey normalleşmiş, yeni ters dünyaya alışmıştı, daha rahat hareket edebiliyordu. Gözlüğü çıkardığında “doğal” görüş, bir süre başını döndürse de kısa sürede normale dönmüştü. İşte çevremizi saran nesneler, politik rüzgâr, yeniden üretilen gündelik uğraşlar vb. de böyledir; düşünsel görüşler, yani perspektifler de. Eleştirmedığımız, savunduğumuz, alternatifini düşünmediğimiz yahut uzlaşamadığımız hususlar, invertoskop görüşlerden kaynaklı olabilir. Ve küresel sermaye ile kültür endüstrisi eylemsel ve düşünsel açılardan sürekli invertoskop deneyimler-görüşler üretmektedir. Bu görüşlere alışmak, Stratton’da olduğu gibi eylem gerektirirken, çıkmak da aynı şekilde eylem gerektirir; önce her şey tersyüz olur ve sakarlıklar yaparız, sonra anlarız ki eskiden sistemin imal ettiği gözlükler takmışızdır ve asıl mide bulandırıcı bu olmaya başlar. Eylem algıyı şekillendirir ve teorinin derinliği böyle inşa edilebilir.

- Simülasyon hipergerçek boyuta ulaşmış, hipergerçeklik içinde “yeni normaller” üretmiş, sonunda hipersimülasyon evresine ilerlemiştir. Modenitenin “yeni normaller” üzerinde bir geçiş aşaması olduğunu, geleceğinsse post-simülasyon/simülasyon-sonrası olacağını düşünüyorum. (Bu “aşma”nm iki olasılığı var: ya kapitalist-simülasyonun sonrasına geçeriz ya da transhümanist-kapitalizm yaşamı simülasyona taşır.) Daha önce belirttiğim üzere; “zihinsel ve bedensel yetilerde teknoloji aracılığıyla mükemmel insana ulaşma” ideal-

lerinden bahseden transhümanist anlayış, kapitalist tekno-kültürün yansımasından başka bir şey değildir. Keza bundan yaralananlar hâlihazırdaki ayrıcalıklı kesim olacak, ayrıcalıksız yığınların yararlanma seviyesi ise her zamanki gibi denetlenme ve sisteme uyulanma şeklinde vuku bulacaktır. Hepimiz ölümlüyüz ama bazılarımız daha az ölümlü. Her zamanki hikâye... İnsan merkezci diye addedilen tutumların çoğu, insan merkezci bile değil, daha ziyade sermaye merkezcidir. Ve sermaye merkezci kapitalist talanın adını anmaktan kaçınanlar, dolaylı yoldan insan'ı yine kapitalist kodlara indirgemektedir.

- “Her şey değişmişti, birçok şey değişmemiş” anımsamasıyla çözüm ile birlik üzerine düşünmeye yeniden başlayacağız ve enternasyonal mücadelenin fitili ateşlenecek. Artık sorumluluk yarının değil, bugünün olmalıdır. Yeni normaller inşa edilecekse kapitalistler değil biz etmeliyiz. Yoksa simülasyon-sonrası, teknik gücün gelişmişliğiyle, dünden çok daha ağır preslerle tepemize inen normlar ve yanılısamalar üretecektir. Ki salgın süreci dâhil, otuz yılda yaşananlar bir fragman gibi yarın adına ipucu vermektedir.

# Küreselleşme ve Prekarya

*Burjuvazi bütün ulusları yok olup gitmemek için burjuvazinin üretim tarzını benimsemek zorunda bırakıyor; bütün ulusları kendisinin uygarlık dediği şeyi kabullenmek, yani burjuva olmak zorunda bırakıyor. Açıkçası burjuvazi kendi suretinde bir dünya yaratıyor.<sup>1</sup>*

Karl Marx – Friedrich Engels

Emperyalizm ve küreselleşme. İkisi de kapitalist kodlarla yaratılmıştır ve sermaye merkezcidir. Her şey değişti mi? Bir bakıma evet. Toplumsalı çok bileşenli ve ilişkisel yaklaşımla yorumlamak en doğrusu. Ancak değişimin mantığını hâlâ Marx ve Engels'in değerlendirmelerinde bulabilmek mümkün, onlara göre burjuvazi, kapitalist ilişkileri her düzeyde alt-üst ederek varlığını korur, krizlere başvurur. (Lev Troçki de 1923'te sistemin çevrimsel salınımlarla ilerlediğini yazmıştı.) Sistemin sürmesi ile işletilmesi hususunda sözcükler ve araçlar değişmektedir. Ulaşım ve iletişimin gelişimi sayesinde, sermaye krallığının önündeki olanaklar gezegen düzeyinde artmıştır. Mantık hâlâ azınlığın talep, çıkar ve kurallarına karşı çoğunluğun bastırılması ve oyalanması üzerine işlemektedir. Değişim ve geri dönüşler yaşanır, tartışılır lâkin hepsi kapitalist bağlamın sınırlarındadır.

<sup>1</sup> Komünist Manifesto – Yordam Kitap (ÇVR: Nail Satlıgan)

“Büyüme olduğunda artık herkes yararlanacak” denmişti, her zamanki gibi büyümeden asıl yararlananlar azınlık oldu ve çoğunluk ile aralarındaki fark kapanmaz biçimde açıldı. - Onların herkes’ten anladığı kapitalistlerdir, ne ki gün sonunda kendi aralarında bile fırsat eşitliği kurulamaz, azınlık kapitalistler kalabalık küçük kapitalistleri bir anda oyunun dışına sürer.- Dalgalar neticesinde, çoğunluğun içinde kimileri, büyümeden yararlansa da, son kertede açılan fark tsunami olarak dönmekte ve azınlık haricindeki herkes boğulmaktadır.

\*\*\*

Küreselleşmenin maddi yatırımları, ulus-devletler tarafından desteklenmiştir ve bizzat projenin içindedirler; yeni görünümlere bürünerek varlıklarını korumuşlardır. Tebaası (kitle, tüketici, vatandaş, birey, dijital persona, alt-kimlikler vs.) nasıl açıklanırsa açıklansın, hepsi iç içe, devlet, sermaye ve iletişim kodlarıyla sürmekte ve yeniden üretilmektedir. Keza neoliberalizmin, piyasa hareketlerinin yaygınlaşması ve kalıcılığı için devlet gücüne ihtiyacı vardır; devleti kontrol ettiği gibi medya, okul, sendika, şirket, doğal kaynaklar gibi hususları da kendi kodlarıyla şekillendirmek ve kâra çevirmek gayesindedir.

Kapitalizm yüzlerce yıldır mekânsal yayılma derdindeydi, yani genişleme yeni bir olgu değil. -Ancak küreselleşme genişlemeden ibaret sanılmasın.- Marx ve Engels Manifesto'da şöyle yazdılar: “Burjuvazi dünya pazarını sömürerek bütün ülkelerdeki üretim ve tüketime kozmopolit bir nitelik kazandırmıştır.” Batı-merkezci ve aşamalı bir bakışla, proletaryanın burjuvaziye devireceğine inanan iki usta, ayrıca, “Burjuvazi bütün üretim araçlarının hızla iyileşmesi, iletişimin son derece kolaylaşması sonunda bütün ulusları, hatta en barbarlarını bile uygarlığın bağrına çekiyor.” diye yazmıştı. Ancak devrim

ve devrimci mücadele endüstriyel çelişkilerin keskinleşmediği “barbar” Doğu'dan (Asya, Afrika, Latin Amerika) gelmişti. Sosyalizmin sadece sınıf mücadelesi temeline dayanmadığı, anti-emperyalist bir mücadele olduğu da akabinde anlaşıldı. - Keza sömürgecilik karşıtlığı, tekelci kapitalizme karşı mücadele demektir.- Hatta 20. yüzyılın ortalarından sonra birçok yerde sosyalizm, ilgili kültürün yapısına eklemlenerek yeni görünümle hayat buldu. Ne ki küresel kapitalizm ve onun tetikçileri, dünyada yükselen sosyalist dalgayı parçalamak, ortadan kaldırmak ve deforme etmek için her yolu mubah görerek tüm araçlarıyla saldırdılar. (Bunun baş aktörü de elbette Amerika ve CIA'di.) Sonrasını biliyorsunuz; sosyalizmin ölümü etrafında dolaşan toplumun, devrimci mücadelenin, gerçekliğin, tarihin, birlik potansiyellerinin, düşüncenin, öznenin, ütopyanın, alternatifin vs. ölümü söylemlerinin her yanda yüksel(til)mesi.

Küreselleşmenin yayılımı eşitliği değil, aksine sermayenin kimi bölgelere yoğunlaşması sebebiyle eşitsizliği derinleştirmiştir. Yoğunlaşma bölgelerinde az sayıda büyük ve çok büyük şirket, toplam zenginliğin çok yüksek oranına sahiptir, yani yoğunlaşma bölgeleri de eşitsizlikten payını alır. Borcunu borçla ödemeye çalışan küçük esnaf gibi, dünya çapında borç çıkmazı yaratılmıştır. Merkezî yapı yıkılmadı, küresel sermaye her yanı örümcek ağı gibi sararken emperyalist ülkelerde merkezîleşmekte, yoğunlaşmaktadır. Merkezî otoritelerin görünmezleştğini düşünmemizin sebebi, zeminle eski tip bağlarını kesip bulutların üzerine çıkmaları ve fiber-optik kablolarda ışınlanmalarıdır. -Bizim gibi.- İletişim aygıtlarının küresel boyuta ulaşması da toplumların “gerçekten liberal” hoşgörü çizgisinde yakınlaşması değil, hem alışveriş merkezi düzeyinde tüketicilerin birbirine hem de vitrin düzeyinde

nesnelerin birbirine yakınlaşması kadar gelişmiştir. Mekânsızlık ise gerçekte bizden ziyade metayı, göstergeyi ve seçkinleri ilgilendirmektedir.

“Dünya Bankası’nın yeni verilerine göre dünya nüfusunun neredeyse yarısı günde 5,5 dolar ya da daha azıyla geçinmeye çalışıyor.” diye belirtiliyor, OXFAM 2020 Eşitsizlik Raporu’nda; ekonomik eşitsizliğin cinsiyet eşitsizliğiyle paralel sürdüğünü görüyor ve daha sonra şunları okuyoruz; “Thomas Piketty ve ekibi 1980-2016 arasında en zengin %1’in, küresel gelir artışının her bir dolarından 27 sent aldığını gösterdi. Bu rakam, her dolardan 12 sent alan en alttaki %50’nin payının iki katından fazla. Ekonomik sistem büyümenin meyvelerini eşitsiz bölüştürmeye devam ettiği sürece yoksulluğa asla son veremeyiz. Eşitsiz ve dizginsiz büyüme de sürdürülebilir değil ve gezegenimizin çevresel koşulları çerçevesinde yaşamı imkânsız kılıyor.”<sup>2</sup>

Her şeyin metalaştırılması, her şeyin piyasada işlem görür hâle getirilmesidir. Sermaye birikimi kendi kendisinin amacı olarak, üretici ve tüketici yığınlarına ihtiyaç duymuş ve kâr üzerine kurulu “akılcı” bir süreç başlatmıştır; ardından farklılıklar üreten küresel ortak zihin: kapitalist evrenselciliğin gelişmiş bir türü. Akılcı amaçlar sermayedarlar için geçerlidir, yığınlar sermayenin amaçlarına göre “akılcı”laşır. Enformasyonun ve metanın devletleri aşması yeni bir hadise değildir; kapitalizm bilgi, üretim, emek, kültür gibi hususlarda her zaman küresel bir iktidar arzusu taşımış ve bunları meta düzeyine çekerek başarmıştır.

<sup>2</sup> Ekolojik açıdan paralellik kurmanız gerekirse; gelir basamaklarının üst sıralarına çıkmaya başladıkça, CO<sub>2</sub> salınım düzeyinin arttığını da görmekteyiz. %10’luk kesim, alt basamaklardaki geniş halk yığınlarına oranla katbekat fazla doğa tahribatı yaratmaktadır.



“Tarihsel kapitalizm daha ilk bakışta, bazı savunucularının öne sürmeye çalıştığı gibi ‘doğal’ bir sistem olmak şöyle dursun, açıkça saçma bir sistemdir. Daha fazla sermaye üretmek amacıyla sermaye üretilmektedir. Kapitalistler, ayak değirmeninde daha da hızlı koşmak için gitgide daha hızlı koşan beyaz fareye benziyor. Bu süreç içinde kuşkusuz bazı insanlar iyi yaşıyor, ama diğerleri yoksul yaşıyor; peki, iyi yaşayanlar ne kadar ve nereye kadar iyi yaşayacak?”<sup>3</sup> diyor Wallerstein. *Amaçsız amaçlılık*, kitabımızın ilk sayfalarından beri karşımıza çıkıyor. İlerleme yalnızca sıradaki aracın baskısıyla işliyor, amaç aracın kendisi.

Ayrıca “saçma” olduğu kadar “yapay” bir sistemdir kapitalizm. (Sosyal Darwinizm/Spencerizm’e karşı sözü ustalara bırakarak kısa bir dalış yapalım.) Yapaylığını gizlemek adına doğal seçilimi sosyal boyutta bilimsel dayanak olarak kullanır. Fizikçi Doyne Farmer’ın değerlendirmesini okuyalım; “Sosyal evrim biyolojik evrimden farklıdır: daha hızlıdır, Lamarkçıdır, biyolojik evrimden bile fazla özgecilik ve işbirliği kullanır.”<sup>4</sup> Kapitalizmse doğal olanın bastırılıp saptırılması üzerine kurulmuştur.

19. yüzyıla dönelim. Büyük anarşist Kropotkin *büyük bilgiyi* alıntılanarak şöyle yazmış; “İnsanın Kökeni’nde Darwin, var olma savaşımını aynı türün bireyleri arasındaki savaş olarak değil bundan çok daha geniş, kapsamlı ve metaforik anlamda bir savaş olarak anlıyordu. Büyük bilgin bu ikinci kitabında şunları yazıyordu örneğin: “...karşılıklı sevecenlik ve bir arada bulunma duygusu gelişmiş hayvan türlerinin varlıklarını

<sup>3</sup> Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık – Metis Yayınları (ÇVR: Necmiye Alpay)

<sup>4</sup> Üçüncü Kültür – Alfa Yayınları (Editör: John Brockman)- (ÇVR: Yelda Türedi)

*sürdürme ve kendilerinden geriye soy bırakma şansları çok daha yüksektir.*" Hatta daha sonra, her bireyde sosyal içgüdünün, kendini koruma içgüdüsünden daha güçlü, daha sürekli ve daha aktif olduğu şeklinde bir görüş geliştirmiştir. Bize bazı Darwinciler'in Darwin adına söylediklerine hiç benzemeyen bir görüş!"<sup>5</sup>

Sosyolojinin kurucu isimlerinden Durkheim ve Tarde'in görüşleri ayrışsa da Spencer'in sosyal Darwinizm'ine onlar da karşıydı; birisi toplumun biyolojiye indirgenip açıklanamayacağını öne sürüyor, diğeri (birey-bireyler bakış açısıyla) her organizmanın zaten toplum olduğunu düşünüyordu. Marx da insanın *doğal bir dünyada* değil, burjuva ideolojisinin dayattığı hakikatler içerisinde iktisadi olasılıklardan birini yaşadığını belirtmişti.

Korteje 20. yüzyıldan romantik bir militan alalım ve konuşmasını dinledikten sonra küresel kapitalizme dönelim. Che Guevara; "Kapitalizm zor kullanır, ama aynı zamanda kendi sistemine uygun olarak halkı da eğitir. Dolaysız propaganda, sınıflı toplumun kaçınılmazlığının gerek bazı "tanrısal köken" teorileri, gerekse mekanik doğal ayıklanma teorisi aracılığıyla açıklanabileceğine inandırılmış kimseler tarafından uygulanıyordu."<sup>6</sup>

\*\*\*

Küresel kapitalizmin halklar arasındaki eşitsizliği besler ancak neoliberal söylemlere göre bu eşitsizlik ortadan kalkabilir(di). Oyunun kuralları çerçevesince birey olma imkânı verilmesi gibi, ülkelere sistemle bütünleşme yolunu tercih ederlerse "ilerleme şansı" yakalayabilecekleri söylenmiştir. Lâkin böyle bir şans yoktur. Sermayenin biriktiği merkezi-tekelci bölgelere

<sup>5</sup> Çağdaş Bilim ve Anarşi – Agora Kitaplığı (ÇVR: Mazlum Beyhan)

<sup>6</sup> Sosyalizm ve İnsan – Yar Yayınları (ÇVR: Nadiye R. Çobanoğlu)

erişilemez, oyunun kuralları işledikçe eşitsizlik ve düzensizlik artmaktadır: bir tür saadet zinciri. Oyuna katılan ülkelerin özerkliği tehdit altına girer, küresel kapitalizmin projelerine ve borçlularına dönüşürler. -Üstüne bu merkezî-tekellerle diplomatik olarak uzlaşmayan ülkeler, yeni merkezî-tekel olma-ya başlayınca (bkz; Çin), doğa tahribatı ve borçlandırma da dört yanda tetiklenmiştir.- 1800'lerde halklar arasındaki eşitsizlik en fazla iki katıyken, milenyumda bu altmış katına çıkmış ve bugün daha da artmıştır. Eşitsizliğin dayanakları emperyalizmdir, küreselleşmenin babası.

Samir Amin 5 tekel türü sıralar;

- Teknolojinin çeşitli alanlarındaki tekel.
- Küresel akışları denetleyen tekel. (Ulusal mali kurumların etkisini yitirmesi ve tasarrufların tüm dünyada faaliyet gösteren merkezî mali kuruluşların müdahalesiyle belirlenmesi. Küresel mali sermaye, doları -ve bugün Euro'yu- evrensel para olarak kabul eder.)
- Gezegenin doğal kaynaklarına erişme tekeli.
- İletişim ve medya alanındaki tekel. (Buna bilgiyi elinde tutma gücü de diyebiliriz, enformasyon sermayesi. Ki günümüzün en belirleyici sermaye türüdür.)
- Kitle imha silahlarının tekeli.<sup>7</sup>

<sup>7</sup> “Ekonomik darboğaza rağmen, dünyanın en büyük silah şirketlerinin silah ve askeri hizmet satışları, her zaman olduğu gibi, 2010 yılı boyunca da artarak 400 milyar doları aştı” (The Guardian). Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'nün 2018 raporuna göreyse, (Çin şirketleri hariç!) sektördeki en büyük 100 şirket 420 milyar dolar silah ve askeri hizmet satışı yaptı. Raporun tıtılmaya başlandığı 2002 yılına kıyasla 2018 yılında yüzde 47 daha fazla militarist harcama yapılmış demektir. (Kitabın son okumasını yaptığım günlerde, işgalci İsrail devleti “uygar” ülkelerin gözleri önünde on yıllardır kuşatıp daralttığı Filistin topraklarına karşı ağır saldırılar düzenledi.)

Ona göre küreselleşme bir Amerikanlaştırma projesidir ve dünya Amerika'nın çıkarlarını koruyan strateji alanına dönüşür. (2020'de "dünyada gezmek için en tehlikeli ülkeler" sıralamasıyla karşılaşmışım: Libya, Suriye, Irak, Yemen, Somali, Sudan, Ukrayna, Mali vd... Ne tesadüftür, bu ülkelerin yarısında Amerika'nın bombaları patladı yarısına da Amerika istikrarsızlaştırma politikaları uyguladı. Öte yandan neoliberal süreçte ne kadar askerî harcama yapıldığı, savaşlarda kaç insanın öldüğü-sakatlandığı ve göç etmek zorunda kaldığı da hesaba katılmalıdır.) Ve Amin; "Halklar, topluluklar, devletler ve bireyler arasında gerçek eşitliğe dayalı yeni bir kapitalizm-ötesi küreselleşmeyi inşa ederek, törpülenmiş ve kutuplaştırıcı kapitalist küreselleşmenin ötesine geçme"<sup>8</sup> gerekliliğinden bahseder. İzlenecek programla "dünya parlamentosu"nun ilk adımları atılabilir. Enternasyonal mücadele adına üzerinde düşünülmesi gereken bir konu.

(Trump'ın gidişiyle kimi özgürlükçüler tarafından - Obama'nın gelişi gibi- sevinçle karşılanan Biden, Amerika'nın küresel savaş suçlarını işlemeye devam ediyor ancak medyaya yansımıyor elbette. Geçenlerde Suriye'ye gönderilecek iki füzeden birinin lokasyonunda kadın ve çocuklar olduğu tespit edilince, ilgili füzenin ateşlenme emrini geri çektiğini okudum. Ne kadar zarif bir davranış! Ve onlar ki, düşman, dost ya da rakip saydıkları kimi "süper" ülkelerle beraber, silahlı örgütlere mühimmat akışı sağlayarak dünyanın özgürlük(!) mücadelesini bile büyütebiliyorlar. Aynısını onlarla savaşan devletlere ve din kamuflajlı örgütlere de yapıyorlar. Elimizi nereye atsak kepaze bir tiyatro...)

<sup>8</sup> Modern Küresel Sistem - Pınar Yayınları (Editör: Immanuel Wallerstein)  
(ÇVR: Kürşad Atalar)

Küreselleşme dünya içinde dünya yaratmış gibidir. Borges'in haritacılık öyküsü<sup>9</sup> tam bağdaşmasa da paralellik kurmama izin verin: Küreselleşme ulaştığı her yeri yeniden haritalandırmış ve kendi arzusuna göre şekillendirmiştir, ulaşmadığı yerlerse güneş sisteminin bile dışındaki bir gezegene dönüşmüş gibidir. Sonunda küreselleşme dünya olmuş, dışında bırakılan yerler ise dünya dışına itilmiştir. Küre Dünya olduğuna göre, kavram, dünya-ile-ilgili-hale-getirme manasına gelir; kimin dünyasıyla, elbette kapitalist sermayenin. Yarattığımız sosyal doğayı, Doğa'dan tümünden bağımsız yahut üstün görmemizin zirvesidir bu. Heidegger'in ontik olanı "dünya-içinde-varlık değildir" şeklinde değerlendirmesi gibi.

Başka bir açıdan, neoliberal ve postmodern kültür değerlendirmelerinin tüm dünya için geçerli olmadığını (geçerli olan yerlerde de tastamam özdeş olmadığını) akıldan çıkarmamalıyız. Geçerliymiş gibi değerlendirdiğimizde küresel kapitalizmin oyununa gelmiş oluruz. Castoriadis'in işaret ettiği gibi; toplumumuz veya kültürümüzdeki yabancılaştırmaları insanlığın yazgısı olarak değerlendirmemeli, o toplumu yazgıya çevirmemeliyiz -kaldı ki Türkiye'de açıkça farkındayız bunun. Ne ki bu cümleleri yazdığında küreselleşmenin ve iletişim aygıtlarının bugünkü egemenlik seviyesinden uzaktı. Kültür emperyalizmini ve tektipleşme eğilimi daha da şiddetlendi, ardından farklılıklara saygı öne sürüldü. Özdeş olmasa bile benzeşme ve araçların etkisi hususunda daha belirgin ve geniş insanlık eğilimleri olduğunu açıkça görmekteyiz.

İnsanların bir bölümü kıtlıkla boğuşmaya, geneli yoksulluğa mahkûm edilmeye, "üçüncü ve dördüncü sınıf" ülkeler-

<sup>9</sup> Öykünün asıl adı *Bilimde Kusursuzluk*'tur ve *Alçaklığın Evrensel Tarihi* adlı kitabında yer alır. Tek paragraftır, dilerseniz hızlıca internetten okuyabilirsiniz.

de komik ücretler karşılığında berbat ve değersiz işlerde çalışmaya, salgın hastalıklara, iklimsel felaketlere, istikrarsızlaştırma hamleleri ile savaşımlara maruz kalmaya devam etmektedir. Ancak küreselleşmenin dilini kullanmadıklarından ve "dünyalılaşımadıklarından" bizim için yok gibidirler. (Ki biz de Türkiye'de hem varız hem yok.) Hatta gözden çıkarılarak yok olmanın da ötesine geçmişlerdir. Neden isyan etmediler? Kapuscinski şöyle der: "Bütün yaşamı boyunca açlık çeken bir insan, asla isyan etmeyecektir. (...) aç bir insan, yalnızca ekmeği düşünür. Kendisini bu düşünceye kaptırmıştır. Yaşamının geri kalanını yalnızca bu düşünceye yöneltir; artık itaatsizliğin vereceği zevk peşinde koşacak ne arzusu ne de gücü kalmıştır". Ve ona göre sorumluluk, "ne çok şeye sahip olanlarda ne de hiçbir şeye sahip olmayanlardadır, sorumluluk az bir şeye sahip olanlarda. Evet, az bir şeye sahip olanlara çok dikkat etmek gerekir; onlar en açgözlü olanlardır, yukarıya doğru çıkmaya çalışanlardır."<sup>10</sup> Yani biz, az şeye sahip olan sessiz yığınlar.

Aşırı yoksullaşma sorun olarak görülür ve vicdanları sızlatır, aşırı zenginleşme ise "derinde" sorun olarak görülmez ve öfke sosuyla ağızları sulandırır. Çünkü -klasik tabirle- "küçük burjuva zihniyet" maddi boyutta zenginleşmekten ve yoksul düşmemekten başka hayat gayesi taşımamaktadır.

Dünyanın yarısında neler dönüyor haberimiz yok. Dünya'dalar, evet, ancak dünya simülasyonunun dışında. Dünya simülasyonu, simülasyon olduğunu unutturup hiper-dünya hâlini aldığından, onlar dünyalı sayılmazlar. Birleşmiş Milletler'den söz ediyorlar, nasıl da benimsedik bu ismi; hangi birleşme, hangi millet, kimin barışı? "Amerika'nın keşfi" ifade-

<sup>10</sup> Afrika Aslanı - Om Yayınları (ÇVR: Gül Çağalı Güven)

sindeki dünyalılık durumunu anımsatıyor. Amerika keşfedilmemiştir, yerliler zaten binlerce yıldır oradaydı; beyaz adam geldi ve “insan” olarak Amerika'yı icat etti.<sup>11</sup> Tüm bunlar, “çok-kültürlülük” ifadesini pek gülünç bulmama sebep oluyor. İkiz kulelere yapılan saldırıda üç bin kişi yaşamını yitirmiş, acı ise kültür endüstrisinde simüle edilerek sürekli yenisahnelenmiştir. Öte yanda emperyalist kapitalizm sebebiyle Afrika’da (ve dünyanın diğer bölgelerinde) yetersiz beslenme (savaşlar) ve salgın hastalıklar neticesinde (koronavirüsü saymıyorum, ki beyaz adamın evine uğramasa umursanmazdı) her gün binlerce insan ölmektedir ancak kimin umurunda? Ne de olsa Afrika=yoksulluk denkleminin sürmesi gerek. Biz yalnızca ekranda sahnelenen simülasyonları umursarız. Duygularımız da onun tarafından imal edilir ve kimi zaman bunu empati sanırız. Zerre ilgisi yok. Gücenmeyelim, hepimiz kültür endüstrisinin ucubeleriyiz! Heidegger’in dünya-da olmak kavramı yokluğa karıştı, artık ekran-da olmak var, küre simülasyon-da. Dünyanın bir kesimi modernleşme sürecine dahi geçememişken, gerçekliğin ve tarihin sonundan bahsedenler ne anlatıyorlar? Onların gerçeklik dediği, kendi tarihlerinden ve indirgemeci tavırlarından başka bir şey değildir.

(Ülkemiz uzun yıllardır gericilik, modernizm ve postmodernizmin iç içe geçtiği, irtica ile mafya kafeslerince çevrelenmiş alacalı bir süreç içinde. Türkiye sıkıştırılmış bir .zip dosyasıdır, her şey bizi ilgilendirir ve hiçbir şey bizi ilgilendirmez, tıpkı bu kitapta anlatılanlar gibi. Eşine az rastlanır bir toplu-

<sup>11</sup> John Bellamy Foster’ın aktarmıyla: “Avrupalılar nereye yürüdüyse, sanki orada ölüm, yerlilerin peşindeydi.” demiş Charles Darwin. Mesela Kolumb 1492’de ilk seferini düzenlediğinde Amerika’da tahminen 100 milyon insan yaşıyormuş, sadece bir asır sonra yerli nüfus %90 azalmış.

muz; modern öncesi, modernizm ve post-modernite, hepsini ve daha fazlasını (reklam sloganı gibi) bir arada bulabilmek mümkün. Gericilikse Milenyum'dan sonra "Yeni Osmanlılık" kisvesiyle (kültür endüstrisinin yardımıyla) modern-öncesi/karşı-aydınlanmacı hesaplaşmaya girişerek kurumsal zaferini ilan etti. Despot-popülist liderler dünya çapında yükselmiştir ve en önemli ortaklıkları, ekonomiyi neoliberalizmden sıyıramayacakları için ulusal kültürü yücelterek siyaset yapmalarındır. Ayrıca küresel kapitalizmin neoliberal politikalarına karşı çıkma refleksinin sağ popülizme kaptırılmış olması, mevcut düzenden usanmış kitlelerin sağa yönelmesinin sebeplerinden biri, bizim de başarısızlığımızdır.)

Dünyanın ezici çoğunluğuna pastadan sunulan pay, asla sermayeye düşen geniş birikimi tehdit edecek boyutta değildir. Sermaye diğerkâm olamaz. "Onların iyiliği için" yapılan yatırımlar ve reformlar, maddi ve manevi hesap kitaplardan geçirilerek ya bir tehdit potansiyelini büyümeden yok etmek ya da "ağza çalınan bal" yoluyla sessiz yığınlar yaratmak içindir. Komünist Enternasyonal Programı'nda belirtildiği üzere; *emperyalist devletler sömürge ve yarı-sömürgelerinden elde ettikleri birikimleri işçilerin bir kesiminin ücretlerini yükseltmek için kullanırlar, bu da işçi sınıfı içinde yozlaşmış bir üst tabaka yaratır.* Avrupa sessiz yığınlara böyle dönüşmüştür, yozlaşmanın toplumsal hâle gelmesiyle. Ama sessizlik tersine dönmektedir, ağza çalınan bal kesmiyor. (Anti-emperyalizm hususunda ise trajikomik bir tezatlık var; kimi Avrupa ülkelerinde ve Amerika'da emperyalizm karşıtlığını yükselten kesimler olmasına rağmen, bizim gibi yarı-sömürge ve emperyalist Ortadoğu projeleri için basamak gibi görülen bir ülkede anti-emperyalizm artık modası geçirilerek geride bırakılmıştır. Bunu da yeniden tesis etmek zorundayız.)



Kısa bir sapmayla konuyu genişletelim ve ulusal çizgiye bağlayalım: *Emeğin yeniden üretimi*, emekçinin günlük çalışmasının sonunda ertesi gün yeniden çalışacak hâle gelme sürecidir.<sup>12</sup> Bu süreçteki değerler yemek, barınma, sağlık, ulaşım, eğitim vs. gibi temel ihtiyaçlardı. Günümüz neoliberal düzendeysen, özellikle Avrupa ve Amerika'nın kimi kesimlerinde, verilen ücretlerle çalışanlar sadece temel ihtiyaçlara hapsedilmemekte, ağızlara daha fazla bal çalınmaktadır. Doğal, çünkü ihtiyaçlar hiyerarşisi yan anlamların saldırısıyla belirsizleşmiştir. Ki az önce söylediğim üzere, batı toplumundaki ataletin sebeplerinden biri de budur kanımca. Olayın bizi ilgilendiren kısmı şu; benzer bir sosyal demokrasi anlayışı (muhtemelen) ülkemizde gelecek yönetim biçimini oluşturacak, (yine muhtemelen) sonraki her iktidar da bu sosyal demokrasi değerlerinden kolay kolay geri dönemeyeceği için, batıyla aynı kaderi paylaşacağımızı söyleyebiliriz. Bu yüzden onları çok ileride sanıyoruz, hâlbuki değiller ve epeydir yerlerinde sayıyorlar, yüzeysel bir eşiği atlamamız gerek.

Emeğin yeniden üretiminden devam edersek... Koca, bittap düşmüş biçimde eve gelir ve onu ertesi güne hazırlayan eşi/ev hanımı olarak görülürdü. Evliliğin kutsanmasının sebeplerinden biri budur. Ancak kadınların iş yaşamına katılımıyla (çoğunlukla prekarya olarak) sistem, yeniden üretim sürecindeki ihtiyaçlar hususunda çalışan kesime "güzellikler" yaparak, oluşan "dengesizliği" kapatmaktadır. Bizimki gibi, temel ihtiyaçları dahi doğru dürüst karşılamayan -ve üstüne anti-demokratik olan- sömürü anlayışındaysa yeniden üretim sekteye uğradığından bu anlayış, usulca sosyal demokrasiye

<sup>12</sup> Yeniden üretim yalnızca bu anlama gelmez. Marx yeniden üretim'i çeşitli biçimlerde kullanmıştı. En yoğun kullanımı biçimi, "sermaye birikimi bağlanunda yeniden üretim" dir.

kayacaktır. O günler geldiğinde kimlerin anti-kapitalist olduğu daha net anlaşılacak.

Öte yandan “anti-kapitalist” mücadele dediğimde, bugün tüm sistemi alaşağı edebilecek bir devrim rüyasından söz etmiyorum. -Bunu aniden başarabilmeye kadir güç Tanrı, devasa bir göktaşı veya iklim krizidir.- Böylesi bir tutum, kapitalist veçhelerin çeşitliliği ile derinliğini yadsıyan çocuksu bir acilciliktir. Bunun bir oluş işi olduğunu kavramakta yarar var. Keskin değişimlerin hemen şimdi olması gerektiğinin bilincine varmak, hemen şimdi olacaklarına inanmamız gerektiği manasına gelmez. Yapmamız gereken, ara amaçlar ve olası çözümler belirleyerek dört koldan bir an evvel harekete geçmektir. Evet, kitlelerin tutumları hemen değişmelidir ve ne yazık ki hemen değişmeyecektir. Ancak olağanüstü bir değişim beklentisi de değil, saplandığımız konformist yaşamda imkânsız görülen şey, çoğu zainan bir bakış ve bir adımla imkânlı hâle gelebilecek kadar yakındır. (Devrimciler de o bakış ile adımın imkânlı hâle gelebilmesi için çalışmalıdır, değersiz propagandalar ve ayrışmalar için değil.) Eleştirel söylemler ve etkin ara amaçlar ile bu değişim başlatılabilir.

Sapmamız bitti.

Kapuscinski “yoksulluk=açlık” denkleminin kurulduğunu ve kitlelere böyle servis edildiğini işaret etmektedir. (İşareti yakalayan ben değilim, Bauman.) Bu denklem, yoksulluğun çok sayıda veçhesini ve derin çelişkilerini küresel bazda örtmekte, “yoksulluğun çaresi” yardım kampanyalarına indirgenmektedir. Sermayenin yoksullukla mücadelesi yüzeyseldir, aslında yoksul kesimlerle mücadele etmektedirler. -Zaten yoksullaşma kapitalizmin sorunu değildir.- Bu sebepten kendi vatandaşlarını yoksulluk seviyesinde tutan kimi iktidarlar, yaşlı gözlerle kamera karşısına geçip Afrika yardımları düzen-

lemektedirler. Üstüne bizim gibi toplumlarda bu denklemler “şükür” etiketiyle katmerlenir, her kesim için değil ama hatırı sayılır kadarınca. Açgözlü ve uyurgezer bir zihinle daha fazlası için debelenmeyip “yetinmesini bilmek” ile “şükür” arasında büyük fark vardır. Yoksulluk “açlık” olunca, gerçek yoksulluklarımızı göremeyiz ve onlar için mücadele edemeyiz. “Aç değiliz açıkta değiliz” her şeyi bıçak gibi kesebilir. Çünkü sağlıklı ya da sağlıksız, “ocağın kaynıyorsa” ve “başını soka-  
cak yerin varsa” bitmiştir. Artık “sana dokunmayan yılan bin yaşayabilir”. Kümes hayvanı gibi! Yoksulluk bu tip bir kültüre yabancıdır, çünkü varoluşsal bir canlı olarak nelerden yoksun bırakıldığını bilmemektedir. Doğa sömürüsüne, dışa bağımlılığa, ulusal sermayenin satılmasına ve toprakların peşkeş çekilmesine işaret ettiğimizde orali olmayan toprak sahibi köylüler, yedi-sekiz yıl sonra mahsulleri elinde kalıp borç batağına saplandıklarında adaletsizlikten ve yoksullaşmadan dert yanmışlardı. Kimi toplumlar ancak ve ancak iş işten geçmeye başladığında ders alabilir. Bize has ve neredeyse tüm toplumumuz için geçerli olansa daha beteridir; aldığımız dersleri ve yaşadığımız krizleri balık hafızasına göndeririz.

Alman bir neoliberal iktisatçı; “Yoksullar yoksullaştığı için zenginler servetine servet katıyor tezi doğru değildir.” diyor ve devam ediyor; “Birinin zenginleşmesinin, diğerinin yoksullaşmasını gerektirdiği söylenemez.” Salgında bunun tam tersini deneyledik ama neyse... Pekâlâ, zenginlerin zenginleşmesi için yoksulların daha da yoksullaşması zorunlu değil diyelim. -Dünyanın hatırı sayılır kesiminde “doğrudan” böyleyse de es geçtik.- 3000 lira maaş alıyorum ve zamdan sonra 4000 oluyor. -Alım gücü, yaşam kalitesi, boş zaman, işin anlamsızlığı ve manevi yoksullaşma hususlarını da geçtik.- Patronumsa ay sonunda 30 bin lirayı cebine indirirken 40 bin

indirmeye başlıyor. -Kiraya verdiği konutlardan ya da banka hesabına uygulanan faizden ya da borsada/kriptoda kazandığı para buna dâhil değil.- Doğru, ikimiz de zenginleştik! Sistemi işimize geldiği gibi yorumlamakla suçluyorlar bizi, kesinlikle katılıyorum, tam olarak bunu yapıyoruz. Çünkü biz ezici çoğunluğuz ve diğer canlılarla beraber bu hayatta hiçbir şey bizim işimize gelmiyor! Onlar "biz" sözcüğünü kullanmıyorlar ancak korudukları sistem en fazla %10'u temsil ediyor. Daha da daraltalım, 2020'ye ait bir veri; iki bin kişinin serveti dünyadaki %60'ın servetine eşit, iki bin...<sup>13</sup> Twitter ve Ekşi Sözlük'te daha fazla insan tanıyorum. Birinin bu kepezeliği normalleştirmeye çalışması (sadece yirmi-otuz yılda artan sosyal eşitsizlikleri, küresel sermayenin amaçsız amaçlılığı ile elli yılda iklim krizinin vardığı şiddetin paralelliğini görmemesi) için onurdan nasibini almamış olması gerekir! Bu tip söylemler de genelde kapitalistlerden ziyade çok-kazanan grubundan çıkar. Sistem eleştirisi de yalnızca onların hakkıdır, salgın sürecinde "sistemin mantığını yitirdiğini" söyleyen bu kesim; bizlerin öfkeli, başarısız ve kıskanç olduğumuzu öne sürerek sözde "ciddiyet" sıfatını mülklerine alırlar. Buyurun, OXFAM 2020 Raporu'ndan son derece ciddi bir fıkra: "Mısır'daki piramitlerin inşa edildiği zamandan bu yana günde 10.000 dolar biriktirseydiniz, bugün en zengin beş milyarderin ortalama servetinin sadece beşte birine sahip olabilirdiniz."

<sup>13</sup> Daraltınayı sürdürmek mümkün; örneğin Bauman son kitabı *Retrotopya*'da (2017) 3,5 milyar insanın toplam servetinin 85 kişinin servetine tekabül ettiğini ifade etmişti. Ek olarak: Gelişen yapay zekâ, nano-teknoloji, biyomühendislik gibi alanları düşününce, zihinsel ve fiziksel beceri ile sağlıklı yaşamı açısından da azınlığın zenginliği ile aramızdaki uçurum katlanacaktır.

Servetin muazzam birikimi, muazzam siyasi güç olarak beliriyor. Gücü de sosyopatlar ve kendini beğenmişler elinde tutuyor. Medeniyet; insanları el, ayak ve çıktılar, doğayı sermaye olarak algılayan, tüm ilişkiselliği ekonomik ve sanal terimlerle açıklayan, varoluşu istatistikle okuyan, daha fazlası için her yolu mubah gören sosyopat bir azınlık ve onlara yamanmaya çalışan dalkavuklar ordusu tarafından yönetiliyor. Dibine kadar plütokratik<sup>14</sup> olan bu düzende hoşgörü, merhamet, paylaşım ve empatinin karşıtları metastaz biçiminde yayılıyor; anti-sosyal kişilik bozuklukları, tükenmişlik, anksiyete ve depresyon dört yanda insan soyunun psikolojik altyapısını oluşturuyor; gösteriye kapılan yetişkin kitleler topyekûn çocuklaşıyor; bir yandan iklim krizi yakıcı nefesini üflüyor ve şiddetlenmesindeki gerekçeler sürüyor; salgın hastalıklar ve iş kazaları sebebiyle her gün binlerce insan hayatını kaybediyor; sadist erkekler nesneleri olarak gördükleri kadınlar üzerinde efendilik taslıyor; öte yanda tarikat liderlerini takip edenler ve asırlar öncesinin vaazlarını verenler, uzaylı ırklardan veya kuantum hurafelerden bahsedenler, vasat komplo teorisyenleri ve din hocalarına para dökenler... Elimizde nevrotik kahkahalar yükselen teknolojik yeni-Ortaçağ distopyası dışında hiçbir şey yok.

Eski modernite döneminde de küresel refahtan söz ediliyordu, kısa süre sonra kan gövdeyi götürdü. Berlin Duvarı yıkıldıktan sonra küreselleşen dünyanın da barış ve uyum içinde olacağı söylendi (bunun önündeki engel Duvar'mış gibi), özellikle Körfez Savaşı itibariyle bu söylemin küresel kutuplaşmaya hızla evrilebildiğini bizzat gördük ve görmekteyiz. (Ayrıca Trump'ın duvarını yahut Avrupa'nın sınır bek-

<sup>14</sup> Plütokrasi: Yönetme gücünün maddi açıdan üstün kişilerce paylaşılmasını öngören oligarşik yönetim biçimi.

çiliğini yapan Yunanistan'ın göçmenlere nasıl muamele ettiklerini de gördük. Ya da bugün "çoğulcu" Biden'ın usul usul kimi mülteci grupları sınır dışı edişini ve İsrail'in işgal hareketine verdiği desteği de.) Sadece ülkeler arası savaş veya atılan füzeler düzeyinde değil, terör düzeyinde de bu sürmüştür. Devletin ve küresel sermayenin maddi ve manevi terörünün sürmesi için, terör eylemleri güçlü bir malzemedir. İki terör de birbirini besler, üretir, ortada bir amaç varmış gibi görünür ancak başarılı bir sahne performansından ötesi değildir. Sonlandırılmaması için çaba harcanır. Terörizm görünmezliği sebebiyle şok, baskı ve düzenleme vesilesi olarak son derece ideal bir düşmandır. Keza terör de küreselleştirilmiştir. -Öte yandan gerici iktidarlar "terör" sözcüğünü geniş muhalif grup ve öznelerden bahsederken, bağlam içerisinde mutlaka kullanırlar.

Küreselleşmenin (maskelenmiş) bir boyutu olarak gördüğüm kutuplaşma bahsi için de birkaç şey söylemek istiyorum. Dünya küresel-köy hâline geldiğinde insanlar ve toplumlar arası parçalanmaların sona ereceği düşünülmüştü. Ne ki tersi yaşandı. İnsanlar yalnızca psikolojik bir parçalanmışlık içinde değil, toplum nezdinde de ciddi kutuplaşmalar yaşanmakta. Özellikle siyasetin seçim tiyatroları düşünüldüğünde, kutuplaşmaların mekânsal boyutta olduğu görülüyor; bir şehir bile siyasal eğilime göre bölgelere ayrılabiliyor ve kesimler kümeliniyor. Duygusal sahne performanslarına dönüşen siyaset, seçmenlerin de duygusal itkilerle birbirlerinden uzaklaşmasına sebep oluyor. Ayırışmanın duygu boyutuna ulaşması, nefret ve sıfır-tahammülle pratiğe yansıyor. Diyalog imkânsız, yakınlaşma zorunlu olursa da tek çare küfür. İşte gerçek bir sosyal mesafe. Tamam, konuyu daha fazla uzatmadan "devlet" hususuna devam ediyorum.

Giderek mülksüzleştiği söylenen devlet, bir şubeye ve siyaset tiyatrosuna dönüşmektedir. Uluşasını şirketlerle şubelik anlaşmaları yapan iktidarlar, örgütsüz işgücünün ve ulusal kaynakların sömürölmesi adına kendilerini satmışlardır. Ancak devletin mülksüzleşmesi edilgen değildir; devlet, küresel projenin etken ortaklarından biriydi zaten. Tıpkı kapitalist emperyalizm modern devleti yaratırken, modern devletin de kapitalist emperyalizmi yaratması gibi... 19. yüzyılın modern devlet ve kurumları, burjuvazinin çıkarlarını azami düzeye taşımak için organize edilmişti; günümüz neoliberal küresel-leşmesinin devleti de azınlık adına aynı hedefi taşımaktadır. Hikâye aynı mantığın farklı görünümleriyle sürdü. Devletin mülksüzleşmesi, iktidar koltuklarını dolduranların mülksüzleşmesi anlamına gelmez. İktidar ve muhalefet koltuklarını dolduranlar (aynen İslamcı ya da özgürlükçü görünen kimi silahlı örgütler gibi) küresel-emperyalist kapitalizmle pazarlığını yapmış, devletin asıl görevi ise sadece sermayenin politikalarını hayata geçirmeye ve kitlesel başkaldırlara karşı seçkinlerin polisliğini yapmaya evrilmiş gibidir. Toplumun talep ve ihtiyaçları önemsizdir, kible küresel ekonomik kurumlar ve merkez bankasıdır, öncelik onların memnuniyetidir. Yeni kapitalizm devletin küçük olması gerektiğini söylemişse de kolluk kuvvetler, denetim ve gözetim aygıtlarını söylemin dışında tutmuştu. Gücün üzerimizdeki etkisi daha sistematik biçimde artmışsa da, küçölme söylemi bunu maskeleymiştir. Ve özgürlüğün büyümesi de kendileri içindir. Son olarak, muhalif koltuklar demokrasi adı altında “öfkeli” kitlelerin psikologluğuna soyunmakta, isyan dürtülerini kurumsallaştırmakta ve seçim sahnesinin içine hapsetmektedir.

Şimdilerde “devlet kapitalizmi” kimilerince çözüm olarak sunulmakta. Gorz’dan kısa bir alıntı yaparak konuyu kapata-

çağım: “Tekelci kapitalizmin devleti ile devlet kapitalizmi arasında bir adımlık yol vardır. Lenin bunu öngörmüştü. Devlet kapitalizmi, tekelci kapitalizmin devleti tarafından gerçekleştirilmiş devletleşmenin, sivil toplumun yıkıntıları üzerinde, tamamlanmasından başka bir şey değildir. Ve tamamlanan bu devletleşme, işçi sınıfının iktidarı ele geçirdiğinde yıkması gereken kapitalist üretim ilişkilerini, daha üstün bir biçimde verimli ve sürekli kılar.”<sup>15</sup>

Efendilerin kimliksiz tanrılara dönüştürülmesi ve ekonominin ulusal devleti aşması, hedefsiz ve ekonomiyi dışlayan mücadeleler yaratmıştır. Ekonomi dışı mücadele tipinin “yüceltilmesinde” ve özgürlüğün kimliklere “endekslenmesinde” yine küresel sermaye ve onun borazancılarının payı var. (Mevzu haklılık-haksızlık değil, aşırılışma ve indirgemeciliktir.) Hayati bir çelişki olan ekonomiyi elde tutan kimliksiz tanrılar, aynı zamanda ulusal politikaların ve devlet yönetimlerinin kaderini de elinde tutmaktadır. Anonimleşen güç, her yanda iktidar ve özgürlük gösterileri kuruyor. Ancak bir şube olsa da devletin resmî biçimde varlığını koruduğunu, aygıtlarının işlediğini ve diğer araçları etkilediğini unutmamalı, kültürün yerel sokaklarında gezerken de hâlâ “biz bize” olduğumuz gerçeğini hatırlamalıyız. Kaldı ki neoliberalizmin çöküşünden<sup>16</sup> bahsedildiği ve salgınla ekonomilerin alt-üst edildiği bugünlerde, *büyük gerileme* refleksleriyle eskiler tekrar gün yüzüne çıkarken... Neoliberalizmin sonu söylemi masaldır,

<sup>15</sup> Elveda Proletarya - AFA Yayınları (ÇVR: Hülya Tufan)

<sup>16</sup> Hem bir sistemin ekonomik olarak çökme tehlikesine girmesi, siyasi olarak çökeceği manasına gelmez. Kapitalizm krizlere girer, ancak yeni geçici istikrar üretene dek ideolojik aygıtları “kapitalizm fikri”ni ayakta tutmak için çalışmayı sürdürür.



keza neoliberalizm (kapitalizm) yalnızca ekonomik ve toplumsal bir durum değil, bireysel bir yaşam tarzıdır.

Bir şirketin dünyaya yayılmış şubeleri, sınır ötesi işlemlerle günümüz üretim ağlarını kurar. Finansallaşma had safhadadır ve finans kurumları devletlerin kaderini tayin eder. Kader birikimin yoğunlaştığı merkezlerin tanrılarına kâr getirmek üzere yazılır. Küresel sermaye devletleri kuklalaştırırken, küresel iletişim aygıtları da tüketim imajları ve ucuz bireysellik şablonlarıyla insanları hem kendi kodlarına hem de kendi kendisine bağlar; sonunda ulusal devletin de rolüyle insanlar sisteme meydan okumak ve alternatif bir düzen düşünmekten uzaklaşırlar, homojenleşmelerine gerek yoktur bunun için. Tanrılar varlığını devletlere, küresel tüketiciye, sermayeye dokunmayan sözde özgürlükçülere, proletaryaya ve prekaryaya borçludur.

Sermayenin küresel akışkanlığı, bir nevi mekânsızlık özelliği, en iyi para (ve göstergeler) düzeyinde belirir. Saniyeler içinde dolaşıma sokulur ve yeniden üretilir. Daha fazla kâr, daha fazla emek sömürüsü için küresel olana taliptir. Medeniyetin kılcal damarlarına işler: Medeniyetin karşılığı hâline gelir. Çünkü yayılmakla kalmamış, derinleşmiştir. Metanın dolaşımı da aynı şekilde. Yahut üretim aygıtlarının... Nerede en yüksek kârı elde edeceğini hesaplar, hangi aracı kullanacağı önemli değildir, gider ve dolaşıma sokar. Her aracın çevresel ve kültürel kendine has etkileri vardır. Ama önemli olan kılcal damarlara işlemektir, nasıl işlendiği önemsizdir. Eskiler yıkılır, işçiler işten çıkarılır, yenileri yapılır, yeni işçiler istihdam edilir, yahut bambaşka yatırımlar... Biriken sermaye kendine pazar arar ve yaratır, kimi zaman da işine gelmez ve öylece bekler. Her ülke doğal kaynakları ve kamu mallarını metalaştırmak, kâr için sömürülebilir emek koşullarını sağlamak,

reklamcılığın önünü açmak gibi hususlar adına ekonomik ve siyasi baskılarla karşı karşıyadır. Ve böylece küresel oyuna katılırlar.

Her şeyin temsili olan paranın sınırsız bir dil gibi dünyayı sarması, aynı zamanda bireyin sınırsızlaşan arzularının da temsilidir. Ve bana kalırsa araçtan ziyade amacın kendisidir, yani arzu edilenin değeri yoktur, çünkü zenginlik arzusu sınırsızlaştığında, arzu *şeylerden* ziyade paraya yöneliktir. Parayla sahip olunanlar, paranın bahanesi gibidir. Parayla oynanan bir oyun. Genişleme sadece yatay değil, derine doğru da gerçekleşebilir. Ve bu derinleşme bireyin zihnine kadar inmiştir. David Harvey'den esinle şunları söylememiz yerinde sanırım; parayla birlikte, meta ile göstergedeki hız ve mekânsızlık ne kadar artarsa; çalışanların, tüketicilerin, insanların oldukları yere çakılmaları bir o kadar artmaktadır.

David Harvey; "Marx'ın uzun zaman önce gözlemlediği gibi, rekabetin daima tekele (ya da oligopole) eğilimli olmasının tek nedeni, herkesin birbirinin düşmanı olduğu bu savaşta en uygun olanın hayatta kalması nedeniyle daha aciz olan şirketlerin elenmesidir. Rekabet ne kadar sert olursa, oligopole, hatta tekele yönelik eğilim de o kadar artar. Dolayısıyla son yıllarda piyasaların serbestleştirilmesinin ve piyasa rekabetinin göklere çıkarılmasının, sermayenin olağanüstü merkezîleşmesine yol açması bir tesadüf değildir."<sup>17</sup>

Devlet, devletlerarası manasına da gelir. Devletlerarası rekabet, sermayenin artı-değerinden pay kapma mücadelesidir. Devletler sermayeyi kendilerine çekmek için striptiz yaparlar, onu yakalar ve çoğu zaman yitirirler. Striptiz yeniden başlar. Çünkü sermaye kısa vadede yüksek kâr arzusuyla

<sup>17</sup> Sermayenin Mekanları – Sel Yayıncılık (ÇVR: Başak Kıcırcı, Deniz Koç, Kıvanç Tanrıyar, Seda Yüksel)

sürekli hareket ve değişim hâlinededir. Devletler bu küresel koda boyun eğer ve dünya koskocaman bir geneleve döner. (Benzetme o kadar da yakışksız değil, keza küresel kadın ticareti -hatırı sayılır kısmı çocuk- somut olarak da dünyayı bu hâle getirdi, endüstriye dönüşen pornografi de.) Sıcak para için striptiz. Kabaca 2014 ve itibariyle sıcak para akışı, gelişmiş kapitalist merkezlerde tekrar daha fazla yoğunlaşmaya başladı. Bundan önce ekonomisini striptizle ayakta tutmaya çalışan ve kimi zaman da başaran ülkeler, süreç içinde öfkeli borçlulara dönüştüler ve dans kostümlerinin üstüne yöresel kıyafetler çekip “küreseller üzerimizde oyunlar oynuyor” söylemine sığındılar. -Ardından kendilerini başka küresel kamplara teslim etmeye çalıştılar.- Hâlbuki en başından oyuna katılan, ülkesini teslim eden, oyunu yeniden üreten, borçlanmanın küresel ve toplumsal bazda derinleşmesine sebep olan kendileriydi.

Dünyayı şirket olarak düşünmemizi istiyorlarsa pekâlâ, Ocak 2021 verilerine göre cirosu 83 trilyon dolar, borcu ise 280 trilyon dolardan fazla. Borçlanmak Öteki gerektirir, Dünyanın borçlandığı Öteki yoktur. Mantığın iflas ettiği bir düzen. Tabii tüm bunları “rasyonalize edecek” takım elbiseli abiler ve abla-lar çıkacaktır.

Kapitalizmin devamlılığını sağlayabilmesi ve iç çelişkisini aşabilmesi için hem insanlara düşük ücret ödemeyi sürdürmeli hem de duraksız yeniden üretim karşısında “talep” yaratmalıydı. Burada devreye giren yeniliklerden biri kredi sistemidir, özellikle 1970’lerden sonra her şey hızla finansallaşmış ve sosyal düzen borca endekslenmiştir. (80’lere gelindiğinde kredi kartları yaygın bir ödeme aracı olmuştu.) Borç sisteminin çalışma düzeninden daha derin ve tehlikeli yönleri vardır; zincirleri sadece bedene değil zihne-sinir sistemine takar, in-

sanı hem ruhsal hem de fiziksel olarak tehdit eder. “Yaşanamayan bir yaşam”ın, “yaşanmamış bir yaşam”a çevrilmesidir. Locke, *seni endişelendiren şey, seni kontrol eder*, demişti; birçok endişemiz rekabet sisteminden kaynaklı, böylece bizi kontrol eden şey’in ne olduğu da ortada. Seçim şansının sekteye uğradığı, yaşamın akış olanaklarının ipotek altına alındığı bir sefalet. Ekonomist Tim Jackson harika konuşmasında şöyle demişti; “...ve politikacılar bizi daha fazla borç tüketmeye, birikimlerimizi daha hızlı harcamaya çağırırlar; sadece şeytanın bacağını kıralım diye, büyüme odaklı ekonomiyi devam ettirelim diye. Bu bir anomalidir, bu sistemin aslında biz insanlarla çatıştığı, anlaşmazlığa düştüğü yerdir.”<sup>18</sup>

Umberto Eco da 1973’te şöyle yazmıştı; “Kısa süre önce, bir ülkede siyasi iktidarı ele geçirmek istiyorsanız orduyu ve polisi kontrol etmeniz gerekiyordu. Bugün bir ülke, iletişimi kontrol eden kişiye aittir.” Bunun üzerine sürdürelim. Ulusal bazda, bana kalırsa “küreselciler”in asıl “oyunu” suni ekonomik refah ortamından yararlanarak toplumumuzun gericileştirilmesi, borçlandırılması ve yerel zenginliklerin sermayeye peşkeş çekilmesidir. Eğitim sistemiyle başlamak üzere Cumhuriyetle amansız bir hesaplaşmaya girilmiş, tarih deforme edilerek yeniden yazılmış ve -hâlihazırda aşılması gereken bir sistemden de geride olan- karşı-devrim zaferini ilan etmiştir. İki misli geriye dönüş. Toplumun her alanı partizanlaştırılmış ve insanlar görülmedik denli kamplaşmış, vasatlık üstünlüğe dönüşmüş, eski moderniteden bile geri bir konuma gidilmiş, kavramlar ve değerler siyasi propaganda adına rastlanmadık denli çarpıtılmış, iktidar iş bulma ve parsayı toplama kurumuna, oradan devletin kendisine dönüşmüş ve ülkeyi parti

<sup>18</sup> (Tim Jacson Ted Talk) [https://www.ted.com/talks/tim\\_jackson\\_an\\_economic\\_reality\\_check](https://www.ted.com/talks/tim_jackson_an_economic_reality_check)

bahçesine çevirmiştir. Ve bu bahçe, ülke=parti denklemiyle iktidarın militanına dönüşen kolluk kuvvetler, medya, denetim aygıtları ve hukuk sistemiyle sarmalanmış durumdadır. Sonunda yüceltilen demokrasi eliyle, “kötünün iyisi” demokrasi bile sona erdirilmiştir. Öyle ileri bir demokrasidir ki kendi kendisini demokratik olarak yok edebilir, dünyada da tanık olduğumuz üzere. Kültür emperyalizminin ve küresel sermayenin illa üzerimizde oynadığı bir oyun aranıyorsa; Batı ile Doğu’nun kültürel ve coğrafi olarak ortasında bulunan Türkiye’nin, yukarıda saydığımız durumlara düşmesinde aranmalıdır.

Sınıfsal olarak bakarsak: Ekonomik veriler gösteriyor ki “son 20 yılda Türkiye’deki en zengin yüzde 1’lik grubun toplam servet içindeki payı yüzde 39,4’ten yüzde 54,3’e yükselmiştir... Kalan yüzde 99’un payı ise 60,6’dan 45,7’ye gerilemiştir. Bu payın yüzde 23,4’lük kısmı da yine en tepedeki yüzde 1’lik kesimi takip eden yüzde 9’un elindedir. Dolayısıyla geriye kalan yüzde 90, toplam servetin sadece yüzde 22,3’üne sahiptir.”<sup>19</sup> Tamamlayıcı nitelikte tek cümlelik bir gösterge; 2002-2020 yılları arasında dünyada kamudan en çok ihale alan 10 şirketin 5’i Türkiye’dedir.

\*\*\*

Mekânın aşılması, havayolu ulaşımının gelişmesi ve ucuzlamasıyla da mümkün olmuştur. Dünya tek mekân gibidir. Bizler içinse küreselleşmeden ziyade ulusallaşmaya benziyor, yani kırk yılda bir yurtiçinde seyahat ediyoruz işte. Bizim de enformasyon düzeyinde küreselliğimiz var, oturduğumuz yerden ışık hızında her yeri gezeriz ve her yer de bizi gezer. Dünyanın dört yanını fiziksel biçimde deneyimleyenlerse

<sup>19</sup> Lütü Sunar – Türkiye’de Orta Sınıfların Değişen Konumu (ilkeanaliz.net)

seçkinler ve metaldır. Bize deneyim simülasyonları kalmıştır. Bu araçlar, özellikle iletişim araçları dünyayı bir bütün olarak düşünmenin kapılarını daha da açmıştır, birlik ve farklılık geniş ölçekte gözlemlenebilmektedir. Elbette olumlu. Ne ki yetersiz bir gözlem olmasının yanı sıra karşı çıkılan husus, küreselleşmenin yarattığı umutsuzluklardır, umudun küreselleşmesi adına. Keza kapitalizm, olgular ve yeniliklerdeki faydalı veçheleri en aza indirmekte, değerlerini boşaltmakta ve kendi ufkuna hapsetmektedir. Birçok fayda ve değer, kapitalizmin aşındırıldığı ve aşıldığı bir düzende daha güçlü ve derin biçimde gün yüzüne çıkacaktır. Şu ansa küreselleşen şey paradır; bir reklam sloganındaki gibi, “paranın sizden daha hızlı hareket ettiği bir dünyada, hareketsiz kalmayın!” Hareket biz ölümlüler için, paranın tanrısal zaman-mekânsızlığını ek-randaki akışlarda takip etmektir yalnızca.

Mahfi Eğilmez; “Kapitalizmin küreselleşmesi, piyasa sisteminin özünde yer alan kriz yaratıcı mekanizmayı bütün dünyaya yaymış bulunuyor. Sermayenin hareket serbestliği kazanması, girişimcinin sermayeyi alıp, en ucuza doğal kaynakları bulabileceği, emeğe en düşük ücreti ödeyeceği ve dolayısıyla en yüksek getiriye sağlayacağı yerlere serbestçe giderek çok daha yüksek kazançlar sağlayabilmesi demektir.”<sup>20</sup>

Bir ekonomide ortaya çıkan belirsizlik, diğerini de etkiliyor. Aynı şekilde, mahallemizdeki bir bakkal süpermarketlerle rekabet etmeye çalışıyor, süpermarketler ülkenin uzak köşelerindeki şubelerle beraber büyük AVM’lerle, onlar da dünyadakilerle. Herkes rekabet hâlinde, neye karşı belli değil. Ve kaos teorisi gibi, Afrika’da bir kelebek kanat çırdığında Amerika’da kasırga çıkabiliyor. Uzak diyarların köşesinde bir virüs

<sup>20</sup> Küresel Finans Krizi – Remzi Kitabevi

baş gösteriyor ve dünya kolonya kokmaya başlıyor. *Virütik ekonomi*.

Dünya Belirsizlik Endeksi'ne baktığımızda, özellikle 2007'den itibaren yükselme eğiliminde olduğu anlaşıyor. Koronavirüs salgını ise küresel krizler içerisinde en şiddetli belirsizliği yaratmış. Burada yaşanan kronik belirsizliğe saplanan bizleriz, büyük biraderlerin keyfi yerinde. Mart 2020'den Ocak 2021'i kapsayan veride, salgın sürecinde ultra zenginlerin dörtte bir oranında daha da zenginleştiği görülüyor.

Kimileri bunun kapitalizmin mantığına aykırı olduğunu söylüyor. Onlar da muhtemelen kendilerini "kapitalizmin iyi çocukları" olarak tanıtan tayfa. Gelirleri azaldığında "dara düşme" süreleri hayli uzun ve mal varlıkları salgını rahatça geçirmelerini sağlıyor. Ama öfkeli, pastadan aldıkları pay daraldı. Asgari ücretle veya ondan hâllice maaşla çalışan bizlerinse "dara düşme" süresi en fazla üç-beş ay. Bizi bu şekilde çalıştıran kapitalist mantık değil miydi? Öyleyse ani "servet katlama" gözleminden öncesi için de kapitalizmin mantığı sorgulanmalı. Yalnızca artışın katsayısı yükseldi ve sizin cebinize giren para düştü diye ultra-zenginlere bu kadar yüklenmeyin, değişen bir şey yok. Ne bekliyordunuz? Neyse... Tarih bir çemberi tamamlamak üzere. Kavga'nın borusunu mutlaka öttüreceğiz.

\*\*\*

Kapitalist küresel sağlıktan da kısaca bahsetmek şart, hele 2020'lerdeyken. Eşitsiz küresel kalkınma, eşitsiz sağlık imkânıdır. Yoksullaşma zaten sağlıksızlıktır. İnsanlar göç etmek zorunda kalıyor, istikrarsız ekonomi her yanda. Doğanın kirletilmesi, temiz hava hakkının işgal edilmesi bölgesel ve küresel sağlığı tehdit etmekte. Sanayi işletmelerinin etrafında zehirlenmek için nefes alan sakinler yaşıyor. Şehirlerin hava

kalitesi ortada. Denizler, deniz canlıları ve mercan resifleri de... Sanayileşmiş gıda üretimi ve *fast-food* kültürü soframıza besin değeri düşük plastik yiyecekler olarak dönüyor ve hayvanlar kitlesel olarak katlediliyor. Mikroorganizmaların dahi tenezzül etmediği ürünler obeziteyi ve bağışıklık hastalıklarını artırıyor. Küresel tarım ticareti, yeni pazarlar için yapılan taşımacılık... Yahut hamile kadınlar üzerinde araştırma yapılıyor ve 55'i insan bedeninde daha önce rastlanmamış, 42'sininse ne olduğu ve kaynağı dahi bilinmeyen 109 kimyasalın varlığı tespit ediliyor.<sup>21</sup> İlaç şirketleri ilaç erişimini sınırlıyor, çok yüksek fiyatlar biçiyor ve sağlık sigortaları ile bakım kuruluşları ülkelere yayılıyor. Paralel olarak, denetlenemeyen bir ilaç tüketimi; anti-psikotik, anti-biyotik, anti-yaşlılık... Yaşamı daha fazla tüketmek arzusuyla anti-ölüme sarılan kitle ise bağırıyor: "Bakılmak istiyoruz, ilaç istiyoruz, sağlık güvencesi istiyoruz, sağlıklı olmak istiyoruz, daha çoğunu istiyoruz, her geçen gün de daha çoğunu isteyeceğiz, hem de sonsuza dek!"<sup>22</sup> Kitle sistemin kurallarını oynamakta ve onu çaresiz bırakacak denli tüketmektedir. Fena fikir değildi Baudrillard. Ne ki işin sonunda tükenen sistem değil, doğa ve Varoluş olmuştur. Bu yüzden kötü bir stratejiydi, vazgeçsek iyi ederiz.

Giderek büyüyen ilaç endüstrisi, yani bir bakıma sağlık-taki finansallaşma bilim insanlarını da tüccara dönüştürebilmektedir. -Sadece Tıp alanında değil.- Ancak bu durum geliştirilip basit sloganlara indirgenmemeli. Tıpçılar ciddi zihinsel ve fiziksel emek sarf ederek, deneme-yanılma yöntemiyle

<sup>21</sup> Kaynak: <https://scitechdaily.com/scientists-detect-55-chemicals-never-before-reported-in-people-42-mystery-chemicals-whose-sources-are-unknown/>

<sup>22</sup> Jean Baudrillard – Sessiz Yığınların Gölgesinde – Doğubatı Yayınları (ÇVR: Oğuz Adanır)



Tıp'ı ilerletmeye çalışıyorlar. İnsan ölümlüdür, ölüm teknik bir sorundur, insan her zaman bozulma hâlinindedir ve sistem bir gün tümünden çöker. Tıpçılar bu bozulmaların çaresini ararlar. Çareleri bulan sermayedarlar değildir, bilim insanlarıdır. "Sermayedarlar yatırım yapmasa çareyi bulamazlardı" hatalıdır. Finansallaşma alternatif bir yol bırakmadığı için bilim insanları buna bağlı çalışır, işler mutfak robotuyla yürümez.

Biz bilim çalışmalarına yatırım yapılmasını eleştirmiyoruz; yatırımların kâr ve birikim uğruna, tekellerin değiş-tokuş mantığıyla işlemesini, bu yolla daha büyük potansiyellerin önünü tıkamasını ve bilimsel çalışmaları yönlendirmesini eleştiriyoruz. Salgında da çok net gördüğümüz üzere;<sup>23</sup> kapitalizm, insan dehasının canlılık (ve toplum) yararına kullanılmasında en büyük engeldir. Bilim (ve hatta ekonomi) sermayeye köle olduğu sürece, gerçek bir bilgi toplumundan da söz edilemez. Her şeyin metalaşmadığı, paranın değerinin yeni baştan belirlendiği, rekabet yerine bilimin enternasyonal dayanışma ve devrimci niteliğine uyumlu bir kolektifin hüküm sürdüğü koşullarda, bilim insanları daha büyük ve anlamlı başarılar sağlayabilir. Toplumsal ilişkiler, çalışma hayatı, iletişim aygıtları, eğitim kurumları, üretim vb. alanları ve hatta devleti bile bu mantıkla eleştiriyoruz: Böyle olmak zorunda değil. (Benim gözüme devlet ve aygıtlarının kontrolünü ele alma mücadelesi, totaliter unsurların ve hegemonyanın alanını daraltmak, bu yolla bireysel-toplumsal bazda özgürlük alanını

<sup>23</sup> Örneğin aşı hususunda seferberlik ilan etmek yerine özel mülkiyet anlayışına biat edilmiş, şirketler hakları kendilerine saklayarak aşılarda çok kısıtlı üretilmesine sebep olmuştur. Ülkelerin kaynakları el mâhkum bu şirketlerin kasalarına akarken, milyonlarca insan da seferberlik yoluyla önlenemez bir hastalıktan ötürü hayatını kaybetmiştir. Bilim insanları canlılığa yararlı araçlar üretmekte, ancak eşitsizlik sistemi bu araçları kendi çıkarlarına göre işletmekte ya da kaderini tayin etmektedir.

genişletmek için kaçınılmaz bir uğrak gibi görünüyor. Bugün paranın kurallarını değiştirebilme gücünden kesinlikle yoksun değilsek de gücün kitlesel karşılığı olması gereğince bu değişimden pek uzağız, ancak iktidarın kurallarını değiştirmekten o kadar da uzak değiliz.)

şimdi Guy Debord'un 1967'de yazdıklarına kulak verelim: "Zaman zaman bilimin, günümüzde ekonomik kârlılığın dayattığı zorunluluklara boyun eğdiği söylenir, aslında bu her zaman için doğruydı. Yeni olan, ekonominin insanlığa karşı açık savaş ilan etmesidir; bu sadece yaşam koşullarına değil, ayakta kalma koşullarına karşı da açılmış bir savaştır. Böylece bilimsel düşünce, geğmişinin büyük bir bölümünde köleliğe karşı olmasına rağmen, kendisini gösteri hâkimiyetinin hizmetine adamayı tercih eder.<sup>24</sup>"

Paul Virilio da otuz yıl sonra şöyle der: "Dehşet dengesi yaratma yolunda bütün gezegeni saran ölümcül bir yarışa kendisine rağmen dâhil edilen "postmodern" bilim, artık en az bir önceki yarış kadar çılgın olan yeni bir rekabet içinde yerini almaktadır. Robotik veya genetik zekâ alanlarında sınır performanslar yolunda koşan bu yarış, farklı bilgi alanlarını "bilim sonrası aşırılık" yoluna sürüklemekte ve bu yolda bilim bütün akıl ve mantığını kaybetmektedir."<sup>25</sup>

Bilim (ve akademi) eskiden bilgeliğimizi artırıyordu, uzun zamandır odaklandığı şeyse (sermaye) gücümüzü artırmak. Güç arzusundan taşan bilgi kırıntılarıyla idare ediyoruz, hap gibi yutulur cinsten. Bilim bilgeliği artırmaya yaramıyorsa bilim değildir.

\*\*\*

<sup>24</sup> Gösteri Toplumu – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Ayşen Ekmekçi – Okşan Taşkent)

<sup>25</sup> Enformasyon Bombası – Metis Yayınları (ÇVR: Kaya şahin)

Modern gıda üretimi ve dağıtım ağlarının, (her şeyiyle) ucuz ürünleri dünya çapında bol miktarda sunduğu aşikâr. Ürünleri satın alacak maddi imkânlardan yoksun olmayı bir kenara bırakırsak,<sup>26</sup> dünyada gıda yoksunluğundan doğan kıtlığın azaldığını görüyoruz. “Sermaye birikimi için sermaye birikimi” mantığıyla hareket eden, sömürgeleştirmeye birlikte küresel bazda sürekli pazarlar icat edip keşfeden, seri üretimi durmayan, tüketiciler yaratan, her şeyi finansallaştıran, gittiği yeri kendine benzetmek için “uygarlaştıran” bir düzende nüfus elbette dengesiz bir katsayıyla artmak durumundaydı. Bu nüfus beslenemezse hem sistem tehdit altına girer hem de işgücü ve tüketici olarak sistemin işine yaramazdı. Kalitesi bir kenara, gıda ve giyim gibi temel ihtiyaçlara ulaşma olanağı ucuz yolla artmış ve bu düzeyde kıtlık azalmıştır, ancak kıtlık böyle işlememektedir. Tüketim başlığını hatırlayacağınız üzere; arzular, ihtiyaçlar, mutluluklar, prestijler, statüler, yan anlamlar, furyalar vb. üreten sistem; daha geniş ve her gün yeniden üretilen yapay bir kıtlık mantığıyla hareket etmektedir.

Tüm “müthiş” ilerleme ve kazanımların kaynağı kapitalizmdir(!) ancak tüm müthiş kepezelikleri sıralamaya başlarsanız sorumlu ya “insan”da aranır ya da “gerçek kapitalizm bu değil”dir.

Öte yandan endüstriyelmiş gıda sisteminin ürünleri kalp krizi, çeşitli kalp rahatsızlıkları, kanser ve diyabet kaynaklı ölümlerde doğrudan pay sahibidir. Besin değeri zengin ve sağlıklı gıdalar ise üst sınıfların mutfağını doldurmaktadır. Son olarak, mevcut tarımsal üretim anlayışı, insan sağlığını

<sup>26</sup> Kenara bıraktığım şeyin küçük bir örneği: 2018’de yetersiz beslenme sebebiyle 5,3 milyon çocuk beş yaşından önce hayatını kaybetti. Et endüstrisi, hayvanlar ve atmosfere verilen zarar gibi hususlara hiç girmiyorum...

olumsuz etkilemesi veya milyonlarca çiftçinin iş bırakmasına yol açması haricinde; nehirleri, toprakları, havayı, tekdüze hâle getirdiği ekosistemin tüm canlılarını zehirlemektedir. Salgın da ekolojik krizin bir parçası, küresel kâr hırsına boyun eğmeyi sürdürürsek yaşadığımız son salgın olmayacak. Salgından önce Avustralya'da eşi benzeri görülmemiş bir yangın oldu ve 18 milyon hektarlık orman küle döndü, hatırlarsınız... Böyle giderse bu da felaket boyutundaki son yangın olmayacak, sıcaklık artışı ve yetersiz önlemler ormanları cehenneme çevirmeye devam edecektir. İklim krizi ve sağlığın eşitsizliği; daha fazla insanın göç etmesine, hastalanmasına, hayatını kaybetmesine, bulaşıcı hastalık potansiyelinin ve toplumsal şiddet olaylarının artmasına sebep olacaktır.

Fosil yakıtlara ve "anlamsız" üretime olan bağlılık, alternatif sistemler geliştirilerek dönüşüm sürecine sokulmalı, küçültülmeli ve son bulmalı; dönüşüm süreci de ekososyalist bir paradigmaya sahip olmalıdır. Küçülme dediğimizde kapitalizm-emperyalizm karşıtı bir dönüşümden söz ediyoruz. Öncelikle Kuzey imparatorluğunun savurgan ve saldırgan ekonomisi çeşitli stratejilerle dizginlenmelidir. Ne ki Kuzey'deki sosyalistlerin dahi bir kısmı küçülme fikrine karşı çıkıyorlar. İmparatorluğun merkez üssü olan ülkelerdeki işçi sınıfının, diğer ülkelerin sömürülmesinde öyle ya da böyle pay sahibi olmalarından kaynaklanan sessizliğe benziyor bu; zira örtük işbirliğinin sessizliği ve sömürü yoluyla ağza çalınan ballar sebebiyle, işçi hareketinin enternasyonal amacı silinmişti. Yine de küçülme sadece Kuzey'i ilgilendirmiyor elbette, çünkü imparatorluk ve derebeyler her yerde. Büyüme takıntısı, her şeyi metalaştırarak sermaye birikiminin hizmetine sunan dizginsiz bir kâr makinesidir, tekelci kapitalizmin kanserli ideolojisi, amacı yoktur ve içine girdiği canlıyı çürütene dek yayılır.

İkinci veya üçüncü dünya, az gelişmiş veya gelişmemiş olarak görülen, yani sömürge ve yarı-sömürge ülkeler dahi aslında fakir değildir; Küresel-İmparatorluk geniş halk yığınlarını fakirleştirmiştir, derebeyleri değil. Küçülme ise biriktirme ve yayılma yerine kullanım değerli bir paylaşımı, şuursuz hızlanmanın yerine bilinçli yavaşlığı amaçlar; üretim ve tüketim faaliyetlerinin, ekolojik bozulmayı dizginleyecek ve insanlararası refahı artıracak biçimde adil stratejilerle küçültülmesidir. Ve paralel olarak sömürgesizliktir. Velhasıl, küçülme kapitalizm dışında ufku kalmamış, tüm kültürlerde toplumsal ütopyayı yasaklamış dünyamızın her bölgesini ilgilendirir. Ve gerçekten hayata geçebilmesi, enternasyonal ekososyalist mücadeleye bağlıdır; mücadelenin öznesi olabilmek içinse halklar, kendi varoluşlarıyla birlikte, ayaklarını bastıkları vatan toprağını bağımsızlaştırmak adına mücadele birliği kurmalıdırlar.

Birçok cephede radikal mikropolitik deneyleri güçlendirilir, onları bir araya getirebilir, gözü dönmüş tüketim anlayışını parçalayabilir, daha fazla insanın eleştirel tutum geliştirmesini sağlayabilir ve devletler ile şirketler üzerinde tehdit unsuruna dönüşebiliriz. Örneğin ekososyalistler dört yanda yerel yaşam alanları, ekotopyalar yaratarak hem sisteme hem de kültüre oyuk açabilirler. Bu yerel inisiyatifler koordineli hareket ederek hem insanları yanına çekebilir hem de yeni inisiyatifler için teşvik edici olabilir. Çözümün ve mücadelenin tek veçhesi yoktur. Benzer kolektif alanlar sadece kırsalda değil şehir içinde de yaratılabilir. Hem ayrı ayrı hem hep beraber, kavganın borusu güçlü nefeslerle tüm alanlarda öttürülmelidir. Bireysel günlük yaşamımızda bile.

\*\*\*

Baudrillard: “Küreselleştirilen şeylerin başında pazarlar, değiş-tokuşların ve bütün ürünlerin uygunsuz biraradalığı ve paranın sürekli dalgalanması gelir. Kültürel açıdan bu, bütün göstergelerin ve bütün değerlerin uygunsuz bir biraradalığının göstergesidir, yani pornografidir. Çünkü bilgisayar ve iletişim ağları boyunca, her şeyin ve ne olursa olsun her şeyin birbirini izlemesi, dünya çapında yayılması düpedüz pornografidir. Bunun için cinsel ayıbın olmasına gerek yok, karşılıklı etkileşime dayalı çiftleşme yeterlidir. Bu sürecin bitiminde, küresel olmakla evrensel olmak arasında fark kalmaz artık. Evrensellik, küreselliğe dönüştürülmüştür: Demokrasi, insan hakları, tam anlamıyla, küresel bir ürün gibi, örneğin petrol ya da sermayeler gibi dolaşıma çıkar.”<sup>27</sup>

Tomlinson da küreselleşmenin yalnızca ekonomik boyutla açıklanamayacağını belirtir ve kültürel analizi öne çıkarır; “küreselleşmeye ekonomi, siyaset, kültür, teknoloji ve benzeri alanlarda birbiriyle eşzamanlı yaşanan, aralarında karmaşık ilişkiler bulunan süreçler açısından yaklaşılsa, küreselleşmenin her çeşit çelişki, direniş ve birbirlerine aynı oranla karşı koyan güçler içerdiğini görürüz.”<sup>28</sup> Küreselleşme çok boyutlu bir olgudur, biz de çalışmamızda diğer boyutların kimi hususlarından bahsettik.

Tomlinson kültürel homojenleşme kavramını aceleci bulur. Yani, tüketim ve iletişim aygıtları üzerinden yapılan “tektipleşme” yorumu doğruluk payı taşısa da, havaalanından çıkıp başka bir kültürün sokaklarına dalındığında “gerçek” tam olarak öyle değildir. Aceleci bulması normal, 1999’da yazarken internetten haberdardı ancak 10-15 yıl sonra gelecek büyük sosyal medya devrimini hesaba katamazdı. (Ayrıca

<sup>27</sup> Tam Ekran – YKY (ÇVR: Bahadır Gülmez)

<sup>28</sup> Küreselleşme ve Kültür – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Arzu Eker)

internetin dünya ekonomisinin küreselleşmesine büyük katkı sağlayacağını da.) Tek taraflı iletişim aygıtı televizyon, hâlâ sosyoloji metinlerinin gözdesiydi. 2000 yılında dünyada İnternet bağlantısı olan kişi sayısı 413 milyondur. 20 yıl sonra ise İnternet bağlantısı bir yana, 3,6 milyar civarı insan “sosyal medya” üyesi olmuştur.

Sosyal medyanın homojenleştirici gücü yadsınamazsa da hem kendi düzeyinde hem de yaşamın tek veçhesi olmamasından dolayı “homojenleşme” hâlâ eksik bir yorumdur. İlla sosyal medyanın birey ve kitle üzerindeki olumsuz etkileri konuşulacaksa, mesela onunla bağlantılı gelişen zihinsel bozuklukların, geleneksel psikolojik ve psikiyatrik teşhis araçlarını saf dışı bırakabildiğinden söz edebiliriz. Aynı ruhsal bozuklukların tezahürleri olduğu iddia edilebilir. Ancak tezahürlere yeni yaklaşımlar geliştirmek zorunludur, hele ki yetişen kuşakta sanal gerçeklik sosyal gerçekliğin ötesine geçebiliyorken. Küreselleşmenin otuz-kırk yıldaki gelişim seviyesine bakınca ekonomik, siyasi, kültürel, fikrî vb. etkilerine bağlı gelişen bunalımların üzerine, iletişim aygıtlarına bağlı ruhsal bunalımların eklendiğini ve onların da küresel boyuta ulaştığı görülüyor. Antonin Artaud’nun arzusu yerine geldi, deliler bir yere kapatılmıyor çünkü hepimiz delirdik. Ve delirmek havalı değil, biraz olgunlaşsak fena olmaz.

Ekonomi ve kültür endüstrisi hususlarında “küresel bir kültür”den söz etmek mümkünse de kültürün küreselliğinden bahsetmek doğru değil. Mesela Türkçe, Rusça, Çince, Hintçe, Arapça, (dünya dili yapılmışsa da) İngilizce yahut Avrupa dillerini vs. konuşanlar, sosyal medyayı ve interneti -tıpkı mahallelerindeki gibi- ezici yoğunlukta kendi dillerinde kullanmaktadırlar. Örneğin Amerikalı, Türk ve Rus kullanıcılar, aynı kültür endüstrisi ürününü tüketiyorsa ve -memleketle be-

raber- bunların homojenleştirici etkisi yadsınamasa da hâlâ ulusal dil içerisinde etkileşime girildiği ve onun mantığıyla düşünüldüğü unutulmamalıdır. Hatta ulus-ıçi yakınlaşma (olumlu manada algılanmak zorunda değil), küresel yakınlaşmadan daha yoğun. Ne ki bir nakarat olarak dünya medeniyetinden söz edilebiliyor. Her şey değişti, birçok şey değişmedi.

Prekarya başlığına geçmeden önce, dünyayla-İlgili-hale-getirme ve küresel-dünyayla Dünya'yı yok etme hususlarına son kez dönmek niyetindeyim. Küreselleşme bir çeşit nihilizmdir, hiçbir şey bırakmayana dek içine çekmekte ve sürekli kusarak varlığın dışkısını dört yana saçmaktadır. Bu aynı zamanda tanrısal bir nitelik taşır; dünyalaşarak, Dünya'nın anlamını icat ve imal etme gücüne erişerek, başka bir anlam boyutundan gelmiş ve zaman-mekânı aşan melekler aracılığıyla "on emri" fanilere dağıtmış gibidir. Her lanetli payı anlamlandırmaya ihtiyacımız vardır; benlik ve toplumsal gibi, onlara anlamlar üretmemiz gerekir. Dünya da değiş-tokuşa girmeyen bir lanetli pay olarak kapitalizm tarafından anlamlandırılmıştır, çünkü değerleri üreten odur. Biz de benler ve toplum olarak kendi değerlerimiz ve anlam ilişkilerimiz ile büyük-anlamı yaşatırız. Dünyayla-İlgili-hale-getirmedeki anlamın dünyalaşması, onu lanetli pay yapmaz ancak biz öyle görürüz, diğer bir deyişle dünyalaşmış olması bizde değiştirilemezlik yanılgısı yaratmaktadır. Paralel olarak gerçek ve anlam gibi kavramların yeniden ve yeniden ölümünün ilan edilmesi, dünyayı yeni gerçek-anlamlarla yaratmayı imkânsızlaştırmaktadır. Artık kimse yeni-gerçek-anlamlar yaratma çabasına girişmemekte, hatta manasını bile kavrayamamaktadır.

\*\*\*



*Prekarya*<sup>29</sup> Guy Standing'in ortaya attığı -ancak onunla başlamamış- bir sınıf teorisidir. Bu *yeni tehlikeli sınıfı* anlayamazsak, gruba mensup insanların toplumu felakete sürüklemesi gibi bir tehlikeyle karşı karşıya kalacağımız yönünde uyarıda bulunuyor Standing; tehlike olasılığını engellemenin yolu olarak da, prekaryanın kendini sınıf olarak algılaması ve ortaya bir *ütopya* koyması gerektiğini söylüyor. Bölüm boyunca Standing'in kitabına sadık kalacağız. Küreselleşmeden sonra bu konuyu seçmemin sebebiyse, Standing'in değerlendirmesiyle prekaryanın, *küreselleşmenin çocuğu* olmasıdır.

Prekaryanın tanımı için şimdilik güvencesiz çalışma içinde belirsiz bir hayat süren kesimler diyelim, ileride derinleştireceğiz. Standing'in aktarımıyla, prekaryanın ilk eylemsel kıpırdanışı, 1 Mayıs 2001 İtalya'da yaşandı, toplanan eylemciler alternatif bir 1 Mayıs gösterisi düzenlediler. 2005 yılına gelindiğinde sayıları 50 bine ulaştı. Bu göstericiler, Fordist döneme, Bauman'ın deyimiyle *ağır kapitalizm* dönemine ait istihdam programlarını ve çözümleri umursamıyorlardı. Çözümü uzun vadeli iş ve sosyal yardımlarda bulan sendikaları da ipe taktıkları yoktu. Bir zaman sonra güvencesizlik hâlinin her yerde olduğu görüldü ve prekarya enternasyonalleşti. Göçmenler ve geleneksel kalıpların dışında yaşayanların harekete katılması sayıyı artırdı. Ancak ortada ciddi bir strateji yoktu. Kısacası programsızdılar.

Programsızlığın temel sebeplerinden biri, geçmişte net bir diyalektik çatışmaya sahip olan mücadelenin yitirilmesidir. Keza öfkenin hedef alabileceği düşman gösterilecek konumdan uzaklaştırıldı ve göstergeden ibaret olduğu değerlendirilmesi herkesi ikna etti. Mevzu şu; kapitalizm artık atomaltı

<sup>29</sup> Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf – İletişim Yayınları (ÇVR: Ergin Bulut)

boyutta, akışkan hâlde, fiber optik kablolarda, ekrana yansıyan sinyallerde, tüketim kodlarında, kendini özne sanan kitleleşmiş bireyin ilişkilerinde, yan anlamlar dünyasında, sanal personalarda, excel tablolarında... Prekaryanın eylemleri bu yüzden programsız ve sonuçsuz. Kendini özgürlükçü diye adlandıran sosyal medya tayfanın da havalı birkaç kavramı bir araya getirip konuşmak dışında hiçbir şey üretememesinin sebebi bu. Çünkü çağın yapısını muhalefet ve entelektüel kitle kavrayamadı. Ve maalesef bunda da ısrarcı. Simmmel'in şu sözünü paylaşayım: "Olumsuzlama dünyanın en iyi şeyidir. Bu yüzden, kişileri bir hedefte anlaşılamayan büyük kitleler, burada buluşurlar." Sosyal medyada anlaşılamıyor olabiliriz, ama sokakta işler böyle yürümüyor.

Sonda söylemem gerekenleri başta söylemiş gibi olacağım. Prekaryanın yaşadığımız çağı doğru çözümlemesi, kendini tanıması, ortaya program ve savunabileceği elle tutulur değerler koyması gerek. Nesnel değerleri bulunmayan kolektif bir mücadele sözkonusu değildir. Ulusal ve küresel manada yarın bir şeyler değiştirilebilecekse bu ancak prekarya mensubu aklı başında insanların kolektif mücadelesiyle olabilir. (Ayrıca prekaryanın, iktidar ve sermayenin borazanlığını yapmayan devrimci bir sendikaya da acilen ihtiyacı var.) Tabii aktif siyasetten giderek uzaklaşıyor ve bir şeyi savunmak eski moda ya da zihinsel kölelik olarak görülüyor. Bu normal, birey olmayı yüzeysel temele oturtup en yüksek şiar hâline getirdiklerinden ve siyasetin piyasanın hizmetinde metalaşmış olmasından kaynaklıyor. Postmodernitenin "bir şeyleri temel değerler olarak alma" eğilimini parçalaması da çağın moda yaklaşımı olarak etkili faktör. Siyasetten uzaklaşılması için son derece geçerli sebepler var ve çoğuna katılıyorum, ancak yeni

bir mücadele anlayışı geliştirmek için de son derece geçerli sebepler var.

Şirketler ile iktidarların neoliberal çağrıya ayak uydurarak emek ilişkilerini hızla esnekleştirmesi, güvencesiz çalışanların sayısını artırdı. Böylece eşitsizlik de derinleşti ve klasik anlayışla açıklanamayacak yeni bir sınıf doğdu. Bu hususta prekarya için geleceği belirsiz, statü veya sosyal haklara sahip olmayan insanların oluşturduğu bir sınıf diyebiliriz. Keza o kendisini ne işçi ne de işsiz gibi hissetmektedir; statüsüz ve sınıfsız, sanayi sonrası geniş yeni emekçi kesimdir. -Sözcük olarak prekarya, İngilizce 'precarious'/güvencesiz (Fransızca precarite/güvensiz, kararsız) sözcüğü ile proletaryanın birleşiminden oluşuyor.- Proletarya, ki bugün güçsüzleşmiş ve toplumsal dayanışma değerini yitirmiştir, emeğe verilen güvencelerin karşısında itaat eder ve sosyal demokratlar onlara haklar bahşeder, işiyle kendini tanımlayamayan prekaryaya göre -sosyal demokrat- proletarya rahatlıkla ayrıcalıklı bir kesim olarak değerlendirilebilir artık. Prekaryanın itaat etme karşılığında alabileceği hiçbir şey yoktur. Yani klasik manadaki zincir parçacıkları sistem tarafından koparılmış, yerine ışık dalgalarından oluşan olasılık bağları örülmüştür. Prekarya, kaybedebileceği zinciri dahi bulamamaktadır.

Çok sevdiğim Richard Sennett'e kulak verelim: “Yeni kapitalizmin esnek ve kısa vadeli zaman anlayışı, kişinin işinden anlamlı bir anlatı ve dolayısıyla bir kariyer oluşturmasını engelliyor. Ancak bu koşulların içinden bir süreklilik ve amaç hissi damıtmayı başaramamamız, boşuna yaşadığımız anlamına gelecektir.”<sup>30</sup>

<sup>30</sup> Karakter Aşınması – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Barış Yıldırım)

Prekarya heterojen, mensupları arasında ciddi farklar var. İstatistiksel veriler çıkarmak güç. Ancak Standing'ın ifadele-riyle kabaca 4 temel gruba ayrılabilir: Geçici işlerde çalışmak durumunda olanlar, yarı zamanlı-parttime işlerde çalışanlar (ki biliyorsunuz, asla yarı zamanlı değildir), çağrı merkezle-rinde çalışanlar (Standing sayılarının giderek arttığını ve ya-bancılaşmış emeğin sembolü olduklarını söylüyor. Ben de, özellikle salgın sürecine bakınca, kuryelerin bu özelliği daha çok taşıdığını düşünmeye başladım), son olarak da stajyerler. Standing'e göre, stajyerliğin düzenli işlere kapı açan faydalı bir deneyim olduğu söylene de, aslında çok sayıda gencin işverenler tarafından ucuz ve elden kolay çıkarılabilecek emek olarak görülmesidir. Ben bunlara 5. bir grup, yani az gelirli entelektüelleri de eklemek istiyorum. Bu insanların düşünsel veya sanatsal olarak kurdukları öz dünya ile içinde bulunduk-ları dünyanın koşulları taban tabana zıttır. Güvencesi olan, işten çıkarılmayacağını bildiği bir yerde çalışacak olsalar bile kendilerini güvende ve huzurlu hissetmeleri mümkün de ğil-dir. Keza prekaryalaşmak demek, *iş ya da hayat tarzı ile elde edilen güvenli bir kimlikten yoksun olmaktır*. Az gelirli entelektüe-lin hayatı da rahatlıkla bu sınıfa dâhil edilebilir. Belki bir gün entelektüel-prekarya adlı alt bir gruptan bahsedenler çıkar.

Standing herkesin prekaryalaşma tehlikesi altında oldu- ğunu söylüyor. Öte yandan sadece mağdurlardan oluşmadı- ğını, kiminin mevcut alternatifleri istemediğinden, kimininse o anki koşullara uyduğu gerekçesiyle prekarya olduğunu belirterek mutlular ve mutsuzlar ayrımı yapıyor. Tabii biz ayın kaianlık tarafına bakacağız. Orası daha geniş. Ve umu- dumuz karanlık topraklarda yeşermeye çalışıyor.

Neoliberal ilkelerden birisi, "ortak gruplar ve çıkarların bir arada hareket etmesi rekabeti engeller" şeklindeydi, bu

nedenle küreselleşme sürecinde geçmişte görünmedik denli düzenleme yapıldı. Prekaryanın sayısal artışının sebeplerinden biri bu. Bourdieu; “güvencesizlik günümüzde her yerde” diye yazmıştı. İşyerindeki konum, haklar ve geçim hususlarındaki güvencesizlik, bu güvencesizliğin süreklileşmesiyle birlikte gelecek için oluşan belirsizlik, son olarak da kişinin özbenliğine,<sup>31</sup> çevresine duyduğu güvensizlik, konunun en önemli üç sacayağı.

Gorz da herkesin potansiyel işsiz olduğunu, sermayenin ücretli çalışmayı ortadan kaldırma eğilimi gösterdiğini ve çalışanı işverenin iktidarıyla baş başa bıraktığını ifade eder. “Kapitalizm, Fordist rejimin temelindeki toplumsal sözleşmeyi feshediyor. Çalışma giderek süreksiz bir faaliyet hâline geliyor. Aşırı çalışma dönemlerini işsizlik dönemleri takip ediyor; çalışma zamanı ve ücretlendirme, esnek ve öngörülemez oluyor.”<sup>32</sup> Öte yandan değişen sınıf (ve üretim ile çalışma) anlayışı, yani üretici özne anlamında proletaryanın “klasik türde” yok olması, sosyalist tasarının sorumluluğunu alabilecek sınıfın dağılması manasına geliyor. Sosyalizmin buhranı bir bakıma buna dayalı. Değişen sınıf yapısı karşısında omuzlanması beklenen siyasi öğretinin aynı kalması eşyanın doğasına aykırıdır. Bu sebepten hem prekaryanın kendini tanıması hem de yeni bir devrimci tavır geliştirilmesi şarttır.

\*\*\*

Emek alanındaki istikrarsız program sosyal ilişkilere de sirayet eder, tüketim kültürü ile sanal akışın sirayet ettiği gibi. Hâl böyleyken insan ilişkileri de kullan-at hâlini almaya başlar.

<sup>31</sup> Özbenlik ifadesini kullanmanın sebebi, bireyin emek süreci dışındaki (sivil) benliğine, kendilik döngüsüne işaret etmektir.

<sup>32</sup> Ekolojinin Kızıl Hattı – Sel Yayınları (ÇVR: Nihan Özyıldırım)

Her şey -süreksizlik içinde- üretilmek yerine tüketilmek için görülünce, bağlayıcı insan ilişkileri ve ortaklıklar çöker.

Esasen günümüz sanal gerçekliği içinde de bir prekaryalaşmadan söz etmek mümkün, özellikle sosyal medyada. Yani uzun soluklu hafızayla bir şeye odaklanma ve üzerinde düşünme süreci artık yok. (Unutuş, hafızaya karşı zafer kazanmıştır.) Bitimsiz değiş tokuş, anlık uyarılar, bildirimler ve tatminler. Tüketim nesneleriyle kurulan ilişkiye ve yeni çalışma düsturunun yapısına benziyor. Burada aşırı derecede aydınlatılmış bir beyin var ve ışık o kadar yoğun ki Saramago'nun *Körlük*'üne benzemeye başlıyor. "Kolektif düzeyde dikkat eksikliği sendromu." Salgın süreci sanal prekaryalaşmayı iyice perçinledi; dijital kapatılmaya mahkûm edilen insan, parçalanmış zihnini ekrana iyice bağlamakta ve süreklilik kazanmak için kendisini pazarın markasına çevirmeye çalışmaktadır. Adını sürekli hatırlatmak zorundadır, çünkü "gerçeklikteki yokluğu"yla yüzleşemez. Ve insan ilişkileri de, iş yaşamı gibi, sürekli-süreksizdir.

Küresel sermaye, tüketim, yeni istikrarsız çalışma hayatı ve anlık iletişim, günümüz dünyasını oluşturan önemli ögeler. Burada gelişmeye açık bir zihin yok. Yahut zihin gelişmeye nasıl açılacağını bulamıyor.

Prekarya kronik endişeyle yaşıyor. Her şeye yabancılaşmış, ya eksik istihdam edilmiş ya da gereğinden fazla çalışan, zihinsel olarak stresli, net olamayan, umutsuz bir insandan söz ediyoruz. Toplumumuz fazla gergin, gençler karamsar vs. diyorlar... Başka çare yok ki. Reçetede anti-psikotik ilaçlar dışında hiçbir şey yazmıyor. Rollo May kaygıyı yaratıcılık ve cesaretle bağdaştırarak *hayatın anlamını keşfetmemiz yolunda önümüzde açılan kapılar* olarak görmüştü. Varoluşçu psikoterapinin kurucusu May'in ne demek istediğini anlıyorum. Ancak

kaygılarımızın “çoğu” onun üzerine eğildiği seviyede değil; bizim kaygılarımız ne öldürüyor ne güçlendiriyor, geciktirilmiş ölüm içerisinde yıkıldı yıkılacak vaziyette tutarak kapı açmaktan ziyade duvar örüyor, kapı sandığımız fırsatları açtığımızdaysa arkasında yine duvar buluyoruz. Kendini bir yere ait hissetmiyorsun çünkü sistem ayaklarının altındaki zemini çekip alıyor, güvensizlik içinde kütleçekimden kopan zihin ışık hızında yurtsuzlaşıyor, uyanmak için sebep bulamıyorsun. Ve bunun bir kriz olduğunu açık etmemek adına özgürlük ve özgünlük oyunu oynuyorsun, böylece sistemle birlikte kendi sıkıntını yeniden üreten bizzat kendin oluyorsun.

Öte yandan bir insanın maaşı tatmin edici, güvencesi yerinde olsa bile kendini prekarya gibi hissedebilmektedir. Çünkü insanın emeği karşılığında temel ihtiyaçlarına nispeten rahatça ulaşabilmesi, varoluşsal niteliklerini doyurabildiği manasına gelmez. Bu doyum kişinin sorumluluğunda olduğu kadar, mevcut akış’taki sorunlara da dayanır. Belirsizlik ve anlamsızlık hissi yalnızca ay sonu maaşında değil; dünyanın krize sürüklenmesi, ilişkilerin aşırı yapay bulunması, narsistik gündelik sahnelemeler, her gün yeniden üretilen şiddet ve küresel yalanlar, gerçekliğin yitimi, iş ortamındaki vasatlık, güvenceli de olsa yapılan işten ve yaşanan hayattan anlamlı bir anlatı elde edilememesi gibi hususların senteziyle de kendini açık ediyor. Ekonomik olarak prekarya olmayanlar bile zihinsel olarak kendini prekaryalaşmış hissedebilmektedir.

Henüz 1800’lerin ikinci yarısında, kapitalizmi *yaşamın sefaleti için harikulade bir organizasyon* olarak değerlendiren romantik William Morris şöyle demişti: “Uygarlık, tatmin etmemizi yasakladığı istekler doğurdu ve bu nedenle de uygar-

lık yalnızca cimri değil aynı zamanda işkencecidir de.”<sup>33</sup> Aynı uygarlık devam eden süreçte yasakladığı tatminleri sözde özgürleştirerek dört yana yaydı ve dayattı. Ve insanlar, tıpkı yapmacık sevgi ifadeleriyle büyümüş bir çocuk gibi, yapmacık özgürlükler içerisinde dengesiz ve parçalanmış bir psikolojiyle yaşamakta, neyin içten ve gerçek olduğunu ayırt edememektedir.

Prekaryayı (ve proletaryayı) mücadelenin sınıfsal veçhesi olarak sunsak da mücadele için ekonomik açıdan öyle olmak zorunluluğu yok. Devrimler hem sınıf sayesinde hem sınıfa rağmen yapılmıştır. Avrupa’daki iş güvencesi, maaşlar ve yaşam kalitesi bizimkiyle kıyaslanamaz olsa da, uzağa gitmeyelim, 2018’den beri Batı’da çok sayıda kent isyanı oldu ve olmaya da devam edecek. (Bu paragrafı yazdığımda henüz salgın başlamamıştı, salgınla birlikte soldan gelen kent isyanları kesildi.)

Prekarya kendini sınıf olarak algılamaktan bugün uzak, devrimci-sınıf olarak algılamaktansa çok daha uzak. İyi bir toplumsal birliğin oluşabilmesi içinse empati kurabilen insanlara ihtiyaç var. Ancak keskin rekabet kurallarının ve belirsizliğin hüküm sürdüğü yerde empatiden söz etmek zorlaşır. Empati yoksa birlik oluşturmak da mevzubahis değildir. Ayrıca devrimci mücadele ortak nesnel değerlere ihtiyaç duyar, gerçekliğin parçalandığını ilan eden düzen, mücadelenin ortak değerlerini belirlememizi zorlaştırıyor. Empati yoksa birlik yok dedik, ortak nesnel değerler yoksa da kolektif mücadele yok. Kaldı ki prekarya kendisiyle de savaş hâlinde, bu içsel gerilimler birlik oluşturmalarını engelliyor, hatta küçük kazanç ve ayrıcalık farkları üzerinden birbirlerine düşman kesilebili-

<sup>33</sup> Faydalı İşler, Faydasız Uğraşlar – 1984 Yayınevi (ÇVR: Murat Can Mutlu)



yorlar. Varoluşsal belirsizliğe indirgenmiş bir yaşamda dayanışma, empati ve saygı gibi olgular parçalanır. "Ben böyleysen o da böyle olmalı ama yolunu bulursam o benden aşağıda yer almalı" ile "aşağılanacaksak hep beraber aşağılanmalıyız" tavırları birbiriyle mücadele eden ve üstlerine dalkavukluk çeken bir insan tipiyle karşımıza çıkmaktadır. -Ki kendi konumundakilere karşı düşmanlık besleyen ve üstlerine sürekli teatral pazarlama stratejileri geliştiren birey, karakterindeki acizliği ilan etmektedir yalnızca.- Yaşadığı hayattan her zaman yakını, ne ki içten içe saygıyı hak etmediğini kabullenmiştir, bunu kabullenen birinden başkasına saygı duymasını beklemek nfiledir. Sevgi ve saygının yürürlüğe girmesi hususunda "ya hep beraber ya hiçbirimiz" sloganı mevcut sistemde ikinci seçenekten yana işler ve kendini beğenmiş bireyciliğin köküne kadar toplumsal bir proje olduğu daha net anlaşılır. Biz sloganın birinci tarafında yer alıyor ve sevgi-saygının gerçekten yürürlüğe girebilmesinin koşulunu kendi toplumsal projemizde görüyoruz, ekonomik ilişkiler de (kültürel ve entelektüel düzeyle beraber) belirleyici rol aldığından, eko-sosyalist ütopyanın hayalini kuruyoruz.

Bir anımı paylaşayım ve ara vermiş olalım. Beş yıldızlı bir otelin teknik-servis departmanında kısa süre çalışmıştım. Hep kısa olur ya... Departman yerin altında, güneş görmüyordu. Herkes yukarı yönelirken biz on beş kişi aşağı iniyorduk, öğle aralarında animatör ekip de aramıza katılıyordu, makinelerin gürültüsü ile Kafkaesk ortamların ferah kalacağı duvarların içindeydik. Otelin gerçekte nasıl işlediğini kılcal damarlarına dek görebileceğiniz yerlerdir buralar. Çözüm üretici işçiler ile otel sakinlerinin teknik sorunları arasında bağlantı kuruyordum; klima soğutmuyor, ışık aydınlatmıyor, sifon bozuk, cebim delik... İşçiler normalde otelin daha büyük makinelerine

bakıyorlar, benim yönlendirmemle ara verip küçük işlere geçiyorlardı. Hücre gibi oda, yarısı masa, üstünde bilgisayar ve telefon. Bilgisayardan Hesse'nin bir kitabını okurken akranım işçilerden biri yakalamıştı. Dalga geçecek diye düşünürken *Bozkırkurdu*'nu okuduğunu söylemiş ve üzerinde sohbet etmiştik. Harcanıp gitmiş biriydi, fırlamanın teki, şeytana takla attırır, ilk kez o dakikalarda yüzünün ciddileştiğini görmüştüm. İnsanlar içlerinde neler saklıyor, hangi potansiyelleri açığa çıkaramıyorlar... Genişçe bir oturma odası diyebileceğimiz ortak alanımız vardı, kişi başı binlerce bardak çay içiyor, sigara dumanı altında görüş mesafemiz daralıyor, siyaset ve çoğu zaman geyik yapıyorduk, ve elbette futbol. Ülkenin dört yanından gelmiş, kendilerine has Türkçeleriyle kendilerine has adamlar. Hepsinin hikâyesi ayrı kurgu. Hepsi alaylı, işi feleğin çemberinde öğrenerek ustalaşmışlar. Bir sabah elektrik mühendisi bir akranım geldi ve bin lira bile verseniz çalışırım diye yalvardı, önce müdür mürmür kırın etti ama işine gelirdi, aramıza katıldı, bin lira maaş, sigorta falan hak getire. Patron eski Dev-Yol'cu. Hepimizin yolu belli. Bize sakal-bıyık kesilecek demişti. Ben sadece sakalımı kestim. Sonra işçiler "Sen niye bıyığını kesmiyorsun?" diye hayıflandılar, ben de "Siz niye uzatmıyorsunuz?" diye sordum. Konu uzamadan kesildi. Bu adamların kimi altı kimi on aydır maaş alamıyordu, ama "bir gün alacaklardı", bu yüzden çıkanıyorlardı. Kısırdöngü. Başka ne yapabilirlerdi? Hakiki bir sendika yoktu, zaten sendikalı oldukları için rahat ettirilmezlerdi. İşimle dalga geçiyorlardı hafifliğinden dolayı, ben de onaylıyordum, asıl patronun onlar olduğunu ve daha yüksek maaş almaları gerektiğini söylüyordum. Yüksek maaşı geç, adamlar normal maaş bile alanıyorlardı, kötüye öyle alıştırmışlardı ki yarın kötünün iyisi koşullara ulaşınca dut yemiş bülbüle döneceklerdi. (Sos-

yal demokrasi de bunun üzerine kuruludur, geleceğin sessiz bir gününde bu cümleleri anımsayacaksınız. Sessiz bir gün, çünkü sosyal demokrasinin solunda eleştirel bir alan yaratmaya kimse yanaşmayacak.) Bir sabah grev çağrısında bulundum. Hoppala! Önce güldüler, "Sen ne grevi gardaş, yeni geldin dur bakalım" dediler. Ben de "Kendim için değil sizin için," dedim; "Çıkalım yönetime hep beraber anlatalım, biriniz sözcü olsun, oyalamasınlar artık." Düşünmeye başladılar. Mantıklı bulanlar vardı. Bu adamlar iki gün işi bıraksa otel iki yıldıza düşerdi. Aralarından biri rahatsızdı, gözümün ucuyla yüz ifadelerini takip ediyordum. İşçilerin arasında patron/müdür sınıfının arka çıktığı ve daha çok maaş verdiği hizipçiler bulunur bazen. Aynı durum siyasi oluşumlar için de geçerli, her zaman istihbarata çalışan ajanlar vardır ve kimisi yönetimdedir, neyse. Öğle arası geldiğinde yer altında elimizde tabldotlarla yemek beklerken, "bir gün alacağız parayı, önümüzdeki ay yavaş yavaş da olsa yatıracaklarmış" tekrar dolaşıma sokuldu ve grev sözcüğü tarihe karıştı. Kalıcıların yanı sıra göçmen ve mevsimlik işçilerin uğultusu içinde tatsız yemeğimi yiyordum. Doğudan gelmiş bir genç kalabalığın içinde beni buldu, karşıma oturdu, bir sabah yanımdan geçerken "günaydın kardeşim" demiştim çünkü ona, ayrı departmanda çalışıyorduk, böylesi tavırlar onun dünyasında zarifti, ilk defa deniz görmenin nasıl bir deneyim olduğunu anlatıyordu şimdi, sigaramdan ikram ettim. Neler neler yapardı bu çocuklar, hiçbir şey yapamazlar artık. Fırsat eşitliği, yapsalar-mış! Varlığım ile varoluşum arasındaki korkunç gerilim başımı döndürüyordu yine. Ağzımı yukarı ve aşağı yönlerde doğru ellerimle ayırıp kitle imha füzesi gibi kendi içimden çıkarak patlamayı düşünüyordum. Durumlarını kabullenemedim, sanmam ama belki maaşımı yatıracaklardı, hem de oturdu-

ğum yerden, ne ki olmadı işte, her şey öylesine sefildi... Utanç içinde çıkıp gittim, meteliksiz, haber dahi vermeden, fark etmezdi. Tütünüm vardı nasılsa. İnsan onuru parayla takas edilemez. Bu adamlar işçi sınıfının eski modernitedeki karşılığıydılar; alın teri, makineler, kaslar, mekânsal ortaklık, merkezî otorite... Ama belirsizliğe mahkâm edilmişlerdi, Godot'yu bekliyorlardı. Elektrik mezunu genç de bin lirasını alıyordu işte, göçmenler ve geçiciler de muhtemelen aynı durumda, lojman odalarında iç içe uyuyorlardı. Orada proletaryanın da çeşitli veçhelerle prekaryalaştığını bir kez daha görmüştüm. Ve prekaryanın sayısal ve ruhsal açıdan baskın olduğunu.

Daha ne gözlemler. Her sınıftan, her kültürden. Mesela kasaba kültürüyle yaşayan bir ilçede, günde on iki saat iki ay boyunca belediye başkan adayının fotoğrafçılığını yaptığımda da (hayatımda elime kamera almamışındır) çok geniş gözlem şansı yakalamıştım. Genel olarak şunu anladım, bu ülkede marjinal diye bir şey yok. Oturduğu yerden anarşizm ahkâmı kesen, matiz olmayı önemli bir mevzu sanan kimi kardeşlerim, bu kültürün kılcal damarlarına girseler kendilerini kundaktaki bebek gibi hissederler. Marjinalliği bu ülkenin en "sıradan" insanların ve ekmek kavgasının en yoğun döndüğü semtlerde gördüm. Seks ve para uğruna yaptıkları, küçük hesapları, ali cengiz oyunları, hacı hocalara yatırdıkları paraları, dedikoduları, hayalleri, birbirlerini baltalayışları, peygamberle toplantı yaptığını iddia eden cemaat liderini takip edişleri ve niceleri... Ve hiçbirisi kitaplarda yazmıyordu. Bu kitapta da yazmıyor. Şimdi devam edelim.

Artık mekânsal ortaklıkla gelen, eski işçi sınıfında oldukça geçerli sıkı insan ilişkileri kurulamıyor. Şirketler çalışanlarından bile taşınabilir durumda. Onun dışında, ekonominin temel yapısı hizmet sektöründen oluştuğundan emek de sü-

reklilikten ziyade proje bazlı hâle geldi. Bu da hareketlilikte ve geçici işgücünde artış demek. İnsanların birbirlerini doğru düzgün tanımasına fırsat yok. Kısacası tüm bunların ışığında prekaryayı tehlikeli yapan sadece sistemin karşısına dikilme potansiyeli değil, Standing'in uyardığı gibi, popülist ve neofaşist siyasetçilere güven duyma riskidir de. Yüce demokrasinin küresel çapta nasıl zayıfladığına hepimiz tanık olduk...

Aklıma gelmişken... Marx üretken emek ve üretken olmayan emek ayrımı yapmış ve birincinin üzerine eğilmişti, ancak kapitalizmin evrimi ikinciden yana oldu. Lazzarato'nun deyişiyle "maddi olmayan emek". Bu konu üzerine sonra Negri ve Hardt da eğildi. Maddi olmayan emeğin öteki yüzünün de "duygulanımsal emek" olduğunu ifade ettiler, kısaca "duyguların manipülasyonu ve sahnelenmesi" manasına gelebilir; iş ortamındaki jestler, mimikler, iyi bir gülümseme, kendini pazarlama, çekici görünmek vs. Konuyu ilk ortaya atan Hochschild; ona göre iş ortamı sahne, çalışanlar aktör, müşteriler seyirci konumunda. Duygusal emek iş için vasıf hâline, aranan bir niteliğe dönüştü. Negri ile Hardt'ın "duygulanımsal emek" kavramı ise metalaşan bu duyguların iş ortamını aşp tüm yaşama yayıldığı yönünde. Bu son derece çarpıcı bir tespit, keza demiri bile eriten para düzeni, gündelik insan ilişkilerinin de rabitası gibidir. Her şeyin finansallaştığı, gösteriye dönüştüğü, imajlar, kimlikler ve dünya görüşlerinin sistem ve iletişim aygıtlarınca tayin edildiği ve değiş-tokuşa sokulduğu süreçte her yer sahneleme alanıysa, bireyliğimiz pek de yeri doldurulamaz görünmüyor. Keza rolü paylaşan her oyuncuyla özdeşiz. Çalışma, tüketme ve (sanal) gösteri yaşamın kendisine dönüştüğünden insan davranışları simüle etkileşimlerle vuku buluyor; geçmişte simüle ve hakiki arasındaki ayrımın ortadan kaybolabileceği konuşuluyordu, artık

kaybolmak üzere. (Ve Ritzer'in dediği gibi; *simüle ortamları denetlemek, gerçek ortamlardan çok daha kolaydır.*) İnsanın İnsan olarak değil de veri ve personel olarak görüldüğü bir oyunda *biriciğin mülkiyeti* düştüen ibarettir, tek mülkiyeti sosyal medya ve banka hesabıdır. Ama böyle değil-miş gibi davranmalı. Bireyin yeri doldurulamaz mülkiyeti, kapitalist oyun içerisinde açığa çıkamayacağı gibi, birey bunu inşa etme kabiliyeti de geliştiremez.

Ne diyorduk? Tamam...

Hizmet sektörünün ekonominin temel yapısı olduğunu söylemiştim. Daniel Bell'in belirttiği gibi, *post-endüstriyel toplumun ilk özelliği, mal üretiminden hizmete geçiştir.* "Sanayi-sonrası" ifadesi geçmişte kestirmeci bulunmuşsa da eğilim bu yöndedir. (Ülkemizdeki istihdam oranlarına baktığımızda hizmet sektörünün %60 oranına sahip olduğunu görüyoruz. Diğer ülkelere de göz atabilirsiniz.) Hizmet sektörü sadece iş tarzı değil, "hizmetleşme" manasına geliyor. Doğrudan Standing'in cümleleriyle: Hizmetleşme "işbölümünün akışkanlaşması, işyerlerinin ev ve kamusal alanlarla iç içe geçmesi, iş saatlerinin dönem dönem azalıp çoğalması, insanların birkaç iş statüsünü birleştirip aynı anda birden fazla sözleşme yapması gibi esneklik durumlarının bir araya gelmesini özetleyen durumun adıdır."

Tüm bunlar ne "çalışmaya dayalı toplum"un sonuna işaret eder ne de sanayii ve tarım sektöründe çalışanların yok sayılmasına. Kapitalist mantıktan kopma yaşanmamış, -diğer alanlarda olduğu gibi- çalışma yeni görünümeler kazanmıştır. Türü ne olursa olsun, kapitalist çark içerisinde ücretli emeğin sömürülmesi sürmektedir. Biz yaşanan farklılaşmaların toplum ve birey üzerindeki etkilerini incelemeye çalışıyoruz. Farklılaşmaları göz ardı etmek, özünde radikal ve eleştirel

olan bir tavrı dogmatik çerçevelere hapsederek hem teoriye hem de güncel mücadeleye aykırı düşmekle sonuçlanır. Ve mücadele çağrısında bulunurken kullanılan özne, çağrıyı işiten geniş kesimlerin üzerine alınmamasına sebep olur.

İşsizlik rakamlarını aşağı çekmek isteyen kapitalizm, bir yığın değersiz ve geçici hizmet işi üretti, -üniversitelerin çokluğu da (hatta bence öğrencilerin düşük notlarla okulda tutulması ve mezuniyet sonrası bitmeyen sınavlar dahi) bu sözde işsizlik düşüşüne hizmet ediyor.- Bu tip kişisel hizmet üzerine kurulu işler, aynı zamanda toplumun parçalanışını da belirsiz noktalara itiyor. Bir bakıma vatandaşlık hakkına sahip olanlar ve olmayanlar... Andre Gorz: "Kişisel hizmetler satanlarla onları satın alanlar arasındaki toplumsal ve ekonomik eşitsizlik, işin gelişiminin motoru olmuştur. Bu durum toplumun ikilileşmesi üzerinde, sanki sömürgeci model artık metropollerin merkezine yerleşmiş gibi, bir tür güney-afrikalılaştırma üzerinde temellenir." tespitini yapıp başka bir sayfada devam eder; "ticari hizmetlerde çok sayıda iş yaratmak ve işsizlik azaltılmak isteniyorsa, 'ikili toplum'u kabul etmek gerekir. Nüfusun büyüyen bir oranı düşük ücretli ve kalifiye olmayan işler yapacaktır ve bu da genellikle, üretken sektörde düzenli ve tam gün işlerini koruyan faal nüfusun hizmetinde olacaktır".<sup>34</sup> Bu durum aynı çarkın içinde çoğunlukla sıkıcı, anlamsız, kötü veya çok kötü şartlarda çalışan ve yaşayan kent insanlarının kamplaşması manasına geldiğinden asıl sorumlu kapitalistlerin arka kapıdan sıvışmasını da sağlamaktadır. Ekonomik eşitsizlikteki artış, insanlararası sosyal mesafenin artışı manasına gelir ve toplum yüzeysel farklar sebebiyle mücadele ve beklentilerde kurulabilecek ortaklıkları

<sup>34</sup> Kapitalizm, Sosyalizm, Ekoloji – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Işık Ergüden)

yitirmeye başlar. -Yarın sosyal demokratlar işsizliğin azaldığından bahsettiğinde, konunun niceliğine değil niteliğine bakmanızı tavsiye ederim.- Aynı şekilde kimlikler ve farklılıklar üzerinden oluşan kamplaşmalar da devletin çözmek istediği bir sosyal yabancılaşıma sorunu değildir. Çünkü aynı zamanda siyasal yabancılaşıma manasına geldiğinden, küresel sermayenin ve ulusal burjuvazinin-sermayenin (kendisi de burjuva olarak) çıkarlarını koruyan devlet, yabancılaşımadan rahatsız olmak bir yana üreticisidir. Bireycilik toplumsal tasarıları öldürmüş, teknoloji siyasal saf dışı bırakmıştır; partilerin (ve birliğin) değerinin kalmadığı yerde liderler, siyaset-üstü seviyede öne çıkmaktadır.

Bizimki gibi duygusal (ve mizahi) yönü güçlü toplumlar- da ise liderlerin kamplaşmayı körüklemesi çok daha kolaydır, ancak bizi biz yapan bu duygusallığı tersine işletebilir, yani omuz omuza gelerek dostluğu ve mücadeleyi inşa edebiliriz. Eğer duygusallığımızı mantıkla birleştirebilirsek takip etmemiz gereken muasır medeniyetlere (ve şükretmemiz gereken geri kalmış medeniyetlere) ihtiyacımız kalmayacaktır. Ayrıca kendi içimizdeki ve komşu milletlerle olan tarihsel anlaşmazlıklarımızın Avrupa, Amerika, Rusya ya da Çin’de, kısacası emperyalist kapitalizmin (ve iktidarların) ağzında araçsallaşmasına, halkların olası pozitif birlik ve geleceğinin, geçmişin politik-yeniden-üretimi eliyle tarihe hapsedilmesine izin vermemeliyiz. Kasten modası geçirilen yahut içi boşaltılarak sunulan birlik-beraberlik çağrılarını, akliselim ve samimi biçimde yeniden yürürlüğe sokmalı, sorunlarımızı sınıfsal ve kültürel perspektiflerle kendimiz çözmeliyiz.

\*\*\*

Şimdi, uzaktan çalışma hususunu salgın süreciyle değerlendireceğim; keza çalışmanın evrimindeki uzaktanlık çok net göz-



lenmiş oldu. Evden çalışma ciddi anlamda gündem. Öte yandan işten çıkarmalar, ücretsiz izinler, dükkân açamayan esnaf- lar, krizden dolayı kapanan işletmeler vs. ile prekarya nüfusu iyiden iyiye artmış görünüyor. Salgın sürecinin çalışmanın evriminde ne gibi etkiler yaptığı ve yarın nasıl bir çalışma ahlâkı yaratacağını az çok kestirebilmek mümkün. Şirketlerin uzaktan çalışmaya tasarruf gereği sıcak bakmaları ve kitleleri prekaryalaştırma hamlelerinin bugünün değil, on yıllar önce- sinin mevzuları olduğunu unutmamak gerek. Uzaktan çalı- şanlar, şirketler tarafından çok daha kolay ve masrafsız biçim- de gözden çıkarılanların başında gelirler. Kapitalizm salgın- dan faydalanacağı yolları çoktan buldu.

En yakın dostum prekaryalaşma süreci için çok net bir örnek. Üç yıl içinde benim bildiğim en az 4-5 işte çalıştı. İlk olarak bir bankanın gişesinde başladı. Ancak "küçülme" ge- rekçesiyle sorgusuz sualsiz çıkarılan binlerce kişiden biri oldu, içlerinde 20 yıldır çalışanlar da vardı. Sonra yine hep geçici işler. Şimdi de "deneme süresi" adı altında bir şirkette excel tabloları düzenliyor ve eve gidip bir de uzaktan çalıştığı işe bakıyor. Evli ve her an çalıştığı yerler tarafından gözden çıkı- rılabileceğini bildiği için endişeli. (Bu cümleleri yazdıktan iki ay sonra gece vardiyasına alındı ve güneşi görmeden yaşama- ya başladı.) Başka bir arkadaşım da masa başında muhasebe yaparak başladığı işe, şehirlerarası araba yolculuklarına çıkıp mal teslim ederek devam ediyor. Hâlbuki girerken muhasebe bilgisi ölçülmüştü. Yarın nereye gidip nerede kalacağı belirsiz bir çalışma tarzında buldu kendini. Başka bir arkadaşım da 3-4 aylığına da olsa havaalanında işe giriyor, sonra virüs riskiyle eve kapatılıyor, bir anda geri çağırılıyor, asgari ücret almak üzere devam ediyor ve mevsimlik işi bittiği için evine geri postalanıyor. Örnekler o kadar çok ki... Ancak mevzu işten

çıkarılıp çıkarılmamak değil sadece, istikrarlı bile olsa, işin kendisinin sırtımıza bindirdiği somut ve soyut yükler bizi her hâlükârda ezmeye devam ediyor. Aslında arkadaşlarımın, benim ve okuyan birçok insanın acınası arzusu şu; zaten eziliyoruz, bari istikrarlı ezilelim. İşte payımıza düşen kazanç bu. Bakalım salgından sonra ne düşecek?

Yine doğrudan Standing'in özet niteliğindeki cümlelerini okuyalım: "Prekarya bugün kendine özgü birtakım koşulların bir araya gelmesiyle oluşan bir durumla karşı karşıya. Eski proletarya ve maaşlı kesimin aksine, kendisine gelir güvencesi sağlayacak şirket yardımları ve katkı-temelli toplumsal korumaya sahip değil. Üstelik bir taraftan paraya dayalı ücretlere bağlı fakat bu ücretler de hem daha düşük hem de bu ücretleri diğer gruplara kıyasla tahmin etmesi daha güç. Gelir ve sosyal yardım temelli eşitsizlikler artarken prekarya giderek geride kalıyor ve toplumsal destek konusunda hepten zayıflamış bir sisteme bağımlı hâle geliyor."<sup>35</sup>

Tekrar Richard Sennett; "Geçici çalışanlarla görüşme yaparken şunu gördüm ki bu ortam içinde başarılı olanlar belirsizlik karşısında yüksek bir toleransa sahip. Bir yönetici yardımcısı bana şöyle dedi: 'Ne zaman yeni bir işe başlasan numara yapmak zorunda kalırsın. Patron, yapılması gerekenleri ve onun ne istediğini bilmeni bekler. Ama tabii ki sen bilmiyorsundur. Bu mücadele etmesi güç bir durum.' Esnek şirketlerin 'insan ilişkileri becerileri'ni vurgulaması ve 'kişilerarası' eğitim sunması bir rastlantı değil. Psikolojik içerik boşaltıldığında geriye somut bir gereksinim kalır; bu tür ortamlarda insanlar kötü tanımlanmış koşullarla yüz yüze geldiğinde önceden hazırlıklı olmak zorundadır".<sup>36</sup>

<sup>35</sup> Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf – İletişim Yayınları (ÇVR: Ergin Bulut)

<sup>36</sup> Karakter Aşınması - Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Barış Yıldırım)

Prekarya yaşamını geçici işlerde geçirdiğinden risk altındadır. İşten çıkmanın sonunda işsizlik maaşı gibi haklar elde edebilmek de o kadar kolay olmuyor. Böylece kredi çekme yahut eşe dosta borçlanma durumları artıyor. Keza işsizlik maaşına hak kazansa bile değişen bir şey yok. Tabii neoliberal düzen işsizliği (ve başarısızlığı) bireysel sorumluluk bağlamında değerlendiriyor ve neredeyse tercih olduğunu söylüyor. (İşsizlik -ve değersiz işler- kapitalizme hizmet eder, sistem sermayedarların çıkarlarına uygun seçeneğe göre işsiz ordusunu bir genişletip bir daraltır. İşsizler hem mevcut çalışanlardan daha az maaş almaya razı biçimde yedekte bekler hem de sistem mevcut çalışanlara ciddi zamlar yapmaktan kurtulur.) Sanırım işsizlik maaşı peşinde koşup, bulaşık yıkamaya sıcak bakmadığımız için öfkeli. (Öte yandan karşılıksız temel gelir'in insanları tembelleştireceğinden dem vuran kapitalistler ve yordakçı patron sınıfın, gelirlerinin çoğunu hiçbir şey yapmadan kazanıyor olmaları da manidar.) Kişinin kendisini istihdam edilebilir duruma getirmesi gerektiğini belirterek kendini geliştirmek, tavır ve alışkanlıklarını düzenlemek gibi lakırdıları başarı diye satıyorlar. Zamanında yazılımcı olmamız gerektiğini fark edemeyip üniversitelerin anlamsız bölümlerinde hayatımızı harcadığımızdan faturayı bize kesiyorlar. Böylece biz işsizler veya vasıfsız işlerde çalışanlar tembel, sorumsuz ve başarısız kimseler olup çıkıyoruz. Psikolog (ve filozof) Bruce Hood: "Tüm suçu bireylere atmak, toplumdaki eşitsizlikleri yaratan politikaları mazur göstermekle eşdeğerdir. Belki de başarı ya da başarısızlığı sadece kişilikle değil de daha çok toplumla ilgili olarak düşünerek bu dengesizliği telafi etme zamanı gelmiştir".<sup>37</sup>

<sup>37</sup> Benlik Yanılsaması – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Eyüphan Özdemir)

Sorumluluğun yükünün bireyin sırtından tamamen alınması gerektiğinden söz etmiyorum, kepezeliğin sorumluluğunun paylaşımında bireye düşen payın neoliberallerin anlattığı kadar ağır olmadığını söylemek istiyorum. Elbette sürekli risk ve her gün yeniden üretilen gerginlik içerisinde prekarya, kontrolsüz üreme ve komplo teorilerine inanma davranışları sergileyebileceği gibi, uyuşturucuya yönelme, şiddete yatkınlık, homofobi, intihar, suç işleme ve kısa yoldan para kazanmak için kumara başvurma (ki internetle birlikte bahis siteleri ve kripto para borsası kumarı anlık hâle getirmiştir) refleksleri gösterebilir ve burada bireyin iradesine sorumluluk yüklemememiz doğru olmaz. Tabii devletin hukuk sistemi bizi suçlardan korur ancak ortada ekonomik kriz varsa ilk korunması gereken büyük şirketler ve sermayedarlardır, bizim krizi nasıl geçirdiğimizin önemi yoktur. Sübvansiyonlar bunun en açık örneklerinden.

Sübvansiyon için bir finans sözlüğünün girişinde şöyle yazıyor: Devletin üreticiyi ya da tüketiciyi desteklemek amacıyla yaptığı karşılıksız mali yardımlar. Kısacası karşılıksız devlet desteği anlamına gelir. Buradaki tüketici kavramı, ki vatandaşla eşdeğer, laf olsun diye oraya koyulmuş. Sübvansiyon, Standing'in de belirttiği gibi, iktisat tarihinin en büyük üçkâğıtçılıklarından biri. Çünkü devlet yardımlarından asıl yararlananlar her zaman sermayedarlar ve yüksek gelirli kişilerdir. Onlara ağır vergilerden kaçmanın yolları açılırken, biz prekaryanın kafasına mitinglerde fırlatılan çay paketleri düşer.

Gölge Ekonomi'nin büyümesi de prekaryayı genişletti. Nedir gölge ekonomi? Yasal sözleşmeye dayanmayan istihdam şekilleri, buna enformal sektör/kayıtdışı ekonomi de denir. Tabii sözleşme olsa da kıymeti harbiyesi yok ya! İşte pre-

karyanın içinde bulunduğu ekonomi tipi. Ve elbette gölge ekonominin büyümesinde yalnızca şirketlerin değil, doğrudan devletlerin de payı var.

Neoliberal düzende toplumsal basamakları tırmanmak eskiye nazaran çok daha zor hâle geldi - imkânsız diyeceğim de dilim varmıyor. Eşitsizlik rekor seviyelere tırmanırken ve toplumsal hareketlilik azalırken, dört koldan liyakatten bahsedilmesi de gülünç görünüyor. Tabii bizimki gibi pespaye gündemlerle boğuşan bir ülkede, parlak yüzlü lacivert abiler ve ablalar çıkıp “liyakat” dediğinde sevinçten gözlerimiz yaşıyor.

Virüsten korunmanın sorumluluğunu bile doğrudan bireye yükleyen sermaye, bizleri zerre umursamadığını bir kez daha kanıtlamıştır. Öfkelenmek için komplo teorilerine ihtiyacımız yok; henüz ilk aylarda virüsün iki hafta tam kapanmayla geçeceğini belirtenler, ekonomiyi bahane ederek insanları parasal destekle iki hafta evlerinde tutmaktan acizdir, aslında acizlik değil düpedüz seçimdi. Bu sistemin varlığı bizim utançımız. -Evrensel temel geliri çözüm olarak öne sürenler (ki her şeye rağmen destekliyorum) bu maliyeti rahatlıkla karşılayacak kadar zengin olduğumuzdan söz ediyorlardı, acaba ölüm gibi bir gerekçe varken bile sistemin kılını kıpırdatmaması karşısında ne düşündüler?- Virüsü ciddiye almayıp tedbirleri hayata geçirmemekte direten devletler, sonrasında bu yoldan dönünce anlamsız biçimde tedbirleri bir gevşetip bir sıkıldılar. Bu düpedüz Sosyal Darwinist anlayışın pratiğe geçirilmesiydi. Ayrıca tedbirleri sıkma sürecinde -komik olsa da- ekonomik destek sağlayan, kurtarma operasyonlarına para döken ve kimi sektörlerde zarara uğrayan sistem, oluşan borç yükünü zamanı geldiğinde daha da aşağı çekilmiş ve sayısı artmış biz emekçilerin omzuna yükleyecek (ve neoliberalizmi tekrar

ayağa kaldıracaktır. Her yerde eşzamanlı değil). Ki yüklemeye başladı. Ekonomi bozular söylemi düpedüz yalandı, kısmi tedbir süreçlerinde daha mı iyiydi? Şirketlerin devasa vergi borçlarını silmekten çekinmeyenler, milyarderlerin servetlerini katlamasına ses çıkarmayanlar; intihar eden, kıt kanaat geçinmeye çalışan ve ruhsal yaşamı alt-üst olmuş bizlerin üzerine daha fazla borç bindirmekten geri durmamıştır.

(Trajikomik bir olay yaşadım bu süreçte. Salgında iyice müşkül duruma düşen ve çocuklarına ekmek götüremeyen Suriyeli bir kardeşimiz için sosyal medyada -anonim şekilde- kararınca para toplanmasına vesile olmuştum. O da karşılığında çocuklarının videosunu göndermişti bana; "Teşekkürler abi" diye bağırıyordu veletler. Bunun için yardımcı olmamıştım hâlbuki, neyse... Videoyu izleyip teşekkür ettikten iki dakika sonraysa telefonum çalıyor ve bir kurumdan mevcut borcumu yapılandırabileceğim bilgisini alıyordum. Epey komik bir andı benim için. Borçlu ve işsiz bir prekarya mensubu, göçmen bir prekarya için para topluyor... Karikatür gibi, ama gerçeğin ta kendisi.)

Wallerstein "bugün hastalıkların yayılmasını önleyen teknikleri öğrenmiş durumdayız."<sup>38</sup> diye yazmış, -haklı olarak. "Kapitalizmin ileri tıp teknikleri" yokken, veba salgınında *daha ilkel* bir yöntem uygulanıyormuş: karantina. *Dubrovnik limanına gelenler için zorunlu tutulan 40 günlük yalıtım süresi.* (Karantina sözcüğü de "kırk" sayısının Latincesi olan quadraginta'dan geliyormuş.) Daha ilkel ha... Koronavirüs salgınında da şirketlerin ağzına baktık, gündüzleri çalıştık, akşamları ve hafta sonları evlerimize kapatıldık. Marc Bloch, *Feodal Top-*

<sup>38</sup> Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık – Metis Yayınları (ÇVR: Necmiye Alpay) Not: "Kapitalizminin kazandırdıkları"nın değerlendirmesi için, kitabın *Bir Bilanço* adlı bölümüne göz atabilirsiniz.

*lum'*da, mevcut *gündelik zorlukların üstüne binen* bu salgın hastalık gibi felaketler sebebiyle insanların her şeyi geçici gördüğünden, duygusal açıdan dengesizleştüğinden ve sinirliliğin arttığından bahsediyordu. Vay be, ne ilerleme!

Göçmenler... Standing'in tanımıyla onlar prekaryanın "hafif piyadeleridir" ve bir bakıma hepimiz göçmeniz. Göçmen krizi modernitenin artarak devam eden bir sorunu. İnsanlar ait oldukları kültürü, sevdiklerini, dillerini ve geçmişlerini geride bırakarak sırf hayatta kalabilmek için göç etmekte. Bu insanların çoğu -en azından bizde- eğitimsizdir (ya da göçtükleri yerde eğitimlerini sürdürememişlerdir) ve gittikleri ülkelerde haklarını arayabilecekleri hukuk alanı bulamazlar. Acziyetin farkında olan orta ölçekli işverenler ve sermayedarlar onlara az ücretler karşılığında çok iş yaptırabilmektedir. Böylece o ülkenin işgücü de -kimi sektörlerde- iş yaşamında kalitesizleşme ve işsiz kalma gibi sorunlarla karşılaşır. (Sınırları açmak, sınıra dayanmış olanların geldikleri yeri cehenneme çevirerek gerçekleştiğinde sonuçları da olumsuz olur. Yoksa anti-emperyalist bir dayanışmayla sınırları açmanın sonuçları fazlasıyla olumludur.) Göçmenlere kapısını açan ülkeler, çok kültürlülükten bahsedenler değil mağdura kucak açmaktan dem vuranlar, aslında hem göçmenlere hem kendi toplumlarına ihanet etmektedirler - kaldı ki terk edilen üçüncü sınıf coğrafyalardaki sorunların mümessili de çok-kültürcü ülkelerle birlikte kendileridir. Ekonomisi çökmüş, toplumu onulmaz biçimde kanıplaşmış bir ülkede mülteci yığınlar iktidar için plan-proje aracından başka bir şey değildir. Toplumsal dengesizlik her zaman mevcuttur, ne ki sessiz yığınlara dönüşen Batı'da dengesizlik asgari iken bizim gibi ülkelerde azami seviyededir. Ve ne hikmetse dengesizliği şiddetli boyutlardaki ülkeler milyonlarca göçmene kapı açarken, kılını kıpırdatma-

yan Batı o ülkelerin “misafirperverliğini” övmektedir. Kukla iktidarlar ile Batı arasında anlaşma yapıldığı aşıkâr. Göçmenler despot iktidarlar için düzenlenebilir bir topluluk gibidir, onları arzuladıkları biçime sokabilirler. Bu ortamda vatandaş ile göçmen karşı karşıya gelir - kitle vatandaşa dönüş yapar. Vatandaş mevcut dengesizliğin ve yaşadığı sıkıntıların hesabını soracak merkezî alandan yoksun olduğundan her gün kümeler hâlinde karşılaşılan göçmenler bir süre sonra nefret kaynağına dönüşür. Geleceği iyileştirme söylemi kalmamış iktidarlar, yaşanan kötülüğün kaynağı kendileri değilmiş gibi içte ve dışta hayali korku kaynakları üretirler, göçmenleri de içteki kaynaklardan biri olarak kullanırlar ancak açık etmezler, tıpkı korkuyu yaratanın kendileri olduğunu gizlemeleri gibi. İktidar çıkmazın kaynağı olması vesilesiyle kendisini tek kurtuluş yolu gibi sunar, bu da ömrünü uzatır; çünkü hem siyasi bir lanetli paya dönüşmüş hem de korkuyla uyuşmuş bireyleri temsilcisi hâline getirmiştir. Küresel kapitalizmin mantığına ne kadar da benziyor...

Prekaryanın büyümesiyle kadınların iş piyasasındaki rolünün artması da paralel ilerledi. Hatta öyle ki prekaryalaşma süreci için emeğin küresel düzeyde kadınlaşması ifadesi bile kullanılabiliyor. Marx ve Engels’e kulak verelim; “Kol emeğinin gerektirdiği yeteneğin ve kuvvet kullanımının azalması, yani modern sanayinin gelişmesi oranında erkeklerin emeğinin yerini kadınlarınkı alıyor. Cinsiyet ve yaş farklılıklarının işçi sınıfı açısından artık hiçbir toplumsal geçerliliği kalmamıştır. Yalnızca, yaşlarına ve cinsiyetlerine göre farklı maliyetlere sahip iş aletleri vardır”.<sup>39</sup> İki ustanın 150 yıllık ifadesine ve öngörüsüne baktığımızda, değişimin “iş aletleri” üzerinde

<sup>39</sup> Komünist Manifesto - Gelenek (Dünya Yayıncılık) (ÇVR: Dünya Armağan)



yaşandığı sonucuna çıkabiliriz. Ancak mekân ve alet üzerinde yaşanan değişim, buraya kadar anlattıklarımız da göz önüne alınırsa, küçük bir fark gibi algılanmamalı. Yine de köktenci değişim anlayışı boşa çıkıyor, her şey değişti ama birçok şey değişmedi. Biz kadınlar ve erkekler, klişe bir söylemle, aynı şarabın üzümleri olarak eziliyoruz ve akliselim insanlar olarak kavgayı omuz omuza doğru yöne çevirmezsek kapitalistleri sarhoş etmeye devam edeceğiz.<sup>40</sup>

Emek bu düzende kutsallığı değil aforoz edilmeyi, yüceltilmeyi değil aşağılanmayı hak ediyor. Yaşamın kendisi araç, iş yaşamı (tüketim ve gösteri) amaç hâlini aldı: *geciktirilmiş ölüm*. Emek, darağacında sallanan birinin hafiften nefes alabilmesi için ayakları altına koyulmuş dökük iskemleden başka bir şey değildir. Çalışmayı ve üretimsel ilerlemeyi *kutsallaştıran* her söylemin canı *cehenneme*!

\*\*\*

Eğitimin küresel alanda ticarileştirilmesi ise ayrı rezalet. Daniel Cohen diyor ki; *Fordizm önceki yüzyıl için ne idiyse, üniversite de şimdiki sistem için aynı şey*. Finansallaşmayla birlikte eğitimin niteliğinde ciddi vasatlaşma oldu ve teknokrasi (ve postmodernizm) akademide özgürlük ile demokrasi kılığında dolaşmaya başladı. Tüm bunlar prekaryanın genişlemesinde pay sahibi.

Prekaryanın temel dinamik gücünü, eğitim sonrasında geleceksizlik ve güvencesizlik denizine atılan gençler ve o günlerden gelen biz genç yetişkinler oluşturuyor. (Bugün KYK borçlarını ödemeyi reddedenler de bunun net örneklerinden

<sup>40</sup> Bu satırları yazdığım 2021 Şubat ayında 28 kadın (+12 şüpheli) erkekler tarafından öldürüldü; iş kazası/cinayetlerinde ise 7 kadın ve 131 (4 çocuk, 5 göçmen) erkek olmak üzere 138 emekçi yaşamını yitirdi. (Covid-19 ölüm sebebinin %60'ını oluşturuyor.) Sadece bir ayda..

biri.) Biz Y kuşağına(?) “girdiği işte sabit kalmak istemiyor” gibi karakteristik özellikler yapıştırmışlardı, bunun sebebi biz değildik, neoliberalizm öyle istediği için öyle oldu. Geçim sıkıntısıyla intihar eden arkadaşlarımızın mezar taşlarında cevabı bulabilirsiniz. Z kuşağı(?) da aynı belirsizliğe sürükleniyor. Genç ve yetişkin prekarya olarak eski istikrarlı dönemde çalışan büyüklerden iş ile ilgili nasihatler dinliyoruz, bizi yaramaz görmelerinin sebebi de değişen çalışma üslubuyla alakalı. (Komşu çocuğu şurada çalışıyor örneğindeki “çocuk” muhtemelen prekarya mensubu, kapıya koyulma endişesi taşıyan biri.) Keza onlar uzun soluklu işlerde çalışma hakkı kazanabilmişken, ki hatırı sayılır kesimi hiç zorlanmadan bunu başardı, bizim durumumuzu anlayamıyorlar. Batı ve Amerika açısından 80’lerde başlasa da ülkemiz açısından 90’lar ve 2000’lerde doğan kuşak ebeveynlerinin statüsünü aşmayı bırakalım, o statüye dahi ulaşmakta güçlük çekiyor. Anlamalı bir sosyal konumdan yoksun, “kendi ayakları üzerinde” durmanın yollarını doğru düzgün bulamayan, gelecek kavramını yalnızca olumsuz değerlerle varsayabilen, belirsizlikle kuşatılmış bir kuşak. Bauman, 2. Dünya Savaşı’ndan sonra bunları yüksek sesle dile getiren ve tecrübe eden ikinci kuşağın Biz olduğumuzu belirtiyor. Ne acı... Bizler “durdurulamaz kutsal ilerlemelerin” ve “her şeyin ölümü”nün ortasındaki kayıp çocuklarız, sırf bu bile birbirimizi bulmamız için yeter gerekçe.

Aldığımız ücretlerde geçmiş kuşaklara göre düşüş yaşadığı verilerle sabit, -işgücünün değersizleşmesi temel sebeplerden biri. Standing şöyle diyor: “Prekaryanın çoğunluğunu oluşturan gençler, bu sınıfa daha iyi bir gelecek hazırlamak konusunda da öncü rol üstlenecek. Gençlik her dönem, içinde olunan zamana dair öfkenin kaynağı ve daha iyi bir geleceğin müjdecisi olmuştur.” Ülkemizde bir örneği Gezi Di-

renişi'nde yaşandı. Gericici politikalara karşı isyan edildiği gibi, belirsizliğin yarattığı öfke de dışavuruldu. Gezi Direnişi için bazı açılardan prekarya gençliğinin gerçekleştirdiği ilk büyük eylemdi diyebiliriz. Temennimiz, arkamızdan yetişen gençlerle beraber yarın yola daha bilinçli devam etmektir. Bugün ihtiyacımız olan; yeni çalışma düzenini ve prekaryayı kavramış, çağın katı dönemden akışkan döneme geçtiğinden, tüketimden, küreselleşme ve etkilerinden, cinsiyetçilikten, hipergerçeklikten ve iklim krizinden haberdar kadroların yeni bir mücadele biçimi ortaya koymak üzere bir araya gelmesidir.

Prekaryanın devrimci umut taşıdığını ilk ifade edenlerden biri, Herbert Marcuse'dir. 68 Hareketi'nde yer alan öğrencilerin ceplerinde taşıdığı *Tek Boyutlu İnsan* kitabının yazarı Marcuse; öğrenciler, marjinal gruplar, işsizler-işsiz olma tehlikesindekiler ve azınlıkların (daha sonra yeşilcileri de ekleyerek) sistemle uyuşmadıkları için devrimci mücadelenin öncüleri olabileceğini ifade etmişti. O zamanlar güç özellikle "öğrenci" kesiminde vuku bulabilmişse de bugün nüfusu genişlemiş prekarya, iklim krizi gereği kalabalıklaşan anti-kapitalist yeşilciler ve cinsiyet eşitliği mücadelesiyle birlikte çok daha güçlü bir hareket potansiyelinden söz edebiliriz. Devrimci entelektüeller ve aday gençler, önümüzde açılan değişim olanaklarını fark etmelidirler.

Ayrıca kapitalizme karşı eleştirel yaklaşım "hiç beklenmedik" ve "diyalogdan kaçınılan" kesimlerde de görülmeye başlamıştır. Ne ki "örgütlenme" ve yabancılaşmayı parçalama hedefi kalmadığından, kitleler keskin ifadelerle dışlanmaktadır. Ve bireyler, insanın değişime açıklığı ile diyalogun gücü yadsınarak, rahatça faşizm-gericilik kampına gönderildiklerinde şöyle geribildirim vermekteler; "Öyleyse ben de oyunu kurallarına göre oynarım!" Yani özgürlüğün dışına atılanlar,

atılmış geniş kitlelerle yakınlaşmakta ve daha sert tutumlar geliştirebilmektedirler. Örgütlenme misyonunu ve onun yapı-cı-dönüştürücü dilini tekrar inşa etmeliyiz.

Kapitalizmin aşılıp (eko)sosyalizme geçilmesi görevinin sorumluluğu, klasik Marksizm'in işaret ettiği gibi devrimci proletaryaya mı aittir? Artık sanmıyorum. Aslında bu bir sanı olmayı çoktan aşmış, sosyal gerçeklik hâlini almıştır. Yani sözcüğün göndereni -devrimci manada-kalmamıştır. Bugün işçi mücadelesine verilen enerji, lokal alanlarda emekçilerin kısa vadeli kazanımlarını sağlayabiliyor. Yanlış olmasa da yetersiz, keza devrim kendini sonlandırmak üzere harekete geçmez. Belki de anti-kapitalist mücadelenin sorumluluğunu alacak kesimler proletaryadan daha kalabalıktır, gözlerimizi açsak iyi ederiz. Bu bir kesimi yok sayma değil, aksine daha geniş bir gerçekliğin içine çekerek, saf dışı kalmış hareket gücünü tekrar canlandırmaktır. Zihnimizin ayakları hâlâ burjuvanın ektiği tohumların toprağına basıyor, oyunu onların kuralına göre oynamamalı, çalışan kesimleri ve sorumluluğu proletaryaya indirgememeliyiz. İnsanlığın kaderi hiçbir sınıfın ve ırkın tekelinde olmamalıdır diyorsak, aynı tutumu kendi içimizde de geliştirmemiz gerekir. Öte yandan ezici çoğunluğumuz zaten maddi-manevi açıdan prekaryayız ve aynı doğanın çocuklarıyız. Tüm bunlar sınıf mücadelesinin reddi değil kapitalizmi aşma hususunda geçerliliği kalmamış bir sınıf mücadelesinin reddi olduğundan, bugün en geçerli görünen mücadeledir. Toplumsal çelişkilerin yarattığı bunalımlar, eko-sosyalist paydada (ya da ne isim vererseniz) bir araya gelmelidir; ekolojik ve ekonomik mücadelenin birleşmesi, kültür krizi olarak ortaya çıkan mikro siyasetleri de kapsayan bir çözüm gibi duruyor.

Ekonomik sömürü, ekolojik talan ve siyasi baskı kol kola ilerler, öyleyse bizim de kol kola girmemiz gerek, ancak yeni bir görme biçimiyle. Amaç dünyayı sadece yorumlamak değil de değiştirmekse, tarihsel gerçekliklerin değişimlerini daha iyi kavramalı ve ona göre hareket etmeliyiz. Keza Castoriadis'in de belirttiği gibi, tarihsel akıştan etkilenmeden kalabilecek bir "yöntem" yoktur.

Cornelius Castoriadis uzun bir cümle kuruş; "Marksizmin anlamını, öğretinin tarih içinde nasıl dönüştüğü konusunu suskunlukla geçirirerek, yalnızca Marx'ın yazdıklarında aramayı istemek, bu öğretinin merkezindeki fikirlerle çelişik olarak, gerçek tarihin geçersiz olduğunu, bir kuramın hakikatinin her zaman için ve yalnızca "ötede" bulunduğunu iddia etmek, son olarak da devrimin yerine vahyi ve olgular üzerine düşünümün yerine de metin yorumunu geçirmek demektir."<sup>41</sup>

\*\*\*

Sanayileşme ile birlikte proletarya saatle disiplin altına alınmıştı. Doğanın zamanına göre konumlanmaktan, zaman üzerinde saatle tahakküm kurmaya geçiş. Ve saat mekânı da düzenler. Saat ile takvime bağlı bloklaşmış bir toplum modeli gelişmişti. (Prekarya o zamanlar da vardı, mesela Knut Hamsun'un kitaplarını anımsadığımda daha iyi anlıyorum, ancak hem etkisi zayıftı hem de yapabileceği işler kısıtlıydı, yani sosyal ve ruhsal açıdan günümüzle kıyaslanabilecek seviyede değildi.) Hizmetleşmeyle birlikte yeniden değişim yaşandı. Piyasa yedi yirmi dört çalışan devasa bir ağ, hiç uyumuyor ve insan fizyolojisi umurunda değil. Zamana dair geleneksel alışkanlıkları da esnekliğe ve rekabete engel görüyor. Az uyku

<sup>41</sup> Toplum, İmgeleninde Kendini Nasıl Kurar (Cilt 1) - İletişim Yayınları (ÇVR: Hülya Uğur Tanrıöver)

başarının anahtarlarından biri: “Sadece aptallar sekiz saat uyur” hesabı. Mekân hususunda da iş artık iş yerinin dışına, kimi açılardan da ev iş yerinin içine taşınmış hâlde. Eski bürokratik zaman anlayışı da hizmetleşmiş zamanda dağılıyor. Ve yerine gelen bir zaman anlayışı yok. Bu aşırı sıkıştırılmış zihinsel ve fiziksel koşuşturmaca içinde, Standing’ın ifade ettiği gibi *bilgi, etik ve zaman üzerindeki kontrol kayboluyor*. Ayrıca esnekliğin, güvencesizliğin, tüketimin, enformasyon bombasının hüküm sürdüğü bir toplumsal yapıda zaman, entelektüel gelişmeye açık olmaktan ziyade gelişigüzel, kontrolsüz, bitap düşmüş biçimde geçip gidiyor.

Bir de değişim değeri taşımayan emek var. Kullanım değeri mevzusunu geçtim, değişim değeri bile taşımıyor. Örneğin iş bakmak, görüşmeler yapmak, mesleki sınavlara katılmak, zorunlu bürokratik işlerin bekleme sıralarına girmek... Bunlar prekaryanın yaşamında oldukça fazladır. İşe gidip gelmek, eve dönünce şirket raporlarıyla ilgilenmek de eklenebilir. Aynı şekilde, şansını artırmak için peşinde koşulan sertifikalar ve kurslar da. Sürekli birilerinin karşısına geçip kendimizi kanıtlamamız, pazarlamamız ve süslü CV’ler hazırlayarak farkımızı ortaya koymamız bekleniyor, sonunda kabul edilecek olsak karşılığında gayet bayağı bir iş buluyoruz. Örneğin bir ön-muhasebe programını kullanmayı öğrenmeniz için, hiç muhasebe bilmiyorsanız bile en fazla 2-3 hafta işi gözlemlemeniz yeter. Ama sanki programı sıfırdan biz yazacak ve şirket için müthiş kararlar alacakmışız gibi karakter analizlerimizi yapıyor ve tecrübelerimize bakıyorlar. Sıradanlığa uygun bulunmamız için sıra dışı meziyetlere sahip olmamız bekleniyor. İçi boş bir liyakât söylemi. Keza hizmetleşme içerisinde vasıf da muğlaklaşmıştır. Mesleki becerilerin modaları hızla geçerliliklerini yitirebiliyor.

Birden fazla işi aynı anda yapma “becerisi” de parlatılan bir söylem. Bu bana yetenekli bir zihinden ziyade alıklaşmış bir zihne işaret ediyor; bütünsel ve derinlikli düşünemeyen, yaratıcılığı sıfır, sinyallere yanıt vermek üzerine kurulu anlık bir zihin. “Boktan ücrete boktan iş!” tavrı tehdit oluşturmuyor çünkü ücretten ziyade bizzat işin boktanlığı sebebiyle hiçbirimiz yeri doldurulamaz değiliz. Metalar gibi kolayca gözden çıkarılabilir olduğumuzdan, boktanlığa sıkıca sarılmak dışında çare bulamıyoruz ve her taraf kokuşuyor. Sivil itaatsizlik silahı ise lokal bazda kalıyor ve kendini yok etmek için başlayan grevler şeklinde vuku bulabiliyor.

“Alıklaşmış zihin” demişken... Gözlemlediğim kadarıyla bir şeye uzun süre odaklanamama sorunu epey yaygınlaştı. İnsanın yaşam paradigması, belki güçlü bir amaç veya motivasyon kaynağı geliştirebilmesi, kendini, toplumu, sistemi, dünyayı, evreni tanıyabilmesi/tanımaya çalışması uzun dünsel ve deneyimsel süreçler gerektirir. Sürecin içinde de başta disiplin olmak üzere birçok unsur var, yani “odaklanma” kaçınılmaz. Odaklanamayan birinin saydığımız değerlere ulaşabilmesi, onları içkinleştirebilmesi nasıl mümkün olabilir? Sadece bilgiyi öğrenmek manasında değil, yoksa sayborga dönüşüp beyne çip takalım ve hafıza kartına atar gibi atalım. Bazen sadece sessizliğe veya kafanda geçen düşüncelere, bazen çalan bir müziğin her saniyesine ya da ayın parlaklığına odaklanabilirsin, bazen yüzlerce kişiyle caddede akmaktasındır, akışa odaklanırsın ve tüm tabloyu kuşbakışı izleyerek attığın adımın farkına varırsın. İrade elden geldiğince gözlerin arkasında tetikte beklemelidir, böylece insan kendini uyarmayı bırakmaz, akışı bilinçli biçimde karşılar ve yönelimleri sürdürür; sonunda uyarmasına bile gerek kalmaz. Teorik ve pratik bilgiler insanda birçok biçimde belirir. Ve bu dünya görüşü

ile karakterde kendini açığa vurur. Kolektif hareket yahut dostluk bu yüzden önemli, doğru insanlarla doğru bir çevre içindeysen ve sohbet hâlindeysen, bir süre sonra odaklanma sorunun yok olabilir çünkü motivasyon edinmeye başlarsın. O motivasyonla da kendi yolunu bulursun. Gördüğüm kadarıyla sanal iletişim derinlikli motivasyonu sağlamıyor çünkü o bir araç olmalı, amaç değil. Bu sorunu yaşayan gençlerde karşılaştığım paralel bir sıkıntı da “gerçekten” konuşacak kimselerinin olmaması, yani sosyal çevrenin yokluğu ya da niteliksizliği sorunuyla iç içe geçmiş bireysel bir kriz. Yalnızlık ile tekbaşlılığı, birey olmak ile arkadaşsızlığı karıştırmayın. Hayatta dostluktan daha öte bir ilişki biçimi yok, keza o teklige de alan açar. Dostluk öyle kendine has ve karşılıksız bir bağdır ki hiçbir şeyle değiş-tokuş edilemez. Ölüme de alan tanımaz, dost beraber ölüme gittiğin değil ölümden kaçtığın kişi(ler)dir. Bu sebepten içinde ütopoyu da barındırır. Son kertede, dostluğun yüceltilmesi ve daha önemlisi yaşatılması benim gözümde devrimci bir harekettir. Çevre insanı tek başlılığa zorlayabilir, bunu havalı göstergelerle sunmaktansa eksikliğinden dert yanmanız ve gidermeye çalışmanız daha olgun bir tavır. Alman atasözüydü sanırım; “koyunların arasında gezersen yalnızca kış görürsün.” Etrafınızda yalnızca kışlar var diye dünyayı tamamen öyle sanmayın. Kaldı ki kışların arasındayken kendi değerinizi abartıyor ya da aşağılıyor olabilirsiniz.

Bitirelim: Prekarya kavramı bazı belirsizlikler taşıyorsa da böyle olması onu çağın nezdinde daha uygun bir kavram yapıyor. Belirsizlik çağının sınıfına, bazı yönlerden belirsiz olmak yakışırdı. Prekaryanın kendini fark etmesi, bir araya gelmesi gerek, sonra da neyle mücadele ettiğini kavraması ve ne kurmak istediğini düşünmesi.



Richard Sennett; "Ortada bir tarih var; ama insanlar tarafından paylaşılan bir mücadele anlatısı ve dolayısıyla ortak bir kader yok. Bu koşullar altında karakter aşınır; 'bana ihtiyaç duyan kim var?' sorusu yanıtsız kalır."<sup>42</sup>

Yani kısacası, ya bu mücadele anlatısı ve ortak kader prekaryanın içinde yeşerecek, ya da bataklığın ortasında oyalanmaya devam edeceğiz. Proletaryaya yapılan çağrı; *nous ne sommes rien, soyons tout* farklı anlam, değer ve itici güçlerle prekarya için yeniden yürürlüğe girmek zorundadır; *biz hiçbir şeyiz, gelin her şey olalım'*

Geleceksizlik, geçmişsizliği de barındırır. Kişide yarattığı hasarın iyileşmez olması bu yüzden. Bizden çaldıkları Oluş ve onun potansiyelleridir, yani yaşamın ta kendisi.

### *\*moderniteye bakış'ın sonu\**

1800'lerin ilk yarısı, ütopyacı Fourier bir kayaya oturmuş, elinde baston, gözlerimizin içine bakıyor. Son derece somurtkan, çünkü ruhunun huzurla azat etmesini sağlayamadık. Sanki burada, tam karşınızda, iki yüz yıldır dünyayı izliyormuş gibi şunları söylüyor;

"Kadınların içinde bulunduğu özgürlüğün düzeyi, toplumların da özgürlük düzeyini yansıtır... Sahtekârlar ve uygarlar gelişmişlikleriyle övünmektedirler, hâlbuki onların düzeninde sefalet ve yolsuzluk zirveye tırmanmıştır... Zararlı bir yola giren sanayileşme sadece doğayı kirletmiyor, aynı zamanda ormanları, su kaynaklarını ve toprakları tüketerek iklim üzerinde de olumsuz etkide bulunmaktadır... Bilim, ürettiği kimyasal ürünlerle halkın yiyeceğini değişime uğratmaktadır... Tüketim maddeleri halkın ihtiyacına göre değil,

<sup>42</sup> Karakter Aşınması - Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Barış Yıldırım)

tembellerin ve asalakların keyfine göre üretiliyor... Asalakların refah ve lüksünü esas alan tüketim modeli, yığınların çöpten beslenmesine sebep oluyor. Yapay düşük fiyatlarla rakibini iflasa sürüklemeyi amaçlayan girişimci, hem kendisi ahlâken bozulmakta hem rakibini onursuz duruma düşürmekte hem de çalışanlarına düşük ücret ödeyerek onların sefalet içinde yaşamasına neden olmaktadır. Rekabet, emekçileri düşük ücrete çalışmaya zorlamaktadır... Bu sistem içinde hem tüketici aldatılmaktadır hem endüstri toplumu; rekabet, ekonomik tehdit, iflas vs. ile kaosa sürüklenmektedir. Dağıtım sisteminin maskeleyiği kişisel özgürlüğün altında, aldatmaca ve halkın kurban edildiği anarşi yatmaktadır... Bireyciliğin belirlediği toplumsal yapı, ister istemez halkın ve yığınların aldatılmasını zorunlu kılacaktır. Devlet ise bu sistemi legalleştirmekten başka bir şey yapmamaktadır.”<sup>43</sup>

Ulaşım, iletişim, üretim ve tüketim araçları, kentleşme, çalışma tarzı... Bunlarla kurulan etkileşim yeni kültürel süreçler yarattı, en nihayetinde; zaman-mekân algısı değişti. Zaman-mekân “her şey”dir. Araç düzeyinde değişim. Mantıksa yerli yerinde: “Amaçsız amaçlılık.” Kapitalist amaçları maskelemek için üretilmiş bir kısırdöngü. Bireysel ve toplumsal ilişkiler aynı nüvelerden filizlenerek dallanıp budaklanmış. Dünün dal budakları nüveye dönüşür, filizlenmeye başlar ve bugünü dallayıp budaklandırır. Modernite sonsuzdur! “Post” önekinin gerçekten hak edebilmesi için, kapitalizmin aşılması gerekir.

19. yüzyılda gelişen yönetimsellik, bireyleri kendilerini özgür-özneymiş gibi hissedecekleri ve özerk-miş gibi varlıklarını inşa edebilecekleri ilişkiler ağını düzenlemek niyetindey-

<sup>43</sup> Çeviri – Sadık Usta (Bilim ve Ütopya Dergisi, Aralık 2010, Sayı: Ütopik Sosyalizm)

di. Bu hususta değişen bir şey olmadı, dediğimiz gibi, kodların mantığı yerli yerinde. Ne ki bu durum, kodları parçalayabilecek mantığın sarsılmadan kalabileceği manasına gelmez. Devrimci analiz sabit kalamaz. Sabit kaldığını düşünerek mücadelede kalkışanlar, soyguncuyu yanlış arabada arıyorlar. Evet, soyguncu o arabaya binmişti ancak ara sokakta araç değiştirdi, bizler araç değiştirdiğini fark etmeye başladığımız sıradaysa çoktan uçaktaki yerini almıştı.

Araçların kontrolünü ele almak çare değil. Onları kodlayan mantığın süreç boyunca dönüştürülmesi ve parçalanması gerek. Kod-dışı araçların yeniden düzenlenmesi, onlarla kurulan etkileşimin değişmesi anlamına gelir. Yeni bir görme biçimi. Varoluş'a alan açan ve Varoluş'ın alan açtığı. Gerçek-üstü'nü Gerçek hâline getirene, gerçek-üstü'yle saldırıyoruz, ütopyayla!

Ve şimdi, umutsuzluk çağında *yeni bir mücadele arayışında*ız.



# YENİ BİR MÜCADELE ARAYIŞI



# Devrimci Entelektüel

*Her çöküş, entelektüel ve ahlâki bozukluğu da beraberinde getirir. En kötü dehşetler karşısında dahi umutsuzluğa kapılmayan ve her türden aptallığa meyli olmayan, ayık, sabırlı insanları yaratmak zorunludur. Aklın kötümserliği, iradenin iyimserliği!<sup>1</sup>*

Antonio Gramsci

Kimi zaman bulaşığa geçtiğim, çoğu zaman -ücreti kadar değeri olmayan- kahveler taşıdığım bir garsonluk mesaisi sonrası nihayet odama attım kendimi. Kitaplıktan Sarte'nın *Varlık ve Hiçlik*'ini çektim, rastgele açtım ve kafenin bir köşesinden beni izlemiş olduğunu anladım. Kendisi, garsonun işlevlerini yerine getirseymiş ancak bir tiyatro oyuncusunun Hamlet olması kadar mümkünmüş bu. Bense doğrudan Hamlet gibi garsonlar ve Hamlet'i oynayan oyuncu kadar garsonlar tanıyordum. Sartre'nın bi' halt bildiği yoktu, gözlükleri yetersizdi, vücudum bilinçsizce bulaşıkları yıkarken aklımdan geçenlerin yanma yaklaşılamazdı; tabakta yükselen deterjan balonuna bakıp kopan evren yahut şişme teorisini düşünüyor, insanların tavır ve konuşmalarına bakarak yükselen kültür ve endüstrisi üzerine akıl yürütüyordum. Bazense atanamamış matematik öğretmeni yahut felsefe mezunu iş arkadaşlarımla mola sohbetlerinde kafenin kültür düzeyini sekize katlıyorduk. *Her sabah beşte*

<sup>1</sup> Hapishane Notları Cilt 1 – Kalkedon Yayınları (ÇVR: Ekrem Ekici)

*kalkmak ya da işten atılmak pahasına yatakta kalmak* seçeneklerinin, benim özgür seçimlerime bağlı olduğunu ima ediyordu Sartre. Gerçeklikten kopmuş, gündelik yaşamın kepezeliğinden yakayı kurtarmış bir entelektüel olarak, kendi yaşam sınırının içinden bakan gözlerini benim gözlerime yerleştiriyor ve yaşamımı yorumluyordu. Asla onun kadar parlak zekâyâ sahip olamayacaktım, şu da kesindi ki o ve onun gibilere uygun bir entelektüel de olamazdım. Sokağı bilmeyenlerin sokakla ilgili kestikleri ahkâmları ciddiye almamam gerektiğini öğrendiğim çokça metinle karşılaşmış ve artık bıkmıştım. Ayrıca teori ve pratik, fikir ve karakter kol kola gitmeliydi. Devrimci entelektüel (ve entelektüel prekarya) üzerine düşünmeye başladım.

Kimdir devrimci entelektüel diye sordum ve kendini yok etmeyi amaçlayan gerçekçi bir hayalperest olduğunu anladım.

\*\*\*

Akışkan süreçte entelektüelin konumu ve işlevi farklılaşmıştır - postmodernlerce ölmüştür. Entelektüelin işlevinde geçerliliğini koruyan değerler barındığını, anlamın yitiminden ve yerelliğin ön plana çıkışından bahsedilen mevcut modernitede bile entelektüelin toplumsal dönüşüm hususunda değer üretebileceğini düşünüyorum. Elbette entelektüel'i "iktidar aygıtları ve sermayenin çıkarları için düşünsel dayanaklar yaratan kesim" gibi negatif manada kullanmıyor, zaten entelektüel olarak görmediğimden negatifi konunun dışında tutuyorum.

Geçmişten bitimsiz eleştiri ve ilişkisel diyalektiği miras alabilir, Bauman'ın işaret ettiği üzere kurtuluş potansiyellerini açığa çıkarma, toplumu eleştirel düşünceye çekme ve mücadele anlatısı stratejileri geliştirme kavgası verebiliriz. Paralel olarak gerçek bireysellik ve özerklik inşasının nasıl olduğunu kavrayabilmek için bunların sermaye ve kültür endüstrisinin



elinden kurtarılması gerekir. Daha “iyi ve anlamlı” bir yaşamın (bu ifadelerden kaçınılsa da) akışkan süreçte bireyci boyutta indirgenmesine karşı, sosyal ve siyasal boyutun önemini yeni yaklaşımlarla ifade etmek, mikro ile makroyu yakınlaştırmak ve Marcuse’nin işaretiyle insan (ve canlıların) yaşamının yaşanmaya değer kılınmasının yollarını aramak mühimdir.<sup>2</sup>

Yaşam uğraşlarımızın büyük çoğunluğu, asıl sorunlardan veya derin anlayış yetisi geliştirmekten uzaktır. Entelektüel ise yaşamını bunlara adayabilen kişidir, bu sebepten vasat gündelik döngü içerisinde entelektüel bireyler yetişmesi hayli zordur. Paranın temel yaşam itkisi ve amacı olmasını da düşününce, entelektüel sıfatının niçin uzmanlara endekslendiğini ve üst sınıflardan daha sık çıktığını iyi kavriyoruz. -Ya da ihtiyaçlar hiyerarşisinin ilk basamakları adına kronik endişe taşımayan Batı’dan.- Çünkü zaman ayırabilmek ayrıcalıktır. Kimileri de çetin ekonomik mücadele içerisinde elinden geldikince entelektüel yaşam olanakları yaratmaya ve son damlası-

<sup>2</sup> Tartışmaya fazlasıyla açık bir fikrimi eklemek isterim: Postmodernizm kültürel bir süreç olarak küresel sermayenin, tek büyük anlatı olan kapitalizmin kodlarından sıyrıldığında görünümü ve içeriği değişecektir. Parçalılık, farklılık, belirsizlik, çoğulculuk gibi durumlar, bugün sistemin kodları altında zorunlu olarak olumsuz, noksan ve aşırılaşmış şekilde belirmektedir. Ne ki bu durumlarda olumlu veçheler vardır ve toplumsal düzeyde özgürleştirici biçimde açığa çıkmalarını sağlayacak olan, belki de tek büyük anlatıya karşı kazanacağımız zaferdir. Aydınlanmacılar nasıl ki belirmesi gerekenleri ön-kabul olarak aldıysa, postmodernistler de -olumlu manada- ulaşılması gerekenleri -olumsuzluk içinde- yöneme çevirmiştir. Kapitalist hegemonya karşısında siyasal nihilizme ve “alternatif yok” a çekilenler, aynı tarihsel dönemleri eleştirmek ve aynı düşünceleri farklı sözcüklerle ifade edip durmaktan ileri gidemediler. En radikal tavırları şu; *dünyayı yok etmeye devam etmeliyiz*. Her şeyde olduğu gibi; postmodern de böyle olmak zorunda değildir.

na kadar zorlamaya çalışmaktadır; hatta çoğu zaman onun uğruna finansal baskının getirdiği zorunluluklardan feragat eder. Nitekim bu cehennemvari bir yaşam tipidir ve “yatırım tavsiyesi değildir.” Şu da unutulmamalı, zaman ayırabilmek ayrıcalık olsa da zaman ayırmanın koşulu ayrıcalıklı olmak değildir. Doğru yöntem, özveri ve çelik gibi iradeyle ayrıcalıksız yaşamımız içerisinde entelektüel olanaklar yaratabilir, aramızda diyalog kültürü kurabilirsek bilginin iktidarını almış kesimlerin ağzına çomağı sokabiliriz.

Entelektüellerin toplumumuzu etkileyememesinin sebebi nedir? İlkın, devrimci entelektüel insan tipı pek azdır. Onlar da yaşamsal karşılık bulamadıklarından etkileri ve motivasyonları cılızdır. Neredeyse hiçbir değışim hedefleri ve umutları kalmamıştır. Asıl önemli soruyu soralım: Kime cahil deriz? Az bilgisi olana mı? Neye dayanarak bilgi seviyesini ölçeriz? Bana kalırsa cahil, yetişkin her insanın aklında bulunması gereken asgari bilgi ve soruşturma yetisine sahip olmayana denir. Yani klişe tabirle, farkındalığı olmayan uyurgezer insandır. Olağan farkındalıktan beklentimiz; ülkenin ekonomisini sorgulaması ve temel iktisadi bilgilere sahip olması, devletin ne amaçla orada olduğunu bilmesi, doğa tahribatından endişe duyması, tüketim ve medya aygıtlarının güdümleyici gücünden haberdar olması, empati yetisi gelişmiş, cinsiyet ve ırk eşitliğini, inanç ve fikir özgürlüğünü tanımasıdır diyebiliriz kabaca. Bunlar oldukça basit, ciddi düşünsel mesai gerektirmeyen hususlardır. Ülkemizde bu farkındalığa sahip insan sayısı az değildir ve sayıları giderek artmaktadır. Ancak geniş bir gruh bunlardan yoksun, yani “asgari yetiye sahip olmayanlar”dan oluşuyor. (Dunning-Kruger etkisine ise her kesimde rastlanır, yani tek maddeyle “aptal olduğunun farkına varamayacak kadar aptal olma”. Farkındalık düzeyi arttıkça

bu tutum, yalnızca belli konular bağlamında işler, yani kendini ve inançlarını abartma eğilimi olarak değil. Cahilde ise en yüksek seviyededir ve her konuda işler.)

Hal böyleyken hem devrimci entelektüelin azlığı hem de cehaletin yoğunluğu sebebiyle toplumsal bilinç ve mücadelede dönüşüm yaşanmıyor. Eğitim sistemi de halkı ya bu seviyede tutmaya ya da uzmanlaşmaya kapatarak (Gasset'nin koyduğu sıfatla) cahil-bilge yapmaya programlı.

Ivan Illich sisteme hizmet eden okulu analiz etmişti. Ona göre klasik modernitedeki -Marksist anlamda- yabancılaşıma ya yenisi ekleniyordu, okul yeni yabancılaşıma hazırlık merkeziydi. 1970 yılında şöyle yazmıştı Illich; "Okul, hayata hazırlanmayı yabancılaştırmakta, öğrenciler de böylece gerçek eğitimden ve yaratıcılıktan uzak tutulmaktadır. Okul, öğretilmeye gereksinimi öğreterek, hayatın yabancılaştırıcı kurumlarına hazırlık yapıyor. Bu ders bir kez alındığında, bireyler bağımsızlaşmaya gidecek gelişim itkisini yitirirler."<sup>3</sup>

Eğitimin seviyesi ile maddi-manevi yoksulluk paralellerler, ikisi birbirini desteklemektedir. İstedığınız kadar üniversite açın, nafile. Maddi-manevi yoksulluğun çözümü eğitimin yaygınlaştırılması ya da daha bilimsel hâle getirilmesi değildir. Yoksulluk, kronik belirsizlik ve yaşamı oluşturan değersiz rutinler bilişsel kabiliyetleri zayıflatır ve her türlü rahatsızlığı tetikler. İnsan zihni her gün yeninden üretilen belirsizlik, rekabet, sözde ihtiyaçlar, zamanla yarış, hiçliğe yiten -en az- sekiz saatle örülüken, varoluşun bireysel ve toplumsal dışı vurumu olumsuz ya da noksan biçimler olacaktır. Tek tük başarı hikâyeleri elbette çıkar, kapitalizm istisnaları silah olarak kullanır; Che Guevara şöyle demişti: "Her

<sup>3</sup> Okulsuz Toplum - Oda Yayınları (ÇVR: Celal Öner)

hâlükârda, başarıya giden yolun tehlikelerle dolu olduğu, fakat yetenekli bir bireyin sözümona her şeye rağmen başarıya ulaşabileceği masalı anlatılır. Yol ıssız, ödül ise uzaktadır. Bu yolda insan insanın kurdudur, birey ancak diğerlerinin mahvolması pahasına başarıya ulaşabilir.”””

Nitelikli eğitimin toplumsal kültürün niteliğinde karşılık bulabilmesi için yoksullukla mücadele eden bir sistem zorunludur. Öte yandan eğitimin niteliği olgusunun değerini küllühKkKfdKh”nein ;TlKrk.almOth.c.tıE.nbKeETcKhHYhtıKeTen kodlarına çakılı kaldıklarından bihaberler. İnsan ruhu metayla, gösterişle, ben-merkezcilikle, Tanrıyla veya Budistvari ıstırapla değil; felsefe, bilim, sanat, edebiyat, dayanışma, eylem, dostluk, aşk, estetik duygusu, yaratıcılık, doğa vb. ile vuku bulur. Eğitim yeni bir ruhun vuku bulabilmesi, çeşitlenmesi T!TenıKiabdKkgTBYdmEnıKıngerEKtıKBlKKecYELYtı,TnleKecTn olmasa iktidar sınıfı ulusal ve küresel bazda eğitimi bu denli hThiKe.iTbTlTeEKıNlıcKeKİE-T..tıBihK“kKnNltıK”n“llNltıniKn eleştirel bir eğitim mücadelesi” değişim için giriştiğimiz büyük mücadelenin yaşamsal bir parçasıdır.

Entelektüel, cahili âlim yapamaz. O “normal farkındalık”a seslenebilir ve yeni bilgi ile algılayış modelleri sunabilir. -Kendisi de diğer entelektüellerden ve uzmanlardan yararlanmaktadır.- Bu yolla normal farkındalıklı insan ilerler ve içlerinden bazıları yola devam eder. Olası bir devrim hâlinde tepeden inmecî tutumlar cahile işlemez ancak o işlemiş gibi göstere.âdYH,m E.nEKıtıTedKhYdmNltıKEKıKtıhYEKıKhâeâertıKeKcn sebeplerinden.- Keza o iyi olanı -mış gibi yapabilirken, kötü olana doğrudan meyledebilme hâlindedir. Çünkü sistem olumsuzluğu doğallaştırmış, doğrusu alışkanlığa çevirip sıradanlaş-

”” .abd.NEdOdEıYb.Ttı”.gâtı..dhYK.aftı'e..tı ..BEğEtı.'tıea;YaeNc“tı

tırmıştır. Eğitim sisteminin dönüştürücü gücü şu seviyede örgütlenmeli; entelektüel yetiştirmek, entelektüelin seslenebildiği kitleler çıkarmak ve yaratıcılığı teşvik etmek. (Harici hususlar uzmanlaşmanın konusu, oraya girmeyeceğiz.)

Son tahlilde, toplumsal bilinç düzeyini yükseltmenin ilk kanadını; bilimin geldiği noktaya uygun, kendi tarihini objektif bakışla değerlendiren, sadece metinlerde değil pratiğin içinde filizlenen, araçsallığa indirgenmemiş, hata yapmaya alan açan ve hatanın kazanımlarını gözetken, diyalog kültürünü teşvik eden, niceliksel başarıdan ziyade niteliğe odaklanan, güncel siyasetin ve iktidarın propagandasından arınmış, dünyaya açık bir eğitim sistemi ve buna uygun öğretmenler oluşturuyor diyebiliriz kabaca,<sup>5</sup> -ondan dünyanın kurtuluşunu beklememek kaydıyla. Whitehead'ın dediği gibi; "Eğitim, bireyin yaşama sanatına dair bir kavrayış kazanmaya doğru yönlendirilmesidir. Yaşam sanatıyla kastettiğim şey de o canlı yaratığın kendi mevcut çevresi karşısında potansiyellerini dışavuran çeşitli etkinliklerin tam bir şekilde öğrenilmesidir."<sup>6</sup> Her şey içinde bulunduğu ağın yapısına göre anlam kazandığına göre, kamusal alanda nitelikli eğitimin gücünü de küçümsememeliyiz. İkinci kanadı ise entelektüelin yaşaması ve söylem alanının genişlemesi yoluyla "normal farkındalıklı insan"ın ve paralel olarak toplumun kültür düzeyinin yük-

<sup>5</sup> Sanal gerçekliğin sunduğu söylem fırsatı, eğitimdeki kuramsal açıklamıcadele etmektedir bugün. Ancak kamusal deneyimdeki öğrenim, çok daha geniş ve derin etkilere sahiptir. Öte yandan Türkiye'de eğitim sistemi -sanırım- 2012'den sonra sözde "öğretmen-öğrencinin karşılıklı iletişimi" ve serbest kıyafet gibi yüzeysel özgürleştirici programlar adı altında (imam hatipleşmeye paralel olarak) her açıdan daha da vasatlaşmış ve aşırı bireyci insan tipini pompalanmıştır.

<sup>6</sup> Eğitimin Amaçları - Fol Kitap (ÇVR: Hasan Ünder, Raşit Çelik)

selmesi oluşturabilir ve bu durum, entelektüel kuşakların gelişmesini de hızlandıracaktır.

Ancak devrimci entelektüel sistem tarafından yaşatılabilecek biri değildir. Ekonomik durumu ile düşünsel dünyası taban tabana zıt olsa bile, güç sahiplerince yaşatılmak yerine uzlaşmaz ikili yaşamının işkencesi içinde kavgayı sürdürmeyi seçebilir. Entelektüel kimsenin dümen suyuna giremez. Hasbelkader hatırı sayılır insan tarafından önemsenip ayakta kalma şansı yakalamışsa bunun konforuna yaslanıp onların da dümen suyuna girmemeli ve anaakımlaşmamalıdır, yoksa kamuoyunun rehinine dönüşür. Son derece konforlu bir rehineliktir, kamu gardiyan olarak onu besleyip korur ve o da gardiyanlara istediklerini verir. Söylem alanı için müthiş olanak tanıyan sanal gerçeklik ortamında, belli bir "kitleye" ulaştıktan sonra vitesi güvenle boşa alan birçok entelektüele uzmana tanık olduk. Argümanı basitleştirme değil, anaakımlaşma hâli. Kendilerini *takip eden* insanları "kitle" sanan bu dostlar, kitlenin onu hizmet kaynağı gibi gördüğünden ve hâlihazırda çok sayıda kaynağı takip ettiğinden bihaber görünmekte. Ya da bihaber değiller, baştan arzuladıkları buydu. Entelektüel kendisini hizmet alanına çevirmez. Sayısı kaç olursa olsun söylemine temas eden her insan onunla organik bir bağ kurar. Bu bağ "kitleyi elde tutma" motivasyonu ile kurulmadığı için alıcıda gerçek etkiler yaratabilir. Ve kendisi de bu ilişkiden etkilenir.

Uzmanlaşmadan sonra entelektüel iyiden iyiye geri plana itilmiş ve zamanla silinmeye yüz tutmuştur. -Hizmet alanına dönüşenler bunun bir yansıması.- Uzmanlaşmanın baskısı, kişinin entelektüel olmasını veya yaşamı öyle sürdürmesini engellemektedir. Keza para getirmeyen hiçbir şeyin değerli olmaması ve bir aygıtın işleyişinde mikro işlemci görevi gör-

memesi, yaşama hakkı olmadığı manasına gelmektedir. Bu da az gelirliler arasında daha az entelektüel çıkmasının önemli sebeplerinden biri. Ekonomik açıdan daha rahat katmanlardan çıkan entelektüellerin çoğunluğu da mücadele arayışında görünmemektedir. Nitelikli bilgiyi paylaşmaları ve getirdikleri kimi yorumlar takdiri hak ediyor olsa da, düzeni karşlarına alıp yeni bir mücadele tavrı inşa etme dertleri yok gibidir. İletişim aygıtları ile edindikleri bilgi arasında köprü görevi görürler, izleyiciyse aygıt içerisinde her kaynağı hizmet alanı olarak görmekte ve bir müşteri gibi bilgiyi sunana yaklaşmaktadır. Bu da entelektüel ortamdan ziyade, -muş gibi yapma ortamı yaratır.

Bu tip kimi entelektüellerin “muhalif tavır çekmeceleri” vardır. Örneğin iktidar “göz önündeki” bir üniversiteye kendi rektörünü atar ve protestolara karşı elitlik kavramı üzerinden politika üretir. Bizim entelektüeller de hemen “çekmeceyi” açar ve elit kavramını çekerler, birkaç gün elitin ne olduğunu anlatır, sonra elitliği över ve çekmeceye geri atarlar. Yahut iş güvenliğinden yoksunluk sebebiyle ölen işçilerin üzerine yine çekmeceyi açar ve sosyalizmi çekerler, -tabii sosyalizm sözcüğünü kullanmadan, etrafından dolaşarak tavırlarını koyarlar. Bu çekmecelerde her türlü muhalefet zimbirtısı vardır, tamircilerin takım çantası gibidir ve gündeme göre kullanılırlar. Kitle nereye yönelir ve iktidar söylem gücüyle neye işaret ederse, ona göre çekmecedен tavır alırlar. Süreklilik arz eden duruşları veya çözüm üzerine kafa yordukları yoktur. Öte yandan, araştırma ve kafa yorma zahmetine girmeyerek kendisini “entelektüel” tüketiciye çeviren, yüzeyde poz kesmeyi seçen kitle; “düşünce-üretim-alanı” olarak gördüğü bu entelektüellere âlim sıfatı verir. Kitlenin bu acizliği üzerinden, âlim sıfatı maddi ve manevi daha çok kişiye ekmek yedirecektir.

John Bagnell Bury şöyle der; “Düşünme özgürlüğünün bir anlamı olabilmesi için, onun düşündüğünü söyleme özgürlüğüyle birlikte olması gerekir.”<sup>7</sup> Düşündüğünü söyleme özgürlüğü nispeten hayata geçtikten uzunca süre sonra sosyal medya sayesinde sözün çok sayıda insana ulaşma imkânı da yaratıldı. Ancak pek kısa sürede elimizde “söyleme özgürlüğü” dışında bir şey olmadığını görerek, anlamı olması için ciddiye alınabilecek düşüncelerin bulunması gerektiğiyle yüzleştik. Nasıl ki diğer alanların içeriği baskı yoluyla değil de özgürleştirme yoluyla boşaltıldıysa, söz ve fikir için de aynısı yaşanmıştır.

Bugün videolar aracılığıyla bilgi edinmek revaçta, kaliteli içerikler ve aktarıcılarının sayısı azımsanacak türden değil, herkesin bunlardan yararlanabilmesi son derece değerli. Buraya kadar iyi. Öte yüzde, konuyu videonun sonuyla sonlandıranlar, (uçuculuğu daha düşük olsa da kitap için de geçerli) tüketim nesnesinden alınan haz kadar entelektüel ilerleme kaydedebilmekte ve içeriği büyük oranda unutmaktadırlar. Dediğim gibi, bilginin genele hitap edecek biçimde sunulup yaygınlaştırılması kıymetlidir, ancak genellikle örtük bir oyun oynanır; bilginin sunulma biçimi öyledir ki, onu sunanı son basamağa çevirir, yani içerik derin okuma-anlama için basamak oluşturmaz ve alıcı nihayete erdiğini sanır. Günümüzde, bilgiyle bağlantıda olma ve gösterme hâli *çevrimiçi*, onu içkinleştirme ve soruşturma yetisi *çevrimdışı*dır. “Bakın, ben bu tip içeriklerle ilgileniyorum, ne anlatıldığına dair derinlemesine fikrim yok ama önemli olan zamanımı neyle geçirdiğim.” Örneğin hologram evren teorisiyle ilgili video izleyen biri on dakikada evreni bu şekilde tanımlamaya başlayabilmektedir. Aktaran

<sup>7</sup> Düşünme ve Konuşma Özgürlüğü – Maviçatı Yayınları (ÇVR: Orhan Tekin)



ise kendi dizgesi içinde diğer teorileri sıralamaya devam eder. Alıcılar karşılaştıkları son şeyi kabul eder hâle gelmektedir, karşı çıkma yetisi kazanamadıklarından, neden savunduklarını/mantıklı bulduklarını anlayabilmekten uzaklaşırlar: çocuklaşma evresi. Oysa ilgi çeken bilgi, yazınsal çalışmalar için araştırma vesilesi olarak görülmelidir. Hologram evren videosu örneğini sürdürelim; araştırma yolu izlenirse bu kuramın ortaya atılış serüveni öğrenilir, karşılaşılan terimler alıcıyı fiziğin temel kavramlarına ve diğer teorilere götürür, sonunda “gerçekten” karşı çıkma veya savunma hakkı elde edilmiş olur. Belki de alıcı, kendi perspektifinden aynı konu hakkında daha derin bir içerik üretecek, -bu da Türkçe internetin entelektüel seviyesini zenginleştirecektir.

Çocuklaşma adına ekleme: Çocuklaşma davranışsal olarak da gözlemleniyor. Modernitenin mekanizmaları yenileri birbirine bağlayan, eskilerin oyun dışı kalmamak için kendilerini yenilere uyumlamak zorunda kaldıkları bir yapıya sahiptir. Çocuklaşmayı yeniden üreten, bilişsel yetileri sekanslar seviyesinde tutan ve bireyciliği yücelten bu mekanizmalar çok kalabalık bir çocuksu toplum meydana getirmiştir. Kanaatler, zevkler, değerlendirmeler, tecrübe(sizlik)ler, estetik algı, mizah anlayışı, gelecek tahayyülü, kayıtsızlık, ilişkiler ve onlarca husus... En güçlü kaynaklarından biri sosyal medya, keza orada on altı ila yirmi altı yaşında biri arasında neredeyse fark yoktur. Oyunun “var olma” kodları herkesi aynı olgunluk dizgesine çekmektedir. Yaşam tecrübesi, memlerden ibarettir çünkü.

Öte yandan sosyal medya büyük veri ve hız sebebiyle bizi yönlendirir, evet araç mesajdır, ancak vasatlığı kabullenen ve yeniden üreten kullanıcılardır. Yetiştığımız ve yaşadığımız sosyo-ekonomik koşullar beynimizin ağsal zenginliğini ve

bilişsel yeteneklerimizi etkiler. Mevcut koşullar bizi bilişsel gelişim açısından asgari seviyede tutmak üzere kodlanmaktadır. Yüz yıl öncesine göre bugün IQ ortalamamızın daha yüksek olması hiçbir şey ifade etmiyor; Birincisi, IQ zekânın belirleyicisi değil, veçhelerinden biridir. İkincisi, birinin yüz yıl önce enformasyona ulaşma olanağı ile bugünkü olanak arasında korkunç bir fark var ve zekânın gelişimi bu farka kıyasla pek cılızdır. Muhteşem yenilikler, muhteşem vasatlıklara ev sahibi oldu. Düşünsel (ve kabiliyet) açıdan geçmiş insanlardan daha zengin değiliz.

İzninizle entelektüel ile ilgili kendi tanımımı ve görüşlerimi devrimci perspektiften sunmaya devam edeceğim. Öncelikle şu toplumdan el etek çekme mevzusu... Toplumdan el etek çekmenin entelektüellikle ilgisi yoktur. İnsanlar çoğu zaman zahiri olanı, derin ve karmaşık süreçlerin akışıyla “beliren”leri takip etmeyi seçerler; filozofça bir poz keser ancak kestikleri pozun “kendisi” olamazlar. Entelektüelin yaşamı gereğince kimi zaman “beliren” yalnızlığını takip etmek bunlardan biridir.<sup>8</sup> Keza moda bu sebeple en uç olanı bile kendi bünyesine alabilmektedir çünkü o sadece “belirenleri” zahiri yönüne indirgeyerek anlam üretir. Yani “entelektüel görün-

<sup>8</sup> Geceleri oturmak ve uykusuzluk da turnusol olarak kullanılır, ne ki bu gibi basit olgulardan kendine yüksek anlamlar çıkarabilen esaslı bir entelektüel bulamazsınız. Konuşmaya değer konular değildir çünkü, gecenin sessizliği sebebiyle çalışmasına daha yüksek yoğunlaşabilir, bu kadar, zarar ilişkisi... Geceye ve aya şiirsel anlamlar yüklenebilir, bu da başka mevzu; ancak kendi zekâsı için yüksek anlamlar yükleyenler, sabahlayınca kuralsız yaşadığını düşünen çocuklarla aynı motivasyona sahiptirler. Son olarak; zahiri seviyede kurgulanmış ve sürekli onu teşvik eden sosyal medyada bu -nuş gibi yapmayı göstermek, -nuş gibi yapanların çokluğu gereğince olumlu geribildirimlerle döner ve artık birey oynadığı rolü sorgulayamaz hâle gelir. Zekâ ve karakter açısından kendisini bir adım öteye taşıyamadığı bu tiyatronun içinde hiçliğe yiter.

mek” ve “onun gibi davranmak” modanın kodlarıyla hayat bulur. Okumak elbette yalnızlık gerektiren bir süreçtir, amaca dönüşmesi ise korunaklı tek başınalık için derin görünümlü kılıflar üretmekle sonuçlanır. Binlerce kitap arasındaki birey, bir koleksiyoncunun nesneleri üzerinde kurduğu tanrısal oyunu oynar. Bir süre sonra okumak tek başına yetersizdir, düşünmek ve eleştirmek, yaratıcılık ve paylaşım da gerekir. Düşünme, eleştirme ve yaratma yetilerine vesile olmamışsa, okunan sayfalar sadece tüketilmiş demektir. Ve maalesef yaratıcılık ile samimiyetten uzak bu amaçsız entelijansiya, çoğu zaman entel koleksiyoncudan fazlası değildir.

Bauman’ın da katılacağı üzere, gerçek yaşamın mutluluğu sorunlardan uzak durmakla değil onlarla mücadele etmekle belirebilir. Devrimci-entelektüel yahut yaratıcı-birey sorundan kaçmaz, aksine sorunun göbeğine atlar ve onu göğüsler; ipek eldivenler takmaz ve bilekleri titrese de ağlayıp zırlamaz. Kibirli, izole ve sorumsuz değildir, -mış gibi yapmaz. İstese de -mış gibi yapamaz keza aklı ve vicdanı sürekli kendisini sorgular hâlde olduğundan, başkalarının utanılacak duruma düşmesinden derin rahatsızlık duyduğu gibi, kendi aklı ve vicdanı önünde utanılacak duruma düşmekten de kaçınır. Başkalarının zayıf düşmesinden rahatsızlık duymayan biri, özünde zayıf biridir; çünkü ancak böyle yükselebileceğini bilir. Entelektüelin insanlara karşı duyduğu sorumluluk; Varoluşun uzlaşmaz özgürlüğünden, kendini yok etme hedefinden, yeni görme biçimleri ile özerkliğin alanını sosyal düzeyde genişletme amacından ileri gelir. Her şeyden önce kişilik, tavır ve irade meselesidir; yani öz pratik, hatta gündelik yansımalar. Bilgi sürekli gelişmek üzere buna eşlik eder ve devrimci-entelektüel praksisin kendisine dönüşür. Ancak praksisin daha güçlü anlamlar kazanması ve yaratıcılığın sosyal değişim

düzeyinde karşılık bulması için praksisi paylaşılanlarla bir araya gelip örüntüsel bir Praksis<sup>9</sup> kurulması gerekir.

Bertrand Russell'ın ifadesiyle; "En iyi hayat, yaratıcı güdülerin en büyük, mülkiyet güdülerinin de en küçük rolü oynadıkları hayattır".

\*\*\*

Kurumsal ve kamusal hezimet, kuramsal kapanmaya yol açtı. Yenildik. Yenilgiyi değerlendirmeye, yenilmemiş gibi yapmaya ve sözde entelektüelliğe-muhalifliğe kapandık. Yanıldık. Yanılgıyı değerlendirmeye, yanılmamış gibi yapmaya ve ataletle kapandık. Hölderlin'in dediği; *çok fazla umut edip, çok az şey yaptık*. Yolun kaybedilişi ve her veçhede çöküş. Kendini beğenmiş entelektüel ordusu arasında yaratıcı bireyler de sönüp gitti. Sorumluluk alacak omuzlara, gençlerin önünü açacak ufka, dayanışmayı büyütecek yüreğe ve yaratıcı parlaklığa sahip değiller. Yükselen devrimci-entelektüel kuşak; özünde kendi banka hesabı, mülkiyeti ve itibarı dışında ciddi bir şey düşünmeyen bu oyuncu takımının entelektüellik adı altında yaptıklarının tam tersini kendilerine yol belirlemeli ve yola beraber çıkmalıdır. *Birlikte sanat, birlikte felsefe!*

"Kitle ışığı emen sessiz bir karadeliktir" demek kolay, zor olan ışığı karadeliğe kaptırıp karanlığa dönüşmemektir. Devrimci entelektüel ya da yaratıcı birey, ne dersiniz: Tekil

<sup>9</sup> Praksis'i teorik ve pratik etkinliklerin diyalektik ilişkisi olarak kullanıyoruz, üretim paradigması içerisinde emek faaliyeti olarak değil. Devrimci eleştiri, postmodernlerin ve çoğu sosyalistin anladığının aksine, "dünyayı değiştirmek" ifadesini öne çıkardığında düşünceyi-kavramsallaştırmayı bir kenara atıp kendini pratiğe kapatmaz, aksine kendini kavramlara-metinlere kapatan geleneksel anlayışı eleştirir ve teorinin yanına pratiği de ekler. Keza dünyayı değiştirmek, onu kavrayış biçiminizin de değişmesidir zaten.

(ve tümel) mücadele, iyimser olmayan bir umudun<sup>10</sup> uzlaşmazlığı içinde anlam kazanabilir - ve iyimser olmamak, kötümser olmak manasına gelmez. Kötümserlik de gerçekçilik maskesiyle pazarlanır, kimse bunları düşünmemiş gibi... Hâlbuki kıraathanelerde bile yükselir tespitleri. "Kötümserler sizin dostunuzdur!" Pekâlâ, cümledeki "siz" kim? Boş gönderen mi? Kişisel gelişimin "on adımda on iki adım" kitaplarını okuyanlardan ya da evrene enerji gönderip "iyi düşün iyi olsun"a inananlardan mı bahsediyorlar? Keza bu dar ve ciddiye alınmayacak kesim dışında hayata tamamen iyimser çerçeveden bakan mı var? Sol kesimler de farkında olmadan göstermelik iyimserliğe kapılıyor, ne ki muhatapları bu kesimse niçin açık yüreklilikle söylemiyorlar? Nerede gerçekçilik? Yok, "normal farkındalık seviyesi"ne dahi ulaşamamış kitlelerin faşist-gerici iyimserliği(!) ise seslendikleri, kendileriyle çelişiyorlar çünkü sözleri onlara ulaşmıyor. Bu gerçekçi-kötümser arkadaşlar konumlarını abartıyor ve "karşılarında" hayali bir öteki grubu yaratıyorlar. Oysa onlar konuşurken herkes kendini yüceltmek için karanlıktan bahsetmekle meşgul. Durmadan kalabalığın karanlığından bahsederek kendini ışığa dönüştüremezsın, ışığını koruduğun yanılsamasıdır bu. Ötekileri eşsiz bireyselliğin yeniden üretimi için "kullanmak", bir çeşit ham madde; ne ki ortada ciddiye alınabilecek çıktı yok. Nietzsche der ki; "Düz ovada tepecik kendini dağ zanneder." Çevreniz düz ova olabilir ve tepecik olmak size ciddiye alınabilecek bir "yükseklik" yanılsaması yaratabilir... ve diğer

<sup>10</sup> İyimser Olmayan Umut ifadesini Terry Eagleton'ın aynı adlı kitabından almadım, hatta sosyal medyada bu eserle karşılaşana kadar -maalesef kendisinin tek kitabını okumanıştım. Maalesef diyorum çünkü ismini görünce yazmaya ara verip İyimser Olmayan Umut'u okudum ve pek hoşuma gitti.

tepecikleri de işe katarak sürekli çevreye “göre” konumlanma, çevreyi yerme yoluna başvurursunuz çünkü dağ yanılısaması içindesinizdir. Bu ihtimali akıldan çıkarmamak lazım. Yapılması gereken ışığı koruyabilmiş olanlarla bir araya gelmek, dostluğu yaşatmak ve karanlığa alışmış gözlerde parlamaktır. Ama karadelikten ışık kaçamaz ki? Öyle, ne ki her benzetme gibi bunun da eksik veya abartılı olduğu unutulmamalı.

Yirmi dört yaşındayken Saldırı Manifestosu’nda iyimser ve kötümserin dışarıdan farklı görüldüğünü, hayatın içinde ve derinde ise birbirlerine çok benzediklerini yazmıştım. *İyimser bantta koşar, kötümser yerinde çukur kazar. İyimser kötümserin öncülüdür, kötümser iyimserin aşması gereken ödevi. Ölümü kutsar ikisi de... Farklı görünümünde.* Şimdi Terry Eagleton’ı okurken, onun da iyimserler ile nihilistler ve muhafazakârların özünde farklı olmadıklarını anlattığını keşfediyorum. Hiçbirinde umut yok ve -farklı görünümünde- değişim hepsi için gereksiz ya da imkânsız. “Walter Benjamin (...), solun bazı kesimlerinde baş gösteren göstermelik iyimserliğe karşı kötümserliği acilen siyasi amaçlar doğrultusunda “örgütlenme” ihtiyacından bahseder. (...) Ona göre politik değişimin olmazsa olmaz koşulu, iyimserliğin reddidir.”<sup>11</sup> Bahsettiğim iyimser olmayan umudun mücadelesi de, Benjamin’in bir asır önce işaret ettiği örgütlenme çağrısıdır.

\*\*\*

Sermaye, düşünceyi ve doğayı parçalara ayırarak kendi işine yarar hâle getirmiştir. Her şey finansallaştığına göre üniversite de finansal amaçlar için ekonomik-insan yetiştirme fabrikasıdır. Akademik kapitalizm burada başlar. Metalaşan bilgi, piyasanın ihtiyaçları bağlamında üretilmekte ya da piyasaya

<sup>11</sup> İyimser Olmayan Umut – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Emine Ayhan)

göre değer kazanmaktadır. Öğrenciler geleceğin emekçileridir ve üniversite onları rekabet kodlarıyla işleyen sisteme hazırlar.

Üniversite eleştirisi bugüne özgü değil elbette, ne ki yozlaşma, baskı ve yüzeyselleşme neoliberal süreçte farklı görünümlerle derinleşmiştir. Pierre Bourdieu neoliberalizm için şöyle demişti; *saf pazar-sermaye mantığının yoluna çıkabilecek tüm kolektif yapıları ortadan kaldırmaya yönelik bir program*. Bu program dâhilinde de üniversite şirkete dönüşmüş, kamusal işlevi sorgulanır hâle gelmiştir.

Diğer yandan birinci dünyanın üniversiteleri, o dünyanın sömürgeci hayallerini gerçekleştirme ve eşitsizliği sürdürme görevi de görürler. İkinci dünyanın üniversiteleri ise birincinin gerisinde, insan merkezci sömürgeyi sürdürür ve birinci dünyanın politikalarına uyum sağlar. İkisi de sömürgecilik mantığını korur. Buna ikincilerin, birinciler adına insan kaynağına dönüşmesi de eklenebilir. Yani parlak zekâların toplanması. Üçüncü dünyanın üniversiteleri ise doğrudan sömürge üniversitelerdir, yani yerleşimci sömürgeciliğin güdümündedirler. Dolayısıyla başka bir üniversite mümkünse, bu her türlü sömürgeci mantıktan arınmış yapıda olabilir.

Şimdi konuyu uzmanlaşmaya bağlayalım. Bugün uzman hem entelektüelin karşılığı gibi yaşamakta hem de düzenin kurumlarına sunduğu hizmetler gereği maaşını almaktadır. Bir uzman, entelektüel özellikler geliştirebilir ama her uzman entelektüel değildir. O kendi dar alanının hâkimidir ve harici her şeyde son derece bayağı fikirlere sahip olabilir. Entelektüel disiplinlerarası görüşe sahiptir. Büyük fizikçiler-matematikçiler, örneğin Planck, Einstein, Heisenberg, Schöredinger, Bohr, Pauli, Russell, Whitehead vd. felsefe eğitimi almış/felsefi bakışa sahip, hatta kimisi sosyal düzen üzerine kafa yoran parlak zekâlardı. Bugün de Lee Smolin ya da Carlo

Rovelli gibi fizikçiler, fizik eğitiminin içinden felsefe çıkarıldığında işlerin sarpa sarmaya başladığından söz etmektedirler.

Max Planck filozof ve bilim insanı arasında ayırım yaparken, entelektüel ile uzman arasındaki farkı da ortaya koymaktaydı; “Filozof ve bilim adamının çalışma biçimlerindeki farklılığı, birlikte seyahat eden iki yolcunun davranışlarıyla da bir ölçüye kadar kıyaslamak mümkündür. Yolcunun biri yeni gördüğü araziye uzak gözlerle bir yandan öbür yana kolaçan ederken, öbürü belli bir yöne doğrulttuğu sabit bir teleskopla bakmaktadır. Birincisi tek tek nesneleri açık seçik görmez, ama arazinin tüm çeşitlenmişliğini toplu bir bakışla kendi bağlam ve bütünlüğü içinde görür. Ötekisi daha çok tek tek nesneleri görür, ama nispeten daha dar bir bakış açısı içinden bakar, dolayısıyla bütünü kapsayacak bir bakışa sahip değildir. Ama ikisi bir araya gelip birbirini tamamladıkları zaman, çok yararlı hizmetlerde bulunmuş olurlar insanlığa.”<sup>12</sup>

Planck’ın muhteşem kitabından alıntıladığımız ustaca sözler 20. yüzyılın başlarında sarf edildi. Bugün uzmanlar - istisnalar olmak kaydıyla- “nispeten daha dar bir bakışa” bile sahip değil, sadece mikroskopla kendi parçalarını görmekte- ler. Arazi un ufak edilmiş, parçalara da Planck uzunluğunda uzmanlar bırakılmıştır. Ancak araziye görebilen yoktur; Planck uzunluğundaki uzmanların kargaşası ve yeniden üretimince tanınmaz, belirsiz hâle gelmiştir. “İkisi bir araya gelip” ifadesinden söz edilemez, entelektüel öldürülmüştür ve kitleler tarafından -muş gibi yapılarak yaşatılabilmektedir.

Toplum uzmanlar, kanaat önderleri, siyasiler veya ünlü simaların görüşlerine yakınsamaya başladığında, doğruya kendiliğinden yakınsayabilme potansiyelini yitirir. Toplum’u

<sup>12</sup> Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş – Belge Yayınları (ÇVR: Yılmaz Öner)



kitleye dönüştüren etmenlerden biri de bu. Dil bulaşıcıdır ve düşünceleri etkiler, elbette iletişimin kurulduğu yerde fikirsel ve duygusal etkileşim kaçınılmazdır, iktidar her yerededir'in bir gerekçesi, öyleyse buna iktidar demenin manası yoktur; çünkü insanlar arasında kaçınılmaz olanın kaçınılmazı gibidir, fazladan bir değerlendirmedir. Etkileşim yaratıcı ve çeşitlendirici de olabilir, yok edici ve tektipleştirici de. Devrimci entelektüel de kendi fikirlerini sunar, ne ki gayesi yolu dosdoğru göstermek değil, mevcut çıkmaz labirentin dışında başka yolların da mümkün olabileceğini göstermektir. Kitle, doğruluk söyleminin egemenliğini eline almış kesimin fikirsel baskısından yalnızca entelektüel çabayla kurtulabilir.

Şimdi... Disiplinlerarası bakış ifadesini havada bırakmayacak, bir edebiyatçı olarak dört alan hakkındaki kısacık değerlendirmelerimi sunacağım.

- *Felsefe*, sormadığımız sorular sorup onlara cevap arayan, sorduğumuz soruların ve verdiğimiz cevapların sınırlarını genişleten, yeni sorular sorup cevaplar aramamıza vesile olan bir kavram geliştirme alanıdır. Hatta çoğu zaman, doğru soruları bulmadan önce sorduğumuz sorular esnasında hayata geçer. Üretilen kavramlar ve felsefi akıl yürütme süreci, dünyayı ve kendimizi anlamlandırmamızı, yeni dünyalar yaratmamızı ve düşünce sınırlarımızı genişletmemizi sağlar, akademik alandan ziyade hayatı dönüştüren bir güçtür. Bize varoluşsal canlılar olduğumuzu hatırlatır ve Dasein-oluş'umuza yaşam alanı açar.
- *Psikoloji* de kendimizi tanımamız açısından, özellikle gündelik düzlemde önemli bir kaynaktır. Psikoseksüel gelişim veya yetiştirme tarzımız hususunda edindiğimiz bilgiler, hayatımızı etkileyen ve sessizce örgütleyen

kimi kaynakları fark etmemizi sağlar. Böylece öteki'yle olan birlikteliğimizi de yıkıcı olmaktan çıkarıp yapıcı hâle getirebilir. Ne ki onun geriye gidimli ve kategorileştirici kimi tavırlarına karşı kuşku beslemek de gerekir. (Sorun her zaman geçmişte değil, mevcut akışta da olabilir.) Bu kuşku psikolojiyi ilerletecektir. Keza kimi açılardan ilgi alanına, yani insanın doğasına yabancılaşma eğilimi gösterebilmektedir; doğa bilimlerinde yer edinmek adına, insandan feragat etmiş gibidir. Son olarak; özgürlük mücadelesinin özneleri, davaları ile psikolojiyi iç içe düşünmelidir. Egemen sınıfların ve aygıtların zihinleri nasıl güdümlendiğini bilmek şarttır.

- *Sosyoloji* bireyin bulunmak zorunda olduğu kurumları sorguladığında belirir kanımca: “Neden okula gidiyorum? Neden para kazanmak zorundayım? Neden bu insanlar ekranda? Saat kaçta kalkıp kaçta eve döneceğime ve kaç para alacağıma kim karar veriyor? Neden ailemin ve çevremın düşüncelerine uyum sağlamak zorundayım? Neden bir avuç takım elbiseli tarafından yönetiliyoruz? Neden bu şekilde davranmalıyım?” Bu ve benzeri ilk sorular basit görünüyorsa da son derece güçlüdürler. Sosyoloji -bunlardan ibaret değilse de- bu sorulara yanıt bulmamızı sağladığı gibi, toplumsal yaşamımız hakkında yeni sorular sormamıza ve cevaplar bulmamıza vesile olmaktadır. Yaşadığımız toplumdan, içinde bulunduğumuz saçmalıklardan ve toplumların üyesi olduğu insanlık medeniyetinden haberdar olmak isteği sosyoloji içerisinde derinlik kazanmaktadır.

- *Fizik'* Fizik dediğimde içine bilimsel düşünme düsturunun da katıyorum, ancak onun bizatihi değeri çok büyük. Fizik, gerçekliğin kapılarını aralama hususunda en güçlü kaynaktır; bir gerçeklik üretim makinesi değil, Rovelli'nin dediği gibi, o gün için gerçeğe en yakınsayan doğruları ortaya çıkarma sürecidir. Bir cebinde her zaman şüphe vardır, bu yüzden hep oluş hâlindedir. Evrenin işleyişini, zamanın dokusunu, kuantum mekaniğinin *ütöfik* gerçekliğini, parçanın ve bütünün birlikteliğini ve kozmik varoluşa konu olan diğer her şeyi araştırmak, anlamaya çalışmak ve bazen anlama şansına erişmek müthiş bir coşku kaynağıdır. Ve bu bilgi hiç de "tamamen" soyut, statik ve gündelik yaşamdan uzak değil, aksine sürekli akış hâlinde, bireysel olarak da önemli görünen gereksizlikleri fark ettirme ve varlığı ona göre yorumlama kaynağıdır. Fizik bir karıncayı izleyişinizde, sıkıntılarınızı göğüsleyişinizde yahut ilişkilerde mantık yürütüşünüzde bile kendini açığa vurabilir.

Entelektüelin araziye bakışı böyle genişleyebilir. Varoluşun bütünsel dönüşümü. Bitimli bir süreçten söz edilemez, yeni bir görme biçimine erişmek akış hâlindeyken belirir. Yaşamın her anına yayılan bir eylemdir. Ancak bitimsizliği, eşikten yoksun olduğu manasına gelmez. Eşiğin sınırları bulanıktır ama oradadır, en basit tabirle, "normal farkındalık" seviyesi aşılmaya başlandığında yol kendini gösterir. Yolda birçok insanla karşılaşılır; kimisi kenarda dinlenmekte, kimisi gözleri yaşlı geriye bakmaktadır, kimisiyle kol kola yola devam edilir, kimisi uzaklarda ışık gibi parlamaktadır, kimisi ağır aksak yürür kimisi uzun adımlarla, kimisi de kan ter içinde geriye koşmaktadır. Yarış değildir, aksine, eşikten sonrası düşünsel

dayanışmayla akışı güçlendirir. Yolun iki yanı sislidir, görüş mesafesi pek kısadır, sistekiler yolu göremez. Kimi yolcular hiç dalmaz o sise, hatta yoldakilerle bile dayanışma kurmaz. Kimisi de sadece yoldakilerle konuşur. Kimi yoldakilerse sisin içine dalar, görüş mesafesini artırmak ister, şansı yaver giderse birkaç sis sakini de alıp döner. Yoldakilerin sayısı arttıkça, yolun kapsadığı alan genişlemektedir. İşte devrimci entelektüel, yoldan çıkıp sise dalandır.<sup>13</sup>

Yola çıkmış olanların arasında negatif manada değil, pozitif manada düzey ilişkisi kurulur. Yoldakiler ufukta göz alan veya epey yol kat etmiş parlak zekâlı yolcuların yanında aptal değil, -şimdilik- daha az birikimlidir ve onlardan içtenlikle yararlanmaktadırlar. Küçük hesaplı tatminler peşinde koşmayan, paylaşımcı ve ilişkisel bir ağ vardır. En azından devrimci entelektüellerin arasındaki ahlâk böyle olmalıdır. (Ancak biz basit bir konuda farklı düşündüğümüzde dahi kavgaya tutuşuyor, ortaklığımızı Ockham'ın usturasıyla anında kesip atıyoruz. Her şeyde aynı düşünmek zorunda değiliz, bireyin kendi doğasına bile aykırı bu. Küçük hususlar sebebiyle büyük hususları yok etmemeliyiz.) Ağın içerisinde her yolcu gelişime açıktır ve farkında olsalar da olmasalar da birbirlerine yardım ederler. Eşiğin altında ise bunlar yoktur, yalnızca

<sup>13</sup> Sis benzetmesi beni biber gazına götürdü. Hoppala! Bilinç akışı işte. Bir bastırma yöntemi olarak körleştirme. Dünyada biber gazı kullanımının en yoğun olduğu yıl 2013'müş, ne tesadüf... Binlerce biber gazı göz mesafesini daraltmak ve başkaldıranları körleştirmek için Gezi'de kullanılmıştı, dünya çapında kullanılmaya da devam ediyor. Sistem nasıl ki kültür aygıtları aracılığıyla sis üreterek zihinsel körleşme yaratıyorsa, baskı aygıtları aracılığıyla da fiziksel körleşme yaratıyor. Ufkun ve bakışın genişlemesi sistem için tehdittir. Yaşayan ama "görmeyen" bir insan modeli, körlük kültürü arzulamaktadırlar. Bu sebepten "uyurgezerlik" hâlâ geçerliliğini koruyan bir benzetme.

ahmaklık, rekabet, küçük hesaplar ve kendini beğenmişlik vardır.

Prekarya sendikal bilinç geliştirebilmekten ve kamusal değerlerden bile son derece uzakken, devrimci-entelektüel - Stalinist göndermelerle- faşizm kampına postalanarak tümünden "iptal" edilmekte ya da yokluğu yüceltilmektedir. Bunlar tesadüf değildir. Günümüz tutumlarının çoğu, prekaryanın devrimci bir sınıfa dönüşmesini ya da toplumun farkındalık düzeyinin derinleşmesini istemeyen sermayenin ekmeğine yağ sürmektedir. Devrimci-entelektüel, sınıfa hakikat taşıyan bir mehdi değil; sınıfın düşünsel birikimini ve eleştirel tavrını zenginleştirebilmesi adına, bilgisini paylaşan bir tetikleyicidir. O ne sınıfın çocuğudur ne de ebeveyni, sınıfın kardeşidir; her ailede olduğu gibi kardeşler arasında bazen gerginlikler yaşanır, sınıf ile devrimci-entelektüel arasında oluşan gerginlikler kopuşa yol açmaz, ilişkinin doğasının tezahürüdür. Bu doğayı kabul etmeyip çatışmasız kalmaya çalışan, ya sınıfın çocuğu gibi davranır ya da ebeveyni, iki durum da mücadeleyi köreltmektedir.

Prekarya devrimci bir sınıf değilse de bunu öğrenmek zordur. Entelektüel prekaryanın devrimci olması bu yüzden şart; sınıfına yabancı kalması, kendine yabancı kalması manasına gelir ve köprü görevini yerine getiremez. Ancak bu yegâne görev değildir, görevlerden biridir. Yegâne görev olarak gören kendi sisini fark etmemeye başlar. Devrimcilikten kastımız siyasi bir ideolojinin propagandasını yapmak değildir yalnızca. Bahsettiğimiz süreçlerle beliren "görme biçimini" yaymaya çalışmak başlı başına devrimci bir harekettir. -Ne ki kişisel görüşü genişletmeyi de sürdürmek gerekir. Kavganın birçok veçhesi var. Bir yere destek olup gönlü rahatlatmak değil olay. Yer'in kendisine dönüşün, bulunduğunuz her alanı

kavganın merkezine çevirin ve kavga verenlerle bir araya gelin!

Devrimci entelektüel, kapitalist akışın mevcut gerçekliğiyle toplumsal boyutta uyuşmaz ve kendi gerçekliğini öne sürer. Bu gerçeklikte, sistekilerin topyekûn entelektüel bir sosyal zihin geliştirmesi ütopyası vardır. Yani başta söylediğimiz sözün anlamı burada ortaya çıkar; herkesin entelektüel olduğu yerde hiç kimse entelektüel olamayacağına göre, devrimci entelektüel kendi sonunu getirmeyi amaçlayan gerçekçi bir hayalperesttir. Mütevazılığı kibri örtme aracı değil, davanın belirtisidir. Dostluk, her daim dostluk!

# Birleşik Mücadele

Burjuvazinin sözde hoşgörü anlayışı, yansızlık ve göreceliğin önünü açmışsa da liberal hoşgörü, insanlık tarihine önemli katkılarda bulunmuştur. Ancak o bile tehdit altında. Her şeyin "aynı" değer düzlemine çekilerek "farklı"laştırıldığı, anlamın belirsizliğe itildiği ve finansallaşma dışı hiçbir toplumsal-bireysel amaçsallığın işlemediği yerde, ifade etme özgürlüğü lakırdı özgürlüğünden öte bir kavram değildir. Biz ifade özgürlüğünden fikirlerin demokratik ortamda çarpışmasını anlıyoruz, göreci bakış ise çarpışmasız paylaşım derdinde. Eleştiriye dürüstçe ifade etmek kavgacılık kampına gönderiliyor<sup>1</sup> ve eleştirilerin taraflarca kabul edilebilir hâle getirilerek sunulması öneriliyor. Bu -mış gibi yapma demokrasisi ve sözde uzlaşım yalnızca. Görüş ayrılıklarını önleyeceksek görüşler niçin var? Farklılıkların birliği bununla alakalı değil. İfade etme özgürlüğü kavramının kısırdöngü hâlinde aşırışması,

<sup>1</sup> Ve gericilik (ya da totaliterlik) kanıpına... Sık kullandıkları yöntem ise, bulabildikleri en gerici öznelerin söylemlerinden örnekler sunmak. Yani şunu demek istiyorlar; "bakın, bunlarla benzer görüştesiniz, yani tarafınızı seçerseniz iyi olur." Başka taraf yok çünkü... Deli elli tane laf söyler biri doğrudur ama ciddiye almazsın ya, uzlaşma şansınız olmayan kesimler de birkaç toplumsal yargıda bizimle aynı sözleri sarf edebilir, hiç sorun değil. 1- Sözcüklerin ve değerlerin mülkiyeti kimsede değildir. 2- Eleştiri önemli olduğu kadar onu "kimin" hangi "mantığa" dayanarak yaptığı da önemlidir.

fikrin sona ermesi demektir. İfade özgürlüğünün toplumsal manada değerli olabilmesi için, insanların fikir geliştirecek uygun entelektüel ortam ve teşviklere sahip olmaları gerekir. Yoksa iş sermaye sınıfıyla uzlaşmaya kadar gider. Eğer düzen ortamı sunmuyorsa biz yaratabiliriz. Yaratmak içinse her şeyi belirsizliğe hapsedmemeli, belirsiz olmayan hususları görmeliyiz. Dilin mantığını takip ederek düşünce üretiyoruz, oysa gerçekliğimiz her zaman bu mantıkla işlemiyor.

Atomize edilmiş bir toplumda liberal değerler yalnızca serbest piyasa ekonomisi olarak işleyebilir, sosyal hoşgörü ve özgürlük düsturu olarak değil. Ortada görüş mü kaldı ki hoşgörü ve özgürlük olsun? Hayat kışkırtıcıdır; yücelebilir, suya sabuna dokunmayabilir ya da aşağılanabilirsiniz. Aşağılanmanın defedilmesi için tüm yücelikler de defedilmiş ve böylece suya sabuna dokunmama noktası, yani kozanın içerisinde güvenli alanlarda izole olmak ana hedef hâline gelmiştir. Oysa haksızlığa uğrama, dışlanma, değerlerle değersizleştirilme gibi hususlarla mücadele etmeyi, göğüslemeyi ve yalnız olmadığını öğrenmemiz gerek. Hayat bilgisayar oyunu değildir - ki oyunlarda dahi her şey arzuladığımız gibi gitmez. Peki, yücelik ölmüş müdür? Şekil değiştirmiştir yalnızca. Saygı çoğunlukla -mış gibi yapılarak işler, yücedeki “benden uzak dur” nefretinin kamuflajıdır. Her şeye saygı duyulmalıdır, anlamsızlığa bile, böylece saygı duyulacak bir şey kalmamıştır...

Eski-yeni birçok partinin yeni şiarı; “hiç kimse ideolojik gömleğini çıkarmasın, partinin ortak değerleri için aynı ortamda çalışsın”dır. -Bu şiar batı meclisinde çok daha önce başlamıştı. Parti isimlerine takılmayın; hepsi ulusal ve tarihsel bağlamlar içerisinde, toplumun kültür düzeyiyle paralel kurulmuştur, sosyalist ya da komünist olduklarından değil.- Bunun etrafında örgütlenen, farklılıkları bir araya getirdiğin-



den ve hatta sağ ile sol'u birleştirdiğinden bahseden partilerin durumu kısaca şöyledir: Birincisi, bu bir parti değil şirkettir. İkincisi ve asıl önemlisi; ortada farklılığın bir araya gelişinden ziyade, birbirinden farklıymuş gibi görünenlerin aynı olduklarını fark edişi vardır. Birinin sağ, diğerinin sol ayağı merkez'e basmaktaydı ve yan yana gelebilmek için bir adım çekilmeleri yetti. Birkaç şirketin tröst yaratması gibi; politik tröstler. Değerli bulduğumuz liberal hoşgörü anlayışıyla, demokrasiyle veya farklılıkla alakası yok, çok sesliliğin bir aradalığı övölür ancak aynı sözleri farklı notalardan söylemişlerdir zaten. - Yoksa farklılık diye sunulan diğer unsurlar da bu yapıda olmasın?- Demokrasi tarafların uzlaşısı değil, birbirlerini öldürmeden kavga edebilmeleri ve bazen ortak paydada buluşabilmeleridir. Bugün demokrasi tiyatrosu izliyoruz, merkez parantezinde sağ ve solda konumlanmak arasında ciddi fark yok. Bu durum siyasetin, farklılığın, taraf olmanın, demokrasinin ve konsensüsün anlamını parçalayarak gelişmiştir. Sığlıklarını ve samimiyetsizliklerini rahatça ayyuka çıkarabiliyor olsak da tamamen olumsuz bir gelişme gibi algılamayalım. Kimin kim olduğunu görmemize yarıyor ve yolumuzu açıyorlar. Ancak ders alamazsak, yarın sözün ve tüm kurumların iktidarı yalnızca onların olacak. O günler geldiğinde -ki uzak değil- hazır değilsek, derin toplumsal sessizlik ve kabulleniş kulaklarımızı sağır etmesin.

Merkezcilerin, yeşilci kapitalistlerin, modern dindarların ve yarı-cahil muhaliflerin özgürlük oyununa karşı, ivedi biçimde ortak seste buluşarak gerçekten demokratik ve devrimci bir birlik yaratmamız gerek. Geniş cephede eylem ve söylem alanına acilen ihtiyacımız var. Tükenmişlik ve depresyon günümüzde insanlığın ortak psikolojik krizi. Bunun kaynaklarından biri, özgürlük mücadelesinin un ufak edilerek yok

olması ve oy kullanmaya indirgenmesidir. Özgürleştirici ve yaratıcı kolektif hareketi yeniden icat etmeliyiz. Bunun için "hareketler"i Hareket'te yan yana getirmeli, aranızda radikal bir hoşgörü diyalogu yaratmalıyız.<sup>2</sup>

Marcuse'nin hoşgörüyle ilgili ters yorumlamalarına kulak verelim. "Hoşgörü muhalefetten sessiz sedasız kanuna uydu-  
rularak esirgenirken; kurulu, yerleşmiş politika açısından bir baskı aracı hâline gelmektedir. Hoşgörü aktif durumdan pasif duruma, uygulamadan uygulama-olmama durumuna (non praxis) getirilmektedir: yani kanuna uygun resmi kurumların «bırakınız yapsınlar» çizgisine sokulmaktadır." der *Baskıcı Hoşgörü* makalesinde. Ona göre sistem hoşgörüyle varoluşu soysuzlaştırmak ve alternatifleri yok etmek için kullanır. Ve şunları ifade eder; "Kitle seviyesindeki (kitle iletişim araçlarındaki) tartışmalarda aptalca görüşler akıllıca görüşler kadar saygı görür, bilgisiz kişi bilgili kişi kadar uzun konuşma hakkına sahiptir ve propaganda eğitimle, doğru yanlışla atbaşı gider. Anlamlıya ve anlamsıza gösterilen bu salt hoşgörü, topluluk ya da birey olsun hiç kimsenin doğruya sahip olarak neyin haklı neyin haksız, neyin iyi neyin kötü olduğunu belirleyecek durumda olmadığı şeklindeki demokrasi gerekçesiyle haklı çıkarılır."<sup>3</sup> Özgürleştirici bir hoşgörü için insanın varoluşsal tarafını açığa çıkarabildiği, düşünce ve eleştirinin toplumsal düzlemde yeşerebildiği alanlar yaratılmalıdır.

<sup>2</sup> Ortak mekânsal birliktelik önemli hususlardan biri; üniversitelerde, bürolarda, kafelerde, kırsalda, her nerede olursa ortak mekân inşası ciddiye alınmalıdır. Bugün karşılaşma, sanal gerçekliğin etkisiyle birlikteliğin yerine geçiyor. Karşılaşma kendi sınırları içinde yaşanan ve tüketilen bir iletişim sürecidir. Böylesi bir iletişinden mücadele anlatısı ve dostluk çıkarılamaz.

<sup>3</sup> Görünmeyen Diktatör – Ararat Yayınları

Demokrasi yalnızca seçim sistemi, partilerin podyumu ya da parlamenter siyasete özgü yöntem değildir; bireysel ve toplumsal bir hayat tarzıdır. Sol kanat olarak ilk görevlerimizden biri, demokratik ortama öncelikle kendi aramızda işlerlik kazandırmaktır. Kendi içinde atomize olmuş ve birbirine dahi saygısı kalmamış bir kanadın, ulusal ve enternasyonal düzlemde tekil örgütlenmeler eliyle "gerçekten demokrasi"yi inşa edebileceğine duyulan inanç kalmamıştır. (Başka ülkelerdeki partilerle/stk'larla "mücadele birliği" yapılırken, kendi ülkemizde bunu kuramıyor olmamız acınası. Kaldı ki uluslararası "mücadele birlikleri" de öznelerin diğer ülkedeki iç siyaseti pek bilmiyor olmasından kaynaklı, bu yüzen slogan ve bayrak düzeyinde kalıyor. Enternasyonal dayanışma, geniş ulusal birliklerin uluslararası birliğiyle anlam kazanabilir.) Kendimizi kandırmayalım, ayrı yerlerde inanıyormuş gibi yapıyoruz. Partici/sekter anlayışla bir yere varamayacağımızı anlamalıyız. Kitle partisi rüyadan ibaret. Hatta beteri, rüya olduğu bile yadsınıyor. Partiler, kitle partisi olmak için mücadele etmeyi dahi bırakmış durumda, bu iyi bir şeymiş gibi görünebilir ama değil, çünkü çoktan kitle partisi olmuş gibi davranıyorlar. Vahametinin boyutunu anlatmak için şunları söylemek yeter; klasik ideolojilerin ve pratiklerin anlamını yitirmesi ve ortada temsil edilecek toplumsal özne kalmamasının fark edilememesi bir yana, kendini kitle partisi zannetme illüzyonuna saplanılmış... Sanki her şey bitmiş, yol aşılmış, amaca ulaşılmış gibi incir çekirdeğini doldurmayacak "teorik" tartışmalara girişilmektedir. Ortada pazarlamacılar ve müşterilerden ötesi yok. Hâl böyle olunca, radikal mücadele verdiğini iddia eden gruplar yalnızca birbirleriyle mücadele eder hâle geldiler. Uzun yıllardır böyle ve entelektüel sıçrama yaşanmadığı takdirde değişeceğe benzemiyor. Herkes büyük laflar etrafında kendi

tiyatrosunu oynuyor. Büro duvarları ve ekranlar, Berlin Duvarı gibi gerçek hayatla araya giriyor ve içerde dönen aynılığın verdiği huzur derin bir sersemlik yaratıyor. Halk bitkisel hayattaki bir beden gibi edilgen veya günahsız görünüyor. Halkın suç ortaklığını ve cehaletini yüzüne vurmaktan kaçınıyor, çünkü toplumun edilgen olmayışının davayı boşa çıkaracağını düşünüyorlar. Onu aklamaya çalışarak edilgenleştirenler, aslında halka karşı en büyük aşağılamayı yapmaktadırlar. Keza burada iki çelişki doğuyor; toplum “bu denli” edilgense asla iktidar aygıtlarının ettirgenliğinden “kurtulamaz” ve hasbelkader bir devrim de vasatlığın üzerine inşa edilmiş olur. Oysa kitle oldukça etken bir sahneleme hâlinde; yarı uykulu da olsa suç ortaklığı içinde bulunması, değişim için bize olasılık yaratıyor. Suç ortağı “bile” değilse, hiç olasılık kalmıyor. Marx yöntemlerden biri olarak (Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi’nde) gerçek baskıyı daha da rahatsız edici hâle getirmekten, halkın kendi değerleri üzerinden utancı açığa vurmaktan bahsetmiş ve *halka cesaret vermek için kendi kendisinden korkmasını öğretmek gerektiğini* yazmıştı.

Partilerin oynadığı tiyatro ölümler tiyatrosudur ve sahnesi mezarlıktır. Beklenen devrim, zombilerin devrimidir. Zombilerin şafağında, asırlar önce ölmüş ancak hayaleti sokaklarda gezdirilmiş kutsal ruhların altında birleşen ölümsüz devrimciler kalkacak ve bir asırdır ha öldü ha ölecek denilen sistemin ölmesine son nefes kala, yani “şartların olgunlaştığı en doğru zaman”da onu öldürecek ve canlılığın düzenini kuracaklardır. Yaşasın! Öyleyse bugün bize, çoktan ölmüş ama farkında olmayan bize yalnızca dua etmek ve kutsal ruhları yâd etmek düşer! Keza her güne özel yâd edilecek kutsal ruh vardır, zaten ruhumuzu da yitirdik. İşte elimizde kalan bundan ibaret.

Kendi kendisinin amacı hâline gelmiş yüzeysel pratiklerden sakınmayı ve mücadeleyi tek boyuta sınırlamamamız gerektiğini unutmamalıyız. İyi yaşam modelinin başı-sonu belli reçetesi yoktur, değişkenlik taşıdığının bilincine varılarak hareket edilmelidir. Her şey ekonomik değildir, her şey kültürel değildir, her şey medyatik değildir, her şey cinsiyet temelli değildir, birçok şey öyle olsa da... Öte yandan bireylerin dışsal olanı içselleştirip davranışa çevirdiği ve böylece dışsallaştırarak yeniden ürettiği doğrudur, bu çok bileşenli bir yorum gerektirir. Ancak ne sistemin etki gücünü hafifletir ne de bireyi onun kadar etkin yapar. Birey tümünden edilgen değildir elbette, ama sanıldığı kadar da etkin değildir. Sistemin etkinlik yetisi, etkinin içselleştirildikten sonra davranışa dönüştürülmesi ve bireyce yeniden üretilmesi değil midir zaten?

Bireyin ve toplumun mikro çatışmalarla kuşatılmış olduğunu da anlamalıyız, tıpkı makro evrenin düzeni ile kuantik evrenin aynı anda işlemesi gibi. -Eskiden Newton mekaniği ya da mutlak uzay benzeri, belirlenimci ve makro anlayışlarla hareket edildi; yarım asırdır da görelilik ve belirsizlik ilkesi benzeri göreci, belirsiz ve mikro anlayışlarla hareket edilmekte. Keşke Hawking giderayak Her Şeyin Teorisi'ni bulabilseydi de toplumsal sorunlar çözüme kavuşsaydı... Ne garip paralellik.- Bu bilinç etrafında ortak değerleri keşfetmek ve üretmek ne imkânsızdır ne de çelişkili. Pratik bize bunun imkânını sunacaktır.

Kimi solcu kanaat önderleri "bir araya gelmek romantik bir istek" diyerek birleşik çağrıyla kestirip atıyorlar ancak bir araya gelmemenin ta kendisi romantik takıntılara dayalı. Bana kalırsa Birleşik Mücadele isteğini küçümsemek devrimci kimliği un ufak etmektir, kendi değerlerini gözlerinde fazla büyütüyorlar. Çatlayan oligarşinin içinden biri çıkıp (bizim zaten

beklediğimiz) kepezelikleri ifşa eder ve on yıllardır bağırıp çağıranlardan çok daha büyük etki yaratır. Büyük laflar etrafında kendi dar sahnesinde "hesap soranlar"; devlet, sermaye, denetim aygıtları ve kültür endüstrisi altında ne kadar zayıf olduğunu kabullenmeli ve en geniş cepheyi yaratma gayesiyle solun tekrar tehdit gücüne kavuşmasını, değerli hâle gelmesini dert edinmelidir. Bizler küçük hesaplar peşinde birbirimize cephe açarken, sağ kanat tek cephede büyük hesaplar peşinde yaşamın kılcal damarlarına nüfuz etmektedir.

İşin diğer trajik yanı; özgürlükçü görünen neoliberalizm ve aygıtları da solda meydana gelebilecek birlik hareketini engellemek için çeşitli kimlikleri, ayrılıkçılığı, mikrocu tavırları ve farklılık sloganını ön plana çıkararak mücadeleyi bunlara indirgiyor. Liberal-bireyciler devrimci-sol sönümlendikten, parçalandıktan ve etkisini yitirdikten sonra her kolda palazlanıp neredeyse sol kanadın temsilcisi oldular. Nancy Fraser'ın sözlerini anımsayalım; "İlerlemeyi eşitlik yerine meritokrasiyle özdeşleştiren bu kavramlar (çeşitlilik, kadının güçlendirilmesi, ayrımcılığa karşı mücadele), özgürleşmeyi kurumsal hiyerarşinin yıkılmasıyla değil, 'yetenekli' kadınlar, azınlık mensupları ve eşcinsellerin, kazananın her şeye sahip olduğu bu hiyerarşi içinde yükselişleriyle bir tuttular."<sup>4</sup> Diğer yanda da merkez ve sağ oluşumlar politik gösteride tek seçenek hâline gelirken, "küresel kapitalizme çalışacaklara hoşgörü" çizgisini maskeleyerek birleştiler.

Oluşumlar geniş halk yığınlarını bir araya getirmek, radikal demokrasi ve eşitlik gibi söylemlerle birlikteliği harekete çevirerek değişimin imkânlarını yaratmak isterler. Oluşumların militan ve sempatizanları da halkın üyesidir. Öyleyse ken-

<sup>4</sup> Büyük Gerileme (Hazırlayan: Heinrich Geiselberger) – Metis Yayınları

di arasında hoşgörü ortamı yaratamayan “demokrasiyi ve eşitliği tesis etme adayları”, alenen bunu yapamayacaklarını itiraf etmektedirler. Eğer aksi doğruysa halk, meydan ve o çok bahsedilen üretim aygıtları onlarca yıldır orada... Yoksa halkın tarihin pususundan çıkması ya da çelişkilerin keskinleşmesi mi bekleniyor? Hâlbuki olan şu; çelişki zaten öyle keskinleşti ki göz mesafesini birkaç metreye indirgeyen belirsizlik pususu içerisinde her şeyi parçalara ayırdı, sol mücadele de un ufak oldu. Şartların keskinleşmesiyle “mutlaka olması gereken devrim” doğru orantılı değil ters orantılı işlemiştir, yani şartlar keskinleşmiş ve “mutlaka olması gereken devrim”in olanakları parçalanmıştır.

Çok geniş bir örgütsüz devrimci enerji hiçliğe yitmekte, ekranın entropisine ve oy pusulalarına hapsolmaktadır. Çünkü bu bireyler çoğu haklı gerekçelerle mevcut yapılar içerisinde örgütlenmeye sıcak bakmıyorlar. Devrimci entelektüelin görevlerinden biri; değişim arzulayan entelektüeller olarak bir araya gelmek, parlak gençlere yaratıcılıklarını ifade edebilmeleri için el uzatmak ve kendine varoluş alanı bulamayan örgütsüz enerjiye alan açmanın yollarını aramaktır. Ve unutmayalım ki Değişim, değişimin sonucunda değil, değişimin akışında sürekli belirmesi gerektir.

Birleşik Mücadele’nin felsefi açıdan başlangıç özneleri, düşünsel ve eylemsel kavga veren ancak hiçbir oluşumda kendine yer bulamayan yaratıcı bireyler olabilir. Birleşik Mücadele çağrısı özgürlükçü kesimler ve oluşumların ortak siyasal alanı şeklinde hayata geçmezse bile, yaratıcı bireyler-devrimci entelektüeller kendi aralarında mutlaka bu felsefi-pratik ortaklığını ve iletişimi sağlamalıdır. Mutlaka. Yahut siyasal alanda hayata geçerse anti-kapitalist ve demokratik makro bir çatı olacağından; yaratıcı bireyler-devrimci entelek-

tüeller, tüm mikro mücadeleler için geçerli olduğu gibi, hem bu makro hareketi hem de felsefi-pratik birlikteliği gözetmelidirler. Herkes elinden geldiğince, iradesini kaybetmeden ve kavganın tek veçhesi olmadığını bilerek hareket etmelidir.

Mikro mücadeleler ile makro mücadelenin birbirini ke-sintiye uğratmadan devam etmesi gerek. En kapsayıcı ve parçalayıcı yöntem bu gibi görünüyor. Popülerleşen mikro söylemler özgürlükçülük ve ilericilik gibi sıfatlarla özdeşleştiğinde, mücadele edilmesi gereken diğer mikro ve makro unsurlar bireylerin gözünde değersizleşmektedir.

Alternatif güçleri kolektif mücadelede örgütleme görevi “sınıfsal çıkar” tavrından daha derinini, Varoluşun uzun erimli çıkarlarını üstlenmelidir. Önümüzdeki çetin görevlerden biri bu, ama imkânsız değil. Parçaların başkaldırı enerjisinin kapitalist mekanizmalara karşı bütünleşik biçimde yönelmesi gerekir, yönelim sürecinde “bağ” kendiliğinden oluşacaktır. (Mücadele öznelerinin sosyalist-komünist vs. etiketi taşıması da zaruri değildir, bunlar ezici çoğunluğun dilinde uzun zamandır sözcükten ibarettir ve -mış gibi yapılarak sergilenmektedir.)

Mücadeleyi radikal yapan maddi ihtiyaçlar düzleminde eşitlik değil, insanda değiş-tokuşa sokulamayacak manevi kaynakları açığa çıkarmak ve açığa çıkabilecek alanlar yaratmaktır. Aksi takdirde iki kuşak sonra her şey başa sarar yahut devrim (ve mücadele) kılıf değiştirme düzeyinde kalır. Herkes için “daha fazla mal, iş, maaş, ev, araba, sağlık!” Bu beni özgürleşmeden ziyade sermayenin alternatifsizliğinin içselleştirilmiş olduğuna çıkarıyor. Bugün kapitalizme karşı ayaklananlar sadece maddi köleler oldukları için değil, insanı İnsan yapan manevi nitelik ve potansiyelleri köreldiği için başkaldırıyorlar.



Birey kolektifle hareket ederken varoluşuna alan açtığını bilmelidir. Ancak “bilme” ucuz ajitasyonlarla oluşan teatral bir feda gösterisiyle karıştırılmamalıdır. Kitlenin yakıtı gazdır. Bize gaz değil eleştirel akıl, felsefe, dostluk ve irade lazım. Aşırı romantizm, bir gün düzenli ekonomik gelir ve aile kurma gibi unsurlarla rahatlıkla değiş-tokuş edilebilir. Sonunda mücadele günleri “o zamanlar hızlıydık” anılarına dönüşür çünkü çocukluk hülyası olarak görülür. Artık kişi “büyümüş, olgunlaşmıştır” ve “daha ciddi” hayat meşgaleleri vardır. Gerçek bir yaşam felsefesi ise bu unsurlardan etkilenmez, aksine kişi unsurlara yönelirken yaşam felsefesi onları etkiler veya şansı varsa zaten bu felsefe üzerinden kurulurlar. Ve geleneksel işleyişten farklı bir ilişki biçimi üzerine oturmaktadır. “O günler” geride kalmamıştır, sürmektedir.<sup>5</sup> Örgütlenmenin bireysel nitelikleri dışladığı, söz hakkı tanımadığı, tektipleştirdiği ve sindirdiği eleştirisi tamamen doğru değil. Yani değişmez bir kader olarak görünmemeli. Neden? Örgüt (birlik, oluşum ya da Hareket de diyebiliriz) mensuplarından meydana gelen soyut bir varlıktır. Bu soyut varlık, pratikte ve yazılı programlarda somuta dönüşse de parmakla gösterilecek yapıda değildir. Bireysel eleştirilerse gösterilebilen bir şeymiş gibi yapılmakta. Kafede oturan elli kişi ile örgütlü mücadele

<sup>5</sup> Konuyu gözlemlerim üzerinden psikoloji ile ilişkilere bağlayacağım. Herkeste otoriter taraflar vardır, uzak ya da yakın, kimisinde çok yakındır hatta kişiliğin kendisi konumundadır. Otoriter kişilik bazen isyan yoluyla devrimci görünebilir. Oysa devrimci otoriter kişiliğe sahip olamaz. Otoriter kişi egemenlik kurma takıntısını konumu gereği açık edemediğinde, kendine yönelik aşağılık duygusunu yenmek için mevcut otoriteye isyan edebilir. Kadınların sol cenahtan yükselttiği ifşaları arımsayalım. Sosyalist ya da anarşist bir erkeğin psikolojik ve/veya fiziksel baskısıyla hayal kırıklığına uğranuşlardı. Aslında otoriter erkek sadistik bir arzusuyla hâkim olacağı “nesne”ye kavuşmuştu. Bu yüzden isyancı’lığı da sonlandı.

veren elli kişiyi birkaç cümleyle kıyaslayalım: Kafe kitlesi birbirini tanımaz ve sohbet dar gruplar arasında total uğultu içindedir, örgütlü toplulukta ise herkes birbirini tanır/tanımaya eğilimindedir ve sohbet hâlidir. Bu çoklu-sohbet ortamı tektipleşmeden ziyade zenginleştirici yapıdadır, uyum ve tartışma iç içedir. Kafeden ayrılırken olduğu gibi, toplulukla vedalaştıktan sonra da o "biricik yalnızlığın" seninledir. - Ancak ülkemizde çoğunlukla bunun tersidir, çünkü tekil kimlikler ve mutlakçı programlar etrafında toplanan kişiler, bir süre sonra sosyal medyada açılmış "kahrolsun x" sayfasındaki üyelerin durmadan birbirlerine "x'in kahroluşunu" paylaştıkları gibi, güvenli bir ortamda yerinde sayarlar. Söylem klonları arasında dolaşıma girer ve sürekli yeniden üretilir. Yine de hep tekrar ettiğim gibi; böyle olmak zorunda değil.

Örgütü oluşturan bireylerin her biri, yalnızlıklarını entelektüel gelişim ve üretim süreci olarak değerlendirmiyor olabilir; aksine, entelektüel süreçleri kitlesel ilişkideyken açığa çıkabilir. Bireysel yaşamları son derece sığ bile olabilir. Hatta bu insanlar, eleştirel düşünme yetisini de kitle içinde öğrenmişse, eleştirisini bulunduğu yere değil her zaman başka yöne yansıtmayı da seçebilir... Ki bu kişilerin azınlıktaki bir kısmı, örgütü yaşamlarının kendisine dönüştürebilir ve bundan uzak durulmalıdır. Dolayısıyla kitlesel-bireyler, yalnızlığını entelektüel gelişim alanlarından biri olarak gören yaratıcı-bireyin, kitle içerisindeyken eleştirel düşünce ve yaratıcılığının sekteye uğradığını fark edemezler. Peki, yaratıcı birey neden hep kitle tarafından sindirilme hayıflanması taşır? Çünkü sindirmenin somutlaştığı, önünün açıldığı yer yönetim kurulusudur da ondan. (İster kabul edin ister etmeyin, yönetim kaçınılmaz bir gerçektir. Bu çocukça tartışmaya girişmek niyetinde değilim.) Eğer bir örgütte birey kendisine ifade alanı bulamıyor ve yara-

tıcılığının sekteye uğradığını düşünüyorsa, sebebi yönetim kurulunun kitlesel-bireylerden oluşmasıdır. Kurucu kadro, kitlesel-bireylerden değil yaratıcı-bireylerden oluşmalıdır. Burada kitlesel ve yaratıcı diye birbirinden tamamen ayrı iki birey kümesinden bahsetmiyorum; yaratıcı-birey mücadele içinde kitlesel özellikler taşımaktadır zaten, kapsayıcı bir kümedir, yani yaratıcı, kitlesel olanı kapsar. Ve kapsamalıdır da. Çünkü kitlesel'in etkileşimin doğal ve dönüştürücü gücüyle yaratıcılaştırması gerekir. Bunun önemli ateşleyicilerinden biri de yaratıcı-bireylerdir. Aksi takdirde yüzeysellik mücadelenin kendisine dönüşür ve basitliğinden gelen konfor alanına herkes kapılır. Yaratıcı kadro önderliğini mutlaklaştırmak için değil sona erdirmek için oradadır, çünkü onların bir amacı da herkesin yaratıcılaştırmasının önünü açmaya çalışmak ve görevi devretmektir. Aksi düşünülemez, düşünenler zaten ne yaratıcıdır ne de gerçekten mücadele gibi bir dertleri vardır.

“Bireylerin kendisinde yeni bir rasyonalite ve duyarlılık ortaya çıkmadan, hiçbir nitelikli toplumsal değişim mümkün değildir.” Marcuse'ye göre; bununla birlikte bireysel özgürleşme, burjuva bireyciliğinin ötesine geçilmesi manasına geldiğinden, toplumsal özgürleşmeyle kol kola girmesi kaçınılmazdır. Kısacası bireysel ve toplumsal özgürleşme diğerinden feragat ettiğinde, iki düzeyde de gerçek bir dönüşüm yaşanması imkânsızdır.

“Yaratıcı birey”, devrimci hareketin uğruna mücadele ettiği, etmesi gereken bir fikirdir. Dayanışmayı üretecek yeni araçlar ararken bu hususun göz önünde bulundurulması şart. İnsanlar piyasanın, reklam ve medya kodlarının imal ettiği bir bireycilik içindeyseler, eleştiri yoluyla bu anlatılabilir ve bireysellik daha anlamlı boyutlarda aranabilir. Ama her zaman böyle değildir. İnsanlar “kendini gerçekleştirme” ifadesine

tutunduklarında, sözün anlamı ne kadar tartışmalı da olsa “küçük burjuva hezeyanı” diye yaftalayıp geçmek yerine, işin maddi olduğu kadar manevi yönüne de eğilmek gerekir. İnsan manevi bir canlıdır, onu yalnızca maddi olanla değerlendirmek oyunu salt ekonomi-politiğin kurallarına göre oynamaktır. Davranışlar, arzular, değerler, özlemler, krizler, sevinçler, görüşler vs. değişim içindedir, değişimin yapısı eleştirilebilir ancak değişim görmezden gelinemez. Anlamalı bir bireysellik, devrimci mücadelenin önünde engel değildir. Bunu engel olarak gören bir mücadele kaybetmeye mahkûmdur, ki kaybetmiştir de.

Lichtenberg, “Bu topluluktan hoşlandınız mı? Cevap: Hem de nasıl, kendi odamdaymışçasına.” diye yazar. Herkesin kendi odasındaymış gibi hissettiği bir birliktelik kurulamaz mı? Elbette kurulamaz, ne ki tam tersinden kaçınılarak ona yakınsanabilir. Keza topluluk içerisindeyken, sokakta olduğu gibi, “tastamam” odamızdaymışız gibi hareket etmemiz zaten daha hayırlı...

“Gerçekte Marx’ın komünist toplum kurumu, bireyin kurtuluşu için koşulların, bütünüyle gelişmesinin ve toplumsallaşmasının kuramıdır. Burjuva toplumunun asıl kötülüğü, toplumun zararına kişiliği yeğlemesinden değil, tam tersine bireyin köleleştirilmesine zorunlu bir biçimde neden olmasından ileri gelir ve bu da insansal denetimden uzaklaşan ve özünde kişisel olmayan, totaliter toplumsal güçlerle olur. Burjuva toplumunun görünüşteki bireyciliğinin gerisinde, aslında -sermayenin, pazarın, paranın, devletin- totaliterizmi gizlidir. Öte yandan, totaliterizmin yok edilmesi ve bireyin kurtuluşu

için gerçek koşulların yaratılması ancak kolektif eylemle olanaklıdır.”<sup>6</sup> diye yazar, Yugoslav felsefeci Mihailo Markoviç.

Tüm bu tarihsel olumsuzluklar, mikroya indirgenişler, küresel kapitalizm ve “ölüm makineleri”yle birlikte toplumsal iktidar mücadelesi de gözden çıkarıldı. Ancak devlet yönetimini ele almayı yahut onu etkilemeyi hedeflemeyen mücadeleler, “gerçekçi” olmak gerekirse, yaşamın iplerini piyasaya teslim etmekte ve sağın oyununa gelmektedirler. Değişmezlik yanılışına kapılıp kaderci bir tavır takınanlar, “politik doğruculuk” ya da “adalet savaşçılığı” adı altında yöntemsizliği ve amaçsız amaçlılığı körüklemektedirler.<sup>7</sup>

Şimdi, iktidar üzerine düşünmek otomatikman yönetmek üzerine düşündürmektir. Birileri pisliğin sorumluluğunu alacak, bu sebepten biz devrimciler, yani pratiğe girme ve yeni yöntemler üretmeye çalışma cesareti gösterenler hep günah keçisi olmuşuzdur oturanların gözünde. Çünkü onlar kusursuz zekâyâ sahiptir ve pratik ile teori bittikten sonra dâhil olmayı seçerler, hata yapma “laneti” ise biz cehennemliklere düşer. Eşitlik üzerine söylediğimiz hiçbir şey tastamam doğru değil, bir akılcılaştırma mekanizmasının yönetiminden söz ediyoruz, kaçış yok. Alınacak her karar, varılacak her sonuç mutlaka bir şeyleri ıskalayacaktır. Ancak en azından klasik yanılışlardan uzak durulabilir. Mutlak yöntemle değil de, mutlak yöntemi sorgulayan bir kuşku ve deneme-yanılma üzerine kurulu ikti-

<sup>6</sup> Pratiğin Diyalektiği – Ünlü Yayıncılık (ÇVR: Ali Ünlü)

<sup>7</sup> Ayrıca “devleti ortadan kaldıracağız” gibi söylemlerle kendimi ve okuru tatmin etmeyi düşünmüyorum. Umutsuzlukla alakalı. Ulaşılmak istenen toplumun değerlerini, ulaşmaya çalışma pratiğine ve günlük yaşama yansıtabilirsiniz. Kaldı ki devrimcilik teorik olduğu kadar karakteristik bir mevzudur, yani böyle değilse ortada zaten devrimcilik yoktur. Bu yüzden çözüm olarak sunmaya niyetim yok. Kaldı ki ulaşılacak “zaman-mekân” diye bir şey de yok.

dar anlayışı, sanıyorum ki en makul seçim olacaktır. Böylece, daha önce de belirttiğim üzere, totaliter araçların alanı daraltılabilir. İktidar sosyal yaşama içkindir ve kaçınılmazdır, ancak biz tek bir iktidar modeliyle, yani despot iktidarla o kadar haşır neşiriz ki despotluğun iktidarın bir biçimi olduğunu atlayıp tamamen onunla özdeşleştiriyoruz, -yaşamın da olumsuzlukla kodlandığını unutarak. Mevzu yoğunlaşan gücü parçalayıp yaymak ve oligarşiyi silmektir. Buradan yeşeren kültür, iktidar olgusu dâhil tüm görünümleri değiştirecektir. İktidara sahip olma hırsı değildir bizimki, bir belayı göze alma iradesidir.<sup>8</sup>

Gorz: "Devletin ve aygıtlarının alanının daraltılması, ancak aynı zamanda, boyutları dolayısıyla, birer egemenlik aracı oluşturan tüm diğer alet ya da araçların da kısıtlanmasıyla birlikte gerçekleştirilirse özerk olmayanın alanını daraltacaktır. Devlet, bu çifte kısıtlamanın vazgeçilmez aracıdır: Yalnızca o, büyük araçların topluma egemen olmasını önleyebilir; yalnızca o, gerekli olanı üretmeye yarayan araçların egemenlik amacıyla bir sınıf tarafından ele geçirilmesini önleyebilir; merkezi koordinasyon ve düzenleme araçlarıyla, yalnız o, toplumsal olarak gerekli iş süresinin en aza indirgenmesini sağlar; ve

<sup>8</sup> Çağdaş devletin kısa bir geçmişi olması ve insanlığın merkezi otoritesiz asırlarca yaşamış olması anarşizm için yeterli bir argüman değil; keza kapitalist devlet yeni bir insan yaratmış, onu fiziksel ve ruhsal olarak köklerinden koparıp kendi ideolojisine uygun tasarlanmış, toplum ile bireyin kılcal damarlarına işlenmiştir. Bu nüfuz ediş bugünden yarına parçalanamaz, treni kaçırdık. Bazı dostlar bana kızacaktır, ziyarı yok, gırla kepazelik varken onlara darılacak değilim. Ancak yöntemlerimin çeşitlilik arz ettiğini, örneğin "alternatif toplumsal modeller inşa etmeliyiz" fikrimin bunlardan biri olduğunu anımsatınak isterim. Kısacası unutsuzluğum, toplumsal anarşist kimliğimi bir kenara bırakmama sebep olmaktadır.

nihayet, yalnız o, özerklik alanının genişlemesi için kendi iktidarını ve alanını kısıtlayabilir”.<sup>9</sup>

Elbette tehlikeli bir kumar. Gerçekten demokratik, ekolojik ve devrimci bir kolektifin öznelere yaşam felsefesine sahip olmalıdır. Bu demokratik felsefe bir kuşak sonra silinip gidecek ve çip gibi beyinlere takılacak türden değil, genç kuşaklara geliştirmeleri yönünde miras bırakılacak türdendir. Genç kuşakların da, nitelikli ve eleştirel entelektüel alanlar içerisinde kendilerini geliştirmelerinin önü açılmalıdır. Aksi takdirde devlet ve üretim aygıtlarının totaliter alanını daraltma hedefiyle başlayan süreç, yarı-cahil ve (onunla barınan) vasat karakter özellikleri taşıyanların elinde kendisinin karşısına dönecektir. Tarihte görüldüğü gibi. “Ezenler kötü olduğu için ezilenler iyidir” mantığı safdillikten öteye gidemez, hatta ezilenleri temsil ettiğini iddia ediyor diye birilerinin iyi olduğu hiç söylenemez. Ne ki bu kumarı oynamak zorundayız, yoksa kapitalistlerin ve gericilerin “hileli oyunu” sürecek. “Hiçbiri-miz işe gitmezsek sistem çöker! Hiçbirimiz oy kullanmazsak akıllarını yitirirler! Hiçbirimiz alışveriş yapmazsak” vb. sivil itaatsiz eylemlerini saymayı ben de biliyorum, evet sivil itaatsizlik harika bir silahtır ve her alanda mücadelenin aracı olarak kullanılmalıdır. Az önce saydıklarımsa topyekûn gerçekleşmeyecek beklentilerdir. Yoksa ben de isterim... Tüm baskı aygıtlarının ani bir radikallikle parçalanmasını ifade etmek için tuşlara basmam yeterli, Twitter son derece uygun. Bu bir mastürbasyondan ibaret. Amaç maalesef ki aygıtların parçalanması değil, onların gücü üzerinde kitlesel söz hakkına sahip olmak ve tehdit unsuru oluşturabilmek hâline geldi. Bunu

<sup>9</sup> Elveda Proletarya - AFA Yayınları (ÇVR: Hülya Tufan)

başaramadığımız veya amaçlamadığımız sürece, müthiş radikal ve biricik tasarılarımızın kıymeti harbiyesi yok.

Kuram ve uygulama arasındaki ayrımı en aza indirmemiz gerek. Gerçeğin ışığında ilerlediğimizi değil, doğruyu bulma yolunda en makul doğrularla ilerlemeye çalıştığımızı belirtebiliriz; bir gün gerçeği bulduğumuzu iddia etmemek koşuluyla. Carl Sagan der ki; “Bilimde teori yetersiz kalınca, tek gerçekçi yol deneysel yaklaşımdır. Bilimde, teoriler deneyler üzerine oturtulur. Deney son karar aşamasıdır. Açıkçası gerekli olan şey deneysel toplumlardır!”<sup>10</sup> İşe (self-organization) *otopoiesis* karıştırmamız gerek, yani kendi kendine yaratma. -Piyasanın sözde kendiliğindenliğiyle karıştırılmasın.- Otopoiesis her zaman arzuladığımız kadar iyi “belirmeyebilir”, ancak arzuladığımızdan daha iyi “belirme” olasılığı da vardır. Eğer iyi bir çıktı vermiyorsa belki de parçalara uygun değildir, böylece iyi olana yönelmek için yeni olasılıklar üzerine düşünebiliriz. Poincare; *bir doğabilimsel yasa, deneyimde yeteri kadar temellenebiliyorsa, o ilke olarak konumlanabilir* der. Değiştirilebilirliği göz önünde bulundurarak -kaçınılmaz biçimde- belli başlı önkabullerle pratiğe gireceğiz ve süreç bize hem değişimin yöntemini verecek hem de deneyimlerin sonuçları konumlandırabileceğimiz ilkeler sunacaktır.

Çelişkilerden arınmış bir düzen insana ait değildir, yalnızca insansız bir düzende mümkündür bu: Çelişkisiz toplum ve birey mezarlıkta aranmalı, mutlak konsensüs de cennette! -Mükemmelliyetçi insanların sorun makinesi olması gibi.- Sosyal yaşamın reçetesi yoktur. Keza Dasein olarak tekil insan bile yoğun çelişkilerle örülüken. Kusursuzluk arayışı insan dışı bir arayıştır. Örneğin güzellik adı altında kendini parçala-

<sup>10</sup> Koznuk Bağlantı – E Yayınları (ÇVR: Maktav Dinçer)



ra ayırmaya, sürekli yansımasını kontrol etmeye, kendi kendisinin uydusu olmaya takıntılı birisi kusursuzluk arayışındadır ve estetik projesine dönüşen bedenine yabancılaşmıştır. Sosyal düzendeki kusursuzluk arayışı da yabancılaşma, yolu yitirme, -mış gibi yapma'ya sebebiyet verir. Estetik algıda kusur ve kusursuz dışarıdan kodlanmıştır, sosyal düzende ise bu kavramlar içeriden parçalanmalı ve “doğruya yakınsayan” yollar aranmalı, denenmeli, eleştirel akla ve fikirlerin çarpışmasına inanmalı, böylece devam edilmelidir. Ne yapılması gerektiği Akış'ta belirecektir.

Bilgisayar bilimcisi C. Langton şöyle demişti; “Doğa, merkezî düzenleyici çalıştırmadan örgütlenme meydana getirmeyi öğrenmiştir ve sonuçtaki örgütlenme bizim inşa ettiğimiz merkezi denetleyiciye dayananlara göre daha sağlam, daha uyarlanımsal, daha esnek ve yeniliğe açıktır.”<sup>11</sup>

Kuş sürülerinin gökte ahenkle dans edişlerini görmüşsünüzdür. Dansın bir anında sürünün devasa kuş motifine dönüştüğü fotoğrafa rastlamıştım.<sup>12</sup> Pek nadir bir (g)örüntüdür. Varoluş isyancıları olarak, İnsan olmanın nadir gücünü kavrayıp bilinçli şekilde o devasa kuş örüntüsünü yaratabiliriz. Ve bu Anka kuşu gibi renkli olmalı, kararlılığı da elden bırakmamalıdır. Böyle bir örüntü ihtimali bile leşçi akbabaların tüylerini diken diken ediyor. Göstermelik ve statik bir mantıkla değil dostluk ve yaratıcılık esasıyla, hayatımıza devasa bir kuş örüntüsünün programlanmış parçası olarak devam etmek adına değil akbabalar ordusunun kopardığı kanatlarımızı yeniden yaratmak adına.

<sup>11</sup> Üçüncü Kültür – Alfa Yayınları (Editör: John Brockman)- (ÇVR: Yelda Türedi)

<sup>12</sup> Videosunu izlemek için: “Starlings making the shape of a bird”



# Eleştiri, Yeniden

*Değiştirme amacı taşımayan bir yorum boş, yorumu yapılmayan bir-değişiklik ise kördür. Bilgi, eylemle beslenip zenginleşir, eyleme ise bilgi yol gösterir. Her ikisi de ayrı şeyler olmaktan çıkıp birleştiklerinde, doğalarını değiştirirler.*

Erich Fromm

Veblen; “Ruhsal eğilimdeki değişim, hayatın maddi gerçekle-rindeki değişimin sonucudur ve bu değişim, maddi koşullar yağmacının yararına işledikçe sürmeye devam eder.”<sup>1</sup> diye yazmıştır. Kötülük, kibir, acımasızlık, görmezden gelme, do-lap çevirme, dalkavukluk, aşağılama vb. davranışlar sistemin merkezi değer yargısı olan parayı kazanmada olumlu sonuçla-ra götürüyorsa, elbette “kötülük”ün sürmesi gerekecektir. Çünkü karşıt tutum geliştirmiş olanların “hayatta kalabilme-si”ne düzen izin vermemekte yahut -kitlenin de yardınuyla-hayat kalitesini düşürmektedir. İnsan doğasının gaddar ve şiddet yanlısı olduğunu savunanlar, aslında ya kendi karak-terlerini anlatıyorlar ya da tiranlıktan kâr elde ettikleri için onu rasyonalize etmeye çalışıyorlar. İnsanlar böyle olduğu için *hayatın maddi gerçekleri* bunun üzerine kurulu değildir, maddi gerçekler böyle olduğu için insan hayatı negatif üzerine ku-

<sup>1</sup> Aylak Sınıfın Teorisi – Babil Yayınları (ÇVR: Cumhur Altay)

rulmuş ve birbirlerini üretir hâle gelmişlerdir. Özgür irade diye buna derim! İnsan doğası kötü (veya iyi) değildir, bu sermayenin sözde bilimsel dayanağıdır sadece.

Her şeyi aştık, ne âlâ! Aşma sözcüğünü yok ederek. Üst üste yığılma ve çürümeyle. Sorumluluklar bitti, ne âlâ! Yaşasın kayıtsızlığa dönüşen yüce hoşgörü! Çürümeyi de hoşgörüyle karşılamalı. Taksiti bitmemiş koltuk takımının üzerinde, elinde klima kumandasıyla çırpınırken kanın donduğunda, cesedinin de çürümeye hakkı olacak nasılsa. Artık kesin bir şey yok, hiçbir şey bizi sınırlayamaz, işgal edilebilecek yer kalmadı ve her şey uyar! "Aşırılıklara geçit yok! Alternatif yok!" Ancak yaşasın farklılığın aşırılaştırılması, farksızlaşmanın maskelenmesi, aşırı yokluk ilanları, kesinliğin olmayışının kesinliği, tek üst-anlatı hâline gelen küresel kapitalizmin egemenliği ve tüm bunları umursamaması salık verilen birey!

Stjepan Mestrovic 90'lardan sesleniyor; "... postmodernizm kişinin ironiler, tutarsızlıklar ve çelişkiler karşısında keyfine bakması ya da kendini rahat hissetmesi gerektiğini savunur. Ancak bütün bu farksızlaştırma, açıklık ve yapıbozumlardan bir hoşgörü dünyasının doğacağını umut eden birçok postmodernistin aksine, ben post-modern hoşgörü hedefine ulaşamadığımı belirttim: Yüzyılın sonuna gelirken komünizm sonrası dünyada aşırı hoşgörüsüzlüğün istisna değil, kural olduğu görülüyor."<sup>2</sup>

Sorumluluktan kurtulmak için özgürleşiyoruz. Özgürleşmek için yaşamın çeşitli görünümlerinde oyunu kuran kodlara uyuyoruz. Bu kurallar bize -sözde- benliği, mutluluğu, başarıyı ve hatta uyumsuz olma'yı verebiliyor. Sistemin özgürleştirici etiği, gerçek özgürleşmeden alıkoyma ve özgürlü-

<sup>2</sup> Duyguötesi Toplum – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Abdullah Yılmaz)

ğü saptırma üzerinedir. Biz de artık “gerçek” bir şey bulamıyor ve olma’ya cesaret edemiyor/gerek duymuyor olduğumuzdan, memnuniyetle oyuna katılıp yeniden üretiyoruz. Gerçek’in adını duyduğumuz anda tüylerimiz diken diken oluyor.

Özgürlüğün sorumluluğu yahut sorumluluğun özgürlüğü, yitirilmiş ifadeler, tıpkı bireyin bireycilik yanılsamasında kendini yitirmesi gibi. Bauman; “Sorumluluğu: sesi, insan bireyinin doğum çığlığıdır. Bunun duyulabilirliğı bireyin hayatta olduğunun işaretidir.” der ve başka bir yerde şöyle sürdürür; “Güç sahipleri bireysel özgürlüğü destekliyor; fakat bu tıpkı ilmiğın idam edilen adamı desteklemesine benziyor.” İşte on yıllardır bireye her şeyin sorumluluğunu yükleyen *akışkan modernitenin*, birey ve sorumluluk sözcüklerinden anladığı bu kadardır. “Özgürlük genellikle özgürlükten kaçmak için kullanılıyor: Vicdan sahibi olmaktan vicdanın kendisi olmaya kaçış, kişinin kendi inancını savunmasından savunulmaya değeri tüm inançların zaten ortaya konduğu inancına kaçış için.”<sup>3</sup> Nietzsche de modern süreç hakkında; yeni kurumların ve hukuk sisteminin insanı kendi doğasından kopardığını, sürü/köle ahlâkına bağladığını ve sorumlulukla gelen özgürlükten vazgeçen insanın dekadand/çöküş sürecine girdiğini söylemişti.

Gündelik uğraşlar, hisler ve fikirler hususundaysa her şeyin kullanım kılavuzu var ve onlara uyuyoruz. Öz yetimizden ya da ötekilerden kaynaklı yaratıcılık söz konusu edilemez. Hiçbir şeye bağlı değiliz çünkü modernitenin kişisel kullanım kılavuzlarına bağımlıyız. Küresel panik ve kaygı bombardımanı karşısında, kahkahalar içinde duygusuzluk ve du-

<sup>3</sup> Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: İsmail Türkinen)

yarsızlık kabuğuna çekilmeyi seçtik. Böylece hem Varoluşumuzun niteliklerini gözden kaçırdık hem de bireysel ve toplumsal bazda günü ve geleceği tasarlama gücümüzü yitirdik.

Ahlakın gerekçelerini tedavülden kaldırmak, ahlâkı kaldırmak manasına gelmez. Sosyal ilişkinin kurulduğu her alanda ahlâk belirir, aşkın gerekçelere ihtiyaç duymaz. Gündelik yaşama hâkim olan kodlara göre şekillenir, insan gibi. Belirsizlik ile değişkenlik özelliğini korur, insan gibi. Olumlu bir sistem inşası için olumlu ahlâk reçeteleri yazılamaz, sistem ve ortam olumlulaşma sürecine sokulduğunda kendi ahlâkı belircektir. Kötülük ve iyilik arasında seçim yapma durumunda kötülüğün “başarı” sağlamadığı, iyiliğinse sosyal yaşantıyı ve iç yaşamımızı daha huzurlu kılma biçiminde geribildirim yapmasının önünün açıldığı bir ahlâk. Burada vaaz verir gibi “kötülüğün sonu”ndan bahsetmiyoruz, kötülük ve iyiliğin seçim yapılabilir hâle gelmesinden, fırsat eşitliğinden söz ediyoruz. Keza kapitalist terazide kötülük ve kayıtsızlık her zaman daha ağır basmakta, empati yoksunluğu ödüllendirilmektedir. Ayrıca mevcut sistem içinde, gündelik yaşamda “iyi ilişkiler kurmak” da toplumu dönüştürücü güce sahiptir. Ahlâkı “amaçsız amaçlılık” kümesine dâhil etmiyor, ahlâkta bir amaç aramak anlamsızdır diyorum. Akılcılık ya da kâr eleğinden geçirilemez.

Kendisini mutlak otorite olarak gören birey, Ötekiyle ilişkisini de bu otoritenin hayata geçmesi biçiminde kurmaktadır. Herkes diktatöre dönüştü, renkli kıyafetler içinde. Diktatörler arası hoşgörü politikası. Burada çoğunluk ve azınlık, normal ve anormal olarak görülenlerin, paralel bir evrende yer değiştirdiklerinden ve her şeyin aynı işlediğinden eminim. Tek boyutlular arası bir kavga. İyinin ve kötünün ötesinden bahsedilen birey, iyinin tanımı olarak kendisini gördüğünden bi-

haber. Çünkü ötesine geçmedi, geriye çekildi. Yürümeyi bece-remeyen birinin, oturmayı yüceltmesi ve yürüme adına ahkam kesmesi gibi. Bir bakıma batı felsefesinin mirası, özneyi kurmak adına ötekiliği dışlamak. Bugün postmodernitede yaşıyor gibi görünsek de, farklılık üzerinden siyaset geliştirmeye çalışanlar bile benzer bir özne anlayışına sahip.

Bizim benlik anlayışımız farklılık ve benzerlik, özerklik ve dayanışma, tekilik ve çoğulluğun kaynaşması üzerine kuruludur. Yalnızca kolektif düzlemde değil, birey dahi kendi içinde böyledir: Bir öykünün içine doğarız, öykü imgelemimizi şekillendirir, ona pratik olarak dâhil oluruz, kendi öykümüzü yaşar ve onu değiştiririz, kendimiz ve ötekiler hakkında öyküler anlatırız, ötekiler kendileri ve bizim hakkımızda öyküler anlatır.

Bugün, özellikle sosyal medyada ve kişisel yaşam anlatılarında "bakın iyilik yapınca böyle yalnız kalıyorsunuz, bakın iyilik yaptım ve ihanete uğradım" minvalinde, bireysel kayıtsızlığı güçlendiren memler dönmektedir. Bu durum, gördüğümüz binlerce rüya içerisinden bir tanesinin "gerçekleşmesi" üzerine "rüyalarım çıkıyor" sonucuna varmak gibidir. Hâlbuki binlercesi görmezden gelinmekte, hatırlanmamaktadır. Birine iyilikle yaklaştığımda karşılığında kötülük bulduğum -hatta birinci dereceden- örneklerim var. Ancak böyle diye, deneyimlerimin geneline hâkim olan "iyiliğin pozitif alan açması" durumunu nasıl silip atabilirim? Bir yayılma olarak Onun da Ötekilere olan davranışında karşılık bulabilir. -Tıpkı aklın Biz'e Öteki'den gelmesi gibi biz de Ötekiyizdir ve akıl iletişimle üretilir. Aklın yahut benliğin gelişimi, Kendilikle birlikte Ötekinin fark edilmesinde de aranmalıdır.- Öte yandan ikili ilişkide "iyiliğin iyilikle karşılık bulması" mantıklı olduğu için anlatmaya değer bulmayız. Anlatılacak olan, krizlerdir.

Garson yemeęi getirir ve yeriz, garson yemeęi getirirken yere dūřurur ve yıllarca anlatırız. Bu kadar. Krizler tūm konsepti açıklayamaz. Asgari sosyal tecrūbeyle yařayanlar ve Varoluřunu sanal gerçeklięe baęlayanlar, sosyal medyanın iletiřim memlerine gōre yařamı ōęrenmektedirler. Yařam bōyle deęildir. Ne ki araç mesajdır gibi, memler mesajdır sūrecindeyiz.

Çalıřma hayatı "kōtūluk ve iyilięin" en keskin belirdeęi yerlerdir. Biz astlarına "salaklar" imasında bulunduęu için yakasına yapıřıp duvara dayadıęım sorumlu da oldu, bařka yerde iři tam bilmedięimde ōzveriyle yardımcı olanlar da. Kimileri bařkalarının arkasından konuřur, kuyusunu kazar, patrona yamanmaya çalıřırken; kimileri de geçicilik ihtimalini gōzetse bile aralarında son derece kardeřçe iletiřim kurabilir. Kardeřçe iletiřimin getirdięi sıcaklık dięerlerini de iine çekebilir. Ancak rekabeti gūndelik iliřkiye, karaktere çevirenlerin yani koda boyun eęenlerin kendi aralarında kurdukları ortaklık ince buz ūzerindedir ve her an birisi dięerini soęuk sulara gōnderebilir. Rekabetin iřledięi ortamda dahi dostluk iliřkileri kurulabildięinden, iyilik lokal bazda da olsa mevcut sistemin kodlarını kırma gūcūne sahiptir. Keza bulunduęu ortamda paylařımı, dostluęu ve Varoluřun ōzgūrlūęūnū būyūten herkes kavganın gizli ōznesidir.

Memleri ōnkabul alarak sosyal iliřkiler kurduęunuzda, sosyal vasatlıęın kaynaęı bizzat siz olursunuz. Ders sūre içerisinde alınır, sūre bařlamadan ōnce deęil. Ve her ders, bařka bir sūrecin dersi olmak zorunluluęu tařımaz. Aldıęımız dersler sūrece nasıl yaklařmamız gerektięine yardımcı da olabilir, sūrece yanlıř yaklařmamıza sebebiyet de verebilir; dersler deęiřmez deęildir, her yerde farklı veçheye būrūnebilir. Sokaęın mūfredatı yok. Ve sokak henūz ōlmedi.



Bauman: "Toplumsal düzenin, yani mutsuzluğun asıl sorumlusu olan düzenin insan yapısı, önlenabilir, varlık nedeni belirsiz ve değiştirilebilir doğasının üstünün örtülmesine, gizlenmesine ya da daha kötüsü, yok sayılmasına her kim, ister gönüllü olarak isterse doğası gereği katkıda bulunur, bu sürecin bir parçası olursa, o kişi ahlâk yoksunudur ve suçu, tehlikede olan birine yardım etmemektir."<sup>4</sup>

İnsani kibri terk edebilir, doğayı gözeten bir tutum geliştirebiliriz. Bilimi gerçeklik makinesi olarak değil şüpheyile ilerleyen, gerçekliğin kapılarını aralama kaynağı olarak görebiliriz. Doğaçlamayı yok eden merkezi otorite ve reçetelerden ziyade, etkileşimlerin ve oluş içerisinde deneme-yanılmaların önünü açabiliriz. Tüm bunlar, özellikle sonuncusu, insanlar arasında iletişim aygıtlarının ötesinde bir ağsal ortaklık gerektirir.

Bu kimilerinin kulağına pek korkunç geliyor... Evrensellüğün karşısına yerellikleri, nesnel gerçeklik karşısına gerçekliğin sonunu savunan çoğulculuk ve belirsizlikle çık, fark etmez, en azından iklim krizi neyin evrensel ve nesnel olduğunu hatırlatacaktır, koronavirüs salgınındaki gibi. Neoliberal çoğulculuk masalı, toplumun yeniden örgütlenme olasılıkları ile potansiyellerini bertaraf etmek için dört yanda anlatılan sözde hoşgörüdür. Salgında neyin doğru neyin yanlış, neyin onurlu neyin onursuz olduğu hususlarında emindik. Belirsizlik ve evrensel değerleri yok sayma söylemi, test borusu burnumuzdan girip beynimizden çıktığında veya "olmak ya da olmamak" meselesi şirketlerin inisiyatifine kaldığında pek işlemiyor. Yardımlaşma, paylaşım, gönüllülük gibi unsurların değeri yeniden hatırlanmak zorunda. Ne ki "kimse ders almı-

<sup>4</sup> Akışkan Modernite – Can Yayınları (ÇVR: Sinan Okan Çavuş)

yor” demek dışında hiçbir şeyden ders almıyoruz, -tıpkı bir kadın sokakta erkek tarafından darp edilirken pencereden video çeken sakinlerin “mutlaka birisi polisi aramıştır” diye rek aramaması gibi.

Marx’ın şu sözünü anımsayalım; “İnsanlık kendi önüne ancak çözüme kavuşturabileceği sorunları koyar.” Biz ise ne sorunlardan ne de çözüm yollarından haberdarız. Pekâlâ, dengesiz hava koşulları kundaktaki bebek gibi kendinizi sarıp sarmaladığınız konfor alanınızı baltalayacak önce, elektrik sistemi çökecek, üşüyeceksiniz, internetsiz ve ışıksız kalacaksınız, kediniz içinizi ısıtmayacak, (hatta öldüğünüzde o biricik suratınızı parçalayacak) elektrik tekrar geldiğinde aşırı yüklenerek sistemi tekrar çökerteceksiniz, erzak almak üzere dışarı çıkamayacaksınız ve emrinize amade moto-kuryeler ayağınıza gelemeyecek. Çıkmaz çıkmazı yaratacak. Karanlık gelecek tasvirleri yaptığımı mı sanıyorsunuz, karanlıkta tir tir titrerken sözlerimi anımsayın, çünkü bunlar zaten yaşanıyor. Ve asıl “karanlık geleceğin” karşısında pek zarif kalıyor.

\*\*\*

“Tahakkümün bir temel özelliği, kendisiyle özdeşleşmeyen herkesi sırf farklı olduğu için düşman kamptan saymasıdır.”<sup>5</sup> der Adorno. Keskin çizgilerle kategoriler tayin eden özcü anlayışlar tam da böyledir. Kendisi ve çağdaşları ekonomik bunalımların, panoptik diktatörlüklerin ve dünya savaşlarının yarattığı derin melankoli içinde geleceğin mutlak tahakküm aygıtları çerçevesinde, distopik bir noktaya sürükleneceğini düşünüyorlardı. Tahakkümün karşısında doğal olarak bireyin ve farklılığın özgürlüğünü yükselttiler lakin pek umutlu oldukları söylenemezdi. Tarih ise -bir açıdan- onların beklediği

<sup>5</sup> Minima Moralia - Metis Yayınları (ÇVR: Orhan Koçak – Ahmet Doğukan)

yönde ilerlemedi ve daha önce ifade ettiğimiz üzere, birey ve farklılık düzleminde projeleri görev tamamlandı noktasına geldi... Yüzeysel de olsa, yani "anlak" düzeyinde. Şimdiyse asıl tahakküm farklılıkların yüceltilmesi için her türlü birlik-bütünsellik anlayışlarının gerici kampa gönderilmesiyle kuru-luyor. Özcü anlayışlar grup-içi tektipleşme yaratırken, grubu evrensel olandan farklı da kılıyorlardı. Farklılığın yüceltilmesi de özcülüğün indirgenmiş hâline benzemiyor mu? İnsanı in-san yapan niteliklerin ve insanlararası ortaklıkların değişmez olduğunu düşünen katı kanaatlere karşı gelirken bunları tüm-den gözden çıkarma yoluna gidenler, aynı mantık çerçevesin-de konumlandıklarından bihaberler. Her şey değişir, değişiyor diye de sabit unsurlardan tümünden yoksun değildir, -evren oluş hâlinededir ve sabit yasaları vardır, bu sabitler de evrime tabiidir ancak "şu an" gayet kesindir- oluş'un akıcılığını kabul etmeli ancak ona bakarken uyuyakalmadığımızdan emin ol-malıyız. Farklılık ve ortaklıkları klasik mantığın net çizgileriyle belirlemek veya yok saymak yerine, varlıklarını bulanık çizgiler biçiminde kabul etmek gerekir.

Farklılık ve bireysellik gibi hususları zamanında bohem-ler de yüceltiyorlardı; yanına yaratıcılık, hayal gücünün ser-bestliği gibi arzuları da ekleyerek. Ne ki bohemler ile modern burjuva zıttı. Öyleyse bu kavramlardan anladıkları da farklıydı. Keza yaşamını hiçbir maddi karşılık ve şöhret beklemeden, beş parasız biçimde sanat ve düşünceye adanmış insanların bu kavramlardan anladıklarıyla, yaşamını daha fazla özel mülki-yet ve para üzerine kurgulamış, konfor içinde bu alanlarla ilgilenen bir sınıfın anladıkları aynı olamaz. Bohem yok oldu, burjuvazi evrimleşerek yaşamını sürdürdü; bana kalırsa farklılık ve bireysellik burjuvazinin anladığı biçimde dallanıp budaklanmıştı. Bugün hâlâ "modern-burjuva" çizgisinde ken-

dini konumlandırmaya çalışarak mevcut süreçten dert yananlar da kendi Frankenstein'larıyla boğuşuyorlar.

Her şeyin değerini aynı dizgeye çekmek, özgünlüğü yüzeysel farklılıklara indirgemek ve "her şey uyar" cı tavra saplanmak gizli bir faşizm rüzgârı estirmekte. Birincisi; değerli olanı anlamsızlaştırarak değerini çökertmek, ikincisi farklılık koduyla başka veya daha derin-geniş değerler geliştirilmesi ya da keşfedilmesinin önünü tıkamak, üçüncüsü aptallığı kitlesel boyutta normalleştirmek, dördüncüsü de her şeyi rahatça faşizm çuvalına atmak. Sessiz yığınların kendi bilinç ve cesaret düzeyine uygun bir "devrimcilik oyunu" yarattığını düşünüyorum. Neyin görüş olduğuna ve ciddiye alınıp alınamayacağına karar veremeyen bir aptallığa saygım yok. Burada da hemen göreci silah çekilir ve "neye göre kime göre" kurşunu sıkılır. Neyin ne kadar aptalca olduğuna karar veremeyen, reklam diliyle konuşan çocuklaşmış kitlelerin sorduğu bir soru. Bu "eşitlikçi" görünen söylemler gericiliğin modern bir türünü yürürlüğe sokmakta ve kendi içinde -bence pek de gizli olmayan- gizli bir aptallık barındırmaktadır.

Her şeyi değiş-tokuşa sokan meta düzeninde farklılık tayini yapmak ve tekili yüceltmek risklidir, ona özgürlüğü bahşedilirken aslında anlamı ve değeri yok ediliyor olabilir. Benzerlikler yerine atomize edilmiş farklılıklara göre kendini konumlandıran kimlikler cenneti... Varlıkların doğasını özerk tekillikler olarak değerlendiren Demokritos'un atomize evrene benzer bir sosyal anlayış. Aydınlanma (ve elbette Marksizm) adlandırma ve kategorize etme tutumları üzerine eleştirilmiş, postmodern süreçte kimliksizlik öne çıkarılmıştı. Bunun yansımalarından üçü; tamamen apolitikleşme ve politik olmayışın özgürlüğün temel dayanağına dönüşmesi, kendini tüketim ve gösteri ile gerçekleştirme, -yukarıda saydığımız

üzere- küçük-anlatılar üzerinden benliği mikro-politik kimliklere sabitleme. Değişen ne, kafa sayısı ve bayraklar mı, mantık pek farklı değil çünkü. Aydınlanmaya ve modern döneme yapılan birçok eleştiri haklı olsa da bugün bizi pek bağlamıyor, çünkü bu eleştirileri zaten yapmakta ve değerli bulduğumuz yönlerini yeni perspektiflerle değerlendirerek mücadeleye çekmekteyiz. Amacımız yolda kalmış bir arabayı cilalamak değil, ne ki onların fikirlerini öne çıkarmak için yaptıkları şey yolda kalmış arabaları değerlendirmek. Hâlbuki antika sever Ortodokslar hariç, biz o arabalardan çoktan ındık. Garip bir ortaklık, iki taraf da antikalara takılı kalmış...

\*\*\*

Anlamın yitimi karşılığında özgürlük, anlamsız özgürlük, özgürce dolaşan metalar gibi. Anlamın olmadığı yerde özgürlük -mış gibi yapar, özgürlüğün olmadığı yerdeyse anlam varoluşsal düzeyde barınmaz.

Varoluş özden önce gelir ya da başka bir şey, bununla ilgilenmiyorum; Varoluşun, Bizim özümüz olduğu açık ve asıl ilgilendiğim de bu öz'ün özgürleşmesidir.

Özün Özgürleşmesi... Etimolojik gidelim, daha keyifli. Özgür: Öz, Orhun Yazıtları'ndan bu yana Ben'e işaret eder, -zihin de eklenebilir. Ö ise düşünmek, evet, bildiğiniz Ö harfi. Gür eki belirsizdir, esinlenme yoluyla Hür'den geldiği düşünülmektedir. Yani Özgür sözcüğü Hür ile anlamdaş olmasına rağmen, sanki Düşüncenin-Benliğin-Zihninin Hürlüğü gibi -benim yorumumla- bir manaya da gelebilmektedir. Varoluş'un özgürleşmesi hür benlikle paraleldir, Benliğin özgürleşmesi de doğası gereği toplumun, yani Öteki Benliklerin (ya da Ortak-Benliğin) özgürleşmesiyle paraleldir.

George H. Mead'in ifade ettiği üzere; "Sosyal psikoloji ile bireysel psikoloji arasında çok keskin bir hat çizilemez." Yani

bireyin yaşamsal tasarıları, bireylerarası etkileşimin tasarılarından kopuk değildir. (Mead'in Ben'i zenginleştiren anlamlı-Ötekiler'i, "sosyal sermaye ve kamusalılık" deyince aklına "sosyal ekran" gelen biri için unutulmuştur.) Bireyin zihinsel gelişiminde, ilişkilerinin ve gündelik eylemlerinin zenginliği son derece önemlidir. Açık olan, Varoluşun Özgürlüğe atılmış olmasıdır. Ne ki bu düzende Özgürlük; Varoluşun parasal-rekabet-özgürlüğü'ne ve her gün yeniden üretilen sözde özgür/n-kimlikleri-seçme-özgürlüğüne atılmıştır. Kapitalist sistem insanın özündeki diyalektiği kendi çıkar ve mantığıyla kuşatır, Dasein dünyanın içinde bir özne olarak kendisini temsil etme gücünden yoksun kalır ve üretim-tüketim-gösteri adlı Bermuda şeytan üçgeninin çekim gücüne teslim olarak yitip gider.

Biraz Mead'in fikirlerinden bahsetmek ve yukarıda parantez açtığım cümleyi genişletmek istiyorum. Mead'e göre benlik oluş hâlinindedir ve birey kendi tarihini sürekli inşa eder. Benlik oluşumunda üç temel evre vardır; ilk ikisi "oyun evresi"dir, sıradaki "genelleştirilmiş öteki" evresiyle sağlamlaşmaya başlayan benlik algısının başlangıç evreleridirler. Oyun evresinin ilkinin "ön hazırlık" olarak alabiliriz; burada çocuk kendi davranışlarını yargılayabilecek yetide değildir, ailesine özenme yoluyla hareket eder ve onlar tarafından takdirle karşılanan davranışları sürdürme eğilimi gösterir. Yani az sayıda ötekinin perspektifini yüklenme durumundadır. "Takım oyunu" yahut "temsili oyun" evresindeyse çocuk kalabalıklaşan ötekinin beklentileri ve perspektifleriyle karşılaşmakta, onlara yanıt vermekte ve kendisi de üretmektedir. Takım oyunu genellikle çocukların akranlarıyla oynadıkları oyunlarda vukubulur; öteki rolleri gözlemler ve farklı rollere bürünürler, düşünce ve eylemleri öngörmeyi, kendini akışa göre konumlan-

dırmayı öğrenirler, kendilik algısı üretilmeye başlamıştır. Bu erken dönem tecrübeleri iş birliğinin provalarıdır aynı zamanda. Genelleştirilmiş öteki ise son aşamadır, artık birey toplumsal normları dikkate almaya başlar, kolektivitenin tutumlarıyla ilişki kurar ve ona göre roller geliştirir. Bir bakıma birey genelleştirilmiş perspektiflere göre konumlanır, kendi perspektiflerini geliştirebilir ve Kendi'nin -olmazsa olmaz- Nesne özelliğini tanır. Toplumsal bir canlı olduğumuz gerçeğiyle karşılaştığımız evredir, güçlü bir kendilik algısı ile eleştirel akıl da burada serpilir.

Şimdi, bu özeti ışığında; kılına zarar gelmemesi için gözetim kundağından çıkmayan ve oyun ile genelleştirilmiş öteki evrelerini büyük oranda ekranda geçiren, kimlik ve perspektiflerini kültür endüstrisi ile yüzeysel iletişim memlelerinin akışkanlığında geliştiren (ve eşsiz olduğu pompalanan) çocuk nasıl ve ne zaman büyümektedir? Mead'in "I ve me", yani "ben ve bana" kavramı çöküp, yerine eksik bir "ben" kavramı geçmemiş midir artık? Yahut Freud'un gerçeklik ilkesi, yani bireyin dış dünyanın nesnelliği ile direncini tanıması ve kendi düşlerinden özerk olduğunu fark ettiği dünyaya benliğini uydurmaya başlaması nasıl işlemektedir?

Telaşa kapılan kimi ebeveynler, kayıtsız serbestliğe alternatif olarak katı kurallarla çocuklarını büyütmeyi seçerler, ne ki her iki durumda da "projeleri" ellerinde patlamaktadır. İkisinde de doğal akış yoktur. Çocuklara birey olduklarını hissettirin derler. Birey olmak otoritelerin etkenliğiyle hissettirilecek bir şey değildir, bu yolla ancak birey-miş gibi yapılabilir; insan doğal akış içerisinde bireyliğini geliştirir ve fark eder. Bana kalırsa benlik gelişiminin çok ciddi bir veçhesini yitiren çocuklar büyüyememektedirler. Bu sebepten çocuklaşma toplumundan söz ediyorum. Konu başlı başına bölüm olurdu, ne

ki uzatmıyor ve üzerinde düşünme işini kıymetli okurlara bırakıyorum.

Sıkıcı bir işe girişelim ve askeriyei düşünelim. Orası deneyimsel açıdan hayattaki en güçlü simülasyon örneklerinden biri, biz “çevre etkisi” açısından kullanacağız. Askeriyede sırtına bir parka verirler, yatacağın ranzayı gösterirler, koşulsuz biçimde beraber kalacağın Ötekilerlesindir, kaçta uyana-  
cağın, ne yapacağın, ne yiyeceğın, nerede bulunacağın, nasıl tepki vereceğın ve ne zaman yatacağın müthiş biçimde organize edilmiştir. Herkes seninle aynı durumdadır. Sosyal yaşantıda bunların seviyelerini yaşıyor olsak da asla bu düzeyde bir mekanizmayı deneyimleyemeyiz. Artık gerçekte bağın kalmaz, gerçek duvarların arkasındadır. Askeriyenin gerçekliğindesindir. Hiçbir şey doğrudan sana, yani Ben'e söylenmez; Ben grubun bedene sıkıştırılmış hâlidir. Hiçbir şey ikiletilemez. Her şey “aşırı derecede mantıklı” olduğu için, insanı afallatacak derecede hayatın mantığına aykırıdır. Burada günler, haftalar, aylar geçirirsin ve bambaşka biri olursun. Alışmışsındır. Sanki gerçeklik hep böyleymiş gibi hissedersin. Özgürlük tanımın değişir, ihtiyaç tanımın, iletişim ve davranış biçimlerin. Zaman başka türlü akar, saatleri saniyesine kadar özümstersin. Sonra biter ve kısa süre sonra eski hâline dönersin, -kimi olumlu ve olumsuz dersler almış hâlde. Oradaki kimdi? Sen miydin? Artık sen kimsin? Hiçbir şey değişmeyecek ve her şey oradan ibaret gibiydi. Nasıl oldu da böylesi hızlı kopabildin somut-simülasyondan? Çevrenin etkisi bir parka gibi çıkıp gitti üzerinden. Bırakalım saatleri, günler değersiz dakikalar gibi akıp gitmeye başladı yeniden. Hemen başka bir düşünce; -tüm belirsizliğini göze alarak kullanıyorum- özgürleşmiş/özgürleşmeye çabalayan bireyler olarak, siz ve ben sevgili okurlar, bir komün oluşturduğumuzu ve yüz



kişi beraber yaşadığımızı varsayalım. Yalnızlığı gözetten bir kolektif-kolektifi gözetten bir yalnızlık. Burada kim olurduk? Özgürlük anlayışınız neye dönüştü? İletişim ve davranışlarımız, değer yargılarımız? Zaman anlayışımız? Hatta aşkımız? Muhtemel değil kesinkes, şu anki özgürlük anlayışımızdan çok daha güçlü bir anlayışımız olurdu. Şimdiyse elimizden yalnızlığa kapanıp kitap okumak, farklılıkları benliğe dönüştürüp aşırılaştırmak, toplumdan el etek çekmek dışında bir şey gelmiyor; bir şey gelmediği için de yegâne özgürleşme sanıyoruz. Hâlbuki askeriye'nin koşulları gibi, kimliksel modanın ve baskılayıcı unsurların yarattığı zayıf bir özgürlük algısı...

Anti-kapitalist sistemin bireyin özgürlüğünü ve karşılaştacağı olumlu seçenekleri kısıtlayacağı görüşü, Stalinist bürokrasinin uygulamalarına saplanıp kalmış liberallerin zırvasıdır, -ki saplantı hususunda Ortodoks Marksistlerle ortaklık gösterdikleri söylenebilir. Gündelik yaşamın (ve bilinçdışının) her an ve mekânını amansız rekabetin endişe ve hırsıyla kodlanmış geciktirilmiş ölüm düzeninde, bireyin -daha- özgür olduğundan ve -daha- çeşitli olumlu seçenekle karşılaşabildiğinden emin olabilmek garip. Özgürlük öznel ve nesnel biçimde yalnızca kapitalizmin aşıldığı, rekabetin yıkıcılığı son bulup çoğulcu-kolektif yapıcılığın filizlendiği, kronik belirsizlik ile eşitsizliğin iyileştirilmeye çalışıldığı bir ortamda düzgünce değerlendirilebilir. (Felsefi açıdan da.) Potansiyelin keşfi ve yeteneğin inşası hususlarını kolektif düzlemde tetikleyecek, bunların önünü açacak güçlü bir sosyal düzen gereklidir. Ne ki uzmanlaşma, finansallaşma ve değiş-tokuşun kurallarıyla kendini yitirmekte ya da ölü doğmakta, farklılaşma takıntısıyla zorlama yollara girmekte, uzlaşma zorunluluğuyla yüzeysel düzeyde kalmaktadırlar. İnsanın gerçekliği her za-

man değişim göstermiştir, bugünkü gerçekliğimiz de bir “gerçekliğimiz”in olmadığı ilanıyla gelen gerçekliktir.

Baudelaire'den günümüze gelirken gelecekteki eğilimlerin öncüllerini bulabildiğimiz gibi değer ve alışkanlıklar hususunda değişimler yaşandığını da gördük, ne ki değişmeyen şeyler var; mesela insanlığın çok geniş bir kesiminin, ekmek kavgası içerisinde yaşamını parayla takas etmesi ile çok az geliri olması ve komik düzeyde çok dar bir kesimin elindeki zenginliğin, üstel bir ivmeyle artıyor olması. -Aynı şekilde “belirsiz bir düşman” olduğundan doğanın kontrol edilmesi ve sömürülmesi de.- Her şeyi belirsizliğe hapsedenler, ekonominin ve gündelik yaşamın determinist yapısını görmezden gelmeye çalışır gibiler. (Bilim nasıl ki zamanında tesadüflere, sürprize ve belirsizliğe düşmandıysa, aynı düşmanlığı kapitalizm de besliyordu. Bilim değiştı, ne ki sistem düşmanlığı insan ve doğa üzerinde sürdürüyor -hem de sürdürmüyormuş gibi görünerek ve belirsizliği yücelterek.)

Sistem bir döngüyü tamamlayıp yeni bir döngü başlatmadan önce sabit kodlarını yeni görünümlemlerle muhafaza etmenin hazırlıklarını yapar. Tarihin belli niyetlerle bir amaca doğru ilerlemesine karşı çıkanlar, teknolojiyi elinde tutan futuristiclerin, transhümanistlerin ve sermayedarların gelecek toplum yapısı öngörülerinin tek tek doğrulanmasına pek dikkat kesilmiyorlar. Ne de olsa her türlü amaçsallık dışlanırken, teknik mükemmellik modern yaşamın yegâne amacı hâline geldi; teknoloji “yenilik” anlayışı ve beklentisini kendisine bağlamış, “sıradakinin üstünlüğü” ideolojisiyle bitimsiz bir uyuşma ve israf yaratmıştır. Yahut ekonomik açıdan; 1997'de Dünya Ticaret Örgütü müdürü “20 yıl içinde dünya gayrisafi hasılası 80 trilyon dolara ulaşacak.” der -ki o dönemin iki-iki buçuk katı- ve 2017 verilerine baktığımızda öngörüsünde ufa-

cık sapma bulamayız. Sanırım sermayenin “büyüme saplantısı”nı Tanrısal bir lütuf olarak gördükleri için buradaki determinist yapıya ses çıkarmıyorlar.

Bugün, içinde geleceği hazırlayan potansiyeller taşır. Yarıncı kırılmanın ve değişimin tetikleyicileri, an'ın oluş'una karışmış biçimde iş görürler. Ve bu potansiyeller sosyal düzen toprağına sermaye ile aygıtları tarafından ekilir. Toplum da onları sulamaya ve yeniden üretmeye başlar. Belirsizlik ve amaçsızlık sanırım biz prekarya, işçi sınıfı ve az-buçok-kazananlar için geçerli; azınlık bu felsefeden pek nasibini almış görünmüyor.

Doğru ve yanlış ayırımından nasıl kolayca vazgeçilebilir? Üst-anlatıya dönüşmemek adına, nelerin doğru-yanlış değerlendirmesi içerisine alınarak yorumlandığından söz edemeyip kestirmeci biçimde akıl yürütenler, kendi çelişkileri ile karakterlerini genele yaymaktadırlar. Derin bir belirsizlikle, kayıtsızlığın ve empatinin yitiminin yükseldiği kitlesel bir krizle baş başa kaldık. Kendi içerisinde tutarlı bir felsefe üretmeyenler, aşırılıkta hemfikir olmuş ve tutarsızlığı yüceltmış gibiler. Klasik modernin yanlışlarını ve geçerliliğini yitiren taraflarını belirtmek için doğru-yanlış, gerçek-sahte, nitelikli-niteliksiz ayrımı kalmadığını ilan etmek zorunda mıyız? Konunun bu denli aşırılaştırılmasından kim bilir sermayedarlar nasıl da memnundur. Yoksa sözlerim safsata mı? Sorun değil, gerçeklik safsataya dönüştürüldüyse...

Hatırlatmak isterim; parçalılık ve belirsizlik üzerinden üst(?)-anlatıların ölümünü ilan ettiklerinde, dünya tek büyük anlatının zaferine tanık oluyor, yani küresel piyasanın mutlak egemenliğine doğru gidiyordu. Bunun üzerine “doğal seçilimin/insan doğasının sonucu” dediler, böylece kendi müthiş analizlerinden doğan konumlarını korumak adına mücadele

ile eleştiriyi saf dışı bıraktılar. Kaldı ki sistem karşıtı alternatif mücadeleler, yüce tengrinin yazdığı bir kader ya, eninde sonunda karşı çıkılan sisteme benzemek zorundaydı onlara göre. Tüm bu değerlendirmeler küresel kapitalizmin öznelere ve kültür endüstrisi tarafından her zaman el üstünde tutulmuş, üniversitelerin eğitim programlarının vazgeçilmez unsurları olmuştur. Bu yüzden yarım asırdır çürüme dışında hiçbir şey yok, egemen tek büyük anlatı elini kolunu sallayarak dolaşıyor. Ve biz bunları söylediğimizde anında gericilik kampına şutlanıyoruz.

\*\*\*

Evet, biyolojik açıdan en nihayetinde primat sürüsüyüz, ne ki insanı İnsan yapan meta-primat tarafları vardır. Bir maymun sürüsündeki davranış kalıplarında insan ilişkilerinin örneklerini görebiliriz, ev arkadaşım Max rüyasında diğer köpeklerle parkta koşturuyor olabilir, bir yunusun veya karganın bilinç geliştirdiği sonucuna çıkabiliriz; belli seviyeleri olduğu aşikâr. İnsan yüksek zihin seviyesindedir ve bu olumlu manada anlaşılacak zorunda değildir, sadece gerçekliktir. Neyin yaşama hakkı olduğu hususunda seviye dağıtmaz ve insanı her şeyin ölçütü yapmaz. Niyetiniz neyse ona göre yorumlarsınız; bizim niyetimiz insanın kendine haslığını ve doğa unsurlarıyla ilişkisel içinde olduğunu hatırlatmaktır. "Çita karadaki en hızlı hayvandır" gözlemi, çitayı diğer canlılardan yalnızca hıza göre daha üstün yapar, hepsi bu. Yaşama hakkı ile gelişmiş bilinç arasında korelasyon yoktur. Bu korelasyonu kuran, daha fazla üretim ve tüketim için insanca olan adına canlılığı kıyımdan geçirmekten zerre beis görmeyen kapitalist sermaye ve onun ölümsüzlük vaatlerini yayan teknoloji papazı trans-hümanist mantıktır. Aynı kapitalizm, neoliberal özgürlük

ifadeleriyle harmanlayarak farklılık söylemini de göklere çıkarmaktadır.

Farklılığın aşırı yüceltilmesi yeni çeşit bir faşizm, tabiri caizse aynen hafif-kapitalizm gibi hafif-faşizm olarak karşımıza çıkmakta, mütevazı saygı ortamı oluşturmaktan ziyade kibirli bir bireycilik ortamı yaratmaktadır. (Devletler ve şirketler bazında da olumsuz bir gelecek tasviri olarak, tekno-faşist bir kapitalizmin ufukta kendini gösterdiği söylenebilir.) İnsanları, toplumları, toplulukları, yerellikleri, bireyleri bu denli atomlaştırmanın sonucunda çözüm sözde radikal mikropolitikalarda bulunmaya başlamıştır. Sisteme içkin, belli bir alan karşısında verilen mücadeleler söz üzerinde iktidar ve belki (genellikle gerici yönetimlerde) reform düzeyinde değişim sağlayabilirse de, kültüre açılan bu oyuklar kapitalizm tarafından rahatlıkla kuşatılabilmektedir. Devasa bir ahtapotun kollarına benziyor. Kollardan birindeki gözeneğe delik açılabilir, hatta kolun bir kısmı kesip atılabilir; sonunda gözenek ve kol, hasar vereni de içine alarak uyarlanır ve yeni hâliyle inşa edilir. Parçalanmış kültürel mücadeleler, kollarla ayrı yerlerde kavga ediyor gibi görünmekte. Bu da kapitalist sindirme ve dönüştürme politikalarının işine geliyor. Kapitalizm ahtapotun DNA'sıdır, birkaç kola uzun süre bakarsanız kapitalizmi de kollardan biri olarak görmeye başlarsınız.

Öte yandan, her şeyin göreceliğe ve belirsizliğe mahkûm edildiğini kolayca ilan ederken, neyin farklı olduğuna karar vermekte çok kesin görünüyoruz. Bazen farklının farklısı, dışlanmışın dışlanmışsı gibi uç konumlara itildiğimi hissediyorum. Hem de son derece sıradan biri olduğumu bilirken.

Farklılıkların bu denli ayrıştırılması, hatta binlerce yıllık bir tapınak gibi etraflarının soyut çitlerle örülmesi ya da vitrindeki metalar gibi ışıklar içinde sergilenmesi bana yüceltici

olmaktan ziyade aşağılayıcı geliyor. İnsanlar, topluluklar, geniş veya dar kültürler birbirlerinden bu denli ayrı mı? Ve bu durum mikro-milliyetçilik, lokal-faşizm, yegâne-özgür-kimlik ya da bölgesel-gericilik gibi -şu an uydurduğum ama ne olduğu belli olan- tutumların, yani kısacası "kabileciliğin" önünü açmıyor mu? Ve kendini "yalnızca" bu kimliklerle tanımlama yolunu seçen birey, Varoluşsal potansiyellerini ıskalayarak tek boyutlu bir döngüye kapılmıyor mu? Farklılığın ve tekilliğin atomize edilmesi üzerine kurulu neoliberal-saygıdan enter-nasyonal bir anlatı değil, küreselleşme çıkabildi. Ya da küreselleşmeden bu çıktı.

Her şeyin içe doğru birikerek parçalanması ve Birliğin-Ortaklığın imha edilmesi kendi-kendisinin-amacı olarak bireyin varlık sebebidir, yani o tüm bunların patlamasıyla yükselip yere çöken dumanın içindeki tozdur. Ve yerde tozdan başkası kalmamıştır, kapitalist rüzgâr ile kültür endüstrisi arzu ettiği biçimde onu yönlendirmektedir. Yaşam korunaklı, statik atomlardan meydana gelmez. Atomların etkileşimiyle belirir. Dolayısıyla anlam atom düzeyinde değil, atomların etkileşimiyle beliren örüntüde barınır. Bizi İnsan yapan bağlardır, Ötekiler ve Doğayla kurduğumuz dostluk bağı; onu nefrete dönüştürmek diğer uçtakilerin bencilce mezarını kazmaktır, bağın bir kenara atılması ise morga atıldığımız andır. Gerisi lafazanlık. Mutlak-özne ve yüce farklılık Varoluşa terstir. Keza modernitenin isteği de bunu *yaşam sanatının* kaderi hâline getirmek değil mi? Bataille: "*Kendi*, dünyadan soyutlanan bir özne değildir, aksine nesne ve öznenin kaynaştığı bir iletişim alanıdır." der.

Baskıcı ideolojiler ortaklıklar üzerinden evrensel-insan modeli yaratmayı amaçlamışlardı kuşkusuz. Kimi düşünürler de ortaklığı-birliği ölümle ve baskıyla tanımlamışlardı, ne ki

daha önce belirttiğim üzere, dünya savaşlarının ve büyük buhranların yarattığı melankoliyi göz önünde bulundurmalıyız. Bu tip despotluklar var diye ortaklık, benzerlik, birlik, dayanışma gibi hususlar bıçak gibi kesilemez. Kesmeden önce, küreselleşme insanlığı farklılıklara saygı çerçevesinde beraber yaşayan bir medeniyete mi çevirdi yoksa sessiz yığınlara dönüştürerek farklılık üzerinden kurgulayıp tüketim ve iletişim kodlarıyla sıraya mı dizdi, karar vermek gerek.

Faşizme duyduğumuz haklı nefret gereği onun kullandığı sözcüklerle karşılaşınca korkuya kapılıyoruz. (Faşizm Latince *fascis* sözcüğünden gelir. Birbirine bağlanmış değnekler ve tepesinde balta bulunan sembolün adıdır. Faşizm önceleri devlet gücü, halk mülkiyeti manasına gelse de Mussolini'den sonra bugün aklımıza gelen ilk manayı kazanmıştır. Sembolün ifadesi; liderin balta, tek-tip değneklerin ise kitle olmasıdır. Bugün farklılaşma ve -sözde- merkezsizlik atmosferi içinde yaşananlar, yeni tip bir faşizmden başka bir şey değildir. Simge "Birlikten kuvvet doğar"a tekabül eder, bu doğru bir sözdür ancak birlik-lider-kuvvet gibi kavramlar, faşistler ve kapitalistlerin anladığı türde olmak zorunda değildir. Unutulmamalı ki faşizmin birlik anlayışı, Varoluşsal birliği parçalama amacı taşır.) Ortaklık ve birlikten bahsederken, "mutlak-benlik, tekil-kimlik" gibi anlayışları kabul ettiğimizde çıkmaza gireriz; ileride açıklayacağım üzere, insan alt-benliklerden oluşur. Birlik her zaman bireyleri tek benliğe indirgemek, onları tekil-kimlik barkodu yapıştırarak aynılaştırmak değildir. Söylemek istenen; kimi alt-benlikler yahut kimlikler hususunda ortaklık kurulması ve bu etkileşimin kendine has bir yönelimsellik ve kültür yaratmasıdır, -kaldı ki bu aynı zamanda hâlihazırdakinin hatırlatılmasıdır.

Ortaklık akışta deneyimlenmesi gereken ilişkidir. Akışa benzerlik ile girilir, bu “bütünsel önkabuller ve keskin önyargılarla girmek” değildir; ortaklığın benzerliklerinin süreçte belirmesine izin vermek gerekir. Dostluk kuramsal tartışmalar üzerine varılan anlaşma değildir; birkaç basit benzerlikle ilişki kurulur, gülümseme, gözyaşı, tartışma, hata, kavga, başarı ve ne varsa deneylenir; dostluk süreçte belirir.

Benzerlik aynılık manasına gelmez. Benzerlerin etkileşimiyle beliren örüntü ise sistem karşısında tekilliğin ilan edildiği asıl yerdir. Ortaklık ütopyanın atmosferini soluduğundan ve bu havayı yaymak istemesinden dolayı, kendisi de ütopya gibi bitimsiz bir Oluştur.

\*\*\*

Klasik Marksistler dâhil, büyük biraderlerden modern liberalere, nihilistlerden postmodern düşünörlere kadar geniş bir cephe ütopyanın karşısındadır. Biz ütopyacıların yanlış ve gerçekdışı bir insan doğası anlayışına sahip olduğumuzu söylüyorlar. Sizlerin gerçeklik, doğruluk ve insan doğası anlayışlarınızı iki yüz yıldır takip ediyoruz. Hangi gerçek-dışılıktan söz ediyorsunuz? Kimileri tarihin pususundan çıkmak üzere “doğru zamanı” bekliyor, kimileri karamsarlığın konforunda nefret ve melankoli saçıyor, kimilerinin özgürlükten anladığı görüntüden öte değil, kimileriye ölümlerin fermanını yeniden ve yeniden haykırıyor. Birbirlerine bu denli karşıyken bizim karşımızda hızla birleşebiliyorlar.

Mükemmel toplum tasarısı olarak ütopya, mükemmelliğin insanı aşmasından ötürü şiddet ve baskıya yol açacakmış. İnsanlar “iyi”ye yönelmeyeceği için dayatmak zorunda kalacakmışız. Böyle buyurur kâhinler topluluğu, akli küçümseyen muhafazakârları da yanlarına alarak. Nazilere ve Stalinist bürokrasiye saplanıp kalanlar tüm toplumsal mücadele biçim-



lerini aynı düşman kampa gönderiyorlar, ne konforlu bir akıl yürütme! (Ayrı yeten farklılık ve bireyciliği aşırılaştıranlar, Skinner'in ifadesiyle *kendi kendini insan doğasının standardı* gibi görmekte ve saplanıp kaldığı yerde kendi kendisinin baskı kaynağı olduğunu fark edememektedir.) Yahut gerçek-dışı olmamız sebebiyle "gerçekçi" mücadelenin yolunu saptırıyoruz yahut gerçekleşme olasılığı sıfır olan ütopya -bir zehir olarak- "umut" aşıladığı için insanı sersemletiyor. Hepsi son derece gülünç.

Hangi mükemmellik, baskıcı devlet politikalarını ve asırlar öncesinin ütöpik metinlerini mi değerlendiriyorlar? Pek parlak zekâlı bu dostlar niçin saplandılar o anlatılara? Mutlak yöntemler ve özcü yaklaşımlar üzerine yapılan değerlendirmeler, ütopya değerlendirmesi değildir. Ütopya ters orantılı gerçekleştirilirken neredeler, öfkeyi sistem karşısında da görmek isterdik. Ama doğal seçim... Ayrı yeten sermayedarların ve fütüristlerin geçmiş ütopyalarının bugünün gerçekleri hâline gelmesine ses etmemeleri de manidar. Gerçeğin akışı değişime uğrarken, bizim "gerçek-dışı"lığımızın niçin yerinde sayacağını düşünüyorlar? Ölümün karşısında yaşamı yüceltmemizi, -bir zehir olarak- umut aşılama yoluyla insanları sersemlettiğimiz şeklinde yorumlayanlar, sistemin manipölasyonunun sınırları içerisinde kalmış umutsuz birer vakadan öte değillerdir. Ayrıca umut toz pembe bir inanç değil, renkli olduğu kadar son derece karanlık bir hayal kırıklığıdır, çünkü umutsuzluğu ve sorunları göğüsleme iradesini barındırır, onları görmezden gelme değildir. İyiden yana kesin bir beklenti umudun dışındadır, keza kesinliğin olduğu yerde umut zaten tedavülden kalkar.

Umudumuz dünyayı cennete çevirmek değil, cehennem umutsuzluğundan kurtulmaya çabalamaktır. Eleştirimiz

“yanlış bilinç” karşısında “mutlak-doğru bilinç” önermek değil, yanlış bilince yol açan koşulları ifşa etmektir. Bir bakıma reddediş stratejisi üzerinden ütopyanın olanaklarına yakınsama girişimi. Umutluyuz çünkü umutsuzluk içindeyiz. Özgür görünen mantıkları klasik sınırlara hapsediğinden, mantığımızdaki iç içeliği kavrayamıyorlar. Bilincini karamsarlığa çekenler ve gerçekçilikten dem vuranlarsa, mücadelenin umut ışığını mevcut karanlıktan doğurttuğumuzu anlayamıyorlar. Umudumuz iyimser olmayan bir umuttur ve ataleti mücadeleye çevirecek olan budur.

Liberal bireyciler “kendiliğindenliği” sekteye uğratacağımızı öngörüyor ve özgürlüğü baskılayacağımızı ileri sürüyorlar. İyi de bugün “serbest, kendiliğinden” görünen düzen, dünyaya yayılmış baskı ve güdümlene aygıtlarıyla kendi mantığına göre özgürlük tayin etmiyor mu? Ütopyasız dünyada elimizde teknokrasiden başka ne kaldı? Kapitalizmi lanetli pay’a dönüştürenlerin özgürlük anlayışı, salt sistemin kodları çerçevesinde gelişebiliyor sanırım. Kendiliğindenlik, serbestlik, birlik, benlik, özgürlük gibi kavramlara alternatif içerikler ve anlamlar yüklenmesine izin vermiyorlar, -hatta onlar ölebilir ama değişemezler; oysa bu kavramlar, kültürün kılcal damarlarına işlemiş kodlar tarafından güdümlenen sosyal çevrede pratik kazanıyor. Öyleyse kodların aşındırılıp un ufak edilmesi ve daha “umutlu” bir sosyal çevrenin oluşmasına olanak tanınması, özgürlüğün bambaşka hâller almasına yol açacaktır. Ne tamamen akılcılığa ne kendiliğindencilığe kapılmamak gerekir, ikisi de içe kapandığında olumsuz sonuçlarla geri dönmektedir. Biz sistemin “yanlış, yapay, hatta sakat bir bilinç” ürettiğini ve dayattığını söylediğimizde, onlar karşı çıkarak tüm bunların “doğal” olduğunu ilan ediyorlar. Ne söylenebilir, tartışmayı tamamen faydasız buluyorum.

İşimiz müttefik yaratmak ya da basit üstünlükler elde etmek adına anlamsız tartışmalara girişmek değil. Öncelikli işimiz yaratıcı ve mücadeleci benler olarak Biz’liğimizi baştan tanımlayıp hatırlatmak, parçalanmış benleri ilişkisel bütünlük ve dayanışma içerisinde bir araya getirmektir; başka deyişle ve özetle, Varoluşun ile-olmak’lığını yeniden gün yüzüne çıkarmaktır. Yeterince tartışıldı ve yerinde sayıldı, defalarca oynanmış tiyatroları tekrar sahnelemenin manası yok. Her horoz takımının kendi çöplüğü var, biz ise çöplüğü olmayan tavuklarız... Birincil görevimiz onu tesis etmektir, enerjinizi hiçliğe teslim etmeyin, bırakın istedikleri kadar ötsünler. Ama tüylerini gagalamaktan da geri durmayın.

Adorno’yu (ve Horkheimer) anımsayalım; “Bizi insanın koşullara bağlı oluşunun ütopyayı sınırladığına inandırmak istiyorlarsa eğer, bu kesinlikle doğru değil. Zincirlerden bütünüyle kurtulma olanağı var. Anlamsız ıstırapın ortadan kalktığı bir dünyada, Schopenhauer haksızdır.”<sup>6</sup>

Mevcut akışın gerçekliği sürmekteyken alternatif akışlar yaratma imkânı her alanda baskılanır ve “olabilir” olan her düzeyde olanaksız gösterilerek değeri alçaltılır, ütopya damgası da basitlik imasıyla devrimci harekete yapıştırılır. Böylece tehlike “mantık, doğallık ve olgunluk” söylemiyle püskürtülmüş olur. (Ütopya gündelik dilde de *boş hayal*, *nafile çaba*, *ulaşılmaz durum* gibi manalarda kullanılır ve konuyu kestirip atar.) Daha önce belirttiğim üzere; gerçek-üstü’nün gerçek hâle geldiği bir düzende, mevcut gerçeğe “gerçek-dışı” ütopyayla karşı çıkmak son derece gerçekçidir.

\*\*\*

<sup>6</sup> Teori ve Pratik Üzerine – Metis Yayınları (ÇVR: Orhan Kılıç)

Harvie Ferguson: "Postmodern dünyada bütün ayrımlar akışkanlaşır, sınırlar ortadan kalkar ve her şey tam zıddıymış gibi görülebilir; her şeyin aslında farklı olabilecekmış gibi görüldüğü fakat hiçbir şeyin temelde veya köklü bir şekilde farklı olmadığı ironisi temel duygu halini alır."

Sistemin gösterilemez, zapt edilemez, temsil edilemez vb. hâle geldiği söylemleri aşırılaştığında, sistem ortadan kalkmıştır sonucuna varılır. "Gerçeklik" kavramı için de geçerli. Bana kalırsa bu söylemlerin ilk yarısında gözleminden doğan düşüncenin ifade edilebilmesi için sözcükler kullanılırken, ikinci yarısında mantıksal güzergâh boyunca sözcükler gidişata bırakılarak düşünce üretilmektedir. Sistem ve gerçeklik ortadan kalkmamıştır. Her şeye belirsizlik hâkim değildir. Dil ile düşünce üretmenin tehlikeleri vardır, mantıksal açıdan tutarlı olan sözdizimler, bazen gerçeklikle uyuşmaz. Sözdizimsel mantığı izleyerek aşırı-yoruma giden sonuçlara varmak olasıdır. Felsefi-sosyolojik dilin yarattığı yalancı problemlerle karşı karşıya olabiliriz. Sistemin totaliter unsurları kayıp mı oldu, yoksa akışın yarattığı alıklık sebebiyle bulunduğu yere bakamaz mı olduk? Bana ikincisi gibi geliyor. Makro iktidarlara analiz etmeyi bıraktık, ancak şekil değiştirmiş olsalar da tepemizde hatta içimizdeler.

"İktidar tamamen belirsiz, ele geçirilemez, akışkan" gibi söylemlerin aşırılaşması, bütünsel direniş imkânlarını anlamsızlığa hapsetmektedir. "Makro söylemler terk edilmeli, sadece mikro hareketler desteklenmeli" görüşü de aynı derecede tehlikelidir. Makro ve mikro sözcükleri muğlaktır. İşçi sınıfı ve prekarya da, küresel sermayenin gücü karşısında mikro değil mi? Öte yandan, mikro direnişler sürmeye devam ederken niçin makroda omuz omuza gelinmesin? İnsanlarla ortaklık kuramayanların tekillik takıntısıyla hareket etmek zorunda mıyız? Bu belki de karakter farklılığıdır? Neden seçim yap-

mam şart? Küresel sermaye ve iklim krizi pek mikro görünmüyor. İklim krizinin temel sorumlusu küresel kapitalizm de - akışkanlık içerisinde- merkeziliğini koruyor. Onun ulusal kuklası iktidarlar da. Bir otomatik pilot sisteminin devreye girdiği aşikâr, ama otomasyonun yazılımcıları olduğu da.

Neyse, laf kalabalığı anaforunda tartışmaktan daha keyifli ne var... Uğrunda savaşılabilecek mücadele yok, eylem, eleştiri, yaratıcı benlik, irade vb. anlamsız. Ve insan amaçsız bir amaçlılık hâlindeyken özgürleşebilir öyle mi? Bu bana insani bir özgürleşmeden ziyade hayvani bir özgürleşme gibi geliyor. İnsan özgürlüğü "özgürlüğü bilmemek"le yaşanamaz ve biz hayvan-insan değil, İnsan-hayvanız. Birer anlam, kavram ve simge makineleri olarak, Varoluşumuz özgürlüğe atılmıştır.

Yeni radikal hareketler devrimin arzularını parçalayarak kendilerini var etme yolu seçmiş gibiler, bir nevi devrimin zamazingoları. Bir insanın evsiz kalması veya geniş bir kesimin azınlığa kıyasla çok daha kalitesiz beslenmesi gibi hususlar, sokak hayvanlarının evsizliği ve kalitesiz beslenmesi kadar yüksek sesle dile getirilmemektedir artık. (Bu bir değer biçme değil, söylemlerin popülerliği üzerinde gözlem.) Çünkü -sözde- yeni radikal tavırların kapitalizm karşıtlığı gibi bir dertleri yok. Radikal demokrasiden söz ediyorlar, neyin radikalliği belirsiz: Devrimsiz-devrim. Hâlbuki saydığımız tüm parçalanmış radikal söylemlerin bütün olarak anlamlı olabilmesi için, -örüntü mantığını anımsayın- anti-kapitalist olması gerekir, yahut anti-kapitalist mücadelenin hâlihazırda bunları içeriyor olması. Ancak farklılığın, mikronun, yerelliğin aşırı yüceltildiği yerde bağlantısal bir anlam kazanma derdi olmaz. Bağlantıdan anlaşılan fiber-optik alt yapılar artık, ekonomi-politiğin de anlamamızı istediği üzere.

-izmler kendilerini mutlak özcülük üzerine yerleştirdikleri anda kumdan bir kale gibi çökmek zorundadırlar. Aynı

koşullarda büyümüş ikizler bile karakteristik olarak bambaşka insanlara dönüşebilirken, insanları belli ideolojileri paylaşıyorlar diye tümünden homojen saymak yahut homojenleştirmeye çalışmak, başlamadan kaybedilmiş bir savaştır. -izmlere yapılan bu eleştiri sonuna kadar haklıdır. Ancak ortaklıklar bu şekilde kurulmak zorunda değil. Daha uyarlanımsal, tikeller arası etkileşimlerle beliren bir tümellik örüntüsü şeklinde kurulabilir. -Keza gündelik yaşamda bunu zaten işletiyoruz. Kapitalizm adına olunca sorun yok, anti-kapitalist mücadele adına olunca karın ağrısı başlıyor.-

Eski modernite kusursuz reçeteler peşindeydi, düşünürler ve devlet bunun teorik ve pratik dayanaklarını kurmuşlardı. “Belirmesi” beklenenleri önkabul hâline getirmek istediler ve reçete çözümsüz çatışmalar yarattı. Hatasızlık ve mükemmellik iddiasındaki bir reçetenin başarısızlığı da kendisi kadar büyük olur. Patlayacağı kesindi, zaten kusursuz değildi. Başlangıca dönüşen sonuç, birçok unsuru silip süpürmeyi seçerek devam etti. Post özelliği süreç içinde tezsiz anti’ye dönüştü. Ve nihayetinde aydınlanma da kendi kendini yedi. Belirsizlik her zaman vardı ancak niçin belirsiz olduğu anlaşılabiliyordu, “niçin”ler parçalandı ve geriye anlaşılmaz belirsizlik kaldı. Çember tamamlandı, küreselleşme kusursuzlaştıkça tüm çelişkileri sonlandıracağını sandı. Çocukken dinlediğim kendine göndermeli hikâye gibi; damdan düştü bir kurbağa, kuyruğunu titretti, bunu gören bir bekçi aldı mezar taşına şunları yazdı; damdan düştü bir kurbağa, kuyruğunu titretti, bunu gören bir bekçi aldı mezar taşına şunları yazdı; damdan... Evet, filmi sarıyoruz.

Yeni modernitenin pazar ekonomisi ve gösteri aygıtlarıyla imal edilen bireyci anlayış ile eski modernitenin mutlak benci anlayışı içkinleşmiş görünüyor. Bu da daha ciddi kayıtsızlık ve yanılsama ortamı demek. Bela birken iki oldu. Ben’lik

anlayışı Biz'i dışlamak zorunda değil. Özerklik ile bağlantısallık aynı anda gözetilebilir ve bunda çelişki yoktur. Siyasi ve felsefi tavır almadan postmodernite içerisinde dayanışma ve bütünsellik gibi kavramların pratiğe geçirilmesi son derece güçtür. Dayanışmadan yoksunluk da paralel olarak hiçbir özgürlük anlayışının kendini güvende hissedememesi ve hayata geçecek gücü bulamaması manasına gelir. Böylece umut hiçliğe yiter.

Ben modernizm ve postmodernizmde korunması gereken değerli unsurlar bulunduğu kanaatindeyim. İkisi de aşırılaştığı veçhelerde görüş mesafesini daraltan yoğun bir sis gibi çökmekte. Makro ile mikronun birliğini savunuyorum. Bunu imkânsızlaştıran, imkânı aşırı-yorumlar ve abartılı soyutlamalarla parçalayanlardır. Ve açık konuşmam gerekirse, büyük çoğunluğunun hayat tecrübesinden ve sokağın gerçekliğinden yoksun, yani tek gözü kapalı olduğu kanaatindeyim. Açık göz de yaşamı yalnızca metinlerle analiz edebiliyor. Ayrıca yoksunluğun sonucunda, açık göze bir de aşırılık veya "tekil özgür kimlik" gözlüğü takmak zorunda kalmış gibiler. Aşırılaşarak kendi radikal mantığını dahi yitirme durumu. Önkabuller ve reçetelere karşı çıkarken bu mantığın kendisi akademik, politik ve medyatik alanlarda sözün iktidarına soyunarak bizatihi sarsılmaz bir forma dönüşmüştür. Ve kendi koyduğu önkabullere dayanarak yola çıkmayan perspektifleri çağdışılığa göndermektedir. Doğrudan aşırılıkçı-postmodernizme karşı çıkmayan hiçbir görüşle problemleri yoktur, eleştiri gördüklerindeyse yıkıcı bir savunma ve saldırıya geçerler; bu yüzden gericilerin önünü açabildikleri ya da cehaletin vasatlığına göz yumabildikleri gibi, sermaye ve iktidarın gücünü daha da makrolaştırmış olmasına bulaşmazlar. Ne de olsa tarih, toplum, gerçeklik, doğru, birlik, evrensel değerler, özne, benlik, entelektüel, merkezi güçler vs. yoktur gözlerinde. Ya-

rım asırdan beri de dört koldan harıl harıl sadece yoklukları yazarlar. Yokedişin kendisi yok olmadı bir türlü, çünkü kendini böyle var edebiliyor. Bu yüzden sürekli kendi kendini üretiyor. Eskatoloji makinesi... Yalnızca sözcükler değişiyor, hepsi aynı şeyleri anlatıyor. Modele dayalı seri üretimler gibi. Entelektüelin ölümünü ilan edenler, bizzat onların yerine geçerek kendilerine has bir entelektüelite yaratmışlardır. -Anti-entelektüelci tavır eşitlikçi değil, özünde anti-demokratik ve vasatlığa göz yuman bir tavidir.- Uzmanlık alanlarıysa “ölümleri ve sonları ilan etmek”tir, böylece söylemi aşırılaştırarak öncü/avangart noktaya konumlanırlar. Yeniden üretimi bitirmezler, öncü konumu korumaları gerekir. Postmodernizm bir veçhede sosyolojik gözlem olarak değerlendirilebilir, asıl tehlike gözlemin ve kanaatlerin bayrak hâline getirilip aşırıdalgalandırılmasıyla yaşanmıştır. Postmodernizmi mevcut toplumsal gerçekliğin yaratıcısı gibi değerlendirmek safdilliktir lâkin yaratıcılarından biri olduğu da su götürmezdir, ve postmodernler, diğer ideolojiler gibi, bu gerçekliğin üretiminde pay sahibi olduklarını maskeleyemekteler. Yeni bir açılım yoktur, çoğu zaman basit kavramsal ayrılıkları müthiş meseleler gibi yücelterek birbirlerine sözde cephe açarlar, özdeyse çoğu olguyu sözcük düzeyinde farklılıklarla analiz edip dururlar, -kısmen solcular için de geçerli. Biz sıradan fanilerse onları anlayabilmek adına çırpınıyoruz, çırpınışı maskeleyerek adına marjinalleştiriyoruz. Onlar da kendi ayrıcalıklarını koruyup artırmayı sürdürürler.

Edward Said “özgürleşme, aydınlanma ve entelektüellik” gibi kavram ve söylemlerin artık esamesinin okunmadığını ilan edenlere şunları söyler; “Söz konusu tespiti yapanlara göre büyük anlatıların yerini yerel durumlar ve dil oyunları almıştır; günümüzün postmodern entelektüelleri doğruluk ya da özgürlük gibi evrensel değerleri değil yeterliliği önemser-



ler. Oysa ben, Lyotard ve takipçilerinin, postmodernizme rağmen hâlâ entelektüelin elinin altında olan uçsuz bucaksız imkânları doğru bir biçimde değerlendirmekten çok, kendi tembelliklerinden kaynaklanan yetersizliklerini, hatta kayıtsızlıklarını itiraf ettiklerini düşünmüşümdür hep. Zira hükümetler hâlâ halklarını açık açık ezmekte, adalet hâlâ ciddi bir biçimde zedelenmekte ve iktidar entelektüelleri hâlâ kendi saf-larına katıp seslerini gayet güzel kısabilmektedir.”<sup>7</sup>

Akıl da “ölüm ilan etme makinesinden” nasibini almış ve (sözde) sonu getirilmiştir. Yeniden üretim ve geçiciliğin sınırsız tekrarı ile sözde-yeniliğin akışı radikal-değişimin fırsatlarını engellerken, atalete düşen akıl yeniliğe açılma dürtüsünü yitirmektedir. Akıl-dışı olanı aşırı akışkan hâle getiren sistemin kodları içerisinde akla yer kalmamaktadır, hatta duyguya bile. Ayrıca akıl eski modernite üzerinden yerden yere vuruldukça akla dair olumlu veçhe bırakılmamış, ona yeni görünüm ve içerikler kazandırma çabası da gericilik kampına postalanmıştır. Whitehead “Aklın işlevi, yaşam sanatını yükseltmektir.”<sup>8</sup> der. Ancak *yaşam sanatı* gibi ifadeler anında küçümsenerek paramparça edilmektedir.

Eski modernitedeki toplumsal görüşler, yaşamın gerçekliği karşısında kendi başlarına yetersiz kalırlarken hep beraber düşünüldüklerinde geniş bir perspektif sunmaktadırlar. - Bugünün perspektifleri için de geçerliliğini koruyan bir durum.- Üretici güçler, sınıf, kurumların birey üzerindeki etkisi, nesneleşme, yabancılaşma, rasyonelleşme vd. analizler ardından kültür endüstrisi, tüketim toplumu gibi kavramlar bütünsel düşünülmelidir. Bu bağlantısal birliğe postmodern tavrın “mutlak reçete” reddiyesi, kültürel ve dilsel değerlendirme,

<sup>7</sup> Entelektüel – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Tuncay Birkan)

<sup>8</sup> Aklın İşlevi – Fol Kitap (ÇVR: Kevser Çelik)

simülasyon gibi hususları eklenmelidir. Aşırılaşmamış tüm kavramlar belli açılardan kendine haslıklarını koruyacağı gibi, içerikleri kaçınılmaz olarak değişime uğrayacaktır. Bu da yeni bir eleştirel teori eliyle ve pratikte otophoeis'le şekillenecektir. Öte yandan akıl, yalnızca tek bir perspektifi içerebilen küçük bir hafıza kartı, tek alana yönelebilen basit bir slayt gözlüğü değildir. Kolaya kaçmak, hap bilgi peşinde koşmak veya kendimizi izole kimliklere indirgemek gibi tavırlardan kaçınıp biraz özverili ve iradeli olursak, bireysel açıdan tüm bu perspektifleri anlayabilir, tek veçheye kapanmaz ve bağlantısal birliğin kendisine dönüşebiliriz, hatta yaratıcılığımızla onu daha da derinleştirebiliriz. Elbette parçaların ilişkileriyle kurulan bu bağlantısal birliğe girişmenin kolektif düzeyde amacı olmalıdır. Amaçsız amaçlılık'a düşülmemelidir.

Amaç Varoluşa yaşam alanı açabilecek sosyal düzenleri düşünmek, bu sebepten anti-kapitalist olmak, doğanın unsurlarını gözetmek, özneler arası diyalog ortamını teşvik etmek, mücadelenin olanaklarını yaratmak ve kuvvetlenmesinin yollarını aramaktır. Bireysel manada da bir yaşam felsefesi, yeni bir görme biçimi ortaya koymak son derece önemlidir.

Bertrand Russell: "Çaba ve değişiklik olmadan insan hayatı iyi kalamaz. Arzuladığımız tamamlanmış bir ütopya değildir, hayalin ve umudun canlı ve hareketli olduğu dünyadır."<sup>9</sup>

<sup>9</sup> Siyasal İdealler – Köprü Yayınları (ÇVR: Mehmet Harmancı)

# Doğa, Benlik ve Bazı Hususlar

Çevremizi saran teknik gelişmeler bizi insan-dışı doğadan kopardı. Yalnızca fiziksel değil düşünsel olarak da. Artık doğayı düşünmüyoruz, “her şeyi” açığa çıkardığımız için hiçbir fikre sahip değiliz. Uzaklarda kalmış bir köy ya da çevre sözcüğü, yahut gözden uzak tutmaya çalıştığımız ölüm ve tehlike... İnsanın ilgisinin doğadan kopması, kendi doğal niteliklerinden de kopmasıdır. Doğal düşünce ışık hızıyla sersemlemekte. Etrafımız teknik bir doğa simülakrumuyla örülü: Teknik önce doğayla kurduğumuz ilişkiyi düzenledi sonra da onu durmadan yeniden üreterek yerine geçti. Hiç ilham yok. Ne doğadan, ne ötekilerden, ne kendi içimizden... “Burada ve burada” yaşamaya çalışıyoruz, oysa *gelecekle ilişki koptuğu an şimdi çöker* der Whitehead; anlamlı bir gelecek tasviri kuramıyor ve bugünü anlayamıyoruz, yaşam da geçmişle beraber hiçliğe yitiyor. An'da yaşamak ve ben olmak dediğimiz, kendimizi ve birbirimizi kandırmaktan öteye geçmiyor. Doğaya gidiyoruz, “doğada yürüyüş yapmak” için, sağlıklı yaşam teraneleri, amaçsız amaçlılık, başka ne yapılabilir? Ben yine de bir şehir kemirgeni olarak yapacak şeyler buluyorum.

Doğa hakkındaki bilginin doğruluğu üstüne sorgu, bilimsel koşulları değerlendirerek yapılmalıdır. Güneşin tanrı, yer-yüzünün düz, dünyanın evrende merkez olarak görülmesi ya

da insanın yaradılışı gibi inanışları doğa filozofları kendi kanaatleriyle eleştirdiler. Bugün onların kimi gözlemleri bize gülünç gelse de, o zamanki koşullarda gerçeğe en yakınsayan doğrulardı. Gözlem gücünün ve matematiğin gelişmesiyle kimi görüşleri kanıtlandı kimisi tarihsel kanaatler olarak aşıldı. Böylece gerçeğe yakınsayışımız sürdü. Newton fiziği (Bacon ve Descartes ile birlikte) mutlak doğruluğa “erişti” ve derin bir sessizlik yarattı. 20. yüzyılda belirsizlik ile görelilik bombası patladı, yeni doğrulara eriştik. Akabinde doğrularımızın kimi kanıtlandı kimi önemsizleşti. Bugünkü doğru bilgilerimiz de yarın aynı kaderi paylaşacak.

Bilim gerçeklik değil gerçekliğe yaklaşım ve açıklama metodudur. Bir harita nasıl ki semtin kendisi değilse, bilim de açıklamaya çalıştığı gerçeklik değildir. Tahmin yeteneği daha güçlü modeller üretir, gerçekliği üretmez. -Bu elbette gerçeklik algımızı etkiler, keza insan bir anlam üretme makinesi olarak etkileşime açıktır.- Bilim insanları önceki teorileri ve deney sonuçlarını kabul ederek (ve reddederek) bilimsel işleyişe girerler. Yani bazı önkabuller vardır ve süreç onların üzerine kurulur. Teoriler kimi zaman geliştirilir kimi zaman terk edilir. Ya da farklı teori belli bir sorunun yanıtını bulmayı başarır. Ne ki her teori belirsizlik ve çelişkiyle karşılaşma olasılığı taşır, günü geldiğinde bununla yüzleşir.

Teoriler (ve denklemler) evreni eksiksiz açıklayamazlar, eksikliği ve belirsizliği ceplerinde taşıyarak bazen yan yana bazense rakip olarak sürerler. Bu bilim metodunun zayıflığı ya da naifliği değil, doğası ve gücüdür. Çünkü evrende her zaman bir şeyler “eksik” kalacaktır, “gözümüzde” eksik bırakılmış unsur kalmasa bile. Eksiklik Tanrı değildir, Tanrı hikâyedeki çocuksu fazlalıktır. Eksiklik hem sürecin hem gözlenen gerçekliğin hem de gözleyenin kendi özündedir.

Bir molekül içinde bulunduğu piston hakkında yorum yapamaz hatta umurunda bile değildir (D. Hofstadter). İnsan da evren hakkında tam bir tanım yapamaz, umurunda olsa da. Ve moleküle bakarak pistonu açıklayamazsınız. Yahut trilyonlarca parça/hücre birkaç ayda yok olup yenileri gelse de yaşayan hâlâ bizizdir çünkü Bütün ilişkiler ağıyla, bağlantılarla "belirmiş"tir, parçalar değişse de bütünsellik ağı korunur. Her "şey" değişse de "her şey" değişmeyebilir. -İnsanın barındırdığı, gözle görebildiği beyin için *bile* "tastamam" açıklama getirememesi de unutulmamalıdır. Tüm bunlar acizlik değildir, acizlik "her şeye muktedir olan"a göre yapılır, aksine yaşam sanatında geliştirdiğimiz yetenekler yabana atılamaz. Doğayı-Varlığı gözlemlemek, işleyişini ve gizemlerini anlamaya, açıklamaya çalışmak tahakkümle yorumlanmak zorunda değildir; Varoluşumuz soru sorar, merak eder ve üzerine gider. Süreç tahakkümle işliyorsa eleştiri öznelere ve yönetime yapılmalıdır. Beynimizle birlikte içinde yaşadığımız dünya ve evren ilk günden beri en müthiş merak konularıdır, öyle olmayı da sürdürecektir.

Parça'nın bütünle ilgili fikri vardır ancak Parçaların etkileşimiyle "beliren" Bütüne vakıf olamaz. Alt-alanlar üzerine yaptığımız yorumlar tam Bütünsel açıklama getiremez. Sadece bütüne bakarak ve ondan yola çıkarak da Parça tastamam anlaşılamaz. (Keza bakılan çoğunlukla Bütün değildir, küçük harfli bütündür. Ki "bakışımız" değerlendirmeleri sınırlar.) Evrim yaşamın her alanında geçerli bir mekanizmadır, ancak yaşamın ve evrenin her alanı aynı biçimde evrimleşmez.

Parçaların varlıklarını sürdürebilmeleri demek, değişimleri demektir. "Değişim" parçaların değişiminden ve etkileşiminden doğan örüntüdür. Bitimsiz bağlantı: Oluş.

Gerçekliğin değişmez olduğunu sanmak korkaklıktır. Gerçeklik, Akış'ın mevcut görünümüdür. Gerçekliği değiştirmek; akışın değişimini yadsımak ya da durdurmak değil şeyleri yok etmek, yenilerini üretmek, yeni bağlar kurmak, ilişkilerini değiştirmek vb.dir (olumsuz bir örnek olarak; iklim değişikliği). Bu sosyal bir değerlendirme, değiştirme evren boyutunda işlemez. Evrenin evrimi yasaların evrimidir ve karşısında hiçbir şeyiz. (Paul Dirac'ın sözleriyle; *zamanın başlangıcında Doğa yasaları muhtemelen şimdikinden farklıydı. Bu nedenle, Doğa yasalarının uzay-zaman boyunca aynı kaldığını değil, çağdan çağa değişim içinde olduğunu kabul etmeliyiz.*) Elimizden geldiğince onun mevcut akış'ını kavramaya çalışırız. Yasaların gerçekliği de dönemseldir, insan varoluşunu aşan bir Zamansallıktır, tanıklık edilemez. Zaten mevcut akış böyle olduğu için ona "şu an" tanıklık edebilmekteyiz. Böyle olmaktan uzaklaştıkça, var-olma imkânımız kalmayacaktır - ki evren için pek uzak olmayan bir geçmişte zaten imkânımız olmamıştı.

Evrenin yaşının 13,8 milyar civarı olduğu tahmin ediliyor, diyelim ki yarın revize edilecek ve X milyar olduğu hesaplanacak. Yeni hesaplama önceki bilginin yanlışlığı demek değil, yeni bilginin daha az yanlışlığı demektir. Keza "mutlak-donmuş gerçek"ten söz edemeyiz. Kaldı ki bildiğimiz(?) en büyük küme olan evren, barındırdığı tüm parçalarda işleyen evrimleşme özelliğine kendisi de sahip olmalıdır ve yasaları da evrime tabiidir. Ancak bu durum, havaya attığım paranın yere düşeceği gerçeğini veya Newton mekaniği kullanarak uçurduğumuz mekiğin rotasını "bugün" değiştirmeyecektir. Öte yandan temel saydığımız bilimsel bilgiler üzerinde dahi çokça görüş mevcuttur.

Bilimdeki gelişmenin doğa üzerindeki merakı ve hayreti sildiği fikrini paylaşmıyorum. Bunları silen kapitalizmin gü-

dümündeki teknoloji, eğitim anlayışı, aşırılaşan belirsizcilik ve kültür endüstrisidir. Silinişin diğer sebebiyse insanların epistemolojik engellere takılarak basit soru ve enformasyonlarla yetinmelidir. Uzmanlaşma da bilimsel şüpheye düşmeyen bir öğrenci (ve öğretmen) yaratmıştır. Hâlbuki bugün yapılan gözlemler ve tartışmaları düşününce hâlâ doğa filozoflarına benzer merak ve hayret duygularına düşmemiz olasıdır. Doğa felsefesinin adını duyanlar, bilim karşıtlığına dönüş yahut günümüz sekülerlerinin "örtük" dinlerine yakınlaşma gibi algılabiliyorlar. Çarpık önkabuller. Doğa felsefesinin akademik düşünceden uzaklaşması büyük kayıptır. Kı iklim krizi karşısında ekolojik bir felsefe geliştirebilmemiz için doğa felsefesine ihtiyacımız var. Felsefesiz bilim ruhunu yitiriyor, amaçsız amaçlılığa dönüşüyor ve işlevselliğe kapanıyor. Günümüzün asıl filozofları merak, hayret ve felsefeyi yitirmemiş bilim insanları arasından çıkmaktadır kanımca. Ayrıca aşırı-yorumcu kanatların aksine bilim hayal gücü, sağduyu veya sezgiyi dışlamaz, onları doğası gereği rasyonel süzgeçten geçirir.

Belirsizlik ve "her şey uyar'cılığın ileri giderek "bilimsel" hurafeler üretmesi veya kadim hurafeleri sözde hoşgörü adı altında "ciddiye alması" üzerine, insanlar kendilerini iki kampa yerleştirmek zorunda kaldılar: Hurafe kampı çok sayıda *eğlenceli* ıvır zıvır "hakikatle" doluyken, bilim kampı "bir tane evren var ve sona erecek, uzatmanın âlemi yok"a indirgenmiş gibi algılanmaktadır. (Zihin felsefesi için de geçerli.) Hâlbuki duvarı yaratan zihinsel kapasitemiz, yoksa yoruma kapalı değil. Büyük Patlama *bile* birçok açıdan tartışılan bir teori. Ve kozmik teoriler de birbirleriyle tartışmakta. Örneğin ben evrenin sonlu ve çoklu-evrenler denizinin parçası olduğu fikrini doğruya daha yakınsayan bir olasılık olarak görüyorum. Büyük fizikçilerin neler düşündüğünü "düşünün" bir de. Bilim

akla yatkın görüşlere son derece hoşgörülüdür, ancak safsata-ya ve sahtekârlığa karşı hoşgörülü olduğu söylenemez. Bilimsel kuşkuculuğu ve perspektifi kültürel olarak benimsemiş bir toplumda hurafe kampı yeşeremeyeceğinden, gerçek hoşgörünün bilimsel çerçevede hayata geçebileceğini söyleyebiliriz; akıl kaba rasyonalizmin aracına indirgenmeden yeni içeriklerle tekrar gündeme gelmeli, Dasein'ın karmaşıklığı ve doğanın ilişkiselliğine uygun niteliklere yakınlaştırılmalıdır

“Peki, anlattıklarının kitapla ne ilgisi var?”

İlkin, bilim kampı hurafe kampından daha eğlencelidir; olasılıklar bilim yelpazesinde önümüze serilir, matematik ve deney de nelerin ne kadar “doğru’ya yakınsayabileceğini” bulgular. Burada yeni bir perspektif vardır; şüpheyi cebinde taşıyan ancak saçmalık için silaha çevirmeyen, belirsizliği elinde tutan ancak mantığı gözden düşürmeyen, evrimsel akışı kabul eden ancak mevcut nesnel gerçekliği kavramaya çalışan, parçaların kendine haslığını araştıran ancak ilişkisel bütünü gözetken, kesinliğe bir kaşı havada yaklaşan ancak göreceliği laf salatasına çevirmeyen bir perspektif. İkinci değer ise bu hususların Varoluş’un önemli açılım alanlarından biri olmasıdır. Yeni bir görme biçimi’nin ateşleyicisi.

Şimdilik bu konuyu kapatalım. Yine bir anı paylaşacağım.

Eskiden iki-üç aile toplanıp pikniğe giderdik ve bazen habitatımızdan kopup ağaçların arasında gezintiye çıkardım, okul öncesi dönemde başlamıştı bu. Ormanda gezinirken dinozor fosilleri arardım, bir de Şirinler'i. Ve hep düşünürdüm; “tüm bunlar neden ve nasıl var, neden otların rengi yeşil, ölmek nasıl bir şey” vb. “Allah” kavramı konuyu kestirip atmama sebep olmuyor, “Öyleyse Allah neden böyle yapmış da başka türlü yapmamış?” diye soruyordum. Bir yaprağı ince-



lerken ona ağacın fotoğrafının yapıştığını düşünürdüm, kendimi karınca gibi hayal edip kayanın dağ olduğunu düşlerdim. Bunları kimseyle paylaşmazdım, o yüzden erken yaşta edebiyata sardım. Bir gün ormanda gezinirken kayboldum, sebebiyse bir köpeğin üzerime gelişinden duyduğum korkuydu. Korku yön kabiliyetimi yitirmeme sebep olmuştu. Ağacın dibine çöktüm, dizlerimi çeneme çektim ve ağlamaya başladım. Köpek yanaştı, adımlar ve dalların çatırdayışı, nefesi hissedilir uzaklıktaydı. Ses kesildi sonra. Parmaklarımın arasından baktım, köpek ayaklarımın ucuna çökmüş beni izliyordu. Mantığım ağlamamı sürdürüyor, sezgilerimse mutluluk içindeydi. O hâlde bakıştık “devasa” köpekle. Piknik yapan aileler yarım saat boyunca beni aramış, sonunda yirmili yaşlarda bir genç bulmuştu.

Hâlâ o ormandayım. Sorular sorup yanıtlar vermeye çalışıyor ve yanılma olasılığını tehdit olarak algılamıyorum. Sezgilerimin mutluluğu mantığımın korkusuna sirayet etti. Ve hepsi coşkuya dönüştü. Burada doğa felsefecisi gibi akıl yürütürken, aslında “kazık kadar” çocuk olmayı sürdürüyorum. - Bu da benim çocuklaşma biçimim.- O heyecan, mutluluk, merak ve korku hiç dinmedi. Saçmalamaktan da bu yüzden çekinmedim. Okuyacağınız kısımları değerlendirirken ormanda kaybolmuş o çocuğu göz önünde bulundurun. Bunları -sizin için geçmişte kalmış- şu an’da yazıyorum, ancak çocuğun şu an’ı bitmedi. Ve böylece sizi de ağacın altına çekiyorum.

Geceleri odamda otururken birçok parlak zekânın ışığından yararlandım. Atıflarda göreceksiniz. Çoğunu tamamen okumadım, ki iyi bir okur sayılmam, sosyal konulara yatkınlığım gereği tastamam anlayamadım, yabancı dil öğrenememiş biri olarak bütünsel araştıramadım. Ama fısıldadıkları cümleler içerisinde anlayabildiğim kadarını düşüncelerime harman-

ladım. Kimi zaman kendime dayanak gibi kullandım, kimi zaman da sözleri sayesinde düşündüm. “İşte bu benim düşüncemin daha kapsamlı hâli!” ile “İşte bunu düşünmemiştim!”in birleşik heyecanı. Neyin nerede başladığı, kimin devreye girdiği belirsiz. Ayrıca bir çaylağın fikirleriyle aynı şeylerden bahsetmiyorlar elbet, -birbirleriyle de zıt düştükleri hususlar var- sözlerini paylaşmaktan çekinmesem de onları salt benim fikirlerimle harmanlanmış bir bağlama hapsedmenizi istemem. Açıkça belirttiğim üzere, hepsini barıkata çekiyorum. Yeni bir görme biçimi adına...

Sevgili okur, ağırlıklardan kurtulduk ve anaforun merkezine yaklaştık, akış hızlanacak, yolculuğun sonundayız.

\*\*\*

Şeyler birbirinden koparılarak değerlendirilebilir ama orada bırakılamaz. Her şey hareket ile etkileşim hâlinde, akış içerisindedir ve başka şeylerle kurduğu ilişkilerle anlaşılabilir.

Şeyleri tamamen farklılaştırmak ile aynılaştırmak benzer mantıktadır. Şeyler farklılık koduyla tek veçhesine indirgenir ve farklılaştıran özcülüğe benzer. Bu aynılaştıran özcü anlayışın diğer yüzü gibidir.

İzoleci yaklaşım tatmin edici değildir, olguları tek bileşenle açıklama çabası kısıtlıdır. Bağlar ve etkileşimlerin yarattığı etki, çok bileşenli yapıdadır. Belirme'nin önemi böylece kavranabilir. Karşılıklı kolektif etkileşimden doğan yenilik(ler). Belirenin özellikleri parçaların özelliklerine tastamam indirgenemez. Zihinden evrene, iklim krizinden eşitsizliğe kadar. Elbette “indirgenemez” demek de hatalıdır, keza belirenin ve parçaların karmaşıklık düzeyine göre indirgeme de değişiklik arz edebilir.

Sabit-sürekli, kendi içine kapanık, izole varlıkların toplamı değildir doğa; değişken, bağlantısal, öz potansiyelin etki-

leşimle geliştiğı bir örüntüdür. Şeyler'in Ne'likleri vardır, ama Şeyler, Ne değildir yalnızca. Deneyim tüm varlık alanına aittir, çünkü varolanlar ilişkisellik içinde bir aradadırlar. Whitehead'in ortaya koyduğu gibi, süreklilik ve değişim, deneyimsel birlik sürecinde iç içedir.<sup>1</sup>

Douglas Hofstadter: "Evrenin sabit herhangi bir bölümünü sıkıca kitleyip diğerleriyle etkileşime girmesini önlemek mümkün olamaz; bunu yaklaşık olarak bile başaramazsınız."<sup>2</sup>

Doğada hiçbir şey başka bir şey "için" var olmaz ama her şey başka şeylerle olan bağlantısıyla var olur. Tekil ve çoğul iç içedir. Dünyanın birliği kendi çokluğudur, çoklukların etkileşimidir.

Darwin herkesten önce, evrimsel ekoloji anlayışında bunları bulgulamıştı; insan doğal sürecin ürünüdür ve doğaya içkindir demişti, görüşleri akış içinde yaratıcılık, olasılık ve kendine haslık niteliklerine işaret ediyordu. Özcü, kategorileştirici, dindar, insanmerkezci ve Kartezyen düalist anlayışları paylaşmamıştı. Dünya ve evren insan için orada değildi; ki asırlara dayanan "dünya evrenin merkezinde değildir" bulgusunun, "insan dünyanın merkezinde değildir" olarak sürmesi şeklinde de yorumlayabiliriz. Son darbeyi ise Freud indirmişti, insan kendi bilincinde bile değildir.

Ayrıca Marksizm'i dolaylı okumuş olanların sandığının aksine, Marx doğa ile toplum arasındaki ilişkiyi kabul ediyordu ancak doğadaki materyalist niteliğin toplumsal yaşama tastamam uymadığı kanaatindeydi. (Bunu uydurmaya çalışan

<sup>1</sup> Senelerdir Türkçeye çevrilmesini beklediğim Süreç ve Gerçeklik kitabı nihayet Fol Kitap tarafından (ÇVR: Kevser Çelik) yayımlandı. Tamamını okumak için kitabımın bitmesini bekliyor ve şimdilik okurun dikkatine sunmakla yetiniyorum.

<sup>2</sup> Ben Bir Garip Döngüyüm: Alfa Yayınları (ÇVR: İlkay Alptekin Demir)

sosyal Darwinist mantıktır, yani eşitsizliği doğallaştırmaya çalışan kapitalist çark.) Tarihsel materyalist anlayış, maddenin evriminde söz sahibi olan yasalardan ayrıdır. Darwin'in karşı çıkışlarını dayanak olarak kullandığı gibi, uyum ve çatışma ilkelerini de kendi diyalektik anlayışına uygulamıştır. -Yine de Marksizmin kimi yönleri, mesela "duygu" anlayışı kaba ve ihmalkârdır, Stjepan Mestrovic'in işaret ettiği üzere genellikle "meta fetişizmi, yabancılaşıma ya da dinin akıl dışılığı bağlamındadır." Marx ve Engels'e göre "insan doğasının duygusal yanı yükseltilebilir bilinçle aşılabılır ve aşılmalıdır da."<sup>3</sup> Modernist tezahürün bir biçimi; ilerleme hususunda da, doğayı anlamak için egemen olmak hususunda da.

\*\*\*

Var olabilmenin (kendini gerçekleştirmenin) koşulu olarak diğer varlıklardan kendini soyutlamak. Başka deyişle, kendini Onlar-Alanı'ndan tecrit etmek. Bu statik yaşam Kendin olabilmek'ten rahatlıkla bahsedebilir, keza akışın, değişimin ve etkileşimin gerçekliğinden kendini soyutlamıştır. (Hâlbuki soyutla-mış gibi yapar.) "Ötekileri Kendin olabilme'nin önünde engel görme"nin yarattığı yalnızlık yanılsaması. Yanılsamadır çünkü yalnızlık (ve özgürlük) Onlar-alanıyla anlam kazanır, ilişkisizlik değildir, Ötekiyle olan iletişimde mevcuttur ve etkileşim kopmadığı için tekil yalnızlığını gerçekleştirebilir.<sup>4</sup>

<sup>3</sup> Duyguötesi Toplum – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Abdullah Yılmaz)

<sup>4</sup> Sık kullanılan Ötekileştirme sözcüğü bana kalırsa soyutlanmış bir Berlik algısına, başka deyişle bireyliğin ve sosyalliğin saptırılmasına sebebiyet veren popüler ifadelerden biri. İçerikten değil, doğrudan sözcükten bahsediyorum. Ötekinin salt olumsuz bağlanılar içinde kullanılması yanlış. Dil düşünceyi etkiler.

Elbette ilişkisellik özgürlüğü garantilemez, daha ziyade onun vuku bulabilme adınudur. Özgürlük özneliğin mutlak özerkliği şeklinde sunulmuş, tekilin özgürlük potansiyelleri saptırılmıştır; böylece ilişkisellik özgürlük karşısında tehdit olarak görülmeye başlanuş ve "özgürlük=tek başınalık" denklemi kurulmuştur. Einstein; *bireylerin sosyal bilincinin bozulmasını, kapitalizmin en büyük kötülüğü olarak görüyorum* derken haklıydı. (Sonra sosyal inşacı ve metinselci anlayışlar, karşı çıkacağım diye özneyi ve nesnel gerçekliği kenara atmışsa da çağdaş bireyde bu hususta değişim yaşanmıştır. Hayat metinden ve ekrandan ibaret olmadığından birey klasik kanaatlerle ilgilenmeye ve yaşamaya devam etmektedir, ne ki yamalı bir bohçadır artık.)

Varoluş dışı açık olarak çokluktur. En nihayetinde biz, fiziksel tek başınalık ve başkalarıyla baş başalık durumlarında, yani her hâlükârda yalnızlığı barındıran canlılarız. Zaten mikro tabloda yalnızlık, Ötekiliği barındırmakta; makro tabloda Benlik, Onlar-Alanıyla gelişip var olmaktadır.<sup>5</sup> Öznel Varoluşun her veçhesi tümüyle toplumsallaşamaz elbet, bu kaba Marksist anlayışın indirgemesi ve kişisel öznenin dışlanmasıdır. Kabul etmiyoruz, aksi takdirde birinin reddi iki olgunun da gerçekliği üzerinde tehdit oluşturmaktadır. Ve bizce Varoluşa aykırıdır. Karşı çıkışımız, bu indirgemeye birlikte madalyonun güncel yüzündeki aşırı-yorumları da kapsamaktadır.

George H. Mead: "Esasen kendisi için bir nesne olabilen benlik sosyal bir yapıdır ve toplumsal deneyimde ortaya çıkar.

<sup>5</sup> Günümüzde tek başınalık fiziksel olarak bile tam manasıyla gerçekleşmemekte, yalnızca ekran manasında değil, daha önce belirttiğim üzere; çevremizi saran teknik nesneler kişilik kazanmış işlevleriyle bize ne yapmanız gerektiğini söylerler; bir bakıma dilleriyle konuşmakta, bakışlarıyla bizi izlemektedirler.

Bir benlik ortaya çıktıktan sonra, belli bir anlamda kendisi için gerekli olan sosyal deneyimleri kendisi sağlar ve biz benliği mutlak olarak tek başına tasavvur edebiliriz. Ancak, sosyal deneyim dışında ortaya çıkan bir benlik tasavvuru imkânsızdır.”<sup>6</sup>

Varoluşa alan bulamayan birey, gözlerine yansıyan kamusal yaşamı zihnini kuşatan bir kafes gibi görmeye başlar. Kamusal alan da Ötekiler'le dolu olduğundan, onun için insanlar kafesin parmaklıklarına dönüşür. -Her Öteki Kendi gözlerine sahip olduğundan, o da Seni öyle görüyor olmalı.- Yine de kestirip atılamaz kitlenin demir parmaklıklara dönüşmesi, ama bizi mahkûm etme lüksünü de vermememiz gerekir ona. Öte yandan kitleyi *parmaklığa* çeviren düzen de gözden kaçmamalıdır. Potansiyelin açığa çıkamaması ve gelişmemesi, bireyin kendisi dışındaki her şeyi hiçliğe göndermesine sebep olur. Kamu da potansiyelini keşfedememişlerle doludur. Kendi bilincinin karanlığına çekilen birey, karanlığı dışarıya yansıtır ve dışarıdaki bakış ona karanlık gelmeye başlar. Şeyleri izole eden ve doğayı statikleştiren bakışa benzer, kendi izole bilincinde statik ve mahkûmdur.

Sosyal yaşantımız çeşitli rollerle bezenmiştir. Öğrenci, personel, evlat, ebeveyn, sevgili, dost, entelektüel, tanrının kulu, müşteri, vatandaş, işletmecisi, dijital kimlik, üye vb. Güncel-Ben -ileride kısaca değineceğim- bizatihi çeşitli rollerle bezenmiş durumdadır, Benlik bu rolleri kapsayan bir olgudur. Değişime ne kadar girersek girelim, her rolde Kendi'mizden taşıdığımız taraflar vardır. Birbirinden kopuk fragmanlar değildirler. Sürekli sosyal yaşamın Kendi'liği yok ettiğinden hayıflanmak, hem güçlü bir Kendilik anlayışı geliştirememiş

<sup>6</sup> Zihin, Benlik ve Toplum – Dorlion Yayınları (ÇVR: V. Ahsen Coşar)

olmaya hem de buna alan açacak nitelikli ilişkilerden yoksunluğa dalalettir.

Sennett'in ifadesiyle; modern yaşamın kodları, *bedeni direnişten kurtarma arzusu* ile işler, ve *bugün düzen demek temassızlık demektir*. Eski cemaat anlayışı, Batılı beyaz adam gibi, yabancıyla temas kurma/ilişkiye geçme korkusu sebebiyle farklılığı dışlamış ve teması kendi içine kapatmıştı; bugünse her şeyin farklılaştırılması ve atomize edilmesiyle temas doğrudan bireyin kendi içine kapanmıştır, yani birey sıkıştırılmış bir cemaat gibidir. (Temassızlık olgusu dünya/doğa için de geçerli.) Aygıtlarla örülü tekno-düzen de hem "yabancı"yla (ve doğayla) temas kurma "tehlikesini" ortadan kaldırmakta hem de bireyin kendi içine kapanan tutucu bir cemaate dönüşmesini şiddetlendirmektedir.

Sosyal etkileşim beynin gelişimi için en temel faktördür. Bebek gelişimi ve hayvan davranışları üzerine bulgular sıralayan Bruce Hood paragrafı şöyle sürdürür; "...izolasyon içinde yetişmek sosyal bir hayvan için sağlıklı değildir. Artık yalnızlığın, büyümeyi engellediğini ve insanlar, maymunlar, tavşanlar, fareler, domuzlar ve hatta bırakınız beyni, bir parça korteksi bile olmayan mütevazı meyve sineğinin bile sağlığını bozduğunu biliyoruz."<sup>7</sup>

Varlığı hiçe göndermek bedensiz bir bilinç yaratır. Ve havalı laf kalabalıklarından öte değildir. Bu çelişkili bedensiz-bilinç, tıpkı yalnızlık'ta olduğu gibi Hiçlik yanılması içindedir. Buna da dinginlik derler çoğu kez, oysa atalettir. Dinginlik yaratıcı-birey'de derinlik kazanabilir. Yaşamın anlamsızlığını ilan edenler, bizatihi anlam olan yaşamın içerisinde aslında değer üretememeleri ve kendi anlamsızlıkları sebebiyle sancı

<sup>7</sup> Benlik Yanılması - Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Eyüphan Özdemir)

çektiklerinden bihaberler. Yahut anlamsızlıklarının bilincinde olduklarından kabul etmemek için yaşamı anlamsızlığa gönderirler. (Ki çoğunluğu düzenli maaşa veya seks döngüsüne kavuştuğunda sancı çekmeyi bırakır, -benzer değerlendirme solda mücadele verenler için de geçerlidir.)

Hakikat yanılsaması eklenir bunlara. Hakikat çoğunlukla Doğruluk'la anlamdaş kullanılır. Düşünen bir zihinle, bir bilgi öznesiyle vuku bulur. Ancak ben etimolojik gitmeyerek sözcüğü Doğruluk kavramıyla eş görmeyeceğim. (Ayrıca Kartezyen anlayıştaki "etken-düşünen özne"yi de paylaşmayıp, nesneyi ve doğayı da etken pozisyona koyduğumdan ilişkiselliği savunuyorum.) Hakikat konuşma dilinde daha geniş yahut derin bir ufka hitap ediyor, sanki doğruları ve doğrulara-giden-yöntemi kapsayan büyük bir küme kastediliyor. Doğruluk kavramını yitirmiş birey, Hakikat arayışından söz ederken derin bir çelişkiye düşüyor. Doğru-yanlışın ayırt edilemezliği ve bilginin-nesneye-uygunluğu üçlemesindeki her sözcüğün içinin boşaltılması Hakikati de boşa çıkarır. Böylece elde yalnızlık dışında bir şey kalmaz ve Hakikat yalnızlığa dönüşür. "Hakikati aramak için yalnızlığa çekildim" bir umutsuzluk sloganıdır. Hakikat arayışının sonu gelmez. Böylece ya hakikat bu umutsuzlukta bulunur ya da arayışın kendisi hakikat olur. Ve derinlik kamuflajı üretilir, kitle iletişim araçlarında bu kamuflajın şık örneklerine rastlanılır: En basit olanı basitçe göstermek dışında yetisi olmayan, en basitlerden beslenen bir basitlik. Ne ki aradaki fark terk adımdır. (Merkez sağ ve sol gibi.) Bunu gizlemek için yöntemi hep beraber yeniden üretir, birbirlerini onaylar ve üstüne farklılıklarını ilan ederler.

Sözün özü; bugünün entelektüel-birey modelini temsil edenlerin çoğu atalet ve kendini kandırma hâllerleriyle yalnızlık, hiçlik, hakikat ve derinlik yanılsamaları içerisindedir. Ve asla



düşünürlerin (ve edebiyatçıların) toplumsal eleştirilerini üzerlerine alınmaz, anında ötekilere yöneltecekleri bir silaha çevirirler. Herkesin elinde aynı silah, kitlesel bir Rus ruleti, ancak şarjör boş.

\*\*\*

İnsan (ve her şey) geçmişten izler taşır. Geçmişin yakınlığı ve uzaklığı zaman sorunu değildir. Bellekteki çapaların şimdi'yi etkileyebilen yakınlığı, belleğin dehlizlerinden şimdi'ye çağrılanların uzaklığı. Şimdi de geçmişi yeniden üretir; hatırlayarak, etkilenererek, çağırarak vs. Ancak hiçbir zaman tastamam aynı değildir, şimdi'nin yeniliği içerisinde onlar da yenilenir; ve geçmişin tozlarını taşıyarak şimdi'yi eskitirler. Burada tastamam eski ve yeni hikâye yoktur. Akış, eski ve yeni'ye yakınsayıp uzaksayan bir tayfta dalgalanır.

Değişimin üreticisi ve ürünü, Akış<sup>8</sup>'tan doğan ve onu geliştiren olarak: Bilinç, Benlik. Her an birbirine karışan çok sayıda olayla karşı karşıyayız. Benlik, yaşamı sürdürme gayesiyle kaosu anlamlandırarak Kendi düzenini oluşturur. Ve kendisi bir Olay olarak, Olayı da algılayandır.

Dasein hem akışta nesnedir hem de akışın yarattığı değişimin öznesi. Özne ve nesne iç içedir. Akışı yaratan ve akış tarafından yaratılan olarak. (Nesnelik esnasında nesne olduğunun farkına varan özne içinse Whitehead "superject" kavramını kullanır.) Doğadaki akıl yelpazesinden bakarsak; "farkındalık", daha önemlisi "farkında olma'nın farkındalığı" ile Dasein kendine hastır. Bilgimizin bilginin nesnesi olabilmesi gibi. Ondaki "farkında olma'nın farkındalığı", ontik-farkındalığına da sirayet eder. Yıldırım çakar, geyik korkar,

<sup>8</sup> Akış sözcüğünü "belli bir sınır içindeki soldan sağa devinim" olarak kullanmıyorum. Whitehead'den esinle, karşılıklı bir devinimden söz ediyorum.

etrafına bakınır ve otlamaya devam eder, belki yağmurun geleceğini “öngörerek” daha korunaklı bir yere geçer. İnsan da korkar, öngörüyle daha korunaklı bir yere geçer ama sorar; karanlık nasıl aydınlandı, gök niçin öfkeyle gürledi, sen de gördün mü, şu çalılıkların üzerinde yükselen dumanlı-parlak-dansçı da neyin nesi? Farkındalığını korkuda bırakmaz, paylaşır ve peşine düşer. Soru sorar/Sorumluluk alır, “yapabilirim” der ve ortaya İrade koyar. An’la yetinmez; neder-sonuç, geçmiş-gelecek üzerine düşünerek nedenler, olasılıklar, sonuçlar, kaçınımlar üretir. Böylece Ontik-farkındalıktan (hayvansal veya arkaik de diyebiliriz) ayrılan bir yolculuğa çıkar ve bu binlerce yıl sürer. Ayrılık büsbütün kopuş ya da üstünlük değildir, kendine haslıktır. Her canlının kendine has, karakteristik özellikleri vardır, bizimki de zekâ ve benlik gibi düzeylerde belirmiştir. İnsan arkaik-güdüsel itkilerin zincirlenişini sekteye uğratabilen ve dönüştürebilen varlıktır.

Hofstadter ve Dennett: “(...) Katı programlar çok kısa sürede tükenecektir. Dinozor avlamak için geliştirilmiş stratejiler, tüylü mamutları avlamak için işe yaramayacağı gibi evcil hayvanların bakımı ya da metroyla işyerine gitmek gibi konularda hiç işe yaramayacaktır. Akıllı bir sistemin çok derin bir biçimde -geriye yaslanıp, durumu değerlendirip yeniden gruplaşarak- kendini geliştirmesi gerekir; böyle bir esnekliğin değişmeden kalabilmesi için en soyut mekanizmalara gereksinimi vardır.”<sup>9</sup>

Algısal olarak havyanlar ve insanlar Doğa’ya -daha- açıktır. Doğrusu, Doğa algısal açıklık hususunda hayvanlar ve insanlar düzeyinde kendini -daha çok- gösterir. (Hayvanlarda da açıklık hususunda düzey yahut nitelik farklılıkları olduğu

<sup>9</sup> Akılın G’özü – Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi (ÇVR: Füsun Doruker)

aşıkardır.) Doğanın insan ve hayvan olarak açılması. Biz insanlar da bilgi edinme, karmaşık işler geliştirme, akıl yürütme, simgeselleştirme, jestler ve işaretler, kendilik algısı, sosyallik ve Öteki, dilsel-kavramsal yetenekler ve kapasitelerle hayvanlardan ayrılırız. Çevreyle başa çıkma'yı da barındıran ama onu aşan bir yaşam biçimidir. Kimi hayvanlarda ve atalarımızda bulunan, ilkel kendilik modelini aşan bir kendilik algısı. Tabii bu "ayrım" ne yaşama üstünlüğü manasına gelir ne de hayvanları ruhsuz birer otomata indirgeyebilir. Etkileşime giren, yani etkileme ve etkilenmeye konu olan her yaşam, kendi dünyasında anlamlara sahiptir.

Beyin tüm bölümleriyle birlikte müthiş bir ağ sistemidir. Ve -sözcük çok çeşitli manalarda kullarılsa da- bilinçli birinden bahsettiğimizde, ağların aktif oluşundan söz ediyoruz. -Uyku hâline geçen beyin de uyanıklığı yaratan akışı baskılayarak devre dışı bırakıyor ve uyku ağlarındaki akışı aktive ediyor. Beyin boş durmuyor, doğa gibi.- Totalde bu sistemin durumları ve ağlarıyla Zihin olarak "belirdiğini" söyleyebiliriz. Benlik de bu kümede yer almalı. Ve biliyoruz ki ağsal yapı hayvanlarda da var, yani onlar da -aralarında düzey farklılığı olsa da- hissediyor, düşünüyor, algılıyorlar. Tabii ki bizim kadar kompleks bir ağdan söz etmiyorum, hele ki benlik döngüsünden... Ancak "bilinçli" olmak, anlam yaratmak bize has değil. Ormanda ağaçların tekil olarak öylece dikildiklerini sanıyoruz, aslında toprağın altında geniş bir kök-ağ sistemiyle birbirlerine bağlılar ve iletişim kuruyorlar. Beynin ağsal yapısı da statik değildir, kimileri yerleşiktir ancak bağlantılar sürekli yeniden kurulur. Beynin bu ağsal ve değişime açık akışkan yapısı, Doğa'nın yapısı için güçlü bir model benim gözümde.

Yaşamımızda bilinç sözcüğü çok geniş manada kullanılabilir. İrade ve farkındalık ise öne çıkan iki görünüm: "Bilinç-

li yapmak" ile "Bilincinde olmak." Yanına zekâ, bellek ve duyguları da eklediğimizde toplamda *dilimizde* -büyük harfli-Bilinç'le beliriyor diyebiliriz. Bir üst-belirme olduğu için de tastamam açıklayamıyoruz. Tastamamlığı bozan önemli bir oyuncu daha var; Benlik: Dışsal olanla bağlantılı, "içsel olan"da *yüzen* önemli bir oyuncu. İnsan-dışı doğadaki *bilinç* konseptinden ayrılıyor böylece. Sanki beyinde arkaik, somut, yerleşik, belirlenimci bölümler olduğu gibi; güncel, soyut, akış hâlinde ve daha özgür bölümler de var.

Bilinç sözcüğünün gündelik kullanımları ile psikolojideki "normal bilinç durumu" arasında ciddi fark yok. Ben de fütursuzca kullanıyorum ve bunu sürdüreceğim. Keza önceki paragrafta saydığım durumları (ve daha fazlasını) kısa yoldan aktarmamı sağlayan joker bir sözcük. Sözcüklerin peşine düşerseniz birbirlerine gönderme yaptıklarını görürsünüz. Ben'in varlığını kabul ediyorum, ancak Ben dediğimde artık Bilinç'e eğilmeme gerek kalmıyor olabilir. Yani Ben ile saydığım durumlar arasında büyük harfli Bilinç sözcüğünü nereye konumlandırabileceğimi, fazladan bir "bilincin doğası" ifadesinin neye tekabül edeceğini kestiremiyorum. Canlıların bilinç düzeyleri dediğimizde, bilinç sözcüğünün gündelik kullanımdaki anlamlarından ve Benlik döngüsünün gelişmişliğinden söz ediyoruz. "Ben'i kabul edip bilinci dışlamak çelişkili değil mi?" diye sorulabilir. Tam bir dışlama sayılmaz, sözcük bana göre apaçık, oysa kavramsal kullanımı pek muğlak. Bilinç kümesindeki unsurları barındırmayan, yani bilinçsiz bir Benlikten zaten söz edemeyiz, ki beyin destekliyor bunları. Kendi perspektifime uyarlayıp "Bilinç, bilinç-durumlarının toplamıyla belirmiş, o durumları aşan bir özelliktir" diyecek olursam, bu kez Ben muğlaklaşıyor. Çünkü beliren Benlik. Bilinç sözcüğü beyinden ayrı bir varlık alanı olarak kullanıldığında

ise işler iyice sarpa sarıyor. (Beyinde beliren zihinsel niteliklerin ayrı bir töze sahip olduğuna inanmıyorum, yani “belirme” töz farklılığı yaratmak zorunda değil, bu daha çok tarz farklılığı.) Güncel-Benlik alt-benlikleri<sup>10</sup> ve içe-bakış’taki unsurları kapsayacak bir küme üretmek ihtiyacıyla -ayrı varlık alanı olarak- Bilinç sözcüğünü kullanıyor sanki. Tabii yanılıyor olabilirim, kütüphane yutmuş değilim ve böyle bir niyetim yok, belki de Bilinç ile Benlik karşılıklı olarak birbirlerini yaratıyorlardır ve o fiziksel bir gerçek olarak “zihinsel durumlar-dan fazlası”dır. Yine de bilincin dilsel jokerliği dışında anlamı olmadığını varsaydığımda; “öz-bilinç, kendilik-bilinci” gibi ifadelerin de yine “Benliğe yönelme, Benliği hissetme-algılama, içe-bakış” gibi anlamlara geldiğini görüyor ve fikrimde pek de haksız olmadığımı düşünüyorum. Yanılıyorsam da sorun değil, işlerin yine “belirme” ve “sosyallik” ile bağlanacağı kanaatindeyim, ve beyinden ayrı olamayacağı.

Bazı sözcükler açıklanmak zorunda değildir, doğrusu açıklamaya gelmezler. Bilinç bunlardan biri. Daha basit olsa da toplum sözcüğü de dâhil edilebilir. Gasset, toplum ve toplumsal sözcüklerini içeren binlerce sayfalık anlatıda, doğrudan bu sözcüklerin anlamı açıklanmadığı için tüm analizin anlamsız ve çığırkanca olduğunu düşünmüştü. Bence yanlış. Gasset nasıl bir “bilimsellik” arıyordu, konuyu kapatacak darbe ne-

<sup>10</sup> Altbenlikler ifadesi, hepsini düzenleyen ya da kapsayan bir “patron” bulunduğu izlenimi yaratabilir. Mutlak-Benlik anlayışını paylaşıyor, çoklu benlikler olduğunu düşünüyorum. Bu “çoklu kişilik bozukluğu”nu da anımsatıyor olabilir ancak Güncel-Benlik burada devreye giriyor; o tek-tir, birden fazla olduğunda bozukluğa dönüşür. Alt-benlikler ifadesini (belki kinlikler de diyebiliriz); hem benliklerden biri olarak düşündüğüm hem de onları kapsayan Güncel-Benlik’ten, yani içsel tartışmaya katılımcı, içe bakışla geçmişi ve geleceği düşünebilen, dışsal akışa girişimci Güncel-Benlik fikrimden ayrı tutmak için kullanıyorum.

dir? Toplum parçaların ve kümelerin etkileşimleriyle meydana gelen örüntülerden oluşan bir bütündür ve parçaları aşan bir yapıdadır. İçeriden yapılan analizlerde de joker sözcük olarak gayet tabii kullanılabilir ve belli veçheleri açıklanabilir. Evreni tanrısal bakışla “dışından” açıklayamayacağımız için tüm kozmoloji nasıl batmıyorsa, toplumsal akıl yürütüşleri de parçalar ve örüntüler üzerinden yapabiliriz. Temel alınan gerçeklik, tasarımı soru hâline getirilmeyebilir, örneğin biyoloji ve fizik varlığın belli gerçeklik alanlarıyla ilgilenirler ancak büyük harfli Varlık felsefede(ontoloji) konu edilir. Son kerte de; tartışmaya düştüğümüz kimi hususları değerlendirirken, sözcüklerin ve olguların yapılarını da göz önünde bulundurmamız gerektiğini ekleyerek, konuya dönüyorum.

Dünyanın algılanmasını beynin kendisini algılaması olarak yorumlamak, “her şey kafamızın içinde yaşanmaktadır”a indirgenebilir mi? Köpek dostum Max'in dünyayı duyumsama biçimleri benden farklı. Nesnel gerçekliği beynimizde deneyimleme biçimlerimizden kaynaklı. Kırmızı topu gören Max düşük tepki verirken sarı topa karşı daha heyecanlı tavırlar sergiliyor. Ondaki kısmi-renk körlüğü “bana göre” bir değerlendirme. Onun dünyasında körlük yok. Eğer benimki kadar güçlü bir kendilik döngüsü olsaydı muhtemelen şöyle düşürdü; “Aptala bak, tam bir koku fakiri, burunsuz herif!” Ama onunla aynı dünyayı deneyimliyoruz. Bana gelince; beyin siyah-beyaz tonları çok güçlü algılıyor, değişik renk algılamaları içinse daha az hücre var. Mavi renk algım düşük, yeşil yüksek, kırmızıysa çok yüksek vs. Milyonlarca renk görüyorum ancak 7-8 rengin kombinasyonlarıyla oluşuyor. Ara tonlar hususundaysa doğal olarak birbirimizle tartışabilecek kadar algısal farklılığa düşebiliyoruz. Ortak algımız olduğuyrsa açık, yoksa bu denli derin ve kompleks bir iletişimden nasıl

söz edebilirdik? -Benzer değerlendirmeleri ses için de yapabiliriz. Bu alanlardaki diğer spektrumları dolaylı olarak, yani geliştirdiğimiz araçlar yoluyla kendi algımıza tercüme edebiliyoruz.- Sözüñ özü, ben de bir bakıma kısmi-renk körü sayılırım, mesela kimi kuşların ve sürüngenlerin renkli dünyasına kıyasla. Ancak bu durum, etrafımızı sarmış, daha doğrusu bizi meydana getiren mikro dünyayı algılayamadığımız için kör olduğumuzu söylemeye benziyor. İyi ama ben -görece- makroskobik bir canlıyım. Max ve Ben beynimizin örgütlenme yapısı nasılsa dünyayı o şekilde algılıyoruz, hepsi bu. Dünya milyonlarca yıllık evrim hikâyesinde bende böyle bir mekanizma olarak zuhur etti; foton göze çarpar, göz enformasyonu alıp beyindeki “kendi” işlemine sokar vs... Yahut nörolojik ağların “ben’den habersiz” işleyişı... Bu mekanizmalara sahip olduğum için dünya ve benlik nasıl “tamamen” yanılsama olarak adlandırılabilir?

Bilgi kendi sisteminde tutarlı biçimde oradadır, varlık ve yokluk onu ilgilendirmez. Benlik de son derece tutarlıdır, öyle ki, üzerine tartıştığımız, tutarsızlığa yahut yanılsamaya gönderdiğimiz her şey onun eliyle vuku bulmaktadır. Benlik yadsınmaz, çünkü o Varoluşun bize dayattığıdır. Varoluşun gerçek yadsınışı ölümdür. Matematik, gerçekliğin doğasını kendi aklımızla metaforik biçimde açıklamak ve anlamak için geliştirdiğimiz bir dil ve görme biçimi girişimidir. (Bu benim tanımım, eksik veya hatalı olabilir.) Biz gerçekliğin ürünü olduğumuza ve gerçeklik bizde “bizim tarzımızda” kendini açımladığına göre, matematik de tamamen gerçek-dışı olamaz, tıpkı dünyayı algılayışımız gibi. Evet, mutlak gerçeklik değil, hiçbir şey için söyleyemeyeceğimiz gibi, ne ki benlik ve matematiğin “örtük birer din” muamelesi görmesini doğru bulmuyorum. Bunlar nasıl dinler ki hiç huzur vermiyor? Mevcut

gerçekliğin soru işaretlerini tek bir kadiri mutlakla açıklayabilmek ile (yahut kuantum hurafeleriyle); “her şey hiç, ben de dâhil, hiçbir şeyin anlamı yok, yaşam saçmalık” düsturunun ıstırap verici görünen ama aslında eylemsel ve düşünsel atalet içinde son derece huzurlu olan tutumları bana özenilesi geliyor. Benlik veya bilinç üzerine kafa yoran, matematiksel denklemler üzerinden evrenin varoluşunu kavramaya çalışan insanların içinde bulunduğu din pek de rahat görünmüyor. Cepte şüphe, akış ve oluş sürüyor. Biz düsturlarımızın mutlak gerçek olmadığını biliyoruz, bu çelişkiye düşecek kadar ahmak değiliz, ama gerçeklikten pay aldıklarımızın “bilincindeyiz.”

\*\*\*

Denizi ve dağı görmek üzere falezde hep *aynı* kayalara otururum. Deniz kendini seyrettirir, dağ baktırır. Deniz anlık değişkenliğini yüzeyde belli eder, dağ ise mevsimden mevsime. An içinde deniz devinim sunar, hiçbir dalga birbirinin kopyası değildir, dağ ise öylece dikilir. Denizin dalgalarındaki şiddet ona karakteristik değişimler yüklememize sebep olur, dağ ise öylece, hep sert... Hâlbuki denizde de değişen bir şey yok, dalga aynı dalga, renk üç aşağı beş yukarı aynı. Aksine, dağ öylece dikilir ama bildiğimiz dağ değildir, deniz öylece dalgalanır ama bildiğimiz deniz değildir. Dağ ve Deniz bir konsept olarak hep oradadır, ben de bir İnsan konsepti olarak hep oradaki Kaya konseptinin üzerindeyimdir işte. Ama her şey değişmiş ve değişmektedir. Ne ki konseptler düzeyinde bu çok küçük algılanabilir, tümünden algılayabilseydik delirirdik. Algılayamamak noksanlık değil, akıl konsepti böyle işler. Gerçekliğimiz bu, hakikat eksikliği değil. Basitleştirme bizim zafirimiz, gerçekliğin bütünsel açıklaması ve algılanışı yoktur.

Sen ve ben, sevgili okur, yan yana o dağa baktığımızda aynı dağı görür, bazen aynı bazense farklı anlamlar ve değer-



ler üretiriz. Ortak deneyim ve üretimler de bizi zihinsel olarak birbirimize yakınlaştırır. Bilinç dağa yönelir, ben ile dağ arasındaki Oluştur yönelim, anlamlandırmadır. Ve bilincin dünyada var olma veçhelerinden biridir.

Bireysel farkındalık kendine has bir akıştır. Değişimin kaosu ile değişmezliğin düzeni arasındaki birliktelik. Aynı denize iki kere değil bir kere bile bakılamaz. Ama aynı anda ölene dek bakılabilir. Ne ki kendine haslık izole değildir, nesnel dünya Ötekilerle bağlantısal bir akış içerisinde algılanır; bilinç nesneleri ve Ötekileri algılarken nesneler ve Ötekiler aracılığıyla algılar (ve algılanır), bu karşılıklı akışla dünyada var olur.

Dağı düşünmek ve dağ düşüncesi. Dağı düşünmek bireysel farkındalığın bir çeşit açılması gibi, zihinsel-deneyim; bellek, anın yarattığı izlenimler ve duygular, coğrafi bilgi ve çevresel kıyaslama, bakış ile manzara, (duyuş ile ses, dokunma ile yüzey) arasındaki akış, simgeler, anlamlar, hisler... tıpkı dağın her an yeni dağ oluşu gibi. (Edebiyatın başladığı yer?) Dağ düşüncesi ise daha sabit ve içeriği hiçbir zaman dağı (ve kendimi) fark edişimdeki kadar zengin değil. Dasein'in bir özelliği. Ne ki doğanın akışını yaratan ben değilim. Karşılıklı akış, karşılıklı kapsayan oluş. Dağ beni etkiler, ben de dağı; dağın farkındayım. Doğanın var olmak için Bilince ihtiyacı yoktur, Bilincin var olmak için doğaya ihtiyacı vardır. Ve Bilinç, bağlantısal akış ve bilgi ağlarıyla gelişir. Öte yandan dağın bilincine varmam için illa "şu an" dağın beni etkilemesi de şart değildir, bu "bilincine varış"ın bir veçhesidir. Başka veçhede, örneğin bu cümleleri yazarken dağın temsilleri kafamın içindedir, hatta XYZ adında kare bir gezegen uydurup tahayyül edebilir ya da belirsizlik ilkesi üzerine düşünebilirim.

Frank Herbert akıl almaz romanı Dune'da şöyle yazar; "Yaşamın sırrının çözülecek bir problem değil, tecrübe edilecek bir gerçeklik olduğunu söyledi. (...) Bir süreç durdurularak anlaşılmaz. Anlama sürecin akışıyla birlikte hareket etmeli, ona karışmalı, onunla akmalıdır."<sup>11</sup> Akışı durdurmak yahut şey'i izole ederek incelemek zorunlu bir uğraktır. Ne ki bu yapılırken şey'lerin doğasına dair bütünsel açıklamaya kavuşulduğu sanılamaz. Şeyler arasındaki etkileşim, etkileşimle oluşan değişim, akışın örüntüsü ve hatta örüntünün değişmezlerindeki değişim. Şeyler kendilerine özgüllükleriyle Oluş'a tabiidirler, Oluş da kendine özgüllüğüyle Şeyler'in akışına tabiidir. Burada belirsiz ile belirlilik beraber işler, gerçekliğin uzlaşmaz kategorileri değildir; Oluş'un Bize görünümlelidir, deniz ve dağ gibi. Yahut deniz ve Deniz, dağ ve Dağ. Uzlaştırmaya çalıştığımız şeylerin, akışın gerçekliği içinde uzlaşmaya ihtiyacı yoktur.

Bisiklete atlayıp on dakikada falezlere gidiyorum. Falezlerde kayaya oturup kırk dakika bunları düşünüyorum. Faleze varmak için yolda geçirdiğim on dakika falez süreci için bir neden ise, yoldaki her saniye ve pedal hareketim de varış için birer neden. Parçalar ve bütünler, nedenler ve sonuçlar iç içe. Hep bir Olay. Kırk dakika boyunca düşündüm derken düşüncem zamanı işgal mi etmiş oluyor? Ama ne *zaman* düşünmeyi bırakabildim ki? Belki uykuda... Dünyayı (ve kendimi) bir Dasein olarak fark etmeye başladığımdan beri hep düşünüyor, algılıyor ve eyliyorum. Bisiklete atlayıp on dakikada eve dönüyor ve bir saatlik Bütün gezintimi tamamliyorum. Doğuyorum, yıllar süren bir yaşam geçiriyor ve ölüyorum. Ölmek için mi doğdum? Hayır. Doğmak için doğdum kadar saçma. Tıpkı

<sup>11</sup> Dune – Çöl Gezegeni – Sarmal Yayınları (ÇVR: Arzu Taşçıoğlu – Deniz Vural)

eve dönmek için evden çıkmadığım gibi. Hiçbir şey için doğmadım. Sadece doğdum, gerisi yaşama içkin, yaşamın meselesi, bizim meselemiz. Odama dönmek yerine başka evlere gitseydim, ormanlarda ve sokaklarda yatsaydım, bir mağara bulsaydım yahut başka bir ülkeye geçseydim, -ama hep başka bir yer olmalı; bu özgürlük mü olurdu, evden çıkışım tamamlanmamış mı olurdu? Hayır. Her olay makro düzeyde kendi başına tamamlanmış, başka bir olayın nesnesine dönüşerek yok olmuştur. Ve her olay aynı zamanda Olaylar ağındaki Akışta hiç tamamlanmamış olarak sonra'da barınmaktadır. (Zaman anlayışımız için de böyle; bir saat güne dâhil, gün haftaya, hafta aya ve tam tersi... Nereye kadar? Planck'e doğru mu?) Bisiklet yolculuğumun üzerine düşünürüm ve değerlendirme yaparım, "Bir dahaki sefere o kavşaktan geçerken dikkat etmeliyim." Yahut biriyle olan iletişimim üzerine "O ifadeleri kullanması beni yaraladı" ya da "bu şekilde yaklaşınca ortak paydada buluştuk" diye değerlendiririm. Sayısız örnek. Makro düzeyde bloklar hâline getirdiğim akışı değerlendiren ben, hem olayın öznesi hem de nesnesiyim. Kendimi nesne olarak değerlendirirken de özneyim. George H. Mead'e kulak verelim: "...benliğin kendisine bir nesne olarak bakabilme özelliği. Bu özellik, öze-dönüştü olan ve benliğin hem özne hem de nesne olabileceğini belirten "öz-benlik" kelimesiyle ifade edilir. Bu nesne türü esasen diğer nesnelerden farklıdır ve bilinçli olarak geçmişte bir kişinin kendisiyle ilgili bir deneyimine işaret eden terim olarak ayırt edilmiştir."<sup>12</sup> Özne ve nesne'nin, gözlemci ile gözlenenin iç içeliği.

İnsan sosyal yaşamda yalnız Ötekileri değil kendisini de gözlemler, -bedenini tepeden izlediği rüyalar gibi. Ancak

<sup>12</sup> Zihin, Benlik ve Toplum – Dorlion Yayınları (ÇVR: V. Ahsen Coşar)

Kendisinde de Ötekileri gözlemler. Sosyal çevreyle olan etkileşimin zenginliği ve iletişimin niteliği, bireyin içsel gözlemini de zenginleştirir ve Kendiliğindeki niteliği etkiler. Ötekini etkileyen birey kendisini de etkilemektedir. Keza birey akış içerisinde Kendisine de Öteki olduğu uğraklara sahiptir. Mead'ın benlik gelişim evrelerini de hatırlayarak, Öteki'nin varoluşumuzdaki ilk tohumları ektiğini ve Ben'e karışarak filizlendiğini söyleyebiliriz. Varoluşumuz Ötekiyledir, Ben ortaklığın ürünüdür, ortaklık da Benlerin. Ortak-Benliğin zenginliği, tekil Benliğin zenginlik düzeyini etkiler. Kime "sen" diyorsak bir bakıma "Sendeki-Ben"e hitap etmiş oluyoruz ve bu karşılıklı yaşanıyor. Hitabın vuku bulabilmesi de, Ben'deki kendilik bilgimize dayanıyor; duyumsayan bir beden-beyin-zihin olarak Ben.

Ne toplumsal yapının insanı edilgenleştirdiği ve körelttiği saptamaları özne olarak benliğin yokluğunu ilan etmeye zorlar, ne de özneyi kabul etmek insanın ve aklın yüceltilmesi manasına gelir. Bir çaylak olarak, öğretmenim Fromm'un fikrine katılıyorum; *insan, kültürün istediği gibi yazıp çizemediği boş bir kağıt değildir. Öznesiz kültür, kültürsüz özne gibi çelişkilidir. Yani bireysiz bir toplumsal ilişki ve toplumsal ilişkiden kopuk bireysel bir varoluş söz konusu edilemez. İkisinden birini tastamam doğru kabul etmek ve seçim yapmak gerekmez. Diyalektik bir bağ vardır. -Sabit insan doğası anlayışı da hatalıdır.-* Toplumda psikolojiyi, bireyde sosyolojiyi bulmak mümkündür. Diyalektik bağ perspektifini nesnel gerçeklik için de paylaşabilirim, tek yönlü pozitivist belirlenimciliği de sosyal inşacı/yorum odaklı anlayışları da paylaşmıyor, bizden özerk biçimde orada-olan gerçeklik ile bizim sosyal örüntülerimiz arasında diyalektik bir bağ bulunduğunu düşünüyorum. Hakikat konusuna bağlayacak olursam; acaba hakikat

özerk doğa tarafından mı belirleniyor, yoksa dilimiz ve ürün-tülerimiz mi hakikati üretiyor? Yine genel tabloda diyalektik bağ işliyor, yani hakikat, Dünya ile dünyamız arasındaki ilişkiden doğmaktadır. Birey tamamen toplumsal yapının ürünü mü, yoksa toplumsal yapı bireysel ilişkilerden mi ibaret? İkisi de değil, çünkü ikisi.

\*\*\*

Sanki her düşünce ve deneyim zihinde kendine has karşılıklar buluyor. Yani, düşüncenin ve deneyimin içeriği kendi bilinçsel zaman algısını yaratıyor, bilinçsel zaman algısı da onları. Bana soracak olsalar bisikletle geçirdiğim on dakika, falezdeki kayada otururken geçirdiğim on dakikadan daha uzundu. -Kimi zaman daha kısa.- Sezyum 9 milyar 192 milyon 631 bin 770 defa titreşip 1 saniyeyi "yaratıyor", böylece tüm sosyal titreşimimizi düzenliyor; ve makro Olayları anlamlandırmamıza, düzen arayışımızı yanıtlamaya yarıyor. Bu da elbette zamanın bir görünümü, ama Zaman değil. Sanki beynimde sezyumdan farklı bir şey(ler) algısal zamanımı belirliyor. Ve sanki Zaman, saniyeler hâlinde düzenlediğimiz zamanı da kapsayan çok daha geniş ve derin bir konsept. Ya da hiçbir şey? Yalnızca mesafeler ve nesnelerin dinamizmi.

Çocukken her şeyin büyüleyici gelmesi ve merak uyandırmasını devinimi zengin bir beyin gibi düşünelim. Yetişkinlikte ise merakın sönmesi, büyüünün yok olması ve monotonluğa alışmayı devinimi yavaşlayan bir beyin gibi. İki sene bir işte çalıştıktan sonra dönüp baktığımızda "ne kadar çabuk geçti." diyoruz. Diğer yandan çocukluk dönemlerimize özlem duyuyoruz bazen -ya da imgelemde çok net canlanıyorlar-, çünkü o anılarımız kayıt dolabımızdaki önem sırasının tepelerinde bulunuyor ve yetişkinlik uğraşlarımız genellikle önem arz edecek biçimde kaydolmaya değer görülüyor. Hâlbuki

iki sene her zaman iki senedir. Telefonumuzdaki saate göre böyle, zihinsel zamanımıza göre değil. Ben buna *zihinsel görelilik* diyorum.<sup>13</sup>

Toplumsal zaman kavranı elbette bireyi aşar, medeniye-  
tin anlaşmasıyla kurulan nesnel bir eserdir ve ona uyarız. Tıpkı diğer toplum üretimi kategoriler gibi, birlikte yaşamamız için bir anlaşmadır. Zamanı kavrayışınız saat, gün, hafta, ay gibi bölünmeler üzerinedir. Durkheim bundan harici bir zaman kavrayışı tahayyül edemeyeceğimizi söyler. Ancak bekleyiş-hatırlayış'ın da ötesinde (gelecek-geçmiş), biz harici-zaman kavrayışını şimdi'de Ben olarak zaten hisseder ve yaşarız. Elbette bu yolla bir zaman kategorisi kurulamaz, kategoriler toplumsal yaşam düzeyinde işler, tıpkı dil'i değiştiremediğimiz gibi. Doğayı da kategorilere ayırarak inceler, kavramsallaştırır ve anlarız; akış süreklidir ancak makro yaşam böyle çalışır. Ne ki "zihinsel zamanın göreliliği" tastamam öznel mahkûm değildir; zihinsel görelilik, uzun süre sosyal yaşamda ilişki içinde bulunan insanlar arasında ortak kategoriye dönüşebilmektedir, dostların arasındaki kendine has dil gibi. Aynı biçimde, kolektifte kurulacak bağlantı da kendine has zaman, mekân, dil, kültür, duygu vs. sahip olur. Etkileşimin sürekliliği bu hususların "belirmesini" sağlar. Kategorileri nasıl algılayacağımızı ve onlara nasıl katılacağımızı belirleyen kapitalist kültüre karşı en güçlü başkaldırı bu ütopyayla, yani bu gerçek'le olabilir. -Şunu da ekleyeyim: Yakın çevre ve kit-  
leyle uyuşamayıp yalnızlaşmak, zihinsel-zamanın göreliliği'ndeki uyuşmazlık olarak da işler. Fikir-zaman-mekân üçgeninde derinleşen bu uyumsuzluk bireysel olarak "çok özel" hissetme gururu yaratsa da, içten içe psikolojik ve fikirselsel bir

<sup>13</sup> Bu fikirleri 2016 yılında, (Saldırı Manifestosu) yirmi dört yaşındayken yazmıştım.

karanlığın vuku bulduğu hissedilir, bunu itiraf etmekten kaçınırsak da kendimizi kandıramayız; yalnızlığın -her açıdan- daha sağlıklı ve yaratıcı hâle gelmesinde nitelikli bağlar kurma ve dostluğun önemini hafifsememekte yarar vardır. Ancak yüce psikoloji sağ olsun, “tüvalet kâğıdı olmadığı endişesine kapılıp boşaltımı gerçekleştiremememe” durumu için bile psikolojik kategori üretebilmektedir. En son okuduğum zimbirtı-kavram “hiçbir şeyden zevk alamamak” adına üretilmişti mesela, hâlbuki bayağı yaşam biçimi ve perspektiflere rasyonel kılıflar uydurulması ve olmayan kimliklere yeni bir etiket eklenmesinden başka bir işe yaramıyorlar.

Basit bir fikir: Bir nokta koyalım ve ona şimdi diyelim, -nokta koyarak dondurmuş olsak da... Sağ taraf gelecek, sol taraf geçmiş. Bir doğru çizersek, akışın mekanik açıdan sağa olduğunu düşünürüz. Doğrusu ne biz sağa gitmekteyiz ne de sağ bize yakınlaşmakta, çizdiğimiz doğru sürüp giden (ama değişen) bir yürüme bandı gibidir, yani dünya. Makro düzen geleceğe devinir, -bir şeyin vuku bulma *olasılığını* hesaplayabildiğimizden, şeylerin akış boyunca yaşayacağı değişimi öngördüğümüzden.<sup>14</sup> Şunu da düşünmek gerek: Koyduğumuz noktayı yuvarlak içine alalım, sağa ve sola doğru ikişer üçer çift taraflı oklar çıkaralım. Yuvarlağın içi de dört yanda çift taraflı oklar hâlinde aksın. Ve hareketsiz değil, durmadan titreşmekte olsun. İşte bizim zaman algımız budur.

İnsan Bütününde geçmiş, gelecek ve şimdi kavramlarını sadece toplumsal değil bireysel açıdan da kabul ediyorum; sebeplerden biri uyku. Saçma geldi değil mi? Uyku (en azın-

<sup>14</sup> Bir değişkeni başka değişken(ler)le karşılaştırarak ölçüm yapıyoruz. *Zaman (t)* değişkeni ise karşılaştırılamayan, akışın arkasındaki hakikat olarak görev alıyor. *t* sayesinde denklemler elde ediyoruz ve bu işimize yarıyor.

dan okuduklarım nezdinde) göz ardı edilen bir olgu. Bana kalırsa uyanık kaldığımız sürece *şimdi* bitmiyor. Uyuduğumuzda geleceğin şimdisine doğmak üzere ölüyoruz ve uyu-madan *öncesi* geçmiş şimdiiyi oluşturuyor. Yani, Uyanıklık dilimi=Şimdi. Çünkü akış kesilmiyor.

Etimolojik. Şimdi: Uş İşte + İmdi Şimdi = Şu İmdi. (An: en kısa süre) Zamanı ve mekânı işaret edilebilen.

Öyleyse algılarım kapanana dek, yani uyuyana kadar Şimdideyim.

Ne ki evren uykuya dalmaz. O hep şimdidir.

Zaman dediğimizde anların sıralanışından mı söz ediyoruz? Peki, anlar 1-2 şeklinde mi sıralanıyor? Öyleyse aralarında sınır olmalı. Sınırın doğası nedir? Bir “anlığına” hiçliğe girip çıkıyor muyuz? Hayır, anın 1’den 2’ye geçişi keskin değil, küsuratlı olsa gerektir. Kimi zaman yavaş, kimi zaman hızlı. Olayların geçişi, hazırlanışı ve sıralanışı gibi. Uyanıklığın farkındalığı hep anda sürse de olaylar, düşünceler, ışığın geçişi ve entropi zamanı yaratıyor. Ancak uyku geldiğinde, 1 ve 2 arasındaki kopuş ve hiçliğe girip çıkış gerçekleşiyor. Yani bitimsiz anın akışı, anların küsuratlı bulanık geçişi ve 1-2 arasındaki keskin kopuş birlikte işliyor.

“Bir saat boyunca X’i düşündüm”: Aslında zamanı işgal etmedim, saati anlamlandırdım. Zihinsel zamanımsa kendi algısında işledi. Zamanın içinde bir zaman'ım, tüm şeyler gibi. Bunları düşünürken Whitehead dedeyle bir yaprağın düşüşünü izledik. Yaprak ağaçtan düştü. Ağaç ve yer arasındaki mesafenin düşüşe konu olabilmesi için onu boşluk'la doldurdum, boşluğu da yaprakla. Yaprak aslında düşüşün değil boşluğun öznesi, yaprak düşüşün kendisi. Düşüncem hareket hâlinde ve olay bitmiyor, ikisini iç içe geçirip akıştan ayırıyor ve statik bir uzay-zamana çekiyorum, böylece zihnim onları işleme sokabi-



liyor. Ve evet, bisikletle bir yere giden ben, gidişin kendisiyim. Ama gidişin farkındayım ve eyleyicisiyim.

Olaylar zamansal ağın içinde kendi farklılığını yaratıyor. Birbirinin içine geçmiş olaylar ve etkileşimler ağı. Düşüncem gerçeklikten ayrı değil. Doğayla ilişki hâlindeyim ve ilişkinin farkındalığı düşünce olarak beliriyor. Düşünce ile Varlık, özne ile nesne aynı şeye gönderme yapar. Ancak bu saf bir özdeşlik değildir; süreç devam eder, diyalektik tamamlanmaz, kendine haslıklar vardır. Düşüncenin akışı gerçekliğin maddi ve manevi veçhelerini yansıtır, birbirinden bağımsız değildir. Düşüncem akıyor: Akışın X'e yönelimini "bir saat"e kapatarak ona hem zaman tayin ediyorum hem de X'te mekânlaştırıyorum.<sup>15</sup> İşime yarıyor.

Her ana özel akış güzergâhları oluşur ve yok olur. Bilgi işlenir ve içsel örüntüyü etkiler. Her şey kendini oluşturmaktadır, başka şeyleri kendine katarak ve onlara katılarak. Ama her şeyde kendine has bir tavır, bakış ya da veçhe var sanki. Parça Bütün'den bir şeyler taşıyor, Bütün de Parça'dan. Ama Parça'da da niçin Bütün'den kavranılamayacak kendine has örüntüler olmasın? -Tanrısal tözü oyundan çıkarınca bu mümkün.- Parçaların etkileşimiyle oluşan örüntülerin nihai toplamı olan Evren-Bütün, kendine has "belirmeleri" ile parçaların kavrayamayacağı özelliğe sahip. Parça bunu kavrayamıyorsa, kendisi de bir ölçekte bütün olarak kendine has "belirlişlere" sahip olmalı. Bağlantısallık içerisinde karşılıklı Oluş sürer, ama mutlak özcü biçimde değil. Ve kendine has'lık da sabit işlemez. Değişime karşı direngen yapıda olabilir, ama

<sup>15</sup> Fiziğin temeli olan *hareket* de "ne zaman?" ve "nerede?" sorularıyla incelenir. Zaman, periyodik bir şeyden *yararlanmaktır*, yani periyodik bir olayın tekrar edişi üzerine inşa edilir. Sarkaç, kalp atışı... Gece ve gündüz, günün yenilenişi ve kesirlere ayrılması, bir ölçüm aracı.

değişim'e tabiidir ve ilişkiseldir. Evrendeki değişmezler *bile* değişmektedir. Parçalar farklılaşır, bağlantılar farklılaşır; ilişkiler kurulur, örüntü yenilenir, değişim değişir.

\*\*\*

Masamın üzerinde sarı bir elma var. Isırıp bırakıyorum ve hücre duvarı yıkılıyor. Çürümeye başlıyor. Günler geçiyor. Mikrotoksinler elmaya yayılıyor. Bir hafta sonra içine çökmüş, kararmış hâlde buluyorum. Sarılığı yok oldu. Küf mantarlarıyla kaplanmış. Hâlâ elma mı? Öncelikle artık küf mantarlarıyla kaplı bir elmadan söz edemem, çünkü ikisi birbirinden ayrı değil. Sarı elma değişti. Sağlıksız, ayrışmaya uğramış, bozulmuş. Çürük elma. Elmanın sıfatı değişti. Bozuluş da Oluşun evresi. Farklı anlarda farklı özelliklere sahip, ilişki ve etkileşim gereği. Doğayla olan bağlantıları değişime uğradı. Düzenini yitirdi. Ve bozunumu hızlandı. Aslında hep bozunum hâlindeydi. Üç-beş ay sonra tamamen doğaya karışıyor. İz yok. Elmadan hiçbir sıfatla bahsedemiyorum çünkü değişim'i durdu, tamamen dönüştü. Yok olan-elma diyebilirim ama bu kişisel bir anı, yokluğu geri çevrilebilir değil, sıfat olamaz. Yokluğu onu ilgilendirmiyor. Çünkü elma yokluğun kendisi. Kendi yokluğunu "yaşadı." Bende yok'a dönüştü. Parçaları varlığını başka akışlar içerisinde sürdürüyor, ama bir konsept olarak yok-oldu. Yani ölüm, Bütün'ün hücre duvarını yitirerek bütünlüğünü koruyamaması ve parçalarının parçalanarak tamamen akışa teslim olmasıyla gerçekleşiyor. İnsan için de ölümün üç veçhesi var sanki: İlki elma gibi yok olması ve parçalarının doğaya karışması. İkincisi Benlik parçalarının temas kurduğu Öteki zihinlerde varlığını sürdürmesi. Üçüncüsü de algı düzeyinde hiçlik. Varlık, yokluk ve hiçlik; insanın ölümünde aynı anda geçerli olabiliyor.

Bu zamana kadar yüz milyardan fazla insan yaşamış ve ölmüş. Ya hiç doğmamış olanlar? Onları kimse konuşamıyor. Çünkü bizi yalnızca yaşam ilgilendirir. Onlar=yok. Yine de ölümü kendimiz hariç her şeye yakıştırabilmeyi sürdürüyoruz. İnsana özel durumlardan biri, sonsuza uzanma, tanrılaşma isteği. Öyleyse şu an herkesin yok olduğunu hayal edelim, kulağa başta "eğlenceli" gelebilir, ama ölümü insanla sınırlayamayız, insan-dışı doğa da ölüyor. Dört yanda bozunumun hızlanması, kuraklık, yokluk, delirtici derin sessizlik, yağmur bile düşmüyor, altına sığınabileceğin ağaç yok, denizler tükenmiş, hayvan kardeşlerimiz görünmüyor, devasa bir çürük elma, cesetlerin ölümü, alabildiğine gri ve kahverengi, güneş tenini parçalıyor ama ölemiyorsun, açlıktan ve susuzluktan kıvranıyor ama ölemiyorsun. Ve hâlâ ölümü kendimize yakıştıramıyor muyuz? Bu kibrimiz yüzünden Dünya'nın hücre duvarını yıkmaktan ve çürüyüşü hızlandırıp yaymaktan sakınca duymadık.

Boynuna organ geçirilmiş iki kişi idam sehpasına çıksa ve biri diğerinin çırpınan bedeninin asılışına tanık olsa, sıranın kendisine geldiğine hâlâ ikna olamaz. Dehşetli bir imkânsızlık. Ölüm bu denli imkânsız ve endişe verici gelirken, yaşamı lanetlemekten geri durmayışımız ne acı çelişki. Ölüm yaşamı anlamsızlaştırıyor diye sancılar çekerek ve çektirerek yaşıyoruz. Aslında yaşamıyoruz, düşünsel düzeyde de geciktirilmiş bir ölüm, kendisi nihilist olan sistemin pratik mantığı! Yaşam anlamsız değil, anlam yaşamın kendisi. Harici anlamlar bizim derdimiz. "Yaşamın anlamı" örtük biçimde yaşam dışına gönderme yapıyor. Yaşam dışında hiçbir şey yok, değiş-tokuşa girmez, benlik gibi. Dünyaya atılmış olmanın karamsarlığına düşmek değersiz, iyimserliğine de, bunu yaratan zaten dünyaya atılmış olmak. (Ve atılma sözcüğünün küçük

düşürücülüğü, lâkin “öne atılmak” olarak niye algılamıyoruz?) Biz buyuz, geri döndürülemez. Dünyanın varlığı insan varoluşunu sınırlamaz keza dünya dışında Varoluş düşüncesi manasızdır; sınırlama dünyamız içinde gerçekleşebilir, biz’im dünyamızda. Sınırlama ezici biçimde sistem tarafından üretilir yahut birey “dünya-da olmak, dünyaya atılarak ona hapsolmak” düşünceleriyle kendi sınırına çekilir. Atılmışlık düzleminde dünyanın ikamesi, sınırların bulunmadığı dünya alternatifi yoktur; ne ki sosyal yaşam düzleminde yarattığımız dünyanın alternatifleri vardır, keza kimi varoluşsal karamsarlıklar özünde sistemden kaynaklanır ancak hem sisteme başkaldırmak bireysel konforu bozduğundan hem de sistem eleştirisi yerine “varoluş sancısı” minvalindeki sözcükleri kullanmak havalı görüldüğünden, kendi içine çekildiğini iddia eden birey bunları fark edemez hâle gelir.

İnsan önce doğayla sonra kendisiyle karşılaşmış olandır. Elbette Dasein kendi kendisiyle tedirginlik hâliyle de karşı karşıya gelebilmekte, bu da onu tekleştirmektedir. Dünya-da olmak ve ölümün akıştaki olasılıklar içerisinde askıda durması başlı başına tedirginlik kaynağı olabilir, yadsımıyorum. Bu his Dasein’in doğasındadır, yönelimsiz veya ilgisiz kalamaz ancak tek gerçeklik değildir, ona kapanmak Dasein’i körleştirmekte ve olasılıkları çürütmektedir; ki bu kendi başına bile salt karanlık olarak değerlendirilemez, yeni kapılar açabilecek yaratıcılığın ışığı da olabilir.

Yaşam tek atımlık kurşun olmasaydı onu coşkuya, başkaldırıya ve uzlaşmazlığa çevirmek için sebep bulamazdım. Sonluluk, özgürlüğün koşuludur. Sonsuz, özgür olamaz. Ve biz sonsuzlaşma arzusuyla kurduğumuz bu sistemde özgürlükten feragat ettik. Geciktirilmiş-son’un içinde yaşanan sonsuzluk yanılması. Yaşam tek atımlık kurşunsa, gerçekten

yaşayabilmemiz uğruna onu coşkuya çevirmek için savaşabilirim. Ölüm'ün varlığı, yaşamsal coşku kaynağım. Onu silaha çevirmeyi öğrenmemiz gerek, silahı Ötekine ve doğaya doğrultmak hiç de ölümlü bir canlıya yaraşır değil. *Ölümü dünya-da hakikat gördüm*, der Âşık Veysel, çünkü onu bekleyen bir tanrısı vardır, ancak *ömrün sonundaki feryadı* değerli hâle getirmek ve ömre taşımak gerekir. İnsan eksik parçası sebebiyle hep tamamlanmamış hisseder, dış dünyayı kapalı ve birbirinden kopuk gördüğü gibi kendisini de tamamlanmış bir düzen olarak algılar ama trajikomedinin farkında değildir; birincisi insanın yönelimi daima olanakları tasarlayan bir akıştadır, ikincisi de eksik parça ölümdür. Bir yandan ölümden kaçarken diğer yandan eksikliğini hissederek tamamlanmayı umar insan. Onu iradenin ve coşkunun silahına çevirense onulmaz çelişkiyle yaşamını ıstıraba ve derinlik yanılsamasına mahkûm etmez. Akış ve Oluş perspektifiyle Varlığa bakan gözler, ne tamamlanma peşinde koşar ne de yaşamı ölüme hapseder. Veysel'in *her ömrün sonunda bir feryat gördüm* sözünden şu da çıkarılabilir; ölümden önce son bir mücadele, başkaldırı, varoluş feryadı olacaktır. Ve bu, yaşamın değerini daha derinden hissettirir, illa deneyimlemek şart değildir.

Hem ölüm bize o kadar uzak mı? Her uyku ölüm. Klişe diyerek kestirip atmayalım, üzerinde düşünelim. Zamanın sonu olarak ölümlü, her uykuya daldığımızda bizimle. Ya uyanıklık bitmeseydi, ölene dek gözlerimiz açık olsaydı? Nasıl da çıldırtıcı bir fikir! Şimdiden başıma ağrı saplandı. Uyku bilincimizi ele geçirip algımızı kapattığı an ölüyoruz. Yastıkta zaman yolculuğuna çıkıyor ve saatleri saniyeler içinde kat ediyoruz. Çocukluğumdan beri inanılmaz gelmiştir. Gün içinde alelade bir göz kırpması, uyku budur işte. Vücut fonksiyonları en az enerji harcayacak seviyeye iner. Ve en yüksek enerjiyi

harcayan beyin kendisini bellek ve imgelem seviyesine çeker. Bir bakıma akışın (ve yeniliğin) debisinin azaltılması ve mevcutla "idare edilmesi" gibi. Bellektekiler rüya âlemini yaratır. Kendi algısını, zaman-mekânını kurar ve verileri harmanlayarak akış sunar. Neden? Bana kalırsa sebeplerden biri ölüme yakın olduğumuz için. Beyin (gerçek üstünün tedavülden kalktığı) bir deneyim simülasyonu kurar imgelemde ve ölmediğine ikna olur. İşte ölüm ile uyku arasında bir fark. Uyanırız ve yeniden doğarız. Bir günün geçişi, kendine has biçimde bir hayatın geçişini özetler. Yaprığın üzerindeki ağaç deseni gibi. Uykuya yattığınız bir gece hiç uyanmamış olsaydınız ne olurdu? Hiçbir şey. Hakkında konuşamazsınız. Çünkü sizi ilgilendiren bir deneyim değil. Ölüm gibi. Ve hatırlayamadığınız sayısız rüya. Uyuyup uyanabildiğimiz sürece, yaşam hatırlayabildiğimiz rüyalar gibidir.

Benlik, düşüncenin yokluğunu tasavvur edemez; çünkü düşündüğünden beri, ölümsüz-benlik bilinciyle vardır. İnsanlığın ilk ve son trajik sanrısıdır bu, yani gerçekliği. Ve Dasein esrik kahkahalarla eksik bir gözyaşı dökerken, aynada yüzünü arar hâlde bulur kendini; hem hayli emindir hem tedirgin, hem bütündür hem parçalanmış; bedeni görür ama bedenden ibaret değildir, bu ölümü görmek ama tasavvur edememektir. Kaygı ölümü düşünmek değildir, ölüm düşünceye sandığımız kadar kolayca gelmez. Ölüm yaşamın bir tarzıdır, doğmak gibi. Doğumun zaman-mekânda belirli oluşuna karşı, ölümün belirsizliği kaygı uyandırır. Başka deyişle, ölümün kesinlikten ziyade, "kesinliğin ölümü" içinde olması kaygılandırır. Doğum da tıpkı ölüm gibi bizden ziyade Ötekini ilgilendirir. Öteki doğumumuzu aktarır ve öğreniriz, ki dünyayı madde olarak algıladığımız ilk ana kadar yaşayan kimdi? Ötekinin anısı. Ölümümüz de Öteki'de barınacaktır. Ne ki Biz her gün

yeniden doğarız (ve ölürüz). Hatta yeniden doğduğumuzu (öldüğümüzü) yalnızca bizim hissettiğimiz uyanıklık deneyimlerimiz vardır. Doğmak ve ölmek, yaşamda sürekli yenden üretilir. Ölüm sonlandırıcı bir an olarak değerlendirilmek zorunda değil; onun kendi zaman-mekânımızda belirli hâle geldiği deneyimsel veçhelerini biliyoruz, Varlığın sonu olan ölümse bizim değil Ötekinin meselesi. Varlığımızın sonu belirsizliğini de Ötekinin ölümüne göre değerlendirebiliyoruz. Var-oluştan bahsedebilmek için, varlığın entropiye teslim olmuş olması gerekir. Bu sözler bile çelişkili... Yani entropi-oluş varlığın teminatı, daha doğrusu kendisidir. Bu yüzden ölüm kaygısı, yaşam kaygısına dönüşür.

İnsan ne hissetmesi gerekiyorsa hissetmelidir; sevinçse sevinç, gurursa gurur, kederse keder, aşksa aşk... Gözyaşı ve kaygı vardır, olmak zorundadır, ancak bu düzlemde tablo pek acınası. Reddedilen ve küçümsenen, reddedenin ve küçümseyenin hikâyesinin kendisidir, kendi kendini reddediş-küçümseyiş, ötekini ve her şeyi reddediş-küçümseyiş. Melankolinin konforlu beşiği bir o yana bir bu yana salınıyor ve bireyci bebekler kâh huzurlu bir uykuya dalıyor kâh emziklerini kaybederek ağlayıp zırlıyorlar. Kitlemel cotard sendromu içindeyiz...

Yönelinen ve tasarlanan olanaklar, kalan olanakları yok saymak zorunda bırakır. Özgürlük, özgürlüklerden vazgeçme sorumluluğudur. Vazgeçmeyi bilmeyen özgürlüğü hissedemez. Modern bunalımlar, her şeyi kapsamak üzere ölümsüz olmayı arzulayan kibrimizden de kaynaklanıyor. Yaşanan olasılık o anda diğer olasılıkları devre dışı bırakır ve yeni olasılıklar açılır. Ölüm de o andaki olayın kesilmesidir ve Akış içerisindeki Olay olasılıklarından biridir. Ölüm olasılığına uğramak tüm olasılıkların sonsuza dek devre dışı kalması

olduğundan bize-ait değildir, bizde'dir. Çünkü diğer olasılıklardan sonrası mevcuttur, Akış-Oluş ile uyuyup-uyanma sürer, onlar hakkında hüküm verebiliriz ve bizi etkilerler. Ölüm akışı keser. Ancak bu yaşamın bize ait olmaması ya da özgür olamayacağımız gibi saçmalıklara tekabül etmez. O andaki olayın yaşamsal olasılıkları ölüm olayıyla kesilir, ölüm kestiği olayı ve başlattığı kendi Olaylığını ilgilendirir. Ölüm Biz olur ve bu kadar. Biz ölüm olamayız. Wittgenstein'in dediği gibi; *ölüm yaşamın bir olayı değildir. Ölüm yaşanmaz.*

İnsan, günü geldiğinde öleceğinin "farkında" olan tek varlıktır, çocukluğunda bu dehşet verici kabullenişle yüzleşmiştir. Farkındalığı hatırlamak istemez, çünkü hiç unutamaz, onu unutmayış'a göndererek hatırlayış'tan kurtulur. Hatırlamama çabası doğaldır. Çünkü yaşam tek anlamdır. Doğum rastlantısına uğrayan insan, mitolojik bir hikâye gibi algılar bunu. Kendinde bir bilgi değildir, öteki tarafından kendisine aktarılmıştır; hiç sahip olmadığı, oysa tam da atılımını sağlayan ilk şeydir. İnsan, ilksel sürecine sahip olmayandır. Ölüm de kendinde olmayan bir bilgisizliktir, öteki'de barınacaktır.<sup>16</sup> Yaşam, iki bilgisizlik arasına gerilmiş iptir. İpte dengede durmaya, hayatta kalmaya çabalar; nasıl ki ipe atılışını bilmiyorsa, ipten atılışını da bilmeyecektir, lakin ipte olduğunu bildiği gibi, bir gün ipten atılacağını da bilir. Bu da onu ipten bile daha fazla gerer bazen, gerilim Dasein'in doğasındadır, ama

<sup>16</sup> Barınma, ötekinin ölümünü tecrübe edebileceğiniz manasına gelmez. Ancak "ötekinin ölümü, ölümüm hakkında hiçbir bilgi vermez" düşüncesi hatalıdır. Bu kanaat, "ölüme-doğru-varlık" yargısıyla birleştiğinde; Ben'im dışında hiçbir şeyin ölemeyeceğini, yani hiçliğe yiteceğini ilan eder, nihayetinde Ben'im dışında hiçbir şey de var değildir. Oysa ölüme dair -her zaman eksik kalacak- bilgim, tam da ötekilerin arkalarında bıraktıkları yokluktan başlar.



tüm doğası değildir. Bu bilgiye kapanan ile onu unutuş'a göndermeye çalışan arasında, pratikte pek fark yoktur.

Ölümün altında ezilmektense, ölümü cebimde taşıyım. Hiçbir şey onu benden alamaz ve karşısında duramaz. Beklemem ve korkmam. Uzlaşmaz yaşam coşkusunun ateşi bireysel olarak böyle yanar, ölüme karşı yaşam, tecride karşı ilişkisel, hiçliğe karşı ütopya!

Dostoyevski'ye kulak verelim: "Raskolnikov yeniden yürümeye başladı. *"Acaba nerede okumuştum."* diye düşünüyordu bir yandan da, *"İdam mahkûmunun biri ölümünden bir saat önce, yüksek bir dağın tepesinde, ancak iki ayağının sığabileceği kadar daracık bir yerde yaşaması gerekse, çevresindeyse uçurumlar, okyanuslar, sonsuz karanlıklar, fırtınalar ve sonsuz bir yalnızlık olsa, yine de o bir avuç yerde ömrü boyunca, binlerce yıl, sonsuza dek yaşamanın, o anda ölmeye yeğleneceğini söylemiş. Yeter ki yaşasın! Yalnızca yaşasın! Aman Tanrım, bu nasıl gerçek böyle! Bu nasıl gerçek! İnsan ne alçak yaratılmış!"* Raskolnikov bir dakika kadar durup düşündü, sonra *"Bunun için insana alçak diyen de alçaktır!"* diye ekledi."<sup>17</sup>

Dostoyevski bunları gerçekten yaşadı ve hissetti. (Buda-la'da Prens Mişkin'in ağzıyla ve başka eserlerinde de bu travmatik coşkuyu paylaşmıştı.) Aynı yaşlardaydık, sekiz ay hücrede kaldı ve bir gün demir kapı açıldı, hüküm verilmişti, buz gibi karanlıkta kılıçlar ve zincirler şangırdıyordu, Dostoyevski dokuz yoldaşıyla birlikte kurşuna dizilecekti, altıncı sıradaydı. Birkaçıyla vedalaşabildi. Beş dakika, yalnızca beş dakika sonra yaşam sona erecekti! Bugün fark etmeden geçirdiğiniz saatleri düşünün... Kurşun gerçek, ölüm gerçek, zaman-mekân belli. Kardeşini ve tüm ailesini anımsıyordu. Acı-tatlı günleri. Ama

<sup>17</sup> Suç ve Ceza - İş Bankası (ÇVR: Mazlum Beyhan)

beş dakikayı neler düşünerek geçirmek gerekirdi? Ne ölümcül bir soru! Şimdi ölmektense yaşamını sonsuza dek uçurumun kenarında geçirmeyi yeğliyordu. (Dosto'yu Dosto yapan da tam olarak bu düşüncedir.) Sonra bir "mucize" oldu, infaz esnasında cezalarının bağışlandığı haberi geldi! Sibiry'a'da dört yıl kürek mahkûmiyeti, üstüne beş yıl orduya zorunlu hizmet, acı dolu kronik bir hastalık, yoksulluk, sürgün, küçük insanların karşısında küçük düşüşler... Dostoyevski ölmektense "uçuruma mahkûm olma"yı yaşamıştı, dileği gerçekleşmişti sanki. Ölmedi ve yaşamın son anlarının son-kendine-haslığını bizle paylaşabildi. Ancak biz, sırf ölüm var diye yaşamı uçuruma bakarak ve uçuruma çevirerek yaşıyoruz. Dostoyevski'nin alçaklık dediği şey buydu aslında, ölümü yaşamın karşısında yüceltmek. Aynı şekilde, ölümü aşma gayesi altında, insanın Varoluşsal niteliklerini geride bırakmak.

Bir anı geldi aklıma... N. dedem ölüm döşeginde yatıyordu, çatallı sesi bile çıkmıyordu artık, gırtlakındaki kanser ilerlemişti, ölmeden on gün önceye kadar papyon dikmişti antika dikiş makinesinde, kımseye eyvallah etmezdi, Eşrefpaşa'nın son kabadayılarındandı ama nasıl kabadayı; çok hızlı zamanlar geçirmişti, eve sarhoş geldiğinde parmak ucuyla cama tıklayıp babaanneme seslenir; "kocan eşek olup geldi, kabul eder misin?" diye sorardı, alınırsa girer alınmazsa dışarda yatardı, öyle bi' kabadayıymış yani. Şimdi ölüm döşegindeydi işte. Bir an devinimsizliği bozuldu, "mucizevi" biçimde doğruldu, yardımları el hareketiyle reddetti, zayıf bedenini güç bela kaldırdı ve tutunarak terasa çıktı, çiçeklerine baktı ve bir gül kopardı, sonra dönüp babaanneme uzattı, aynı şekilde yürüdü, sessizce yatağa uzandı ve sabahına öldü. İşte yaşam, dedemin uzattığı o güldür. Ve ölüm o gülün yanında sararıp solar.

Sevdiğiniz birinin ölümünü düşünün, biliyorum, bunu daha önce yaptınız (ve kiminiz de yaşadı), şansınız varsa bir hastane yatağında, kollarınızın arasında yaşanacak bu, yanına sokulacak, son kez göz göze gelecek ve bedeninin sıcaklığını hissedeceksiniz, sevgiyle ve sertçe tutacak elinizi; duymasanız da şöyle diyecek içinden: "Oluyor işte... Ama ne garip, hâlâ imkânsız! Son saniyeye kadar!" Ve bakış işteşliğini yitirecek, elinizi sıkan parmaklar gevşeyecek, yalnızca anılarda var olacak artık. Hâlbuki az önce "buradaydı", birkaç saniye önce... Ne dramatik fark! Bu duruma bir gün siz de düşeceksiniz. Ölüm olasılığı yaşamı karanlığa değil, aksine aydınlığa yöneltecek bir kaynak olmalıdır.

Fiziksel ölüm de şart değil ya, uzun yıllar yan yana zaman geçirdiğimiz, hatta zihinsel karışım seviyesine ulaştığımız insanları yitirmenin en büyük sıkıntılarından biri; sözcüklerle ifade edilemeyecek anılara yerleşmiş hislerin, artık kalan'ın zihnine hapsedilmiş olması değil midir? Yitirilen kişi bir yerlerde yaşasa bile, yaşayan o değildir artık, bilirsiniz bunu.

Öyle işte, bir daha dedemi görmedik, ne acı. Lakin dedem uzattığı gül ile bilincimizde yaşıyor. Bir gün bizi de bir daha göremeyecekler, ama yaşıyoruz şimdi, yaşıyoruz küçük hesaplar uğruna büyük bir ciddiyetle, gülleri çoğaltmalı hanımlar ve beyler, kırmızı karanfillerle beraber.

\*\*\*

Aydınlanma, anarşizm, Marksizm, eko-sosyalizm, modernizm, eleştirel teori, postmodernizm yahut fizik, felsefe, psikoloji, sosyoloji alanlarının büyük düşünürleri ve kavramları, öğrendiklerim ve düşündüklerim, çelişkilerim, ruhsal yakınlık hissettiğim çoğu 19. yüzyılın bohem şairleri, kimi romancılar, izlediğim filmler, dinlediğim şarkılar, yazdığım yüzlerce sayfalık basılmamış edebi ürünler... Çocukluk deneyimlerim,

olumlu-olumsuz yetişkinlik anılarım, içinde bulunduğum an'ın koşulları, iletişim kurduğum insanlar... Sonunda insanın içsel yapısının bir göle benzediğini, bu göle çok sayıda içe ve dışa yönelmiş nehrin bağlandığını, bitimsiz bir akış olduğunu ancak her şeyin bu akıştan ibaret değil, gölün üzerinde de yüzer-gezer adacıklar bulunduğunu düşünmeye başladım. Biz Adacıklar mıyız? Bitimsiz akış mı? Yoksa göl müyüz? Hepsiyiz. Bu da bizim Varoluş resmimiz.

“Önemli olan bileşenlerin(in) doğası değil, örgütlenme örüntüsüdür.” der Hofstadter,<sup>18</sup> satır arasında geçen bu söz birçok alana olan yaklaşımını derinden etkilemiştir. Hemen ardından karşılaştığım Smolin’in şu sözü de *belirme* sözcüğünü tırnak içine almamın sebebidir; “Evren tüm parçalarından farklı tipte bir varlıktır. Sadece parçalarını toplamından da ibaret değildir. Fizikte evrendeki nesnelerin bütün özellikleri, diğer nesnelerle olan ilişkiler veya etkileşimler bağlamında anlaşılır. Ama evren, tüm bu ilişkilerin toplamıdır ve bu nedenle sahip olduğu özellikler, benzer bir başka varlıkla arasındaki ilişkiler aracılığıyla tanımlanamaz.”<sup>19</sup> En çok etkilediğim isimlerden ikisi Hofstadter ve Smolin’dır,<sup>20</sup> birbirlerini umursadıkları tek cümle veya alıntıyla karşılaşmadım, sanki ayrı dünyadalar. Ancak onlar madalyonumun iki yüzü gibi.

<sup>18</sup> Ben Bir Garip Döngüyüm – Alfa Yayınları (ÇVR: İlkay Alptekin Demir)

<sup>19</sup> Zamanın Yeniden Doğuşu – Tübitak Yayınları (ÇVR: Bilge Tanrıseven)

<sup>20</sup> Hofstadter Dennett’la, Smolin Rovelli’yle arkadaş. Bu sebepten diğer iki isim de listeye eklenebilir. Şu unutulmasın ki, bu bölümde adı geçen ve geçmeyen diğer isimlerle birlikte, iki arkadaş grubu bile kendi içlerinde belirli konularda ayrılmaktadırlar. Mesela Hofstadter ile Dan özgür irade, Smolin ile Rovelli zaman konusunda. Bilim bu denli zengin, eğlenceli, ciddi ve saygılıyken, ondan sadece düşünsel olarak değil karakter olarak da alacağınız dersler var.

Materyalistim. Ne ki ilişkisellik ve “belirme” hususları beni farklı bir materyalist anlayışa götürdü.

*Benlik algısının gelişimi hususuna girmeden önce...*

Nöronlar ve bilinçdışı kuklacı, beden ve benlik kukla gibi sunuluyor. İzole etme, parçalara ayırma işleminin manası ne? “Nörolojik düzlemde her şey yarım saniye önce gerçekleşiyor” diyorlar. (bkz; libet deneyi: deneklerin tuşa basma kararı alırken nörolojik faaliyetleri gözlemleniyor.) Önce mi, nasıl? Tuşa basma bilinci niçin Benim karar verme anım olarak görülüyor? Bu sürecin sonucu, pratik dışı vurumu. Düğmeye basmak üzere aşağı ivmelenen parmağımı ayrı bir süreç, nöron hareketliliğini ayrı, bilinçteki yansımasını ayrı alıyorlar. Neden hepsi tek bir süreç değil? Düğmeye basma kararımın bilinçte yansıması için yarım saniye yol kat etmesi Beni neden kuklaya çevirsin ki? Öyleyse şöyle bir saçmalık sunabilir miyim; parmağımın tuşa basmasına sebep olan, parmağımın tuşa inmeye yöneldiği ilk milisaniyedir. Öyle ya, teknoloji gelişmiş olmasaydı böyle söylerdim. Ya da tersini düşünelim; ağzımdan “at” sözcüğü çıkıyor ve bir saniye sonra nörokimyasal hareketlilik başlıyor olsun, ne değiştirdi? Özgür iradeyi arıyorsak “işte, özgürmüşüz” derdik ve bu da tamamen saçmalık olurdu. Önkabullerin yarattığı bir oyun. Özgürlüğün yeri burası değil.

Karşıt olarak; “kuantum dünyasındaki belirsizlik gereği, sadece nöral sürece bakarak özgür irade yoktur diyemeyiz” düşüncesi de hatalıdır. (Bu kez nöronlar makro.) Yine tüm varlığımı tek bir hücre üzerinden açıklamaya benziyor, ya da atomların yüzde 99’u boş olduğu için “aslında hiçbir şey yok” deyip geçmeye.

Şunu düşünün: Milyarlarca nöron var, her biri tek başına binlerce bağlantıya sahip, kabaca 100 trilyonluk bağlantı tablosundan söz ediyoruz; beyin durumlarının olasılık bulutlarını hayal edebiliyor musunuz? Ve bir nöron birden fazla karar sürecinde rol alıyor, süreç de klasik mantıktan ziyade yakınsama-uzaksama şeklinde işliyor. Kaos ile düzen hâlihazırda kol kola. Bilinç açık, akış bitmiyor. Ve Benin iradesinden söz edebilmek için, zaten irade sözcüğünün tedavülden kalktığı mikro akışa gereksinim var. En basit eylem ve duygumuzda olağanüstü bir kapasite harekete geçiyor. Nöronlar zeki değil ancak inanılmaz zenginlikteki bağlantılar ve ilişkilerden zekâ yahut bilinç beliriyor. Bu sürece hâkim olmak zaten imkânsız. İnsan zihninin en iyi özelliklerinden biri basit konuları öğrendikçe otomatikleşme yetisi geliştirmesidir, çünkü daha az enerji harcamak ister. İrade her şeyin farkında olmak zorunda değildir. Her şeyin farkında olmak, iradeyi ortadan kaldırır. Bu iradeyi gösterebilecek bir benlik, zaten başka bir irade gösteremeyecektir.

Bir sürpriz karşısında mutlu oluyorum. Zamansallık gereği nöral bağlantının mutluluk şeklinde vuku bulduğunu düşünelim. Bir belirme olan Benlik mutluluğu algılıyor, hem yerel hem de küresel olabilmek gibi holografik özellikler taşıyan bellekle birlikte. Somut nöral faaliyet zihinsel durumu tastamam açıklayamıyor çünkü soyut-somut parçaların ilişkiselliğinden beliren Benlik, zihinsel duruma kendine has nitelikler katıyor. Ayrıca ilgili olay başı-sonu belli biçimde nesneye çevrilerek yorumlansa da, ne olaylar ne de yaşamın bilinçsel akışı durmuyor.

İnsan bir uyurgezer gibi, ne yaptığıнын bilincinde olmadan mı hareket eder? Tüm failliği buna mı benzer? Uyurgezer ile uyanık arasındaki farklardan biri, farkındalıktır. Ve farkın-

dalığın, hareketten önce veya sonra başlaması bir şey ifade etmez. Yaşam sayısız tecrübeden oluşur. Sürekli tekrar edilen hareketleri otomatığe bağlama özelliği geliştirmek, insan beyninin evrimindeki önemli kazanımlardan biriydi. Sola dönüş öncesi sinyal veren şoför, sinyal kolunu ne zaman oynattığının farkında olmayabilir. Çünkü olmak zorunda değildir. Erişilen bilgi ve gösterilen hareketin, Güncel-Ben'in farkındalık eşiğinin altında kaldığı birçok husus vardır ve bunlar ne yaşam adına genelleştirilebilir ne de iradesizlik ilanı için yeterlidir; ilişkisel mantıkla çalışırlar. Güncel farkındalık, bilinçli eylem için kaynaklık etmek zorunda değildir; eylem bilinçdışı gelişse yahut eylemden önce farkındalık gelmemiş olsa bile, güncel farkındalığın-benliğin amaç ve değer konseptleri içerisinde değerlendirilebilir. Güncel bilinç, bilincimizin bir veçhesidir; seçimlerimiz derinde yatan değerlerimiz tarafından yönlendirildiğinde, bu bilincin başka veçhesidir ve anın farkındalığında önsel bir başlangıç noktası yaratması gerekmez. Güncel farkındalık seçim sürecine önsel katılım göstermese de, bireyin derin zihin durumlarının seçim için nedensellik oluşturmadığını ilan etmek de güçtür.

“Atomlar hiçbir şey yapmazlar, biz de atomlardan oluşuyoruz, hücreler 0-1 şeklinde çalışır, biz de hücrelerden oluşuyoruz, her şey iradesizce oluveriyor.” Düşünüyorum, az önceki cümleyi yazıyorum ve okuyorum; o zaman bu oluvermeci görüş de irade koymuş olmuyor mu, mikro ölçekte bir özne? Şu an aklımdan düşüncelerin geçmesi ve bu sözcükleri yazıyor olmam, yani makrodaki akış iradesizse “çoktanlık” gereğince mikro düzeyde iradeli biçimde kurup yansıtır olamaz mıyım? Öyle ya, sonuçta Ben Beyinim. İradeden bahsediyorsak, Beynin hangi seviyesinde kurucu olduğum da kestirilemez. İrade böyle bir düzlemde sorgulanınca saçma ve hiçbir

değişim yaratmayan fikirler çıkıyor ortaya. Mikrocu akıl yürütmeler yanılısamayı makrodan alıp mikroya çekiyor. İradenin tartışılacağı zemin burası değil, hele başında “özgür” sıfatı varken hiç değil. Ben de makro-pratikle ilgileniyorum zaten. Belki bir gün, “insanın hiçbir iradesi yoktur” üzerine araştırma yapanların iradesi üzerine bir araştırma yapılır.

Beynin mekanik işleyişinden çekinmek lüzumsuz. Ahlâk, özgürlük, benlik vb. alanlara çomak soktuğunu düşünerek mekanik işleyişten çekiniyoruz. Oysa elimizden gitmiyorlar, aksine mekanik işleyiş son bulduğunda yok olacaklar. Rahatlayın, belirlenim kaçınılmazlık demek değildir, belirsizlik de olasılık kümesinin belirlenemeyeceği manasına gelmez, tıpkı canlılığın bilinç düzeyleri gibi akışın veçheleri de belirli ve belirsiz noktalara yakınsayıp uzaksar. Bu kavramların gerçek olabilmesi için, salt nedensellik kaynağı olmalarını veya nörolojik faaliyetle eş zamanlı hareket etmelerini gerektirecek bir sebep yoktur, yahut gerekçenin sebepleri muğlaktır.

Hawking ve Mlodinow yeni bir belirlenimci anlayıştan söz ederler: “...en basit durumlarda bile doğa bir sürecin veya bir deneyin sonuçlarını dikte etmez. Bunun yerine, her biri belirli bir gerçekleşme olasılığı taşıyan pek çok farklı olasılığa izin verir. (...) Doğanın yasaları belirli bir sistem için kesin bir geçmiş ve gelecek saptamak yerine, farklı geçmiş ve gelecek olasılıkları saptar”.<sup>21</sup>

Demir parayı binlerce kez havaya atın, %1’lik farkla yazıtura oranı hep neredeyse eşit gelecektir. -Çocukken denedim, yüz kez havaya attım ve 45-55 oranı oluştu, yüz elbette çok küçük bir sayı.- Ancak evren ve zihin yazı-turadan ibaret değildir. İlla bir şeye benzeteceksek daha ziyade zara benzerler.

<sup>21</sup> Büyük Tasarım - Doğan Kitap (ÇVR: Selma Ögünç)



İzole ortamda zar atımını dondurup koşulları ince ayrıntılarına kadar hesaplarsanız hangi yüzün geleceğini bulabilirsiniz. Ancak gerçeklik şimdi'de akmaktadır, yüzler çokludur ve sabit değildir, nedensellik karmaşıktır, zar düştüğünde hepsi büyük veya küçük oranda değişime uğrar, bu değişimi kestiremezsiniz. Ki siz izole ortamda dondurarak incelerken, o gerçekte hiç izole olmayan anın akışını sürdürmektedir. Smolin *sürpriz doğanın yapısında vardır* der ve ekler; "...evren, hiçbir matematiksel gösterimde bulunması mümkün olmayan bir özelliğe sahiptir. Gerçek dünyada daima bir zaman, bir şimdi ki zaman içindeyiz. Hiçbir matematiksel nesne bu özelliğe sahip olamaz çünkü tüm matematiksel nesneler, bir kez ortaya atıldıktan sonra artık zaman dışıdır."<sup>22</sup>

Zihin meselesine dönelim.

Bruce Hood: "Beynimiz, yaşamımız boyunca duyularımıza hücum eden ve belleğimizde kalıcı izlenimler bırakan deneyimler çokluğunu anlamlı kılmak için, bütünlüklü bir model olarak benlik deneyimini yaratır."<sup>23</sup>

İnsan zihninden bahsederken onunla gelen hiçbir kavramı beyinden ayrı düşünmüyor, yani klasik tabirle bilince ayrı töz atfetmiyorum. İnsan dediğimde dış görünüşten, etten ve kemikten ibaret değil tüm düzlemler ve süreçlerden bahsediyorum. Parmağımı aşağı-yukarı oynatma kararımın değil yarım saniye, on saniye "önce"den nörolojik düzeyde ateşlenmesi bile *yaşamı sanatımız* açısından hiçbir şeyi değiştirmez. Ben zaten onunla varım. İnsan dediğimizde görünüşten söz ediyor ve görünmeyene etkin rol biçiyorsak, kendi mantığımızda düalist görüşe yaklaşıyoruz demektir. Benim gözümde bilince ayrı töz yüklememek iradeyi tanrısalardan alıp insana vermek,

<sup>22</sup> Zamanın Yeniden Doğuşu – Tübitak Yayınları (ÇVR: Bilge Tanrıseven)

<sup>23</sup> Benlik Yanılsaması – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Eyüphan Özdemir)

Varoluşu gerçek-dışı hurafelere hapsetmek yerine özgürlüğe atılmak manasına gelmektedir. Burada Aydınlanmacı tavırla “tanrının yerine insan” gibi bir değiş-tokuştan değil, olmaya-nın-olmayışı’nı kavramaktan ve olanın kendinde-olan’ı keşfetmesinden söz ediyorum. “Tanrının yerine insan”ı yanlış buluyoruz diye insanda olanı, insanı İnsan yapan belirişleri silip atmak zorunda değiliz.

Öte yandan nöral ateşlenmenin her koşulda aynı süreci kapsamadığı kesin. Serçe parmağımı masanın o lanet köşesine vururum ve nöral süreç başlar. Ancak anlatmak istediğim başka. Örneğin müzik çalarımındaki yirmi dosyadan biri olan, içeriğini güncellediğim ve çok sık tercih etmediğim “Stoner-Rock Karışık” dosyasına tıklarım ve listede gezinmeye başlarım. -Bu sırada sokakta yürümekte, etrafımı kollamakta, attığım adıma dikkat etmekte ve buluşacağım kişiyi düşünmekteyimdir.- İçeriği tümünden bir anda görebilmem ve şarkıları anımsayabilmem (çok sık tercih etmediğimden) mümkün olmadığı için, nöral hareketlilik ile seçimin bilince yansıması arasındaki süre farklı olmalıdır. Ya da futbol maçı yaparken her an sayısız oluş olasılığı açığa çıkar ve karar alma süresi anlıktır. -Futbol dışarıdan bakan için tekdüze gibi gelse de oynayanın zihninde yaşananlar tam zıttır.- Başarı da oluş olasılıklarını müthiş anlık hareketlilik içerisinde doğru öngörebilmekte ve bazen kararın pratiğe geçtiği esnada bile değiştirebilmekte yatar. Ayrıca ne kadar profesyonel olursanız olur, ayak gibi kontrol yetisi düşük bir uzuvla oynandığı için hep tetikte olmanız gerekir. Öngörüler durmadan yenilenir. Ve savunma oyuncusunun işi bu yüzden zordur, çünkü hep kararın bir adım gerisindedir. Ancak on metre boyunca önümde rakip yoksa ve topu sürdükten sonra rahatça şut çekebileceğimi biliyorsam, karar alma sürecim uzun bir aralıkta cereyan

eder. Ya da sigara içmeye on dakika önce karar vermiş olabili-  
rim. Örnekler çeşitli elbette; yarın akşam dokuz-on gibi Max'i  
gezdireceğim, haftaya pazartesi lanet borcumu ödeyeceğim,  
bir ay sonra bu kitabı bitirmiş olmak istiyorum (bitiremedim),  
yaz geldiğinde bir köy bulup sığağı orada geçirmeyi düşünü-  
yorum gibi. Kısacası nöral zamansallık her olay için aynı de-  
ğildir.

Deneyimlediğim olayın yansıması, kendime has hislerle  
vuku bulması beynin fizikselliğinden ayrı düşünülmemeli;  
birincisi zaten hiçbir beynin bağlantısallığı birbiriyle aynı de-  
ğil, ikincisi zihinsel beliriş olarak benlik(ler) de aynı değildir,  
üçüncüsü her zihin kendine has simgesel dansa sahiptir. Bu  
sebepten gerçekten bana ait, Ben'im yaşadığım şeyler vardır.  
Tüm bunlar hem biyolojik hem de sosyal örgütlenmedeki  
ortaklıklar gereği "tastamam" ayırık, Öteki tarafından "hiçbir  
şekilde" anlaşılamayacak, izole durumda sanılmamalı. Yoksa  
birbirimize ayrı galaksilerden gelmişçesine boş boş bakar,  
duygusal, düşünsel vb. hiçbir konuyu derinlemesine konuşa-  
maz, kavga edemez, beraber hiçbir işi yürütemezdik. (Kaldı ki  
suratına boş boş bakmak zorunda kaldığımız insanlar da az  
değil, "sanki bambaşka dünyalarda yaşıyoruz, sanki aynı ev-  
rimin ürünü değiliz" gibi düşündüğümüz insanlar... Bilirsiniz.  
Çünkü bireysel yaşantınızı kuşatan faktörler, dili algılama  
biçimimizi şekillendirmektedir. Elbette birbirimizi belli düzey-  
lerde anlamaktayız, ancak hepimiz kendi gramerimizi kulla-  
nıyoruz.)

Beyni iki farklı veçhesiyle değerlendirme durumu: Nö-  
ronlar ve Benlik. Sağlıklı koşullarda: Nöron faaliyeti devam  
edip Benlik'ten söz etmeyen bir insan olmadığı gibi, Benlik'ten  
söz edip nöron faaliyeti durmuş bir insan da olamaz. Beynin  
Varlık durumu nöronlarsa, Varoluşsal durumu Benliktir. Va-

roluşumuz da Varlıkla belirmiştir ancak sadece Varlıkla açıklanamaz. Nöral bağlantılarda makro düzeyin konumlandırılabilmesi ya da beynin holografik yapıda olma ihtimali; özgürlük, irade veya benlik hususlarını ilgilendirmez. Mikro kuklacı yoktur, hepsi aynı süreçtir. Akış ölene dek bitmez. Matrix yanılısama olsa bile gerçektir, çünkü başka gerçeklik yoktur ve gerçekliğimiz zaten yanılısama özelliği taşıır.

Hiçlikten yaratılmış en gerçekçi şey Benlik'tir. Hiçlikten gelmiş manasında değil, kumaşı Hiç; Varlığın ilişkisel örüntüsünden belirmiş, son derece Var olan bir Hiç. Yağmur, güneş ve gökkuşaağıının belirişi, Varlıktan doğan Hiç. Hiç elbette doğru bir sözcük değil, benlik de gökkuşaağı benzetmesinden çok daha karmaşık bir yanılısama. Öyle ki, beynin-varlığın zorunlu evrimsel ürünü. O yokmuş gibi yaşamak veya onu reddetmek, insanın Varoluşuna aykırıdır. "Aslında ışıık belli bir açıdan su damlacıklarının içinden geçer ve onların doğal optik prizma özelliği ile..." Aslında'nın manası yok, gökkuşaağı kendinde asıl'dır zaten. Rüya da olduğunu fark etmediğin sürece rüya olmaması gibi. Rüya diyebilmem için -gerçekte ya da rüyada- uyanmam gerek. Ancak benlik ve sosyal yaşamı rüya olarak değerlendirebilecek "uyanıklık" referansı yoktur, -varsa varsa sosyal sistemin yapay ve despot gerçekliği vardır.

Benliğin bir yanılısama olduğunu söylemek, insanın zihinsel ve sosyal evriminin tümünden yanılgı olduğunu söylemekle eş değerdir. Binlerce, on binlerce yıldır bu yanılgıya saplanmışsak, hepimizi saplayan dış kaynak nerededir? Şeytan mıdır bunu yapan? Yahut Tanrı? Elbette hiçbir yerdedir ve hiçbir şeydir. Yanılgı diye adlandırılan, varoluşumuzun doğasının ta kendisidir. İnsan salt parçalanmış süreçlerde savrulup duran iradesiz bir varlık değildir, hiçbir zaman da olmamıştır. Benliğin oluş hâlinde olması da, Benliğin olmadığı manasına

gelmez. Ben tam da oluş'an, oluşa katılan ve oluşun gündüz-gecesini değerlendirendir. Benlik ol'maz elbette, ama yokluk manasında bir olmamışlık değildir bu. Bir şeye varlık diye-bilmek için statik olması beklenemez, ölümün en gerçek haki-kat gibi görülmesinin sebeplerinden biri de budur, çünkü oluşma ancak o zaman bitecek ve akış kesilecek, böylece arzu-lanan statikliğe kavuşulacaktır.

Hofstadter: "Ben; aynı anda hem elle tutulur çok somut bir biyolojik alt-katınana, hem de ele avuca sığmayan soyut bir psikolojik örüntüye gönderme yapıyor."<sup>24</sup> Fiziksel ve zihinse-lin, olgu ile kavramın iç içeliği.

"Benliğimden çıktım, Benliğimi terk ettim" gibi kimi "aşkın" deneyimlerden de söz ediliyor İşte burada yanılısama sözcüğünü kullanmak yerinde. Bir belirme olarak Bütün-Benliği terk etmek diye bir şey yoktur, beyin hasarı yaşarsanız başka. Alt-benlikler terk edilebilir. Benzer bir deneyimimi paylaşayım. Size edebiyatçı-ben'imle betimlemek isterdim ama uzatmayacağım: Otuz adımda sahile doğru kıvrılan, çam-lıklarla kaplı mini bir falezin kıyısında çadırımızı kurmuştuk. Çadırda uyuyan yol arkadaşım dışında orman boyunca tek insan yoktu; ağaçlar, sahil, ışıldayan deniz, uzakta küçük bir ada ve yıldızlı gece. Saat üç gibi ağacın dibine uzandım ve gözlerimi yumdum. Sese odaklanıyordum; ağustos böcekleri, yaprak hışırtıları, dalgalar. Başım ağacın dibine yaslı, avuçla-rım toprakta. Bir süre sonra vücudumu kalbim gibi hissetme-ye başladım. Dup dup, Dup dup, Dup dup! Ve sonra o da kesildi, kendimi boşlukta hissettim, tüylerim dikenleşti, sanki toprağa yapışık olması gereken sırtımdan rüzgâr geçiyordu. Yerden yükselmişim! Sesleri hem ayrı ayrı hem bütün olarak

<sup>24</sup> Ben Bir Garip Döngüyüüm – Alfa Yayınları (ÇVR: İlkay Alptekin Demir)

duyumsuyordum, anormal bir algıydı Benim için. Ne kadar sürdü bilmiyorum, saatle işim yoktu. Gözlerimi açıp doğruldum ve ağaca yaslandım, ağzım bir karış açık gülüyordum. Biri uzaktan izliyor olsa akıl hastası olduğumu ya da iradesiz insanlar gibi uyuşturucu kullandığımı düşünebilirdi. Neyse. O süreçte yaşadığım şey Benliğimden kopmak değil, Benliğimin doğada başka bir açımlanışıydı. Doğadan veya Ben'den aşkın bir deneyim olamaz. Bellek kürsülerini işgal eden ben'lerin kimi alışkanlığından kopmak ve Akışta yeni bir yönelim biçimi keşfetmekti. Vazgeçiş ve seçiş, göz ardı etme ve odaklanma. Hafıza algıya galebe çalabilir, bu odaklanışsa hafızanın alışkanlıklarını sekteye uğratan ve algıyı doğrudan gerçekliğin akışına yönelten cinstendi. Bilinci yönelimsiz bırakmak ya da hiçbir şeye yönelmemek değil, aksine bilinçsizce algıladığım her şeye bilinçli olarak yönelmeye çalışmaktı. Keza yönelimsiz bilinç ölümdür.

Deneyimde bilginin başka bir vechesi mevcut. Deneyimle belirebilen olgular üzerinden kurulan iletişim günümüzde pek cılız kalıyor. Demek istediğim... Örneğin ekososyalist bir yönetim biçimini dinlediğimde anlarım, ancak mücadeleyi gerçekten anlayamam. Yahut sosyal evrimin benlik döngüsü üzerindeki etkisini dinlediğinizde anlayabilirsiniz, ancak deneylememişseniz dostluğu anlayamazsınız. Deneyleyen ile deneylemeyen arasındaki tartışma bu yüzden kısırdöngüye saplanır. -Gerçek dostluklar da genellikle deneyim ortaklığıyla kurulur.- Size ormandaki deneyimimden bahsettim, dört günü çevresel ve duygusal olarak çok güçlü betimleyebilirim ve empati yoluyla yakınlaşabilirsiniz. Ne ki bunu yaptınız, gözle riniz sözcüklerden geçerken imgelemenizde ortamı yaratmış tınız. Ya da işçilerle olan anımı anlattığımda hepsine birer yüz verdiniz ve ortamı canlandırdınız. -Hatta şu an bile o sayfa-

lardaki canlandırmanızı anımsayarak çağırıyorsunuz.- Ayrıntılı betimleme yapmayı geçelim, her anı kafa kamerasıyla videoya çekip sunsaydım bile hem sizde çok şey eksik kalırdı hem bende deneyime has belirişler kendine haslığını korurdu. Ormanda siz de bulunsaydınız, benlik döngünüzde, bilincinizde kendine has güçlü belirişler oluşacaktı. Ve tan kızılığında onlarca albatrosun çadırın etrafına çökmesine, korkuyla başınızı çadırdan uzatıp birkaç metre mesafedeki bir kuşla göz göze geldikten sonra, hepsinin büyük bir kasırga gibi havalanıp gitmesine tanık olsaydınız belki aynen benim gibi ayağa kalkar, ellerinizi başınıza koyar ve gözleriniz dolu hâlde süzülüşlerini izlerdiniz. Ardından bunu birbirimize anlatırdık ve o an kendi gözlerimizde kaçırdığımız ayrıntıları fark ederdik, ve ortak bir coşkuda buluşurduk, ve orada olmayan hiç kimse bizi “tastamam” anlayamazdı. İşte kurmamız gereken kolektif mücadele ve dostluk da böyle olmalıdır.

Öznel deneyim birçok yeti ve Oluşun ilişkisellik içinde aynı anda bütünleşmesiyle vuku buluyor; sezgi, hatırlayış, algılayış, amaçsal davranış ve strateji, dili anlama ve kullanma, yaratıcılık, sosyal etkileşim, süreç boyunca öğrenme, duygular vb. Aslında soru, bu bütünleşmenin yahut eşzamanlılığın nasıl gerçekleştiğinde yatıyor olabilir. Ancak bunu derinleştirebilecek kişi ben değilim...

Hofstadter ve Dennett: “...piyano tuşlarının sizin hangi parçayı çaldığınızı bilmedikleri ya da bilmek zorunda olmadıkları gibi. Bilmelerinin ne kadar garip olacağını bir düşünün! Beyninizdeki sinir hücrelerinizin de şu anda düşündüğünüz düşüncelerle bağlantılı olduklarını bilmedikleri gibi ya

da karıncaların da içinde bulundukları koloninin büyük planının bir parçası olduklarını bilmemeleri gibi.”<sup>25</sup>

Karar ve hareketleri başlatan nöral süreci gündelik makro seviyede göremediğimiz için -ki nöral ölçek de kuantum dünyasına göre makro- şu sonuca varabiliyoruz; müziği açmak ve yirmi dakika yürümek kararını Ben değil yarım saniye “önce” nöronlar aldı... Yani makro düzeydeki eylemi gerçekleştirmem için mikro düzeyde bir şeylerin harekete geçmesi gerekliliği sebebiyle iradesizim... İyi de sinir sistemindeki hiçbir olayın süresi sıfır olamaz ki, bunlar yalnızca bedende olup bitenlerin işleyişi. Öte yandan uyuyana kadar akış bitmez, içsel ve dışsal yönelimler, yönelenler ve karşılıklı etkileşim olasılık bulutları içinde vuku bulur ve hiçbir şey yoktan başlayıp tamamen son bulmaz. Gerçekte işin öncesi sonrası belirsiz, hatta anlamsızdır; gündelik yaşam içinde Benlik izole edilmiş, su geçirmez sınırlarla ayrılan 1-0 mantığıyla Oluşmaz. - Olaylar her ne kadar başlayıp bitse de.- Onun 1-0’ı uyanıklık ve uykudur, ki onlar bile tastamam ayrıık değildir.

Benlik sosyalliğin ürünü olarak beyinle ilintiliyse, bilinç farklı bir töz değilse ve beyin nöral ağlar ile birçok parçadan oluşuyorsa, ki hepsi doğru, o zaman benlik-irade-bilinç konsepti zaten beyne dâhildir. Sihirbaz şapkadan tavşan çıkarır, sihre inanmayız ancak sihir tam olarak sihirbazın yaptığı şeydir (D. Hofstadter). Beyin nörolojik örgütlenmeden ve parçaların ilişkiselliğinden benlik çıkarır, yanılsama olduğuna inanırız ancak yanılğı tam olarak beynin örgütlenmesidir. Yani yanılğı değildir, hikâyenin kendisidir. Daha önce belirttiğim üzere; makro yansımanın “önce” mikroda başlaması ve orada konumlandırılabilmesi bir şey değiştirmez, irade ve benlik

<sup>25</sup> Akılın G’özü - Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi (ÇVR: Füsun Doruker)



onlardan ayrı değildir. Kaldı ki beyin (ve doğa) hakkında bildiklerimiz bilmediklerimizden çok daha azken, her şeyi tas-tamam elimizin tersiyle itemeyiz. Aynı şekilde, bilmiyoruz diye de oraya “esrarengiz töz”ü koyup geçemeyiz.

Daniel Dennett şöyle diyor; “Yaşamımız, zamanı geldiğinde eyleme dönüşecek kararlarla, eylemin en hararetli anında verilmesi gereken ve derinliğine düşünüp değerlendirmek için fazla hızlı olan tepkileri şekillendirecek, değiştirilebilir ilke ve davranış taahhütleriyle doludur. Bizler, ancak dolaylı olarak izleyebileceğimiz ve denetleyebileceğimiz kısımlardan derlenmiş olsalar da, bu ilkelerin yaratıcısı ve uygulayıcılarıyız. Örneğin bir toplulukla birlikte müzik yapabilmemiz gerçeği, beynimizin oldukça karmaşık bir zaman ölçeğinde birden fazla işi yapabildiğini ve bunun istemli, kontrollü ve belirli bir niyetle yapıldığını göstermektedir. Bir konuşma sırasında verdiğimiz tepkiler, sonraki adımda ne yapacağımızı düşünürken kendimize söylediğimiz sessiz kelimelerdir ve geçmişe uzanan uzun bir hazırlık zamanına dayanarak ortaya çıkarlar. Libet’in keşfettiği şey, bilincin, bilinçsiz biçimde verilen kararın arkasında yavaş hareket ederek geciktiği değil, bilinçli karar vermenin zaman alacağıydı.”<sup>26</sup>

Geliştirdiğimiz benlik sembolünde onlarca etiket var, Hofstadter’in dediği gibi, sayısız deneyimle beraber benliğimiz daha karmaşık ve zengin bir hâl alıyor. Ben dediğimiz, deneyimlerin sonucunda tanımlanıp gelişiyor ve kendini pekiştiriyor. Kişisel ansızın beliren bir olgu değil; belli bir bedenin ve o bedendeki beynin yaşadığı sayısız deneyimin sonuçlarıyla yavaş yavaş meydana geliyor. Bu sebepten; aynı evde, aynı koşullarda, aynı sevgi, kızgınlık, hayal kırıklığı,

<sup>26</sup> Özgürlüğün Evrimi – Alfa Yayınları (ÇVR: Çağatay Tarhan)

mutluluk vb. dış faktörlerle büyümüş ikiz kız kardeşlerime baktığımda; aralarındaki zihinsel bağın yanında karakteristik olarak bambaşka insanları da görebiliyorum.<sup>27</sup> Aynısı birey düzeyinde de şöyle söylenebilir: Deneyim ne kadar benzer biçimde tekrar ederse etsin, bireyin tepkisi değişkenlik gösterir ve ne kadar benzer deneyimde bulunsak da hepimizde kendine haslıklar vardır. -Bu değişkenlik olgusu, hem bireysel hem toplumsal açıdan neden "olgunlaşma"ya yörelnesin? Ve neden düzen değişmesin? Birbirimizden farklıyız, ama her düzeyde önemli ortaklıklarımız var. Farklılıkları koruyarak ortaklık kurup, niçin hedeflerimize omuz omuza yürüyemeyelim, yahut yan yana gelerek daha anlamlı bir sosyal örüntü yaratmayalım?

Dennett: "İnsan bilinci yalnızca doğal seçilimin değil, kültürel evrimin de çok iyi derecede bir ürünüdür."<sup>28</sup> der ve Dawkins'e göz kırpar. Richard Dawkins mem adını verdiği bir kavram üretmişti. Uzatmayacağım, kısa alıntılarla hatırlayalım: "Ezgiler, fikirler, sloganlar, giyside moda, çanak çömlek yapım yolları, kemer yapımı mem örnekleridir. Tıpkı genlerin sperm ya da yumurtalar yoluyla bir bedenden diğerine atlayarak gen havuzunda çoğalmaları gibi, memler de, geniş anlamda taklit denilebilecek bir süreç yoluyla, bir beyinden diğerine zıplayarak kendilerini gen havuzunda çoğaltırlar." Başka bir yerde: "Kendini kopyalayan memler bir kez oluştuktan sonra, çok daha hızlı gerçekleşen kendi evrimleri başladı. Biz biyologlar genetik evrim düşüncesini öylesine benimsemişiz ki,

<sup>27</sup> Bu da bir şey mi? Aynı laboratuvarıda klonlanmış iki sineğin beyinlerinde bile farklı ağ düzenlenişleri tespit edilmiştir. Yahut sosyal koşullar üzerine bir örnek; zengin bir ortamda yetişmiş farenin beyin yapılanması, kısıtlı ortamdakine göre daha gelişkindir.

<sup>28</sup> Bilinç Açıklanıyor – Alfa Yayınları (ÇVR: Sibel Kibar)

bunun olası evrim türlerinden yalnızca bir tanesi olduğunu unutuyoruz. Memlerin eşlenebilmelerinin yolu, geniş anlamda, taklittir. Ancak, genlerin kendini eşlemesinin her zaman başarılı olmaması gibi, bazı memler de gen havuzunda diğerlerinden daha başarılı olurlar.”<sup>29</sup> Kısacası mem, sosyolojik gendir. Taklit’in insanın değişim süreci ve “belirenler” hususunda tek başına yeterli olduğunu düşünmüyorum, ancak “sosyallik ve iletişim” faktörü altında önemli bir yere sahip.<sup>30</sup> Benmerkezci yerine dayanışmacı, değerlerin metalaşması yerine entelektüel değerler, nihilist yerine ütopyacı, kapitalist yerine ekososyalist, erkek egemen yerine eşitlikçi vb. memler geliştirebilir ve yükseltebiliriz. Keza birinci memlerin soyut-somut geçer akçe olmasının sebebi, hep birlikte onlara inanmamız ve pratiğe yansıtmamızdır.

Benlik algısı yok edebileceğimiz bir olgu değil, beynimizin ürünü. Vazgeçilmez ve evrim gereğince tür olarak bizi biz yapan gerçek. Öyleyse yarulsama olması hiçbir şey ifade etmez. Çünkü başka türlü düşünülemez. Başka türlü olsaydı zaten bu soruşturma olmayacaktı. Benlik “geleceğin değişmez doğası” anlayışından bizi farklılaştırıp, doğasını değiştirebilen ve değişimi tasarlayabilen varlıklara dönüştürür. Özgürlük burada konumlanır ve başka yerde aranamaz. Yanılsamaya mahkâm edilmişiz demek ile yürümeye, yemek yemeye, sevişmeye, hatırlamaya, gülmeye, düşünmeye hatta nörolojik bağlantılara, karaciğere, golgi aygıtına mahkûm edilmişiz demek arasında fark göremiyorum. Bu bir mahkûmiyet değil, hikâyenin kendisi. Benlik yanılğı olarak nitelenemez, Bataille’nin “lanetli pay” dediği şey gibi, o da özgürlüğümüzün

<sup>29</sup> Gen Bencildir – Tübitak Yayınları (ÇVR: Asuman Ü. Müftüoğlu)

<sup>30</sup> Ne kadar önemli olsa da, mem teorisinin DNA’nın çalışma şeklini fazla kestirmeci biçimde sosyalliğe uyarlanuş olduğunu unutmamak gerek.

evrimi sonucunda bizim lanetli payımızdır, değiş-tokuşa sokulamaz; yanılığı ya da sanrı olarak ifade edilmesi manasızdır. Bilinç, benlik, farkındalık ya da irade gibi kavramların bu yolla "elimden alınmasından" zerre korku duymuyorum. Öngörülebilirlik ve öngörülemezlik insan Varoluşunda iç içe, birini tercih etmiyorum, keza Doğanın da böyle olduğunu düşünüyorum. Nedenselliğin yanında; rastlantı, olasılık ve kaosun akışta vuku bulabilmesi için Dünya'nın da kozmik-makro düzeyde belirlenimci bir düzene kavuşması gerekmiştir.

V.S. Ramachandran: "İnsan beyni gelişmeyi sürdürdükçe orada bir anlamda eskisine asalak olan ikinci bir beyin -tam bir ifadeyle bir dizi nöron bağlantısı- meydana geldi. Bu ikinci beyin ilk beyinden aldığı bilgileri dil ve sembolik düşünceyi de içeren daha gelişmiş bir yanıt dağarcığı için kullanılabilecek yönetilebilir parçalara doğru işleyerek, meta-temsiller (temsillerin temsilleri -soyutlamanın daha yüksek bir düzeyini) üretir."<sup>31</sup>

Beyin neden bu soyutlamayı üretti ve adaptasyonda ne işimize yaradı? İnsanlığın besin zincirinin tepelerinde bulunması bir gösterge olabilir ancak dinozorlar da milyonlarca yıl tepedeydi. Onları tepeye çıkaran, diğer türlere oranla daha güçlü fiziksel yapıları elbette. Öte yandan kendilerine has iletişimleri olduğu da belirtiliyor, tabii karşı ovadaki popöler dinozorun dişlerini konuştuklarını veya göksel cisimlerden örüntüler yarattıklarını sanmıyorum. Atalarımıza dönüp baktığımızdaysa örgütlü hareket etmelerinin önemli bir avantaj sağlamış olduğunu görüyoruz. Ancak örgütlü hareket eden tek tür biz değiliz. Ayrıca yavrularımızın doğumu ve kendi

<sup>31</sup> Öykücü Beyin – Alfa Yayınları (ÇVR: Ayşe Cankız Çevik)

başlarının çaresine bakma süresi hayli uzun. Ki bu ayırt edici bir özellik; bir yerde tüm insanların prematüre doğduğunu okumuştum, (bebeğin beyin büyüklüğü, yetişkin beynini üç yılda büyük oranda yakalıyor<sup>32</sup>) sanki doğduktan sonra da anne karnında gibiyiz, bu da -doğum acısı sebebiyle kadının ve yeni doğanın desteğe ihtiyaç duymasıyla birlikte- sosyal bağları fazlasıyla artıran bir faktör olarak düşünülebilir.

Fiziksel olarak rakibi alt edecek ayırt edici özelliklerimiz yoktu; keskin pençeler, yüksek hız, cüsse vb... noksanlıklar örgütlenmeye ve strateji geliştirmeye daha çok odaklanmamıza sebep oldu. (İki ayak üzerinde yürümenin müthiş etkilerine girmiyorum.) Belki de bilinç mevzusu, soyutlama sanrısı burada devreye giriyor. Doğrusu temelleri atılıyor. Yıllar geçtikçe, deneyim yaşadıkça, sosyal bağlar kuvvetlendikçe, av teknikleri ve hayatta kalmak için gereksinimler arttıkça, gelecek tasarıları ürettikçe, diyetimize yeni besinler katıldıkça ve değişimler yaşayıp-yarattıkça bu soyutlama kabiliyeti gelişmiş olabilir. Ve elbette dilin gelişimiyle paralel. Sosyallikle gelişen dil yetisi öyle mühim ki, bize özgü olan her şeyin önemli dayanaklarından biri... Ve jest, mimik, el hareketleri, yüz ifadeleri, bakış vb. aracılığıyla Ötekinin zihnini okumadüşüncelerini tahmin etme, perspektifini canlandırma ve empati kabiliyeti de konuşma kadar büyük öneme sahiptir (bkz;

<sup>32</sup> Enteresan bir bilgi paylaşmak istiyorum; yeni doğan beyin ihtiyaç duyduğundan fazla sayıda nöral bağlantı kuruyor, hatta iki yaşındayken yetişkin bir insana göre iki kat fazla bağlantımız var. Büyüdükçe, deneyimlerin ışığında fazla bağlar elinüne oluyor. Yine büyüdüğümüz koşullar, çevresel faktörler ciddi önem arz ediyor. Keza bu sosyolojik genler ve sosyal akış, "değişmez" sandığımız biyolojik genleri bile etkileme gücüne sahip. (Gen-Çevre ilişkisi için, bkz; epigenetik, bkz; mem) Bu değişim yalnızca bebekler ile çocuklara indirgenemez, yetişkinler de çevresel koşullar karşısında davranışsal ve zihinsel değişimler yaşamaktadır.

ayna nöronlar). Her zaman anlam, amaç, örüntü bulma peşindeyizdir.<sup>33</sup> O eski topraklarda, kitaplar, resimler ve filmler aracılığıyla gözümüzde canlanan o topraklarda insan atalarımız ateşin etrafında toplanıyorlar; içlerinden biri sopalar, taşlar, bitkiler ve birkaç arkadaşı vasıtasıyla büyük bir av macerasını anlatıyor/sahneliyor. Vadinin diğer ucundaki kurtlarla, ortak av olan geyik için nasıl mücadele ettiklerinden bahsediyor ve herkes pür dikkat dinliyor. Elektriksiz dünyanın üzerine ayın ışığı düşerken, birçok bölgede aynı ateşler yanıyor ve birileri hikâye anlatıyor. Ritim tutanlar, bağırانlar, dans edenler, gülenler, taklit eden çocuklar, avda ölen birinin anısını duvara resmedenler, ağlayanlar... Ve iyi ya da kötü, her koşulda destansı bir yolculuk böyle hızlanıyor, fark edilmeden.

Aile bağlarının gelişmesi kavramların çoğalmasına sebep olmuştur. Ve grup, dil birliğiyle kuvvetlenmiştir. Grup, aile ve dil ortamında insan zihninin ve kültürün gelişimi üstel ivme kazanmıştır. -Sapiens bir bakıma kültür yaratma ve yayma makinesi gibiydi.- Ramachandran; “Zihinsel bir geçiş evresi yaşadık. Tüm eski parçalar yerindeydi ancak bir araya gelerek toplam parça sayılarını aşan sayıda, yeni türde işlevler göstermeye başladılar. Bu geçiş, tam teşekküllü bir insan dili, sanatsal ve dinsel duyarlılıklar, bilinç ve kendilik farkındalığı

<sup>33</sup> Tüm bunlar dil ve belleğe işaret ediyor, ancak “insanlık oyunu” bunlardan ibaret değil. Prefrontal hasar görmüş bireyler dil, bellek ve IQ yetilerini koruyabilirler, yani sizden benden farkları yoktur; davranışsal olaraksa son derece “uygunsuz”durlar. Rahatsızlık verici bir uygunsuzluk. Bu sebepten prefrontal korteks epeydir “insanlığın merkezi” olarak anılmaktadır. (En kıvrınlı korteks insana ait ve 4mm kalınlığındaki bu kabuk, beyinde bulunan hücre sayısının neredeyse yarısını barındırmaktadır.) Bir açıdan doğru. Ancak açıyı Bütüne yöneltince, İnsan belirişi için tüm parçaların ve kaynakların etkisi ve etkileşiminin mühim olduğu görülüyor. Tam bir takım oyunu.

gibi kavramlar edinmemizi sağladı.”<sup>34</sup> Hayatta kalmak ve üremek için grubun bağlarını kuvvetlendirmek, örgütlenmeyi denetlemek ve gruba uyumlanmak önemli kıstaslardı. Süreçle beynin ağ yapısı zenginleşmiş, bellek kapasitesi ve soyutlama kabiliyeti de gelişmiştir.

(Beyin büyüklüğü yahut beden-beyin orantısı zekâ için tek başına belirleyici değildir. Bizim beden-beyin orantımız %2, bu durumda balinalardan daha akılsız olmamız gerekirdi. Yahut fil beynini düşününce, Mars’ta koloni kurmaya onların gitmesini beklersiniz. Beynimiz, hacmini büyütmeden yüzey alanını genişletecek biçimde evrilmiştir, bu yüzden kıvrımlı yapıdadır. Birçok bölge üst üste geldiğine göre, birbirlerini etkilemiş olmalılar; bana kalırsa bu karmaşık etkileşim, görme ve hareket kabiliyeti ile korteks dokusu, bizi Biz yapan niteliklerin belirmesinde sosyal evrimle kol kola gelişmiş fiziksel dayanaklardır.)

Bir asır öncesini düşünün, ne kadar uzak geliyor değil mi, hatta elli yıl öncesi bile, bahsettiğimiz hikâye ise milyonlarca yılı kapsıyor! O kadarına girmeyelim, sapiens 150-200 bin yıl önce ortaya çıktı, yani “dünkü” çocuk, ama çok hızlı değişim geçirdi. Şöyle bir arkanıza yaslanın ve süreyi tahayyül etmeye çalışmak üzere kitabı bırakın. Başarabilmek çok güç, zaman anlayışımızı aşıyor. Ancak “akıl almaz” hızdaki gelişim takriben 10 bin yılda yaşandı. Geldiğimiz konumu ve yüzbinlerce yılı düşününce inanılmaz kısa bir süre. Sanki arkaik-hayvan beyni müthiş bir hızla dallanıp budaklanmış ve Dasein-insan beyni onu sarıp sarmalamış. Bir bebeğin iki-üç yılda yaşadığı müthiş zihinsel atılım gibi. Parça-Bütün perspektifiyle gelen bu tip benzerlikler beni bir çocuk gibi heyecanlandırıyor.

<sup>34</sup> Öykücü Beyin – Alfa Yayınları (ÇVR: Ayşe Cankız Çevik)

Beyinsel evrimde altı önemli faktör şöyle sıralanıyor; el-göz koordinasyonu, karşıt başparmak, sosyallik ve iletişim, iki ayak üzerinde yürüme, cinsel seçilim ve et ağırlıklı hepçil yemek tarzı. Bir Dasein olarak zekânın gelişimini sosyallik ve iletişim faktörü içerisinde aramamız daha mantıklı geliyor bana. Dünyanın biyolojik evrimini aşp, kendi yarattığımız dünyaya taşınmuş gibiyiz. "Bilinç, benlik vs. geliştirmiş olmamız nasıl bir evrimsel avantaj sağladı?" sorusunun yanıtı da artık verilebilir; sosyallik ve iletişim geliştirmeye konu olan her şey örgütlü hareket hususunda avantaj sağlamak için bir zorunluluktu, benlik de bu avantajla birlikte zorunlu olarak "belirmiştir" diyebiliriz. Yani evrimsel avantaj sağlayan zorunlulukların ürünüyse, avantaj sağlayıp sağlamadığını sorgulamak doğru olmayabilir. Fiziksel noksanlıklarımız, evrimimizin zihinsel kabiliyetler üzerinde gelişmesinin önünü açmıştır. (Doğa karşısında av olma tehdidi, ölümle sürekli dans etme hâli de adrenalin salgısı gereğince beynimizi ve kültürümüzü etkilemiş olmalı.)

Bizi Dasein yapan dil ve sosyalliktir. Sosyal ve bilişsel aktiviteler kol kola geliştikçe benlik döngüsü ve korteks yapı da gelişmiştir. Benlik dil ve etkileşim ağları örmüş bir toplum-topluluk içerisinde mümkün olabilir; tekilin anlamının, tekille-rin iletişim örüntüsüyle beliren çoklukta vuku bulabilmesi gibi, hepimiz onun ürünüyüz, o da bizim. Trilyonlarca canlı hücre-den oluşuyoruz; durmadan bölünme, kimyasal tepkimelere girme, girdi-çıkıtlı akışları ve ölüm... Varlıkları bundan ibaret. Beyni oluşturan nöronlar da benzer durumda. Hücreler içimiz-deki bakterilerden "bile" daha bilinçli değil. Hiçbirinin bizim kim olduğumuzla ilgisi yok. Organik yığınlarız, organik etkile-



şimlere ölümüne bağlıyız ancak onu aşan bir tarafımız var; insan kaostur, biyolojik düzendeki evrimin zihinsel kaosu.<sup>35</sup>

\*\*\*

Zihin meclisine olasılıklar ulaşır, bunlar olasılık-vekili alt-benlikler tarafından hızla tartışılır ve Ben bir tarafa yönelir - yahut her önergeyi reddeden olası-önergeyi sunar. Ancak Ben bu olasılıkların her zaman dinleyicisi değil katılımcısıdır da, buna Güncel-Ben diyorum; tam şu an'ı temsil ederek tartışmaya karışıyor, onlar tarafından güdümleniyor, onları güdümlüyor, dışsal an'a dâhil oluyor, onu etkiliyor ve etkileniyor, kendini geleceğe yansıtabiliyor... Alt-benlikler ise daha ziyade bellek ve alışkanlık yoluyla temsillerde bulunuyor gibi.<sup>36</sup> İçe-bakış yetisi ise yüzünü diğer ayna nöronlara dönmüş bir ayna nöron fikrini çağrıştırıyor, bu yetiye de Güncel-Ben sahip. Olasılıkların zihin-meclisine taşınması Güncel-Ben tarafından hesaplanamaz, bu da yaşamımızı kolaylaştırır. Keza sadece bir gün içinde düşündüğümüz, konuştuğumuz, eyleme geçtiğimiz, hissettiğimiz vb. şeylerin biyolojik ve psikolojik tüm düzeyleriyle hesap tablosunu çıkarmaya kalkışsaydık buna belki de ömrümüz yetmezdi. Saat 04.50, tüm bunları düşünmeyi ve yazmayı bırakıp çay içmeyi arzuluyorum; bir yandan da yeteri kadar içtiğimi, saatin geç olduğunu ve

<sup>35</sup> Onlar-Alanı, öteki, benlik gelişimi, ortak-benlik, sosyal evrim, parça-bütün, ilişkiseilik, anlamın örüntüde vuku bulması vb. hususların ardından şunu da iyi kavradığımız kanaatindeyim; gerçekten demokrasi ve diyalog talebi, politik olmakla birlikte Varoluşsal bir meseledir, özgürlük gibi.

<sup>36</sup> Bu durum küreselleşmiş bireyin yüzer-gezer çoklu kimlik tarzıyla aynı değildir, keza akışkan modernitede kimlikler Güncel-Benlik yerine geçer ve yamalı bohçaları andıran bir benlik parçalanması ortaya çıkar; yani bir bakıma "yerlerini bilmezler." Hatta kimlik yaşantıları biçiminde kurgulanmış bu anlayışta öznedenden söz edebilmek güçleşir.

uykuya geçmem gerektiğini düşünüyorum; başka bir yanım kitaplığında duran ucuz şarabı anımsatıyor, şarapla bağlantılı birtakım anılar cılız biçimde belirip kayboluyor, Tom Waits eşliğinde bir-iki kadeh yuvarladıktan sonra yatıp uyusam mı diye düşünürken yersiz bir fikir olduğu sonucuna varıyorum. Yazıya dökünce en basit hususta dahi karar alamayan takıntılı biriymişim gibi görünebilir, ancak böyle değil, (hatta keşke biraz böyle olabilseydim) -aynı hususlar şu an sizin için de geçerli, bir süredir kitabı kapatıp bir el atımlık mesafedeki telefonunuzu kurcalamak istiyorsunuz belki de- olasılıklar yukarıdaki paragrafı yazarken kafamın içinden hızla geçti. Zihin çoklu-anlamlara eşzamanlı yönelebiliyor. Şimdi çay içmek üzere yazmayı bırakmayı seçiyorum. (...) Ve klavyenin başına döndüm, on dakika geçmiş. Kim bilir bu zaman diliminde kaç defa çene sakalımla oynadım? Umurumda değil. İnce ayrıntılarına kadar her şey Benin hesap kitabında olsaydı yaşam hayli zor ilerlerdi. Ancak “kendinin farkında olmak” dediğimizde, bir açıdan da burada basit örnekler ve benzetmelerle sunduğum içe-bakış ve katılımdan söz ediyoruz; yani savrulup gitmeden, bellek ve alışkanlık olasılıklarının yahut o anda güdülenmiş olasılıkların *bilincine* varmaya çalışarak hareket etmek. -Ve kimlikler tiyatrosunda yamalı bohçaya dönüşmemeye gayret etmek.- Burada yolda yürümek, çay içme kararı almak veya araba sürerken bir kediye ezmek için aniden frene basmaktan öte, daha büyük yaşamsal yönelimleri de kastediyorum.

Tabii Güncel-Benin devre dışı kaldığı birçok deneyim var ve “ölüm korkusu” bunun en şiddetli yaşandığı süreç. Yine birkaç anımı paylaşma vakti geldi. Hem biraz dinlenmiş oluruz.

Bir gün yediğim yemek nefes borumu tıkadı ve tamamen nefessiz kaldım. Öksüremiyordum bile. Gözlerim fal taşı gibi açılmıştı, oluyordu işte, çaresizce, hiçbir çabanın fayda etmediği o kuşatılmışlık, otuz-kırk saniye sürecekti. Usul usul çökmeye başlamıştım, gözlerimin mihlandığı halının deseni dışında her şey kararıyordu ve hikâyem sonlanmak üzereydi. O an aklımdan ilk olarak bitiremediğim kitabım, sonra da sevdiğim insanlar geçmişti. Benliğim devre dışı kaldığı o anda kendisini hatırlatmaya çalışıyordu sanki. Neyse ki annemin uzun süren Heimlich manevrasıyla Varoluşuma geri dönmüştüm, lokma bir yana ben bir yana... Aklıma düşen ikinci anı ise daha uzun, Gezi Direnişi'nden: Şafak vaktiydi, parmak uçlarıma basarak iki bina arasındaki dar yolda yürüyordum, amacım sığınacak yer arayan eylemcilere yol göstermekti, -bir gruba göstermiştim de- sola döndüğümde karşıma benim gibi parmak uçlarında yürüyen sekiz-on civarı adam çıkmıştı. Hâlâ hareketli bir fotoğraf (GIF) gibi gözlerimin önündedir. Yan yanalardı ve aramızda on metre ha var ha yoktu, yelekleri sendikayı andırıyordu, gülümsemek üzereydin ki birkaçının copu kollarının arkasından inmeye başladı. Polis olduklarını o an fark edebildim. Odada sessizce otururken bir kelebeğin çok daha sessiz olan ölümünü fark etmek gibiydi. Birkaç solukta kendimi kurtların pususuna düşmüş kuzu gibi hissetmişim ancak çita hızında koşabildiğimi bilmiyorlardı. Yolun diğer tarafını da bir-iki polis çevirmişse de nafileydi, alan dardı ancak benim için caddeydi sanki, üzerimde Pink Floyd tişörtü vardı ve henüz Ali İsmail Korkmaz diye bir kardeşim olduğundan habersizdim. Arkamı dönüp koşmaya başladığımda yalnızca benliğim değil zaman-mekân da yok olmuştu sanki, çevremde anaför oluşuyor ve gözlerimin baktığı daracık kur-tuluş boşluğuna ışınlanıyordum. Solucan deliği açılmıştı. Ak-

lında yine cılız da olsa benliğimin kırıntıları belirmişti. Çok net anımsıyorum ki, o on saniyelik fark ediş ve koşu esnasında yaşadığım “aşkın” deneyim için “bunu hiç kimseye anlatamayacağım, hiç kimse şu an yaşadığım ve hissettiğim şeyi anlayamayacak” diye geçirmiştim. Sonra bina penceresinden tanık olanlar, “seni bir sokağın başında bir de sonunda gördük” demişlerdi. Hakikaten ben de öyle hissetmiştim, kaldı ki işin garip yanı, yolu çeviren diğer polislerin varlığını sonradan Ötekiler aracılığıyla öğrenmiş olmamdır. “Yakala yakala!” nidası dışında hiçbir şey yok, gaipten gelmiş ses gibi. Kendi ayak seslerimi dahi duyamıyordum ki. Sanki mevcut-fenomenal gerçekliği kabul etmemiştim, o yol kapatılmış olamaz ve Beni asla durduramazlardı, fizik yasalarının canı cehennemeydi, böylece kafamın içinde mevcut-fenomenal gerçekliği reddeden bir matrix yaratmışçasına, boşluk tanımayan bir madde gibi gerçekliğin göbeğine daldım ve sıska bedenimi iri adamlar durduramadı. Oradaki Ben değildim, eğer gözlemci-tanıklar olmasaydı karşımdan suratıma doğru savrulmuş coptan ve bedenimi yakalamaya çalışan diğer adamın kollarından haberim olmayacaktı. Bana o kadar yakınlaştıklarını asla hissetmedim, aramızda ışık yılı mesafe vardı. Keza birkaç kişi tarafından anlatılmış olmasına rağmen, o gün bile dönüp depara kalktığım andan sonraki saniyeleri -duygular hariç- anımsamıyordum. Mutlaka onları ve bana yaptıkları manevraları görmüş-hissetmiş ve kuantum bilgisayar hızında hesaplama yapmış olmalıydım, ancak bu bilgi Bende yoktu. İnsan her şeyin iç içe olduğu şiirsel bir mekanizma!

İnsan bu tip şeyler yaşadığında irade, benlik, özgürlük, gerçeklik gibi kavramları daha derin bir düzlemde analiz edebiliyor diye düşünüyorum. Onun haricinde, hayat tecrübesinin dolaylı değil de doğrudan edinilmesinin, hem yaşama

bakış hem de karakter hususunda olgunlaştırıcı etkisi olduğu da bir gerçek. (Budizm'in; "Bilgi ve eylemi Bir olarak gören, eylemle ölümün ötesine geçer ve bilgiyle ölümsüzlüğe ulaşır." öğretisine kendi perspektifimce katıldığımı söyleyebilirim.) Annem küçük bir trafik kazası anısını anlatırken şöyle bir cümle kurmuştu; "Sanki bir süre anlık-bilinç yok oluyor, kendini kendin yönetmiyorsun, anlık olmayan bilinç yönetiyor sanırım... Sonra anlık bilinç geri geliyor ve iradeli bir insan isen korkuyu kontrol ederek mantıklı hareket etmeye yeniden başlıyorsun. İradesizler mantığını yitiriyor." Bu cümleler en son lisede eline kitap almış terzi bir kadının ağzından dökülmüştü. Uzun lafın kısası, Varoluşla ilgili kimi hususları derinden kavramak için okumanıza gereksinim kalmayabiliyor.

\*\*\*

Yaptıklarımız bizi olumlu-olumsuz olaylara götürür ve zaman geçtikçe ben"imizi olumlu sonuçlara götürecek biçimde şekillendiririz. Burada başkalarının davranışlarımızı nasıl karşıladığı önemlidir. Görünüşümüz, şakalarımız, gülümseyişiz bile bu sınıfın içine alınabilir. Yahut yalan söylemiş ancak yalanı anlaşılmamış bir çocuk, yalandan fayda sağladığı için bu davranışı sürekli hâle getirebilir. Artık yalanı o kadar uzun süre devam ettirir ki kişiliğine işler, bir gün başka bir yalanı yüzüne vurulduğunda dahi yalan söylemeyi sürdürebilir. Ya da tersi bir başlangıç. Örnekler çoğaltılabilir.

Hem çevremizle hem de kendi içimizle yaptığımız çatışmalar bütünsel ve kaçınılmaz parçalarımızdır. Sürekli seçim yapma ve karar verme zorunluluğu taşırız, bu da insana özgü mühim özelliklerden biri. Seçimlerimiz her zaman isteklerimizle doğru orantılı olmaz, ters orantılı seçimler yapmak durumunda kalabiliriz. Örneğin matematikte sezgisel kümeler kuramı çalışmak ve kafamdaki romanı yazmaya başlamak

istiyorum ancak zıt kararlar almak zorunda kalıyorum; çünkü paraya ihtiyacım var ve (geçici de olsa) para kazanmaktan arta kalan zamanımda sezgisel kümeler kuramını ne kadar öğrenebilirim diye hesap yapıyorum. Çatışma beni karar almaya zorluyor: Birinden vazgeç! İhtiyaçlar hiyerarşisi içinde yeteri kadar güvenli bir yaşama sahip olmadığım için kolayca çatışmayı sonlandırabilecek vazgeçiş-seçiş kararlarını alamıyorum. Ne yandan ne serden... Burada bazen biri diğerini değersizleştirerek beni mutsuz ediyor, bazen tam tersi. Ekonomik durum ve kendini keşfetme-geliştirme mevzularının birbirlerini etkilediği aşikâr. Ama ekonomi kesinlikle tek sebeptir demiyorum, potansiyelini keşfedip yaratmaya çalışan insanlar için önemli sebeplerden biridir diyorum. -Öte yandan bu kitabın, kronik belirsizliğin her gün yeniden ürettiği stres içerisinde yazıldığını ekleyeyim. Kimi zaman kendimle çelişmeme sebep olan da maddi koşulların yarattığı geleceksizlik baskısıdır.- En iyi bildiğim yaşam kendi yaşamım olduğu için yine kendimden örnek vereceğim; arzularım ve hayallerim adına, ekonomi-politiğin dayattığı, emeğin her gün yeniden üretimi çarkıyla ve bu çarka hazırlayan kurumlarla elimden geldiğince uzlaşmamaya çalışmış olmam bir seçimdir ve bunun sorumluluğunu alma gücüne sahip olmak zorundayım. Tabii sorumluluğu alıyor olmam, yaşam olanaklarımın aşağılarda olmasında tek sorumlunun ben olduğum sonucuna çıkmaz. Çünkü bu sorumluluğu almanın bir sebebi de, beni buna zorlayan aşağılık gündelik sistem ve onunla savaşıma sorumluluğudur. Parasız olduğumuz için anti-kapitalist olduğumuzu söyleyerek mücadelemizi kestirip atanlar, bu yargılarını deneye sokmak isterlerse seve seve IBAN gönderebiliriz.

Zıt kararlar alarak çatışmaya bile bile lades demek can sıkıcı olabilir ancak can sıkıntısı bize hiçbir şekilde edinemeye-

ceğimiz kazanımlar sunabilir. Çatışmalarımızla yüzleşmemiz kendimizi tanımamız açısından fırsat yaratabilir ve çözüm aramaya koyulabiliriz. Bu arayış da zaten içsel özgürlük arayışdır ve kendimizi tanımamıza otomatikman katkı sağlar. Kişisel arzularımız grup içinde sorumluluklarımızla çatışabilir ve uyum sağlamak bize sıkıntı verebilir. Aksi biçimde, nitelikli bir çevre çatışmalarımızın çözümü ve kendi'mizi geliştirmemiz için katkı sağlayabilir, -hatta böyle bir çevreden yoksunluk çatışmanın kaynağı bile olabilir. Çevrenin fikirsel ve duygusal zenginliği, kapasitemizin gelişmesi ve zenginleşmesine kaynaklık edecek unsurlarla karşılaşmamızı sağlayabilir. Alain Badiou şöyle der; "İnsanın sandığından çok daha fazlasını yapabilir olduğunun farkına varışı; yeni bir kolektif yaşam fikrine yönelik bir harekete katıldığında, okunan bir kitap, dinlenen bir müzik ya da seyredilen bir tabloyla altüst olup kendi içinde sanatsal bir eğilim ortaya çıktığında ya da yepyeni bir bilimsel sorunun cazibesine kapıldığınızda da vuku bulur. Bütün bu durumlarda insan kendinde bilmediği bir kapasiteyi keşfeder."<sup>37</sup>

Zıt kararlarla ilgili bir yığın örnek vermek yersiz. İnsanların büyük çoğunluğu bu çatışmalardan bihaberdir. Bir an fark etseler dahi anlamlandıramaz, peşine de düşmezler. Bu eğilimdeki ezici çoğunluğu, tıpkı Gasset gibi kitle insanı olarak adlandırıyorum. Kitle insanı uzlaşmasını da zıtlaşmasını da temelsiz biçimde, neredeyse farkında olmadan yapar ve soyut-somut savrulma hâlinededir. Varlığın farkında olsa da, Varoluşun farkında değildir. Bir şeyi neden arzuladığı hususunda düzgün yanıtı yoktur. Arzular, hisler ve çatışmalar üzerine derinlemesine düşünmemiş biri paralel olarak kendisi hak-

<sup>37</sup> Gerçek Yaşam - Sel Yayınları – (ÇVR: Işık Ergüden)

kında düşünmemiş biridir. Doğal olarak o, çatışmasından fayda sağlayamaz ve tüm yaşamını farkında olunmamış acı-  
nası bir çatışma hâlinde sürdürür. Özgürlüğü sosyal yaşantı  
içerisinde değerlendirirken, burada kitle insanı için asgari  
düzeyde iradeli diyebilirim. Yani şu ayrımı yapmaya çalışıyo-  
rum; varsayalım ki prekarya mensupları olarak sizin de benim  
de zıt kararlar içerisinde benzer çatışma ortamında canımız  
sıkılıyor; ancak ben savrulup giden *bilinçsiz* biriysem ve siz  
*iradenizi* kaybetmeden süreci gözlüyor ve göğüslüyorsanız,  
olaya karşı psikolojik ve davranışsal "belirmeler" ile tutumla-  
rınız daha anlamlı olacaktır. Benim için çatışma kronikleşmek-  
te, sıradaki çatışmada bambaşka boyutlara gelmektedir. Aynı  
kısırdöngüde ter döküyor olmamız önemli değil, önemli olan  
sizin her şeye rağmen anlamlı bir benlik inşasıyla irade geliştirmiş olmanız, benimse geciktirilmiş ölüm düzeni içerisinde  
asgari irade-farkındalık düzeyiyle biyolojik ölümümü bekliyor  
olmamdır.

Otoritenin insan davranışlarındaki etkisi çok güçlü. Milg-  
ram deneyini duyanlarınız vardır, uzunca anlatmaya niyetim  
yok. Deneklerin, denetçi bilim insanlarının önerileriyle karşı-  
larındakilere voltajı düzenli artırarak elektrik verdikleri bir  
deney. (Elektrik verilen de ekibin içinde, yani işkence gerçek  
değil ancak elektrik veren kişiler gerçek sanıyor.) Sonraki ben-  
zer araştırmalar gösterdi ki deneklerin yüzde 61-66 arası bilim  
insanlarının önerisiyle, deneyin son seviyesi olan 450 voltaja  
çıktılar. En iyi ihtimalle, 300 voltaja kadar hiçbir denek elektrik  
vermeyi ciddi manada sorgulamadı. Bu da otoritenin insanın  
seçimleri üzerindeki etkisi hususunda çarpıcı örneklerden  
biriydi. Eğer özgür iradeyi tartışacaksak bu düzeyde tartıştı-  
ğımızda yaşamımız için anlamı olabiliyor. Keza elektrik veren



bu “acımasız” insanlar kendi yağında kavrulan, aile babası, orta sınıf “ideal” bireylerden oluşuyordu.

Otoriteyi kendimiz dışındaki soyut-somut tüm kaynaklar olarak görmemiz, “dış kaynaklar yoksa özgür oluruz” gibi bir sonuca çıkmaz. Senin sen’liğin dış kaynakların ürünü. Bireysel özgürlüğümüzün kısırdöngüsel çatışmalardan kurtulmasının bir koşulu da toplumsal özgürleşme. Biz güçlü bir benlik algısı ve irade geliştirmeye çabalasak da, bunun anlam kazandığı yer kolektif örüntüdür. Toplumsal benlik düzeyi, kişisel benlik düzeyimizi belirler. “Aile, sosyal ilişkiler, soyut değerler ve ekonomi politik olduğu için özgürlük diye bir şey olamaz” demek kolaydır. Bu, yaşama rastlantısına uğradığım için köle-yim demek gibi. Doğup doğmayacağımızı seçemeyişimizi sorgulamak ne kadar anlamsızsa, seçemeyeceğimiz değerler içerisinde doğmayı sorgulayarak “hepimiz köleyiz” diyerek oturmak da o kadar anlamsız. Temel taktiklerimiz öykü anlatmakla, dille, sosyallikle oluştu. Dediğim gibi, benliğimiz bunların ürünüdür. Başka deyişle, özgürlük kısıtlayıcı diye addettiğimiz sosyal örgütlenmemiz ve dilimizden söz edebildiğimiz için benliğimiz var. Tıpkı fizik kanunları böyle olduğu için var olma şansı yakalamış olmamız gibi. Fizik kanunları biz var olalım diye böyle olmadı, biz varolabiliyorsak fizik kanunları böyle olduğu için. Aynı şekilde bir benlikten bahsedebiliyorsak; sosyal örgütlenmemiz, dilimiz vs. olduğu içindir. Fizik kanunlarını değiştiremeyiz, ama sosyal düzeni değiştirebiliriz. Muriel Rukeyser; *evren öykülerden oluşmuştur, atomlardan değil* diye yazmıştı. Evren hem öykülerden hem atomlardan oluşmuştur, zihnin evrimi gibi.

Tabii mutlak özgürlükten söz etmek mümkün değil. Özgürlük kavramı fazla değişkenlidir. Evsiz adam için özgürlük sıcak bir ev ve üç öğün yemek olabilir, şiddet gören kadın

içinse iğrenç kocasından kurtulmak, sen de özgürlüğün başlangıcını işinde terfi etmekte bulabilirsin. Özgürlükten ne anladığımız, karşımıza özgürlük kısıtlayıcı olarak nasıl bir otorite koyduğumuz ve kendimizden ne beklediğimizle alakalı. Bize savrulup gitmeyen, Ötekinin farkında olmaya gayret eden, anlamlı benlik inşası peşinde koşan, eğilip bükülmeyen, entelektüel gelişimini sürdüren, bilgiyi yaymaya ve her türlü dayanışmaya önem veren, Varoluşu baskılayan sistemi karşısına almış insanlar lazım.

Otorite(ler) tarafından güdümlenen bireyin seçme özgürlüğü elbette muğlaktır. Yalnız politik açıdan değil, psikolojik olarak da. Çatışmanın çözümlenmesi nevrotik eğilimlerin üzerine gidilerek, yani onların üzerinde çalışarak gerçekleşebilir. (Nitelikli psikolog dostlar bu yüzden vardır.) Sonunda birey kendisiyle ve çevreyle olan ilişkilerini değiştirebilir. Nevroz yaşamın ilk evrelerinde oluşan travmaların yaşam boyunca kendini sık sık tekrarlaması şeklinde özetlenebilir. Kişi burada çocukluk ve gençlik travmasının etkisi altındadır. Yeni deneyimler yaşasa da geçmiş duyguya saplanarak, travmasını yeniden üreterek olayları eskiye göre değerlendirir veya tutum sergiler. Bir bakıma kendine yabancılaşmadır. -Bu para, mevkii, mal-mülk, beğenilme tutkusu olarak da belirebilir ve tutku güçlendikçe yabancılaşmış bireyin köleliği de güçlenir. Öte yandan, kendini sistemin otoritelerine teslim etmiş "normal" bireyin köleliği, nevrotik bireyinkinden daha az şiddetli değildir.-

Yine kendimden örnek vermem gerekirse, hayatımın birkaç yılını yaşamımı sonlandırma tereddüdüyle geçirmiştım. Ölümüne olan yaklaşımım sosyal ilişkilerimi sürdürmeme mâni olmasa da yalnız kaldığımda ölüm karanlık bir bulut gibi etrafımı kaplıyor, beni kendisine saplıyordu. Yıllarca günlük tut-

tum ve ilk çocukluk anılarımı hatırlamaya gayret ettim. Bir gün meyvesini verdi, travmayı oluşturan anıyı yakaladım; annem kapının eşiğinde ağlıyor, yanına yaklaşıyorum, ağlama sebebi bir gün hepimizin ölecek olması. Sonra bana sarılıyor ve bu söylemleri bir süre daha sürdürüyor. Anıyı yakalamak müthiş bir histi, bilince çıkarmak ölüm fikrini sönen bir balon gibi hayatımdan uzaklaştırdı. Yeni anlamlar kazandırdı. Yahut sevdiğim bir insan çocukluğundan beri düzenli olarak aynı kâbusu görüyordu. Çocukluk travmasını bildiğim için rüyasındaki simgeleri bu travmaya göre yorumlayıp anlattığımda aynı kâbusu hiç görmemişti. Daha çok örnek var, uzatmayacağım. Ancak bizler, normal çatışmaların üzerine giden, anlamlı benlikler geliştirmeye çalışan, birbirlerine destek veren insanlar olmasaydık nevrozu çözemez, olaya en başından “derinlerde çözülmesi gereken bir unsur var” şeklinde yaklaşamazdık. Böylece makro boyuttaki çatışmaları daha derin bir görme biçimiyle karşılarken, aynı zamanda mikro boyuttaki çatışmamızı da gün yüzüne çıkararak büyük bir adım atarız. Sonunda “cehennem başkalarıdır”la birlikte kişi, “ben kimin cehennemiyim?” diye sorarak daha sağlıklı bir toplumsal benlik algısı geliştirebilmekte, iradesi de bıçak gibi bilenmektedir.

Algısal alışkanlıklarınız olaylara karşı duygu ve düşüncelerimizi etkiler, inanç, seçim ve eylemlerimize sirayet eder. Ve tüm bunlar zamanla otomatikleşir. İnsanın doğayı, toplumu, kendini, sistemi, olayları, yaşanı vs. algılama alışkanlıkları; zaman ve mekânı düzenleyen, kültürün kılcal damarlarına inen, kitleleri yönlendiren ve bireyin zihnine zuhur eden kapitalist algoritma tarafından kodlanmıştır. Alışkanlıklar kamusal ve sanal yaşam içerisinde kurulan ilişkilerde her gün yeniden üretilmekte, sağlamlaşmaktadır. Bir bakıma bilgi

işleme süreç ve yöntemimiz sakatlanmıştır. Biz yeni bir görme biçiminden söz ettiğimizde, içine kapanmış bu tek boyutlu sakat algının kodlarından sıyrılmak ve yeni algılama boyutları geliştirmekten bahsediyoruz. Parçalanmış yahut karanlığa saplanmış bir ruh durumu, hele ki kitlesel hâle gelmişse - tükenmişlik ve belirsizlik gibi- her zaman kişisel geçmişte değil, sistemin dayattığı akışın alışkanlıklarından kaynaklı olabilir. Evet, gözlerimizi ne kadar açıp kapatsak da burada uyanacağız, ancak aynı gözlerle farklı görebilmek de bir çeşit simülasyondan çıkıştır.

Karen Horney: "Kişilik eğilimlerini, çevre tarafından sadece orası burası değiştirilen içgüdüsel itkilerin nihai sonucu olarak görmekten vazgeçtiğimiz zaman, kişiliği şekillendiren yaşam koşulları önem kazanır ve nevrotik çatışmalardan sorumlu çevresel etkenleri sil baştan araştırmak durumunda kalırız; böylece insan ilişkilerindeki rahatsızlıklar, nevrozların kökenindeki belirleyici etken olur. Bu durumda ağır basan anatomik-fizyolojik yönelimin yerini, ağır basan sosyolojik yönelim alır."<sup>38</sup>

Çevrenin kişisel karakteri ve dünyayı anlamlandırma hususlarındaki etkisi yadsınamaz. Bugün insanlar ekran üzerinde yüzlerce kişiyle iletişim hâlinde ve binlerce enformasyonla karşı karşıya olsa da kendilerini tek başına, derin bir sıkıntı içinde, "ot gibi", yataktan kalkmak için sebep bulamamış, çözümsüz ve psikolojik olarak dağılmış hissediyorlar. Yaşamın fiber-optik kablolar ve ekranlara indirgenemeyeceğini sert biçimde anladık. Bugünün en derin toplumsal çelişkilerinden biri budur ve devrimciler olarak görmezden gelmeyi

<sup>38</sup> Psikanalizde Yeni Yollar – Öteki Yayınevi (ÇVR: Selçuk Budak)

sürdürmekteyiz. -Kendimiz de aynı durumda olduğumuzdan sanırım.- Bu apaçık bir örgütlenme çağrısıdır.

Elbette Arno Gruen'in ifade ettiği gibi, kendi çocukluğunun cellat ve kurban imgeleri ile yüzleşmemiş biri, kendi kurbanlık durumunu yarın başkasından çıkararak cellat pozisyonuna geçebilmektedir. (Ancak geciktirilmiş ölüm düzenine saplanmış bir hayatta, bu farkındalık nasıl geliştirilebilir?) Kurban ve cellatlığınızı fark etmezseniz, onların tahakkümündeki davranışlarınızı sizi siz yapan özgür kimliğiniz sanabilirsiniz. Tıpkı kadınlar seslerini yükselttiği için "özgürlüğümüz elden gidiyor" korkusuna kapılan otoriter kişiliğe sahip erkekler gibi, hâlbuki ellerinden alınan özgürlük değil cellat tarafları, bir bakıma nesne'yi yitirme telaşındalar.

"Kavrayabildiğimiz kadarıyla insan varoluşunun tek amacı, varlığın karanlığında bir ışık alevlendirmektir." demişti Carl G. Jung ve devam etmişti; "Hatta bilinçdışının bizi etkilediği gibi, bilincimizdeki artışın da bilinçdışını etkilediği varsayılabilir." Her şey geriye gidimli yolla aranamaz. Mevcut koşulları, akışı her zaman "kaynak" yönlendirmez; akış, kaynağı yeniden üretir, bazen de akışın kendisi sorundur. Başka deyişle, her sorun için belleğe çakılmış çapa olması gerekmez, her gün yeniden üretilen çatışma sorunun kendisi olabilir. Bu yüzden olası bir çapa bilince çıkarılabildiğinde, sorun her zaman sönümlenme durumuna geçmemekte ve başka görünümlemlerle tekrar açığa çıkabilmektedir. Psikoloji her şeyi çocukluğumuza bağlayarak bizi kategorilere tasnif etmektedir. Neredeyse her davranış için kavram üretiliyor, zamazingo-zimbirtı nesneler gibi. Bu aynı zamanda tüm sorunların sorunluluğunu tamamen bize ve yakınlarımıza yüklüyor. (Öteki ve sosyallik yine olumsuzluk kampına şutlandı.) Ben iki yaklaşımı da yadsımıyor, tastamam indirgemeciliği reddedi-

yorum. Sorunların çözümü tek biçimli olmak zorunda değil. Ancak şunu da biliyorum ki, kendine anlamlı bir yaşam anlamı bulamayan insanın, rekabet ve yaşamı ele geçirmiş çalışma ortamı içerisinde zihinsel olarak sağlıklı kalabilmesi mümkün değildir. Sorunu geçmişe bağlı olsa dahi, akışın sorunları geçmişe gerçek bir çözüm üretilmesini engellemektedir. Akışı, varoluşa yakışan çizgiye yakınlaştırmalıyız.

Bir fikrim var, beyin sistemlerinin hiyerarşisi ile Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi arasında paralellik olabilir mi? Kavramların içini açacak olsam bu bölümü uzatabilirdim ama özet geçmek niyetindeyim.

İhtiyaç sözcüğü her ne kadar tüketim toplumu ve sanal gerçeklik içinde muğlaklaştırılmış olsa da, kolay kolay göz ardı edemeyeceğimiz temel değerleri olduğunu düşünüyorum.

Şimdi, Bruce Hood<sup>39</sup> beyin sistemlerinin hiyerarşisini soğanın katmanlarına benzeterek çizim yoluyla anlatmış. Soğan analogisini gözünüzün önüne getirin, bir üstteki katman hep bir alttakini kapsıyor.

Soğan cücüğünden en dışa doğru hiyerarşi şöyle;

Beyin Sapi: Hayati fonksiyonlar -> Orta Beyin: Uyarılma -> Limbik Sistem: Güdüler ve duygular -> Korteks: Yüksek seviyede hatırlama ve Bilinç.

Maslow'u da kategorik piramitten ziyade aynen soğan analogisi gibi alalım -ki bunun daha gerçekçi olduğunu düşünüyorum, ihtiyaçlar hiyerarşisi şöyle: Fizyolojik -> Güvenlik -> Ait olma ve sevgi -> Değer -> Kendini gerçekleştirme.

Sınırsız rekabet, geciktirilmiş ölüm, her gün yeniden üretilen anlamsızlık ve belirsizlik ortamında insan; Korteks-

<sup>39</sup> Benlik Yanılsaması – Ayrıntı Yayınları (ÇVR: Eyüphan Özdemir)

Kendini Gerçekleştirme-Bilinç seviyesinde sağlıklı yaşayamamaktadır. Limbik sistemdeki güdüler ve duygular; yapay seçim ve ilişkiler ortamında ucuz ve basit aitlik, sevgi ve değer yargılarıyla gelişmektedir. Fizyolojik ve Güvenlik basamaklarının sistem tarafından bahşedildiği ve ağza bal çalındığı ülkelerde, bireyler ender de olsa katmanlara anlamlı biçimde ulaşabilme şansı yakalayabilir ancak istisnai düzeyde kalmaktadır. Toplumlar büyük oranda bu konfor alanı içerisinde *sessiz yığınlar*a dönüşmektedirler. Bizim gibi ilk basamakları dahi doğru düzgün elde edemeyen toplumlarda ise “ucuzluk” çok daha şiddetli yaşanmaktadır. Her hâlükârda insan beyni, kapasitesindeki zenginliği keşfedememektedir.

Uzun lafın kısası: Daha önce belirttiğim üzere, benlik doğduğumuzda yahut ansızın ortaya çıkan bir şey değil, sosyal ve deneyim yoluyla gelişmektedir. Kapitalist sistem İnsana İnsan olma fırsatı tanımamakta, sessiz yığınlar a dönüşt ürdüğü kitle de İnsanı ayırt edemeyerek kendi Varoluş gerçekliğini, *yaşam sanatını* keşfedememektedir. Burada son derece sığ bir benlik anlayışı vardır; gündelik vasatlık içerisinde Varoluş kriz olarak vuku bulabilmekte, kendini yok etmemek için temel düzeyle yetinmektedir. Daha fenası, yetindiğinin farkında değildir.

Marx Kapitalin üçüncü cildinde şöyle der; “Kapitalizm diğer herhangi bir üretim tarzından daha fazla, insan yaşamını ya da canlı emeği ve sadece insanın kanı ve etini değil, beyninin ve sinirlerini de çarçur eder.”<sup>40</sup>

Bireysel gelişmenin muazzam biçimde harcanması ve bastırılması üzerine yükselmiş, toplumsalı bu seviyede örgüt-

<sup>40</sup> Sol Yayınları (ÇVR: Alaattin Bilgi)

lemiş kapitalizme karşı yaratıcı var oluşa alan açacak bir sosyal düzen mücadelesi şarttır.

\*\*\*

Kapitalizm olasılıklar içinde Mevcut Akış'tır. Bu onu değişmez bir gerçek yapmaz: "Değişmez-Gerçek" çelişkilidir, sıfatta çelişki. Bir şeyin var olduğu gerçeği, onu "doğru" da yapmaz. Güçlü olan hayatta kalır "doğru" değildir, uyum sağlamak elbette mühimdir lakin *yaşam sanatımız* yalnız böyle ilerlememiştir. Ve uyumun mühim olması, uyum sağlanması beklenen şeyin eleştiri ile değişimden muaf olacağı manasına gelmez. Yaşam bu argümana indirgendiğinde İnsan tedavülden kalkar ve değerlendirme doğaldan ziyade doğaya aykırıdır. Doğaya yakınlaşmış değildir, aksine doğanın çocuğu İnsan doğa dışına itilerek doğaldan uzaklaşmıştır.

İlkel yaşam fetişizmi yapmıyorum, sosyal düzen ikinci bir doğa sayılır. Ancak bu durum, yaratılan doğanın akıl hastanesini andırmasına gerekçe olamaz. Keza insanın kendi doğası ve Doğa üzerindeki algısı saptırılmış, saptırılan rasyonalize edilerek doğallık paketiyle pazarlanmış ve yazgı hâline getirilmiştir. İkinci doğa mutlak kopuş olarak değerlendirilmek zorunda değil, lâkin ayrılık da ortadadır. Doğa ve kültürü tamamen ayrı gerçeklikler olarak kabul edenlere katılmadığım gibi, "ikisi birbirinden ayrı ele alınamaz" diyenlere de katılmıyorum. Ayrı "ele alabildiğimiz için" sorunlar üstel ve viral biçimde büyüdü, yoksa "ele aldığımız için" değil. Doğa ve kültürü uyum içinde ele alabilmemin koşulu kapitalizmden kopuştur.

Aristo'nun töz mantığını izlersek: Töz şeylerin değişimini mümkün kılan ancak kendisi değişimden etkilenmeyendir. Her şeyi belirler, hakikatin kaynağı hatta ahlâki eylemin değer ölçütüdür. Görünüş ve çokluğun akışı karşısında Bir'dir. Kapi-



talizm de kendisini bu mantıkla t  zleştirme çabasındadır. Dönem dönem şekil ve içerik değiştirir ancak sözde değişim, özdeki değişmezler için izlediği bir yöntemdir yalnızca.

Suyun başlarını tutanların akışın unsurlarını ve debiyi değiştirebilme-etkileyebilme gücü yüksektir. Sosyal gerçekliğimiz, suyun başını tutanların gerçekliğidir. Ancak “suyun başını tutmak” konumlanma gerektirir. Bugün o konuma işaret edebilmek zorlaş(tırıl)mıştır. Ayrıca gerçekliği   retmek için suyun başını tutmak yeterli değildir, şeyler de bu gerçeklik tarafından ayartılır, birbirlerini baştan çıkarır ve etkileşim tarzlarıyla onu var ederler.

Zihin için yapt  ı  m analoji gibi, burada da kapitalizmin yüzer-gezer adacıkları vardır. Onlar da değişir, ancak akış’ta bizler kadar savrulmaz, parçalanmaz, belirsizliğe mahk  m olmazlar. Birleşik Mücadele’yi mühim kılan da, bizim gibi küçük parçacıkların bir araya gelerek yüzer-gezer adacıklar h  lini almasıdır. Bugün onlar kadar g  c  l   olmasa da, Oluş süresince değişimi etkileme gücünün hangi boyutlara ulaşacağı kestirilemez. Ki “bugünden yarına” işi değildir, Oluş işidir. Oluş’ta rotasını hep yeniden   retmeye hazır olmalıdır. Adacı  ın her parçacığı Varoluşu keşfetmeye meyilli bireyler olarak kendi başına bir adadır da. Ve bu küçük adaların arasındaki etkileşimin kuvveti, “beliren” Birleşik Adanın da kuvvetidir.

Kapitalizmin yüzer-gezer adacıkları suyun başlarını tutmuyor gibi görünür; ki yapt  ı  ı şey suyun unsurlarını akış içerisinde yönlendirmek, ilişkilerini kodlamaktır, diğer bir deyişle madde ve formların kader tayin edicisi konumundadır.

T  z illüzyonu. Sistem illüzyonu unutturabilmiş değil, aksine unutturamayaca  ını bildiğinden onu dört yanda her kol-

dan kabul ettirme yahut hedef saptırma derdinde. Değıştirebileceğimizi biliyor, hem de buz gibi. Ne ki bildiğı ve memnuniyet duyduğı diğerk husus, atalet içindeki vasatlığımız ve parçalanmışlığımızdır.

# Dasein'ın İsyanı

Heidegger'in "karanlığında" ontik ve ontolojik olanı ortaya koyarak son sözlerimizi sarf edelim.

Ontolojik; varlığın varoluşsal yapısını verir, Dasein bir varolan olarak kendi varlığını mesele edebildiği için, varlığın anlamını ontolojik olarak sorgular. Dasein'ın var-oluş süreci vardır, açıktır ve durağan değildir. İzole de değildir, başkaları-ile-karşılaşan-varlık'tır ve diğerleri-ile-birlikte-olmak özelliği taşır.

Ontik olanda ise bu olanaklar yoktur ve ögeleri kategoriktir. Kapalıdır. Nesnelere veya varlıklara ait bir niteliktir. Varoluşları yoktur, dünya-içinde-varlık değildirler. Yalnızca varolan'dırlar.

Heidegger burada "kendini anlamaya müsait tek varlık olmak" üzerinden değerlendiriyor. Doğadaki açıklık, akışkanlık ve bilinçlilik yalnızca insana göre değerlendirilmek zorunda değildir. Kaldı ki Dasein'ın varoluşu ve değişkenliği de Varlık'ın akışında bir türdür. İnsanın "değişen dünya ile değişmeyen dünya arasında tanık" olması, akışı sorgulayan dünya ile sorgulayamayan dünya arasında tanık olduğu manasına gelir. İnsan bu yüzden seçim yapar ve *hayat sürer*. Ontik'te benlik döngüsü yoktur, akışın farkında değildir; böylece kendi kendisi için konu olamaz, sorun teşkil edemez. O ne-ise-o'dur Heidegger'e göre, biz ise kendimiz için insan olmanın

ne anlama geldiğini sorar, pratikte somutlaştırırız. Ontik kavramını kullanmakta direteceğim, kendi naçizane yorumumu ekleyince de “varoluşun indirgenmesi”ne karşı yürüttüğüm başkaldırı anlamından bir şey kaybetmiyor.

Var olmanın anlamı nedir? Soruşturulan bir manada soruşturma yapan varlığın ta kendisidir. İnceleme bir şeyin anlamı üzerinedir.

Dasein en temel kavramdır. Sözcük insan varlığı manasına gelir, anlamı ise burada-olmak’tır ancak Heidegger’de derinlik kazanır. Onu benzersiz yapan, bir Varolan olarak kendi varlığını mesele etmesidir. Yani varlığın anlamının ontolojik olarak sorgulandığı varlıktır. Sadece Dasein’in varlığı kendisine konudur. Varlığın “anlamı” bizzat Dasein’in eliyle sorgulanır. Var olma’nın anlamını sorgulamak, insanın Varlık biçimidir.

Kendi varlığını mesele edebilen varoluşlar olarak, diğerleri ile birlikte, iletişim kuran ve onlarla karşılaşabilenler, sorgulayamayanların varlığını da mesele edebilenler olarak biz; bu dünyanın zekâ düzeyindeki anlamıyız. “İnsan bu dünyanın anlamıdır” ifadesindeki sertliğin, doğa (ve insan) üzerinde tahakküm adına nasıl kullanıldığının farkındayım. Dünyanın anlamı olmaktan kastım ne peki? Biz bir nevi gezegenin nörolojik ağına dönüştük. Öte gezegenlerden birine, sen ve ben, sevgili okur, araştırmaya gönderildiğimizi varsayalım. Burada ormanlar, dereler, kuşlar, saldırgan ve ürkek hayvanlar ve çeşitli bitkiler görüyoruz. Bir de dinozorlar var. Gözlemlerimizi nasıl kaydederiz; tüm bunları tek tek sayar, gezegenin canlılığa elverişli olduğunu ve besin zincirinin devasa bir canlı (dinozor) topluluğunun elinde olduğunu dile getiririz. “Bizim için” o gezegenin anlamı, canlılık taşıması veya canlılığa elverişli olması yönündedir. Besin zinciri yönünden anlamı ise

dinozorlardır, onu ayrıca belirtiriz. Ancak dinozorların altında koşturan bir canlı grubu görürüz, örgütlü biçimde diğer canlıları avlama ve korunma taktikleri geliştirmektedirler, uzuvlarının uzantıları olan teçhizatları vardır ve onları geliştirmek için ince ince çalışmaktadırlar. Ve bizi gördüklerinde yüzlerinde bir ifade oluşmuştur, saldırıları ile kaçışlarına, gözleri ile mimiklerine anlam veren bir ifade. Çıkardıkları sesler veya çeşitli göstergelerle birbirleriyle ve bizimle iletişim kurmaya çalışırlar. Farklılığımızın farkındadırlar. İletişim kurduğumuzun farkındadırlar. Gelişin ontolojik anormalliğini sezmişlerdir. Bu durumda gezegen için saydığımız verilere şunu ekleriz; bizimle ve kendi içinde bilinçli olarak iletişim kurmaya çalışan bir canlı türü var. İşte o anda gezegenin anlamı o canlı türü olur, Varoluşsal açıdan. Bir uzaylı filosu için de dünyanın anlamı muhtemelen biz olurduk, Varoluşsal açıdan. Bilişsel kabiliyet düzeyindeki farkımız, “tamamen farklı” olduğumuz manasına gelmez. Her canlı “doğal olarak” birbirinden farklıdır. Ancak bilişsel kabiliyet hususunda “yetenekli” hayvanların arasındaki fark daha asgaridir. Bizimki gibi dramatik boyutta değildir ve bu boyut Biz’i “doğal olarak” Biz yapan farklılık, kendine haslık’tır.

İnsan canlılar arasında canlıdır ve primat sürüsüdür. Bu insanın ontik tarafıdır ve canlılıkla akrabadır. Bizim anlamımız zekâ ve benlik döngüsü gibi özellikler düzeyindedir. Orangutanlardan biri aynada kendini fark eder, yunus çeşitli hafıza oyunlarında başarı sağlar, karga tehdit kaynağını sap-tayıp sürüdeki diğerlerine tehlikeyi paylaşır yahut yarasalar aralarında kan alışverişi yaparken sohbet ederler; kendini fark etme, akılda tutma ve iletişim kurma hususunda ontik varlığın üst seviyelerinde yer alırlar. Onların böyle olduğu hakkında biz konuşur, biz yazar, biz okur, biz düşünürüz. İnsanın onto-

lojik niteliği ontik niteliğinden bağımsız değildir, onunla gelir, onun olanaklarını sorgular ve kavrar. İnsan biyolojik kategoriye sabitlenemez. İnsanın böyle olması, ontik dünyayı kendisinden koruması yükümlülüğü de verir çünkü geleceği tasarlayabilen ve bilgiyi koruyabilen bir tür olarak bunlara sahip olmayanların üzerinde “her şeyi” yapabilecek güce sahiptir. Ne ki paylaşım yerine rekabetin hüküm sürdüğü bir düzende, yükümlülük sadece (üst)insanca olandır ve uğruna her yol mu- bahtır. Bu yol, doğal ortama asgari seviyede tahakküm kurabil- diğinde insanı boğazlamayı ve baskı altında tutmayı mubah görmüş, ardından tekniğin eliyle doğal ortam üzerindeki cellat- lığını şiddetlendirerek “entropik” gücünü katlamıştır.

Erich Fromm: “Kendinin ayırdında olma, us ve imgelem gücü, hayvan varoluşunun ayırıcı özelliği olan “uyum”u bozmuştur. Bu niteliklerin ortaya çıkışı, insanı bir kuraldışı, evrenin garabeti hâline getirmiştir. İnsan doğanın bir parçası- dır, doğanın fiziksel yasalarının egemenliği altındadır ve bun- ları değiştirme gücünden yoksundur ama yine de doğayı aşar. Bir parça olduğu hâlde bir kenara konmuştur; yurtsuz- yuvasızdır, yine de bütün yaratıklarla paylaştığı yuvaya zin- cirlerle bağlanmıştır.”<sup>1</sup>

Uzak atalarımızın diğer türleri veya yakın akrabalarını avlaması/öldürmesi, ortak besin mücadelesinde üstün gelmesi veya kendi habitatını yaratırken çevreyi uyarlaması gibi hu- suslar “doğal”a götüren dayanaklar değildir. Onlar ne Varo- luşsal olan’dan bizim kadar haberdardılar ne de onu inşa edi- yor olduklarından. Sosyal düzen için Doğal dayanaklar aranıp üretilirken, aslında Doğal da birkaç veçhesine indirgenmekte- dir. 20. yüzyıl boyunca küresel ısınmanın seviyesine baktığı-

<sup>1</sup> İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri - Say Yayınları (ÇVR: Şükrü Alpagut)

mızda ikinci yarıda ciddileştiğini, 80'lerde üstel ivmeyle arttığını, milenyum ve sonrasındaysa üstel artışın korkunç boyutlara ulaştığını görüyoruz. Paralel biçimde canlı popülasyonundaki azalışta ya da 1980'de 7,7 milyon km<sup>2</sup> olan arktik buzulların, 2019'da 4,2 milyon km<sup>2</sup>'ye düşmesinde.<sup>2</sup> Bu bana pek “doğal” görünmüyor. Roger Hallam, Einstein'ın *bilmek ayrıcalığına sahip olanların eyleme geçme görevi vardır* sözünü paylaşıyor ve içinde bulunduğumuz felaketi apaçık ifade ediyor; “...bilim insanlarının yazdıklarına göre 35 ila 50 milyon yıl öncesinde yaşanmış olan büyük kitlesel yokoluşa kıyasla şimdi 20-30 misli bir hızla atmosfere karbon saçıyoruz. Sanırım bugüne kadar karşılaştığım en dehşet verici istatistik bu. Çünkü bunu düşündüğünüzde sanki bir duvarı yokuş aşağı düşecek şekilde tekmelemekle kalmıyorsunuz, aynı zamanda da olanca ağırlığınızla yüklenip, dünyanın bundan önce yaşadığı ve canlı olan her şeyin yüzde 90-95'ini öldüren çöküşü 20-30 misli artırmış oluyorsunuz. İşte şu anda olmakta olanın kesinlikle vardığı aşırı nokta bu.”<sup>3</sup>

Ve sorumlu kapitalizmi olduğu kadar, ona karşı durmaya burun kıvrıranlar ile üstüne karşı duranları da küçük görenlerdir. Ekolojik ve ekonomik açıdan içinde bulunduğumuz süreç açık biçimde ahlâki ve politik sorumluluk manasına gelmekte, “tarafını seç” ikilemiyle bizi baş başa bırakmaktadır. Dedim ya, çember tamamlandı. Bundan kaçış yok, küçük görmek ve her şeyi mizah malzemesine çevirmek bizi kurtarmayacak. Dolaylı ya da dolaysız, varoluşa tehdit oluşturan bu sisli ka-

<sup>2</sup> Dünyadaki tüm buzullar üzerine yapılan bir araştırma ise (2020), 30 yıldan kısa sürede 28 trilyon ton buzulun eridiğini göstermektedir.

<sup>3</sup> ÇVR: Nur Deriş Ottoman – <https://acikradyo.com.tr/ceviri/rogerhallam-anlatiyor-su-andaki-sorumluluklarimiz>

ranlığa karşı kayıtsızlığın çoğalmasına katkı sağlayan her ağız, korkak bir beyinle yönlendirilmektedir.

Genetik olduğu kadar, anlamsal bir programlamanın içine doğuyoruz. Hatta Biz'den söz ettiğimizde anlamsal taraf ağır basıyor. İçine doğduğumuz kültür, estetik anlayışı, dil, sistem, değerler, toplum, teknolojik aygıtlar, gündelik döngü, emek vb. Yani insanı İnsan yapan bu anlamsal tarafı. Biz hayvan-insan değiliz, İnsan-hayvanız. Evrimsel kronoloji gereği hayvanlığı başa alıyoruz, yani sıfat gibi duruyor. Ancak Varoluşumuz hayvanlıktan önce geliyor. Kapitalizm bizi hayvan-insan seviyesine yakın tutmaya zorluyor, doğduğumuz anlamsal programın kodları da buna göre yazılmış. Hayvan-insan Bizim doğamız değil, dolayısıyla yarattığımız sistem doğaya ve doğamıza aykırı! Sefil bir döngüde hayatta kalmaya indirgenen bizler, ne sefaleti görebiliyor ne doğanın bize bahsettiği potansiyelleri kavrayabiliyor ne de kendi potansiyellerimizi keşfedebiliyoruz.

Her canlı zaman'ı kendi ritmiyle yaşayıp anlam üretir, bu ritme saygı duymak, bazen kulak kesilip doğanın senfonisinden ders çıkarmak gerekir. Tek bir notanın anlamı yoktur, notalar etkileşime girdiklerinde anlamlı hâle gelebilirler. Doğanın senfonisini dinlersek, orkestraya anlamlı biçimde katılma ve onu zenginleştirme yöntemleri geliştirebiliriz. Doğanın şefi yok.

Whitehead'in de ifade edebileceği üzere; evrenin akışı sürerken, *yaşam sanatındaki* yaratıcılığa kendi yaratıcılığımızla mütevazı biçimde katılmamız gerekir. "Doğadaki çeşitlilik kendisi için değer taşır" görüşü ile Whitehead'in deneyim ortaklığındaki akış ve ilişkisellik anlayışı birbirlerini destekliyor. İnsanbiçimci (antropomorfizm) yaklaşıma karşı olan ancak insanın kendine haslığını kabul eden, doğayı insanın ya-



rattığı toplumsal doğa'nın ürünü ve hizmetçisi olarak görme-  
yen ancak insanın farklılığı ile Dasein'in niteliğini kabul eden  
bir anlayış, Whitehead'in doğa felsefesindeki ilişkisel bütün-  
lülle birleşirse sanıyorum ki güçlü bir ekolojik tavır ve yaşam  
felsefesi geliştirebiliriz. Aynı şekilde, Whitehead'in klasik "ku-  
rucu insan zihni"ne karşı doğadan-doğan-özne yaklaşımıyla  
etken rolü tüm yaşama genişletmesi, hem doğayla olan ilişki-  
mizi özne-nesne kalıbından kurtarma hem bize yeni bir görme  
biçimi kazandırma hem de Dasein'in metalaşmadan doğan  
sıkıntısını parçalayabilme potansiyeli taşımaktadır.

İnsan hayvana yaklaştığında Doğallaşmış, Doğa'ya ya-  
kınlaşmış olmaz. (Kimi hayvanlar da zihinsel kabiliyetler üze-  
rinden insana yaklaştırılmakta, "tek bilinçli canlı insan değil"  
sözde mütevazılığıyla -yüceltiyormuş gibi görünse de- dos-  
doğru insan-merkezci bir kestirmecilikle aşağılanmaktadır.)  
Doğa'yı akıl yoluyla katletmekten beis görmemişsek bir sebebi  
hayvan-insan'a indirgenmiş olmamızdır. Oysa dediğim gibi,  
biz İnsan-hayvan'ız. Kapitalizm uzak atalardan barbarlığı  
miras aldı, doğallaştırma gayesiyle. Bu yüzden ya barbarlık ya  
ekososyalizm! Kapitalizmin aşılması, barbarlığın aşılmasıdır.  
Kapitalizm aşılamazsa, barbarlığı geride bırakamadan kitlesel  
felaketlere kurban gitmiş bir tür olarak kalacağız... Böyle  
zekânın ve ilerlemenin köküne kibrit suyu!

Uzun zamandır ontik dünyadan korunma hususunda te-  
dirgin değiliz, -büyük doğa felaketlerini saymıyorum- ava  
giderken avlanmıyoruz, fırına gidip ekmeğimizi alıyoruz. Elli  
metre uzağımızdaki bakkaldan tüm temel ihtiyaçlarımızı ne-  
redeyse karşılayabiliriz. Ancak kurduğumuz sistem en tehli-  
keli tehdidi, iklim krizini yaratmıştır. Ontik dünyadan ko-  
runmaya çalış, korunma yöntemleri bulup yaygınlaştır, Varo-  
luşsal anlamını bir Varlık değerlendirmesi olarak görüp indir-

ge, ontik dünyaya saldırıp tüket, talanı üstel biçimde sürdür, arkana yaslan ve tekrar başa sar. Doğa veya insanlar katledildiğinde -ve ezildiğinde-, “güçlü olan ayakta kalır” şiarıyla her şey rasyonalize edilmiştir. Kapitalizm bunun üzerinde konumlanır ve insanı ontik varlık seviyesinde kurgular. İçinde bulunduğumuz başa sarış, son döngüdür.

Ockham’ın usturasıyla kellemizi uçursunlar, fazlalıktır kellemizin içindeki... Ve iradesiz bedenlerimizi güdümlesinler, böylesi daha makul onlar için. Ancak biz, insanın Varoluş olarak kolektif biçimde yaşamasını arzuluyoruz. Bu bir Oluş işidir, ütopyadır, dolayısıyla son derece gerçekçidir ve “şimdi” hayata geçebilir. Kapitalist Ockham usturası Varoluş ateşini kesmeye çalışsa da nafi, dilersek, ateşin küllerinde boğabiliriz onu.

Karşılaşma olanağı bulunan tüm Daseinler, onlar-alanı’nda birlikteyken Kendi’lerini unutmak zorunda değildir. Aksine, onlar-alanı insan evriminde Ben’i oluşturmuştur. Onlar-alanı, Ben’in bir veçhesidir. Yalnızlık gerçek-ben’in açığa çıkması değildir çünkü gerçek-ben diye bir şey yoktur. Ben(ler) vardır ve Oluş hâlinededir, Akışın içinde tek başınlık da vardır onlar-alanı’nda bulunmak da; ve ikisi birbirinden bağımsız kümeler değil, kesişen iki küme gibidir; Ben kesişimde yer alır ve yalnızlık ona içkindir. Heidegger’in “ile olma”yla anlatmaya çalıştığı üzere; özneler-arasılık, öznenin yokluğu ya da özneliğin reddedilmesi değil onun başka bir veçhesidir.

“Onlar ben’i güdümlüyor, benim Ben olmamı engelliyorlar” ne demek, onlar kim, sen kimsin? Onlar-alanında her ben aynı durumda. Onlar’a etken-özne’liği yakıştırıp kendini edilgen-nesne konumuna indirgeyen sensin. Onlar-alanı, Kendi’nin yıkılışı değil başka bir var olma biçimidir. Bu başka var

olma biçimi “kendini yitirmek” olarak adlandırılrsa dahi gerçek bir sorun teşkil etmez; keza kendini bulmak’tan bahseden, kendini yitirmeyi de bilmelidir. Ancak bu çerçevede kendi’lik bir sözcükten yahut yanılısamadan başka bir şey değildir, bireyselliğin yalıtılmışlıkla ve statiklikle ilgisi yoktur.

Dasein’ın kendi’siyle olan ilişkisinin başka bir veçhesi olarak: Dasein kendi-ile ilişkisini onlar-alanında ötekiler ile olma yoluyla pekiştirirken; bugün sanal gerçeklikte tüm ötekiler, nesnelerle karşılaşma türünde el-altında-olmaya dönüşmüştür. Daha önce bahsettiğim üzere; nesneler sistemi içerisinde bireyin kendisinin “el-altında-olan” olması ile gündelik yaşamdaki “geciktirilmiş ölüm” düzenini konuya dâhil edince; benlik döngüsünün ve mevcut akıştaki Varoluşsal ne’liğimizin vasatlık seviyesini daha net anlayabiliriz.

Heidegger, Marcuse’yle mektuplaşmalarında şu ifadeleri kullanıyordu; “Nasyonal Sosyalizm’den; bütünlüğü içinde hayatın manevi bir yenilenmesini, toplumsal çelişkilerin kaynaşmasını ve Batı Dasein’ının komünizm tehlikesinden kurtulmasını umdum.”<sup>4</sup> Elbette bu olmadı, kapitalizm ise görevi devralıp başarmış gibi yaptı. Ama yalnızca son ifadeyi başardı; güçlü olanın ayakta kaldığı, gerçekliğin parçalandığı, doğanın katledildiği ve sahte bireyciliğin kutsandığı sisteminde.

Biz insan’ın *Dasein* yönünün bir kriz ve cellat olarak değil coşku ve uyum olarak açığa çıkabildiği, kendini ve evreni anlama olanaklarına bireysel ve kolektif düzlemde kavuşabildiği bir düzen istiyoruz: Dasein’ın isyanı bunu amaçlar! Ontik bir tür olarak en iyi ihtimalle bir sonraki buzul çağında yok olup gideceğinin, bir primat sürüsü olduğunun farkında ve bilme’nin sorumluluğunu taşıyan bir Dasein’ın. Diğerlerini

<sup>4</sup> Heidegger ve Nazizm – Vadi Yayınları / Derleyen: Ahmet Demirhan

insansız hava uçaklarıyla bombalamayan, ekonomilerini istikrarsızlaştırmayan, ormanları yok etmeyen, kaynak sularını kirletip zenginlikleri israf etmeyen, hayvanları kitlesel biçimde endüstri metası hâline getirmeyen ve ekosistemlerini daraltmayan, daha fazlası için debelenmeyen, aslarını ezip denkleleriyle yarışmayan ve üstlerine dalkavukluk çekmeyen, paylaşımcı, bireyselliği kibirle, ortaklığı tektipleşmeyle karıştırmayan, maddi olandan ziyade manevi zenginliklerin peşinde, kayıtsızlık yerine empati geliştirmiş, faydacı sahnelemeler yerine dostluğun coşkusu hissetmiş, gününün sekiz-on saatini hiçliğe teslim etmeyen, tek atımlık yaşamı para ile değiş-tokuşa sokmayan bir Dasein'in hayali.

İnsana varoluşsal anlamı hatırlatılmazsa hiçbir sorumluluğu omuzlayamaz. Kapitalizm anlamı saptırmış, sonra da unutturmuştur. *Tek boyutlu insan*'ı uyandırmak zorundayız! İnsanın Varoluşsal değerinin yok edilmesi, Doğa'nın değerinin yok edilmesidir. İnsan kendi değerini yitirdikçe hem kendisi hem de Doğa yitmektedir. Böyle olmak zorunda değil. Akıl, bilim, insanın ne'liği, belirsizlik, şüphe, evrensellik, yerellik, farklılık, ortaklık, doğa, emek, sosyallik, özgürlük... Her birinin içeriği basmakalıp ifadelerle değil, "yeni bir görme biçimiyle" yeniden ele alınıp zenginleştirilebilir. Bulunduğumuz koşullar, mücadele çağrısını her zamankinden daha hayati kılıyor.

İnsanın ontolojik anlamı ontik olana en yakın seviyede tutulmaktadır. Nietzsche'nin sorusu yürürlüğe giriyor yeniden, kendi perspektifimizden ve muhtemelen son kez sormak zorundayız; "İnsan aşılması gereken bir şeydir, onu aşmak için ne yaptın?" Yanıtı kapitalist tekno-kültürün transhümanist sözcüleri mi verecek?

Tarihin akışında özne ve nesne olabilen toplum, özneliğini yitirerek kitleye dönüştürülmüş ve parçalanarak edilgen bir

nesneliğe kapanmıştır. Yaşamın akışında özne ve nesne olabilen benlik, nesnelliğini yitirerek atomik bireye dönüştürülmüş ve yoğunlaşarak edilgen bir özneliğe kapanmıştır.

G. Lukacs'a göre insan "kendisini kapitalizmin ürünü olarak ister istemez üreten bu sistemin yaşamsal olgu veya yaşamsal varlık-olgusu (Dasein?) ya da var-olma biçimlerine boyun eğmek zorunda kalıyor. Oysa bu olgunun biçimi insanlık-dışı bir şey, daha doğrusu şeyleşmedir."<sup>5</sup> Heidegger de Dasein'ın otantikliğinden, gündelik vasatlıktan(?) kopması gerektiğinden, hatta şeyleşmeden söz etmişti. Ancak onun "kendini bulmak" olarak okunan ifadeleri, benim gözümde "kendi içine çökmek"ten ve "ben'in ölümü"nden başka bir şey değildir. Öyleyse; Heidegger'in otantikliği de Dasein'ı, gündelik yaşamı, Onlar-Alanı'nı, ilişkileri kuşatan ve şeyleşmenin kaynağı olan kapitalizmin vasatlığından kopuşla mümkündür.

"Yaşamıyoruz, hayatta kalıyoruz" hissi, ontolojik olanın ontik'e indirgenmiş olmaktan duyduğu sıkıntıdır: Dasein'ın sıkıntısı. Varoluş ile sistem çatışma hâlinedir, hayatta kalma kısıncasında varoluş ifade alanı bulamamakta, sürekli kendi içine ve ekrana hapsolmaktadır. Biz insanın Dasein-oluş'una yaşam alanı açan bir medeniyet istiyoruz, *geciktirilmiş ölüme* dönüşen hayatta kalma değil. İstemekle kalmıyor, hep beraber kurabileceğimizi de biliyoruz. Her gün yeniden üretilen sıkışma ve içe kapanma, kapitalist ilişki kodları gündelik yaşamın ve bilinçdışının hâkimi olduğu sürece bitmeyecektir.

Ekonomik kodlar insanlar tarafından icat edilmiştir ve onları biz gerçekleştiririz, kolektif biçimde bu inanç sistemine katılırız ve oyunun kurallarını kabul ettiğimizden "var"laşırlar. Devrim mücadelesi kolektif inançlar ile oyunun

<sup>5</sup> Tarih ve Sınıf Bilinci – Belge Yayınları (ÇVR: Yılmaz Öner)

kurallarını reddetme ve değiştirme m¼cadelesidir, sermaye kodları hem maddi d¼zeyde hem de Ortak-Benlikte parçalanmaya başladığında değerin, yaşamın, gerçekliğin, büyümenin ve zenginliğin anlamları değişecektir. İnsanlığın geçmiş ve güncel hikâyesini etkileme ve yazma gücüne kim sahipse, zihinleri yönlendiren de odur, ki benlik hikâyelerle ör¼l¼d¼r, -doğa gibi. Özg¼rl¼k ile aramızdaki mesafe kolektif bir reddediş meselesidir. Köleliğin özg¼rleřme kılıfıyla manip¼le edildiği yerde ne özg¼rl¼k vardır ne gerçeklik. Sürekli yeniden üretilen kapitalist hikâyelerin gündelik yaşantımız ile psikolojimize ne ölç¼de etki ettiği ve yerleştiğini kavrayabilseydik, aklımızı hekleyenlere ve yaşamı ipotek altına alanlara karşı, d¼nyayla ve birbirimizle gerçek bir ilişkisellik kurmak adına Varoluş hikâyesimizi öne sürmemizin gerekliliğini o ölç¼de anlardık.

Yirmili yaşlarında 21. y¼zyıl, yorgun ve hastalıklı şimdi- den, öfkeli, umutsuz, ölümc¼l. Çünkü yeni bir çağ değil bu, dört yanda yenilikten bahsedilirken gençliğin körpeliğinden uzak, ciğerleri kodlanmış eskiden, ki nefesi daralıyor bu yüz- den. Daha önce belirttiğim üzere: İnsan şiirsel bir mekanizma. Doğa gibi. Bizi mekanik tarafa indirgeyip berbat şiirlere hap- setmelerine izin veremeyiz. Daha ne kadar görmezden gelece- ğiz retinamıza dek işlemiş çürümeyi? Yaşam'ın küçük harfli yaşama indirgenmesine karşı başkaldırmanın, Yaşamsal bir görev olduğunu kavramamız gerek.

Pekâlâ, beraber yazdığımız bu kitabı, ustam Bauman'ın son kitabının son c¼mlesiyle bitiriyorum;

“...yeryüzünün sakinleri, her zamankinden daha katı bir ‘ya hep ya hiç’ durumuyla karşı karşıyadır:

Ya yaşarken birlik oluruz ya da mezarda!”